В.М. Усманов

Татар ташъязма ядкярләре

XIII-XVIII гасырлар

Беренче китап

Казан – 2019

ББК 63.4 (2Рос = Тат)
УДК 902
У 74

Китап авторның үз акчасына нәшер ителде

Фәнни мөхәррир:
филология фәннәре кандидаты А.М. Гайнетдинов

Рецензент:
филология фәннәре кандидаты С.Ф. Галимов

Усманов В.М.

Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 428 б.: рәс. белән.

ISBN 978-5-9690-0528-0

Бу беренче җыентыкта XIII-XVIII гасырларда иҗат ителгән татар ташъязма ядкярләре турындагы мәгълүмат рәсем-күчермәләр белән бергә туплап бирелгән.

Китап сәнгать белгечләре һәм тарих белән кызыксынучы киң катлау укучыларга тәкъдим ителә.

Предлагаемое издание является сводом татарских надгробий XIII – XVIII вв. в виде каталога, составленного из прорисовок с сопровождающими эпитафийными текстами.

Книга адресована искусствоведам и широкому кругу читателей.

ISBN 978-5-9690-0528-0

© Усманов В.М., 2019

Татар ташъязмалары

«Язу калыр кәгазьләрдә заманлар буенча,
язучысы туфракда черегән булыр»
(Эстәрлебаштагы «Мәҗид карый» язмаларыннан)

Кереш сүз

Мәгълүм булганча, Русия дәүләтендә сакланып калган татар (болгар-татар) ташъязмаларын өйрәнүнең ике йөз елга якын бай тарихы бар. Бу юнәлештә бер-ничә дистә белгечләрнең (мәсәлән, ахун Кадыйр-Мөхәммәд Сөнчәләйдән башлап бүгенге тикшеренүче галим Айдар Гайнетдиновка кадәр) бик әһәмиятле хезмәтләре бар. Әлеге көндә, 1271 елдан алып 1740 елга хәтле сузылган дәвердә, меңнән артык татар кабер ташлары исәпкә алынган. (Ни кызганыч, аларның да күп өлеше инде бик аяныч халәттәдер). Алтын Урда чорындагы эпиграфик һәйкәлләрнең саны рәсми рәвештә дүрт йөз чамасы (ә, галим Ф.Хәкимҗанов фикеренчә, фрагментлары белән бергә, алты йөзгә кадәр икән), Казан дәверендәгеләре[1] – өч йөз һәм 1740 елга чаклы язылганнары – йөзгә якын дип исәпләнелә. Болгар вилаятендә барлыкка килгән ташъязма мирасның бер өлеше борынгы төрки шивәсе – «протоболгар» телендә башкарылган булса да, без аларны болгар ташъязмалары дип аерып, басым ясап, атап йөртү ягында түгелбез, чөнки Алтын Урда чорына кадәр Болгар иленә нисбәтле бер ташъязманың да сакланып калуы мәгълүм түгел. Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: Алтын Урда дип исемләнгән төрки-татар дәүләтендә иҗат ителгән эпиграфик һәйкәлләр – мөселман мәдәниятенең аерылгысыз бер өлеше. Ни өчен? Җавабы бик гади: чөнки, болгар-татар кабер ташлары гарәп хәрефләре белән, фәкать ислам традиция кысаларында башкарылган.

Атаклы археолог А.П.Смирновның «Ташъязмалар Алтын Урданың барлык өлкәләреннән бары тик Болгар җирендә генә таралган»[2] дип язган сүзләре дөреслеккә туры киләме икән? Белүебезчә, Казаннан алып

---

[1]«Шәйбани ханның яхшы соутлары (җырчы-шагыйрь) вә хуп нәкъкашлары (шәп бизәүче рәссамнары) бар. Ул заманда анча соут-нәкъкаш баглар кеше юк иде. Ахыр Шәйбани хан (аларны) Казан ханы Мөхәммәд Әмин ханга җибәрде». (Бабернаме или записки султана Бабера. – Казань: Изд. Н.И.Ильминского, 1857. – с. 230. // Татар әдәбияты тарихы. Алты томда. – Казан: Татар. китап нәшрияты, 1984. – Б.287). Әлбәттә, һичшиксез, алар арасында хаттатлар вә «таш язгучы» осталар да булган.

[2] *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. Б.3.

Әстерханга кадәр сузылган Идел елгасының ике як ярларында да бик күп татар шәһәрләре һәм торак пунктлары булган һәм, әлбәттә, шул ташъязма ядкярләрнең иң күп өлеше Сарай Бәркәдә иҗат ителгән. Эпиграфика һәйкәлләрен ясау өчен материал башка төбәкләрдән китерелгәндер, мәсәлән, Кавказ, Кырым тарафларыннан яисә Урта Идел һәм Чулман елгасы ярларыннан.

Ташъязма мирас турында сүз алып барганда, Алтын Урданың Кырым вилаяте һәм Хәрәзем җирләре яисә мәмлүкләргә бәйле Мисыр дәүләтенең булуын да онытмаска кирәк бит әле.

Татар ташъязмаларын өйрәнүнең актуаль бурычлары турында

Сакланып калган ташъязма мирас әсәрләрен кичекмәстән барларга һәм каталоглар рәвешендә бер урынга туплау кирәклеге көн кебек ачык. Беләбез, безгә кадәр дә элекке ташъязмаларны эзләп табу, фотога төшерү, рәсем-эстампажларын ясау, оттиск-күчермәләрен алу, текстларын кәгазьгә беркетү һәм башка шуның кебек бик тә кирәкле эшләр шактый гына башкарылган, дип беләбез. Әмма ләкин монда зур сорау туа: кайда соң алар? Нәтиҗәдә һәм чынбарлыкта бит, яхшы һәм сыйфатлы рәвештә ясалган фоторәсемнәр дә, эстампаж һәм оттиск кебек басма күчермәләр дә архивларда юк, дип әйтергә була, кайберләрен исәпкә алмаганда. (Аларның да күп өлеше, ташъязмалар кебек, сакланып кала алмаган микән ни?) Дөрес, милли музейда боларга бәйле ике-өч зур папка материаллар бар икәнлеген беләбез.

Халкыбызның олуг шәхесләребезнең берсе – Гали Рәхимнең татар эпиграфикасына бәйләнешле искиткеч шәп мәкаләсе бар. Вәләкин ни гаҗәп, аның бу хезмәте үзенең әһәмиятлелеген күп мәртәбәләр киметә. Сорау: ни өчен? Җавап: без аның мәкаләсендә ташъязмалар турында төп мәгълүмат – фоторәсемнәрне күрмибез (берничәсен исәпкә алмаганда). Белүебезчә, аның белән бергә профессиональ фотограф Засыпкин да фәнни экспедициядә катнашкан, ә кайда соң аның ясаган фоторәсемнәре? Бу төп кимчелек башкаларга да кагыла. Дөрес, моңа бәйле хаталар, иң беренче чиратта, кирәк күләмдә акча юклыгы мәсьәләсенә барып тоташадыр. Эпитафияләрне өйрәнү эшендә бит **<u>төп фәнни эш</u>** – сыйфатлы «укымышлы» фоторәсемнәрне алу һәм аларны, мөмкин булганча, бөтен китап битенә (зур рәвештә) тәкъдим итеп матбугатта бастыру. (Монарга өстәп, хәзерге заман мөмкинлекләре чиксез, мәсәлән, электрон варианттагы эш алымнары һ.б.).

Каберташларны өйрәнгәндә фоторәсемнәрне яисә рәсем-күчермәләрне (эстампаж-оттискларны) санга сукмау, аларга төп игътибарны күрсәтмәү

фәнни эш түгел дигәнне аңлата. Татар ташъязмаларын өйрәнү өлкәсендә бик күркәм үрнәкләр бар бит. Искә төшерәбез: мәсәлән, В.Вельяминов-Зернов яисә С.Е.Малов хезмәтләрендә тәкъдим ителгән үрнәк эш алымнарын, яңа ысуллар белән бергә, яңа заман мөмкинлекләрен кулланып ник дәвам итмәскә? Ә бит бу рәвештә фәнни эшне алып бару, беренчедән, реконструкция ясау өчен уңайлы; икенчедән, зур чыгымнар таләп итми; өченчедән, (сыйфатсыз) фоторәсемгә караганда, «прорисовка»лы текстлар аңлаешлырак күренә; дүртенчедән, элекке типографик ысул белән гади кәгазьгә басылып нәшер ителгән аклы-каралы күчермәләр, затлы һәм купшы китаплар белән чагыштырганда, яхшырак саклана ала (шуңа күрә дә инде ул элек-электән «ташбасма» дип аталган, ягъни ташка баскан кебек нык була). «Прорисовка»лар ясау гарәп язуына палеографик яктан да якын килеп, нindидер кимәлдә, җентекле анализ ясауны күрсәтә. Аңлашыла ки, дөрес укылган ташъязманың гына реконструкциясен ясап була. Кыскасы, югарыда әйтеп үтелгән урыс галимнәренең китапларында һәм мәкаләләрендә китерелгән эстампаж мәгълүматлары һәм аңлатмалары безне тулысынча канәгатьләндерә һәм өлге була ала. Чөнки анда барлык кирәкле төп чыганаклар һәм белешмәләр күрсәтелгән: ташъязма истәлекнең төс кыяфәте (бизәк-язулары, алды-арты, кырлары), үлчәмнәре, укылышлары һ.б.

Монда Казан галимнәреннән Н.Ф.Калинин хезмәтләрен дә аерым билгеләп үтәргә кирәк. Бу олуг шәхес, тарихчы, сәнгатьче, телче һәм башка белгечләр күзлегеннән чыгып, татар ташъязмаларын өйрәнүгә, зур эш башкаруга ирешкән. Биредә шулай ук Һ.Йосыпов, Ф.Вәлиев, Ф.Хәкимҗанов, М.Әхмәтҗанов, Җ.Мөхәммәтшин, Р.Мәрданов, И.Һадиев, Н.Гариф һәм югарыда искә алынган А.Гайнетдинов кебек зур галимнәребезнең дә хезмәтләрен уңай яктан гына искә алып китәбез.

Татар эпиграфикасын тирәнтен өйрәнгәндә[3], әлбәттә, түбәндәге тәртипләрнең кулланылуы мотлак:

1) хронологик принцип;
2) географик принцип;
3) типологик принцип;
4) палеографик принцип[4];
5) лингвистик принцип.

---

[3] Бу принцип-тәртипләр турында кара: *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008. 132 с. илл.

[4] Игътибар итсәгез, ни сәбәпледер, сәнгать белгече Ф.Вәлиевнең хезмәтләрендә бу принципка игътибар бирелмәгән.

Шулай итеп, татар ташъязмаларын өйрәнү эшендә, беренчедән, (сыйфатлы, ягъни яхшы «укымышлы» фоторәсемнәрдән башка) төгәл үлчәмнәрне һәм координаталарны алу кирәк. Икенчедән, ташъязмадагы төп мәгълүмат ул эпитафиядән эпитафиягә кабатланып күчә барган «шаблон» җөмләләр түгел (аңлыйбыз, анысы да бик кирәк), ә безгә әһәмиятлерәк булган, турыдан-туры татар халкының тарихына, теленә, аның күренекле шәхесләренә кагылышлы уникаль мәгълүматлар (мәсәлән, мәрхүм-мәрхүмәләрнең исемнәре, кем улы (яисә кем кызы) икәнлекләре, биләгән вазыйфалары, кайдан һәм кайчан яисә ничә яшьтә вафат, һәлак булулары, ташны кем язган[5] йә яздырткан һәм башка шуның кебек белешмәләр). Монда, игътибарны читкә тайпылдыртмыйча һәм вакытны бик кирәкле булмаган «вак мәсьәләләргә» сарыф итмичә, дөрес юнәлештә эш алып бару кирәк. Мәсәлән, Казан ханлыгы чорындагы ташъязмалардагы төп мәгълүматларны нәрсә тәшкил итә соң?

Җавап:

- Сыйфатлы фоторәсем.
- Кабер ташларының аскы өлешендәге, ягъни астан дүртенче, өченче һәм икенче юлларындагы мәгълүмат безнең өчен бик мөһим. Ни өчен? Чөнки бу урында (кабатлап әйтеп үтәбез) җирләнгән тарихи шәхеснең исем-шәрифләре, кем һәм кайдан икәнлеге, кайчан вафат яисә ни сәбәпле һәлак булуы күрсәтелгән. Бу – безнең өчен иң кирәкле «бердәнбер» мәгълүмат, ягъни эпитафия текстының «йөзек кашы». Сакланып калган бу өлешен укый алмау яисә төгәл укымау безнең иң зур кимчелегебез буладыр. Дөрес укылган җөмләләр белән бергә, ялгыш укылган сүзләрнең дә транскрипциясен, транслитерациясен латинга бәйле символлар белән укучыларга тәкъдим итүнең яисә чит телләргә аударылган тәрҗемәләрен башкарып, дөньякүләм фән дәрәҗәсенә күтәреләбез, дип, шул хаталы «фәнни ачышларыбызны» җир шары киңлекләренә таратуның ни мәгънәсе бар? Әлеге көндә дә бихисап төгәлсезлекләр бер китаптан икенче китапка күчә баруын дәвам итә (мәсәлән: سيد اق «**Сәйид Ак**» дип уку урынына «Шайдулла»; نوقراتدا شهيد كيجدي «**Нукратда шәһид_кижде**» – « Казанда шәһид кичде», « Суаш кырында шәһид кичде» яисә «Каранда шәһид кижде»; اليكج اوغلي كوجك حافظ «**Әликәч углы Көчек хафиз**» – «Галикәч углы Хаккау Хафиз»; جيرميش اوغلي ياماش «**Чирмеш угылы Ямаш**» –

[5] Мәсәлән, XIX-XX гасырлар чатында, Казан шәһәрендә гомер кичергән “таш язгучы” осталарның исемнәре мәгълүм: Габделбарый әл-Мөэмини әл-Баруди, Фәтхелкадыйр Кәлметов, Кавам карый Зөлфокаров, мөәззин Шәрифҗан, Мостафа әл-Чутаи, Нурый Буртасый һ.б.

«Абыз Риким Чиремеш угылы»; محمد اوعلي تيلاش «**Мөхәммәд угылы Тиләш**» – « Бикмөхәммәд угылы Тиләш»; بيك اوعلى مرزا مناص ممتاك « **Мәмәтәк бик угылы морзa Мәнас**» – « Ил-аул сәид Атабик Мәннан морза угылы» яисә «әүвәл аенда Үтәк бик Мәннан морза угылы»; يوز يكرمي اوج حاجي رمضان اغلي سيداحمد «**йөз йегерме өч хаҗи Рамазан углы Сәид Әхмәд**» – «бу ләүхне бина кылды хаҗи Рамазан») һ.б. шуның кебек вариантлар[6].

Гомумән, без – татар эпиграфикасын өйрәнүчеләр – беренче нәүбәттә, фәнни эшебезне бергәләшеп-бердәмләшеп, камиллеккә омтылып, башкарырга тиешбез[7].

---

[6] Ташның арткы ягында: «бу ләүхәне...(фәлән исемле кеше – У.В.) бина кылды» дигән сүзләрнең булуы да безнең өчен бик мөһим.

[7] Шунысын да искәртеп үтәргә кирәктер, төзәтмәләр яисә өстәмәләр кертү өчен, кайбер истәлекләргә күп мәртәбәләр, кабаттан, кире әйләнеп кайтулар еш булыр әле, дип көтелә. انشاالله

Беренче өлеш

XIII-XIV гасырлар

№ 1

1 нче өлеш : 1 нче бүлек : № 1 таш.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы.[8] 1315–1330 еллар арасы. Коры Көрнәле, Алексей районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
1) *Әл-хөкме лилләһи*	الحكم لله
2) *Әл-Гали әл-Кәбир*	العلى الكبير
3) Көллү нәфсин заикат-	كلنفسذايقة
4) ел-мәүт сөммә иләйнә түр-	الموت ثم الينا تر
5) җәгунә	جعون
6) .... зиярәте	......زيارت ى ......
7)	....
8) .... *Бәлтүк*	بلتك..........

Үлчәмнәре : 19×38×69 см.
Координаталары: N 55° 08. 809 E 50° 01. 759 .

Текст гарәп һәм протоболгар телләрендә язылган.

[8] Бу ядкяр турында кара: ЦПиМН ИЯЛИ им.Г.Ибрагимова АН РТ, ф.53 (фонд С.Вахиди), 1 опись, 58 ед.хр.; Духовное наследие: поиски и открытия / Под ред. И.Г.Гумерова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – Вып.4. – 280 с.; *Хакимзянов Ф.С.* Язык эпитафий волжских булгар. – М.: Наука, 1978. – 164-165 стр.; Коры Көрнәле авылы тарихы. Составители: Гумеров И.Г., Усманов В.М. – Казан, 2018. – 23 б.

№2

1 : 1 : № 2.

Гомәр Хөсәен улына куелган кабер ташы[9]. 1325 ел.

Коры Көрнәле, Алексей районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
1) *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* 2) Хаҗи Хөсәен улы хум 3) Гомәр бәләвике. *Рәхмәтуллаһи* 4) *галәйһи рәхмәтуллаһи васигатән.* Ваф- 5) ат балтави тарих җиати 6) җүр җирем алтысы җал 7) сафәр айхы җиареме алтысы 8) күән әте	الحكم للّٰه العلى الكبير حاجى حسين آول حوُم عُمَر بَلوُي كُ رحمَة اللّٰه عَلَيه رَحمَةً وَاسعَه وَفا تُ بَلطوُي تَارِيخُ جِيَاتِ جوُر جِيرم آلطِسِى جَال صَفَر آيح جِيرم آلطِسِى كُوَان آتِ

Үлчәмнәре : 19×49×100 см.
Координаталары: N 55° 08. 815' E 50° 01. 746'.

Текст гарәп һәм протоболгар телләрендә язылган.

Искәрмә: «Син» дә өч, «Та» хәрефе астында бер нокта куелган.

---

[9] Бу ядкяр турында кара: ЦПиМН ИЯЛИ им.Г.Ибрагимова АН РТ, ф.53 (фонд С.Вахиди), 1 опись, 58 ед.хр.; Духовное наследие: поиски и открытия / под ред. И.Г.Гумерова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – Вып.4. – 280 с.; *Хакимзянов Ф.С.* Язык эпитафий волжских булгар. – М.: Наука, 1978. – С.124-125; Коры Көрнәле авылы тарихы. Төзүчеләр Гумеров И.Г., Усманов В.М. – Казан, 2018. – Б.24.

№ 3

1 : 1 : № 3.

Гайсә Госман улына куелган кабер ташы[10]. 1324 ел. Коры Көрнәле, Алексей районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
1) *Әл-хөкме лилләhи әл-Гали әл-Кәбир* 2) Госман улы Гайсә зыярә- 3) те. *Рәхмәтуллаhи галәйhи рәхмәтән* 4) *васигатән.* Тарих 5) җиати җүр җиарем тәва- 6) тем җал зөлхиҗҗә 7) айхы ун сигез күән 8) әте	الحكم لله العلى الكبير عثمَاَن اولِ عيسى زيار ت ى رَحمَةَ الله عليه رحمة وَاسعة تارِيخ جيات جور جيارمتوا تمجالذي الحجه ايخ ون سكر كوان ات

Текст гарәп һәм протоболгар телләрендә язылган.

Искәрмә: «Син» хәрефләре астында өч нокта куелган.

Үлчәмнәре : 20×53×122 см.

Координаталары: : N 55° 08. 817' E 50° 01. 742'.

---

[10] Бу ядкяр турында кара: ЦПиМН ИЯЛИ им.Г.Ибрагимова АН РТ, ф. 53 С.Вахиди , 1 опись, 58 ед.хр.; Духовное наследие: поиски и открытия / Под ред. И.Г.Гумерова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – Вып.4. – 280 с.; *Хакимзянов Ф.С.* Язык эпитафий волжских булгар. М.: Наука, 1978. – 122-123 стр.; Коры Көрнәле авылы тарихы. Төзүчеләр: Гумеров И.Г., Усманов В.М. – Казан, 2018. – 25 б.

№4

1 : 1 : № 4.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[11]. XIV гасыр. Коры Көрнәле, Алексей районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
1) *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* 2) .... 3) .... 4) Тарих 5) [җиати] 6) җүр	الحكم لله العلى الكبير .... [تارِيخ] جِيَاتِ .... جوُر ....

Үлчәмнәре : 17×72×126 см.

Координаталары: N 55° 08. 838' E 50° 01. 742'.

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

---

11 Бу ядкяр турында кара: ЦПиМН ИЯЛИ им.Г.Ибрагимова АН РТ, ф. 53 (фонд С.Вахиди), 1 опись, 58 ед.хр.; Духовное наследие: поиски и открытия / Под ред. И.Г.Гумерова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – Вып. 4. – С.280; Коры Көрнәле авылы тарихы. Төзүчеләр: Гумеров И.Г., Усманов В.М. – Казан, 2018. – Б.27; *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфичечские памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008. – 132 с. илл.; *Валеев Ф.Х.* Народное декоративное искусство Татарстана. – Казань, Татарское кн. изд-во, 1984. – 188 с. с илл.

№5

1 : 1 : № 5.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[12]. 1320–1340 еллар. Коры Көрнәле, Алексей районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
1) *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* 2)	هوَ الحَى الذى لا يموت ....

Үлчәмнәре : 20×42×50 см.

Координаталары: N 55° 08. 796'   E 50° 01. 876'.

Текст гарәп телендә башлана.

[12] Бу ядкяр турында кара: ЦПиМН ИЯЛИ им.Г.Ибрагимова АН РТ, ф. 53 (фонд С.Вахиди), 1 опись, 58 ед.хр.; Духовное наследие: поиски и открытия / Под ред. И.Г.Гумерова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – Вып.4. – 280 с.; Коры Көрнәле авылы тарихы. Төзүчеләр: Гумеров И.Г., Усманов В.М. – Казан, 2018. – Б.29.

Ульян өлкәсендәге татар эпитафик һәйкәлләр.

№ 6

1 : 2 : № 1.

Төйҗә [Коддус] улына куелган кабер ташы.

XIV гасырның беренче яртысы. Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
1) *Һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* *2) вә көлли нәфсин заикател-мәүт* 3) [Куддус углы] 4) Төйҗә зияраты торур 5*) рәхмәтуллаһи галәйһи рәхмәтән* *6) васигатән* тарих йете йөз 7) иллик тукуз да шәүвәл 8) айхы 9)	هوالیالذیلایموت وکل نفس ذایقة الموت .... تویجا زیارتی ترور رحمة الله علیه رحمة واسعه تاریخ یتی یوز ایلیک توقوزدا شوال ایحی ....

Ташның уң ягында бик начар хальдә сакланып калган кайбер хәрефләр:

1 : 2 : № 1 : Б - рәсем
عوا لا ر فيها وان
لا ر ف

Ташның сул ягында бик начар хальдә сакланып калган кайбер хәрефләр:

1:26:№ 1: Г - рәсем
للعبا سو الـ وس مزن لـ
و ان هفو هفو الرب غفار

Үлчәмнәре: 21×63×136 см.

Координаталары: N 54°12. 891’
E 048° 58. 394’

Текст гарәп вә төрки (протоболгар һәм татар) телләрендә язылган.

№ 7

1 : 2 : № 2.

Инәбәк Байкара улына куелган кабер ташы.

XIV гасырның беренче яртысы. Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
1) Байкара углы 2) Инабәк зияраты 3) *рәхмәтуллаhи галәйhи* *4) рәхмәтән васигатән*	بايقرااوعلى اينەبك زيارتي رحمة الله عليه رحمةواسعة

Үлчәмнәре: 17×41,5×75 см.

Координаталары: N 54°12. 923’ E 048° 58. 391’

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

№ 8

1 : 2 : № 3.

Котлыг-бәк углы Котлыг-Тимер улына куелган кабер ташы. 1356 ел. Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• ...... • *Әл-хөкме лиллаhи* • Котлыг бәк • углы Котлыг • Тимер ... • тарих йете йөз • иллек сикездә ... • .... ирде	لله الحم قو ثلوغ بك اوعلى قوثلوغ ثمور ثاريخ پثىپوز ابلبك سبكزدا دا عرسبر ا بردى

Үлчәмнәре: 21×51×(69+73) 142 см.

Координаталары: N 54°12. 923′ E 048° 58.394’

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

№ 9

1 : 2 : № 4.

Әр-хуҗа Йөз-Көч улына куелган кабер ташы[13]. XIV гасырның беренче яртысы. Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
1) *Һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* *2) вә көлли Хәййе сәйәмүт* Йөз 3) [Куддус углы] 4) Төйҗә зияраты [торур] 5) *рәхмәтуллаһи галәйһи рәхмәтән васигатән*	هوالىالذىلايموت و كل حى سيموت يوز كوج اول ارخواجه زيارةى رحمة الله عليه رحمة واسعه

Үлчәмнәре: 20×58×100 см.

Координаталары: N 54°12. 931’ E 048° 58. 439’

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

Искәрмә: س « Син » хәрефләре астында өч нокта куелган.

[13] Бу ядкяр турында кара: Хакимзянов Ф.С. Язык эпитафий волжских булгар. – М.: Наука, 1978. – С.168.

№ 10

1 : 2 : № 5.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган, 1353 ел.

Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• ………………………………………….. • Тарих йете йөз иллек • түртдә мөхәррәм ае • ………………………………………..	……………………. …………. تاریخ یتی یوز الیك تورت دا محرم ایی

Үлчәмнәре: 25×60×108 см.

Координаталары: N 54°12. 881’ E 048° 58.388’

Текстның сакланып калган өлеше татар телендә язылган.

№ 11

1 : 2 : № 6.

Шәба-Билек улына куелган кабер ташы[14]. XIV гасыр. Татар Калмаюр авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
1) *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* 2) Шәба Билек улы 3) …………………………….. 4) айхы .... 5)	الحكم لله العلى الكبير شبا بيلك اول …… ايح…… …………

Вариант: Шабайбәк (?)

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

[14] Улйан шәһәрендәге төбәкне өйрәнү музеенда саклана.

Енганаево (Үрән) авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

№ 12

1 : 2 : № 7.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы. (Фрагмент, ташның аскы өлеше). Енганаево (Үрән) авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Язулары сакланмаган.

Үлчәмнәре: 22×67×66 см.

Координаталары: N 54°25. 793′ E 048° 53. 568′

№ 13

1 : 2 : № 8.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы. (Фрагмент, ташъязманың аскы өлеше). Енганаево (Үрән) авылы, Чардаклы районы, Ульян өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст
..................جال ات
Укылышы
1)……………………… җал 2) әте.

Үлчәмнәре: 19х44-50х71 см.
Координаталары: N 54°25.820ʹ E 048° 53. 570ʹ

Текстның сакланып калган өлеше протоболгар телендә язылган.

Алтын Урда ядкярләре

№ 14

1 : 3 : № 1 : А

Мигъмари бизәк

№15

1 : 3 : № 2 : А

Габдулла кызы Дәүләткә куелган кабер ташы.

Кырым. XIV гасыр. Сакланган урыны - дәүләт Эрмитажы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Аллаһу* • һаза төрбәтү Дәүләт • бинте әл-хаж Габдулла	الله هذاتربةدولت بنتالحاخعبدالله

Шәһре Болгар һәм
Болгар виляяте ядкярләре

(Уйма язулылары)

№ 16

1 : 4 : № 1 : А

Сүс Алтын би кызына куелган кабер ташы[15].

XIII – XIV гасырлар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
1) *Көллү нәфсин заикател-мәүт* 2) *сөммә иләйна түрҗәгунә* Алтын би һир * Сүс 3) алыб бетек 4) *рәхмәтуллаһи* 5) *галәйһи рәхмәтән васигатән*	كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون الطن بو هير سوس الب بطيك رحمة الله عليه رحمة واسعة

Үлчәмнәре: 12 ˣ 45 ˣ 77 см.

*Сүзлектән кара.

[15] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.56.

№ 17

1 : 4 : № 2 : А

Билгесез. 1291 нче елда язылган таш (фрагмент)[16].

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Тәрҗемәсе	Текст
1) ахирәткә күчте 2) алты йөз туксанынчы 3) елда шагбан аеның бишенче 4) көнендә Аллаһның рәхмәте 5)	احرةبطوى هجرة رانالطجوزطحور اوانمجالشعبانايحبلنج كوانااتاللهرحمة عطنطمحو

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

[16] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.3.

№ 18

1 : 4: № 3 : А

Гали Мәмли углына куелган кабер ташы[17]. Кайчан язылганы билгеле түгел.

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Әл-хөкме Лилләһи* • Мәмли углы • Гали билгесе	الحكملله مملاول علىبلوىك

[17] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.42.

№ 19

1 : 4 : № 4

Сөбәйтә исемле хатын-кызга куелган кабер ташы[18].

XIII - XIV гасырлар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
1) *hу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* 2) .... кызы 3) Сөбәйтә билгесе 4) *Рәхмәтуллаhи галәйhа* 5) *рәхмәтән васигатән*	هوالحىالذىلايموت هير سبيتبلوىك رحمةاللهعليها رحمهواسعه

[18] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.43.

№ 20

1 : 4: № 5

Йәлбә кызы Асияга куелган кабер ташы[19]. Кайчан язылганы билгеле түгел.

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә күфи язуында башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *Әл-хөкме Лилләһи* • Йәлбә һире • Асия зиярәте • *рәхмәтуллаһи галәйһа* • *рәхмәтән васигатән*	الحكم لله يلبه هير اسيه زيارةى رحمةاللهعليها رحمة واسعة

Үлчәмнәре: 13 х 46 х 84 см.

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

[19] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.40.

№ 21

1 : 4: № 6

Татар Бәлтүк кызына куелган кабер ташы[20]. Кайчан язылганы билгеле түгел. Олы Әтрәч авылы, Апас районы.

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә күфи язуында башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *әл-хөкме Лилләһи* • *әл-Гали әл-Кәбир* • Татар Бәлтүк • һире Хәҗимә бәлүи- • ке *рәхмәтуллаһи* • *галәйһа рәхмәтән васигатән*	الحكم لله يلبه هيرالعلىالكبير ططر بلتك هيرحجمبلوى كرحمةالله عليهرحمة واسعة

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

Искәрмә: “ط”, “ر”, “ع” хәрефләре астында берешәр нокта бар.

---

[20] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.41.

№ 22

1 : 4: № 7

Әтрәч улына куелган кабер ташы[21]. Кайчан язылганы билгеле түгел. Олы Әтрәч авылы, Апас районы.

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә куфи язуында башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Һу әл-Хәййе әл-ләзи* • *ля йәмүт* Госман • улы Әтрәч улы • [Бөдәс] бәләви[ке] • *рәхмәтуллаһи галәйһа*	هوالحىالذى لايموتعثمان اول اترج اول بلوى رحمةالله

Үлчәмнәре:43 х 85 см.

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

Искәрмә: س " Син " дә өч, د " Дәл ", ر " Ра ", ع " ʿАйн " хәрефләре астында берешәр нокта бар.

[21] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.20.

№ 23

1 : 4: № 8

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[22]. 1288 ел. Шәһре Болгар.

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә күфи язуында башкарылган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Тәрҗемәсе	Текст
• һиҗрәтдән алты • йөз сиксән җиденче • җылының көне иде	هجرةران الط جورسكروانجياتش جال كوان ات

Үлчәмнәре:17 х 42 х 50 см.

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

[22] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 6.

Болгар виляяте ядкярләре

(Уйма язулылары)

№ 24

1 : 5 : № 1

Исхак Ибраһим угылына куелган кабер ташы[23].

1399 ел. Олы Нырсы авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *бисмиллаһир-Рахманир-Рахим* • *көллү нәфсин заикател-мәүт* • *көллү хәййе ля йәмүт* тарих сикез • [йөз] икедә мөбарәк мөхәррәм а[еның] • ун алтынчы көн ирде кем • Ибраһим углы Исхак • утыз алты яшендә ирде кем • фани дүнйадин бакый .... • *[рәхмәт]уллаһи галәйһи рәхмәтән васигатән*	بسم الله الرحمن الرحيم كل نفس ذايقة الموت كل حى لا يموت تاريخ سكيز يوز ايكى دا مبارك محرم اى نك اون التنجى كون ايردى كيم ابراهيم اوعلى اسحاق اوتوز التى ياشندا ايردى كيم فانى دنيادين باقى قيلدى رحمة الله عليه رحمة واسعة رحمه واسعه

[23] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.45.

№ 25

1 : 5 : № 2

Йосыф Шәйех угылына куелган кабер ташы[24].

1443 ел. Олы Нырсы авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• *бисмиллаһир-Рахманир-Рахим* • *көллү нәфсин заикател-мәүт* • *сөммә иләйна тәрҗәгун калә* • *ән-нәби галәйһа әс-сәлям әл-кабр* • *раузат мин риязый әл-җәннәт* • .... тарих • сикез йөз кырык йетедә сафәр аенының • .... ирде Йосыф ибне Шәйех • дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кылды *гафәрә Аллаһу*	بسم الله الرحمن الرحيم كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون قال النبى عليه السلام القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفرة النيران تاريخ سكيز يقوز قرق يتى دا صفرا ى ننك عرسندا ايردى يوسف ابن شيخ دار فنادين دار بقا عا رحلت قيلدى عفر الله له ولو الديه

Искәрмә: Кайбер гарәп хәрефләре өстендә я астында өстәмә нокталар бар.

Текст гарәп һәм татар телендә язылган.

[24] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.51; *Нотфуллина Р.* Нырсы изгеләре. Безнең мирас. – № 11 (287), ноябрь, 2017. – Б.14-20.

№ 26

1 : 5 : № 3

Сөләйман Исүх угылына куелган кабер ташы[25].

1357 ел. Олы Нырсы авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* • Исүх улы Сөләйма- • н улы Шәйех з- • ияраты рәхмәтуллаһи • галәйһи рәхмәтән васигатән • тарих җиати җүр • илү сикез җал ..... • рамазан аихы әт	الحكم لله العلىالكبير اسح اول سليما ن اول شيخ ز يارةى رحمةاللهعليه رحمة واسعة تاريخجياتجور الوسكرجال رمضانايحات

Искәрмә: Кайбер гарәп хәрефләре өстендә я астында өстәмә нокталар бар.

Үлчәмнәре: 21 × 63 × 150 см.

Текст гарәп һәм протоболгар телендә язылган.

[25] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.29.

№ 27

1 : 5 : № 4

Хармас Госман кызына куелган кабер ташы[26]. XIV гасыр. Олы Әтрәч авылы, Апас районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* • Госман кызы Хармас 1) бәләүике рәхмәтуллаһи 2) галәйһи рәхмәтән васигатән 3) вафат балтави 4) тарих җиати җүр 5)	الحكم لله العلى الكبير عثمان هير حرماس بلوىك رحمهالله عليها رحمة واسعة وفاتبلطوى تاريخجياتجور

Искәрмә: Кайбер гарәп хәрефләре өстендә я астында өстәмә нокталар бар.

Үлчәмнәре: 46 × 82 см.

[26] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.18.

№ 28

1 : 5 : № 5

Салихка куелган кабер ташы[27]. XIV гасыр.
Иске Ашыт авылы, Арча районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	Текст
• *Һу әл-Хәййе әл-ләдзи* • *ля йәмүт вә көлли Хәййе сәйәмүт* • Болгар .... улы Салих • зияраты рәхмәтуллаһи галәйһи рәхмәтән • васигатән фани дүнйадан • ... бакый ахирәт .... • Тарих җиати җүр • ... бәлех күән әт	هوالحیالذی لایموتوکلحیسیموت بلعارتطیاولصالح زیارةی رحمةاللهعلیه رحمة واسعة فانی دنیادان باقیاحرة تاریخ جیات جور جال بلح کوان ات

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә башкарылган.

Үлчәмнәре: 21 x 60 x 80 см.

№ 29

[27] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.31.

1 : 5 : № 6

Әлхәмәд Әхәҗ улына куелган кабер ташы[28] (фрагмент). XIII - XIV гасырлар. Батрак авылы янәшәсе, Самара өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Укылышы	**Текст**
• *[Көлли нәфсин-заикател-] мәүт сөммә иләйна тәрҗәгуән* • Әхәҗ улы Әлхәмәд • беләүике Аллаһ р- • әхмәти ... •	موتثم اليناترجعوان احجاولالحمد بلوىكاللهر حمةاطنط

Текст протоболгар һәм гарәп телләрендә башкарылган.

Үлчәмнәре: 76 х 92 см.

[28] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 50.

Болгар вилаяте ядкярләре

(Калку язулылары)

№ 30

1 : 6 : № 1

Исмәгыйль йуари кызына куелган кабер ташы[29]. XIV гасыр. Таутегермән авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир* • Исмәгыйль йувари .... • .... һире .... • Кәмал .... • .... рәхмәтән	الحكم لله العلى الكبير اساماعيل يوارى هيرى كمال‌مار رحمه

Үлчәмнәре: 25 х 73 х 176 см.

[29] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.37.

№ 31

1 : 6 : № 2

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы (фрагмент). XIII - XIV гасырлар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *hу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт .....* •	هوالحىالذىلايموتوكلحىسيموت ....

Текстның сакланган өлеше гарәп телендә язылган.

№ 32

1 : 6 : № 3

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[30] (фрагмент). XIII - XIV гасырлар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт .....* •	هوالحىالذىلايموتوكلحىسيموت ....

Текстның сакланган өлеше гарәп телендә язылган.

Ядкяр Казан шәһәренең Дәүләт музеенда саклана.

[30] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. –М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.2.

№ 33

1 : 6 : № 4

Хәсән-бәк Мир-Мәхмүд угылына куелган кабер ташы[31]*. XIII гасыр азагы. Ханнар зираты “Архиерей бакчасы”, Казан шәһәре.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* ..... • .... • Хәсән бәк бине Мир Мәхмүд	هوالحى الذى لايموت وكل حى سيموت .... حسن بك بن محمود

Үлчәмнәре: 38-40 х 92-96 х 350 см.

Текстның сакланган өлеше гарәп һәм татар телләрендә язылган.

Ядкяр Казан шәһәренең Дәүләт музеенда саклана.

№ 34

[31] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.2.
*Ары таба, бу ташъязманың күчермә-реконструкциясен яңа осуллар кулланып ясау таләп ителәчәк.

1 : 6 : № 5

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы. XIII - XIV гасырлар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *hу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт .....* •	هوالحىالذىلايموتوكلحىسيموت ....

№ 35

1 : 6 : № 6

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[32] (фрагмент). 1328 ел.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *hу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт .....* •	هوالحىالذىلايموتوكلحىسيموت ....

Ядкяр Казан шәһәренең Дәүләт музеенда саклана.

Үлчәмнәре: 58 x 107 см.

[32] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. –М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.22.

№ 36

1 : 6 : № 7

Алтынчы Шаһидулла угылына куелган кабер ташы[33]. 1317 ел. Шәһре Болгар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* • йегетләр күрке күңелләр үзәге • галимләрне агырлаган йәтим тол • үксүзләрне асраган Муса углы • алтынчы Шәһидулла зияраты ...... • .... кылсын ... рәбигыл-әүвәлнең уртасы • тарихка 717	هوالحیالذیلایموت یکتلار کورکی کونکللار اوزکی عالملارنی اعرلاعان یتم تول التونجي شهیداللهزیارتی قیلسون ربیعالاولنك اورتاسیتاریخقا٧١٧

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

[33] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов (1),* Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.15.

Шәһре Болгар ядкярләре

(Күфи хәрефендәге калку язулылары)

№ 37

1 : 7 : № 1 : А

Бәлтүләк угылына куелган кабер ташы[34]. Шәһре Болгар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт* • *вә көлли Хәййе [сәйәмүт]* • Бәлтүләк у [лы] ... зия- • раты р[әхмәтуллаһи галәйһи] • рәхмәтән ва[сигатән дүнйа-] • дан сәфәр ... [... тар -] • их җиати [җүр] • биалим	هوالحى الذى لايموت وكل حى سيموت بلتلك اول زيا رتى رحمة الله عليه دان سفر تار يخ جيات جور بيالم

Үлчәмнәре: 18 x 43 x105 см.

Текст гарәп һәм протоболгар телләрендә язылган.

---

[34] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.39.

Икенче өлеш

XVI гасыр *(1445 – 1552 еллар)*

.

№ 38

Икенче өлеш : 1 нче бүлек : № 1таш.

Кемгә куелганы билгесез кабер ташы. XVI гасыр.

Митюк авылы (Нократ карьясенең бер өлеше), Киров өлкәсе.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемәсе	**Текст**
Йә, Мөхәммәд, Йә, Гали! Рәхимле, Шәфкатле Аллаһның исеме белән. Ул. (Аллаһ) мәңге үлемсез.......... Аллаһ әйтте: .... һәркем	يا محمد يا على بسم الله الر حمن الرحيم هو الحى الذى لا يموت قل الله .... كل..... ....

Үлчәмнәре: 11 х 60 х55 см.

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

Искәрмә: Шул чорларда булган гадәт буенча,
кайбер хәрефләрнең өстендә я астында нокталар куелган

№ 39

2 : 1 : № 2.

Җумаш Сәйдтәк улына куелган кабер ташы[35], 1520 ел. Нократ авылы, «Мазар зираты» («Мазар хәберлеге»), Киров өлкәсе.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемәсе	Текст
Йә, Мөхәммәд! Йә, Гали! Искә алыгыз Сәид- тәк улы Җумашны. Рәхимле, Шәфкатьле Аллаһның исеме белән. Һәр төреклек үлә, әмма Ул (Аллаһ) үлемсез. Әлбәттә, үлем ачысын һәркем татыячактыр, соңра кубарылып, Миңа кайтырсыз. Тугыз йөз егерме алтынчы елда Рәҗәб аенда Җумаш Сәидтәк улы Но- крат (авылында) шәһид булды.	يا محمد يا على ياد قيل سيد ني جوماش تك اوعلى بسم الله الرحمن الرحيم كل حي سيمود واهو حي لا يموة كل نفس ذا يق الموت ثم ان ايلنا... ترجعون تاريخ توقوز يوز ينكرمي التى دا رجب اي دا سيدتك نك اوعلى جوماش نو قراتدا شهد كجدي

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

---

[35] Бу ядкяр турында кара: *Сорокин П.* Арские князья в Карине // Календарь и памятная книжка Вятской губернии на 1897 го / Сост. под. ред. Н.Спасского. – Вятка, 1896. – С. 57-58; *Асаре кадимә (Нократ карьясендә улан кабер ташлары)* // Шура. – 1910. – № 20. – Б. 619-621; *Рахим А.* Болгаро-татарские эпиграфические памятники в Вятском крае // Материалы по охране, ремонту и реставрации памятников ТССР. – Казань, 1930. – Вып. IV. – С. 49-57+1 приложение; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику . – М.-Л., 1960. – Табл. 61; *Вәлидов Җ.* Нократ һәм Глазов татарлары арасында // Татарстан. – 1929. – № 5-6. – Б.40; *Мәрданов Р.Ф. Һадиев И.Г.* Нократның борынгы ташъязмалары // Гасырлар авазы, – 2011. – № 1/2/ – Б.4-12.

Материал: Урындагы кызгылт-көрән төстәге комташ.

Үлчәмнәре: 12×67×125 см.
Координаталары: N 58.604984, E 50.355302.

Искәрмә: 1) Шул чорларда булган гадәт буенча, кайбер хәрефләрнең өстендә я астында нокталар куелган. Мәсәлән: “ س ” син хәрефе астына өч нокта кую гадәте татарларда йегерменче гасырдагы ташъязмаларда да очрый; 1) Мәрхүмнең һәлякъ булган урынын «Нократда» « نوقراتدا » дип укырга кирәк.

Арткы ягында:

Тәрҗемәсе	Текст
Җумаш истәлегенә. Үлем куанычы җитте, безнең куанычыбыз китте. Мәгәр шоңкар булып очты, табылмас теләгәне- без. А...ларыбыз белән өметләр- не ..... китте. Әле дә күңелебез хәсрәттә яна егет. .... егет җаным куан- мый. Тилмереп көткән егет җанымны ала.	یاد جوماش اولوم قوانجسي یتی بزیم قوانجمیز كتتي مكر شونقر بولوب اوجتي تابولماس ایستاكان آ...لاارمز برلا اوموتلار ... ني اوزوبكتي ... دردي حسر... ... یكیت ... یكیت جانوم قوان ... ماي تلمروبكتكان یكیت جانوم الغاتي

№ 40

2 : 1 : № 3.

Сэйдтәк Гали суфый улына куелган кабер ташы[36], 1553 ел. Нократ авылы, «Мазар зираты» («Мазар хәберлеге»), Киров өлкәсе..

Материал: Урындагы кызгылт-көрән төстәге комташ.
Үлчәмнәре: 11×65×139 см.
Координаталары: N 58.604895, E 50.355216.

Алгы ягында:

Тәрҗемәсе	**Текст**
Йә, Мөхәммәд! Йә, Гали! Рәхимле, Шәфкатьле Аллаһның исеме белән. Һәр төреклек үлә, әмма Ул (Аллаһ) үлемсез. Әлбәттә, үлем ачысын һәркем татыячактыр, соңра кубарылып, Миңа кайтырсыз. Тугыз йөз алтмышынчы елда, Рәҗәб ае-ның ахырында Гали суфыйның улы Сэйдтәк алтмыш	يا محمد يا على بسم الله الرحمن الريم كل حى يمود و هو حى لا يمود كل نفس ذائقة الموت ثم ايلنا ترجعون تاريخ توقوز

[36] Бу ядкяр турында кара: *Сорокин П.* Арские князья в Карине // Календарь и памятная книжка Вятской губернии на 1897 го / Сост. под. ред. Н.Спасского. – Вятка, 1896. – С. 57-58; *Асаре кадимә (Нократ карьясендә улан кабер ташлары)* // Шура. – 1910. – № 20. – Б. 619-621; *Рахим А.* Болгаро-татарские эпиграфические памятники в Вятском крае // Материалы по охране, ремонту и реставрации памятников ТССР. – Казань, 1930. – Вып. IV. – С. 49-57+1 приложение; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику . – М.-Л., 1960. – Табл. 61; *Вәлидов Җ.* Нократ һәм Глазов татарлары арасында // Татарстан. – 1929. – №5-6. – Б.40; *Юсупов Г.В.* Указ. соч. – Табл. 61; *Татар әдәбияты тарихы.* Урта гасырлар дәвере. – Казан, 1984. – Т.1. – Б. 285; *Татар поэзиясе антологиясе.* – Казан, 1992. – 1 к. – Б. 151; *Худяков М.* Очерки по истории Казанского ханства. Репринтное воспроизведение издания 1923 г. – Казань, 1990. – С. 157; *Әхмәтҗанов М.* Нугай Урдасы: татар ... – Б. 196; *Әхмәтҗанов М.* Татар шәҗәрәләре. – Казан, 1995. – Б. 12,16, 22; *Әхмәтҗанов М.* Нугай Урдасы : татар халкының тарихи мирасы. – Казан, 2002 . – Б. 194; *Әхмәров Г.* Нократ болгарлары // Казан мөхбире. – 1906. – 20 июнь; *Марданов Р., Һадиев И.* Нократның борынгы ташъязмалары / Гасырлар авазы – 2011, – № 1/2.- Б.4-12.

яшендә Казанда шәһид булды.	**یوز التمیش دا رجب اي نونك آخرندا علي صوفي نك اوغلي سیدتك التمش یا شندا ایردي قزان داشهید**

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

№ 41

2 : 1 : № 4.

Гали хатынына куелган кабер ташы,[37] 1504 ел. Нократ авылы, «Мазар зираты» («Мазар хәберлеге»), Киров өлкәсе.

Алгы ягында:

Тәрҗемәсе	**Текст**
• *Әгузе билләһи мин әш-шәйтан ир-**раҗим*** • *бисмиллаһир-Рахманир-Рахим* • *көллү нәфсин заикател-мәүт* • *сөммә иләйна тәрҗәгунә* • *каләә ән-нәби галәйһис-сәлам* Тугыз йөз дә тугызынчы елда, Рәҗәб аеның ахырында ирдекем ...... [Гали гаялы] .... [дарел-фәнадин дарелбәкага] рих- [ләт] кылды.	**اعوذ بالله من الشيطان ارجيم** **بسم لله الرحمن الرحيم كل نفس** **ذائقة الموت ثم الينا ترجعون** **قال النبى عليه السلام** **تاريخ توقوز يوز توقوزدا** **رجب آى ننک اخرندا ايرديكيم** **[على عيالى] ....** **[دار الفنادين دار البقاعا] رح[لت]** **[قيلدى]**

Материал: Урындагы кызгылт-көрән төстәге комташ.
Үлчәмнәре: 11×65×139 см. Координаталары: N 58.603865, E 50.360473.

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

---

[37] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику . – М.-Л., 1960. – Табл. 61.

№ 42

2 : 1 : № 5 : А

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[38](фрагмент,өске өлеше юк).

Тау Иле авылы (Татарское Ходяшево), Питрәч төбәге. 1480 нче еллар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• .... • Кылсын .... • *Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари фә лә йәбка мәдамән бил-карари* • Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	قيلسون ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى

Текст гарәп һәм татар телләрендә язылган.

[38] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. – М.-Л., 1951. Т. 5. С. 89-90.; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – С.78-92. (Фото); *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.24.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.170.; *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Чын мирас. – 2019. – № 4. Б.28.

Уеп язылганнары

№ 43

2 нче өлеш : 1 нче бүлек : № 6 таш

Әюб Мөхәммәд угылына куелган кабер ташы[39]. 1472 ел.

Олы Нырсы авылы, Теләче районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *бисмиллаһир-Рахманир-Рахим* • *көллү нәфсин заикател-мәүт* • *сөммә иләйна тәрҗәгунә* тарих • сикез йөз йетмеш йетедә рәҗәб ае • әүвәлендә ирде шинбә көн ирде • Мөхәммәд углы дарелфәна • дин дарелбәкага рихләт • кылды Хак Тәгалә • рәхмәт кылгай инша Аллаһ Тәгалә амин *раббил галәмин*	بسم الله الرحمن الرحيم كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون تاريخ سيكز يوز يتميش يتى دا راجب اي اولينده اردى شنبه كون اردى محمد اوغلى ايوب دار الفنا دين دار البقا غا رحلت قيلدى حق تعالى رحمة قيلغاي انشا الله تعالى امين رب العالم

[39] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.52.;

№ 44

2 : 2 : №1.

Мәүлә Шаһгали дәрвиш хәляле Нази Мәликкә куелган кабер ташы[40]. Иске Казан зираты. (Биектау районы).

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт* • *калә Аллаһу Сөбханә вәТәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет* • *каләән-нәби галәйһис-сәлам әд-дүнйа .....* • тарих тукуз йөздә мөбарәк рәбиг- • ыл-әүвәл аеның ахырында ирде кем • Мәүлә Шаһгали дәрвиш хәляле Нази Мәлик • хатын дарелфәнадин дарелбәкага рихләт • кыйлды *гафәрәл-лаһү ләһа*	هوالحی الذی لایموت وکل حی سیموت قال الله سبحانه وتعالی وماتدری نفس بای ارض تموت قال النبی علیه السلام الدنیا تاریخ توقوز یوزدا مبارك ربیع الاول ای ننك اخریندا ایردی کیم مولاشاه علی درویش حلالی نازی ملك حاتون دار الفنادین دار البقاعا رحلت قیلدی عفر الله

Үлчәмнәре: 14 ˣ 48 ˣ 110 см.

---

[40] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А*. Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 155-157*; Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 54; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.230,261.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.230,261.

№ 45

2 : 2 : №2

Сэид-Ак хажи Хэсэн угылына куелган таш[41]. 1518 ел.

Тау Иле авылы (с.Татарское Ходяшево), Питрэч төбэге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү сә-йәмүт* • *калә Аллаһу Сөбханә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт сөммә иләйна түрҗәгунә* • *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдри тәмүтү иннә Аллаһ Галимүн Хәбирүн* • *вә каләән-нәби галәйһи вәссәлләм әл-мөэминүн ля йәмүтүнә вә ләкиннә* • *йәнкыйлүнә мин дарелфәна илә дарелбәка каләән-нәби галәйһи вәссәлләм әд-дөнйа сагать* • *фәәҗәгалһа тагать* тарих тукуз йөз йегерме түртдә • Җөмадиәл-ахыр аеның әүвәлендә ирде кем хажи	هوالحى الذى لايموت وكل حى سيموت قال الله سبحانه وتعالى كل نفس ذايقه الموت ثم الينا ترجعون قال الله تعالى وماتدرى نفس باى ارض تموت ان الله عليم حبير وقال النبى عليه السلام المؤمنون لايموتون ولكن ينقلون من دار الفنأ الى دار البقأ قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعه تاريخ توقوز يوز يكرمى تورتدا جمادى الاخراى نك اولينداايردى كيم حاجى حسن اوعلى سيداق ياشندادار الفنادين دار البقاعا رحلت قيلدى

[41] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 59.; *ҺадиевИ.,МэрдановР.* Тау Иленең ташъязма истэлеклэре. // Чын мирас. – 2019. – № 4. Б.29.

• Хәсән угылы Сәйд-Ак* • Алтмыш түрт яшендә дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кыйлды	

Искәрмә: Һарун Йосыпов китабында: “Шайдулла” дип укылган.

Үлчәмнәре: 23 ˣ 65 ˣ 100 см.

№ 46

2:2:№3

Шәех Нәҗем угылы Чирүчегә куелган кабер ташы[42]. 1505 - 1513 нче еллар арасы. Иске Өҗем авылы (Старый Узюм), Әтнә районы.

[42] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. – Казань, 1930. – Т. I. – С. 166.; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.267.; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 58.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.160.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.162.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.85.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмәт вә көллү хәййүн сә-йәмүт* • *калә Аллаһу Сөбһанә вә Тәгалә вә ма тәдәрри нәфси* • *баи арди тәмәүет каләән-нәби галәйһиссәлам* • *әд-дүнйа сәгать фәәҗәгальһа тагать* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дүнйа мизрагат-* • *ел-ахирәт* тарих [тукуз йө]з ун • ту[...]да шәгъбан аенда Шәехнәҗем угылы • Чирүҗе даре фәнадан даре бәкага рихләт кылды	هوالحی الذی لایموت وکل حی سیموت قال الله سبحانه وتعالی وماتدری نفس بای ارض تموت قال النبی علیه السلام الدنیاساعه فاجعلهاطاعه قال النبی علیه السلام الدنیامزرعة الاخرة تاریخ توقوزیوزاون تو داشغبان ایند اشیخ نجم اوغلی جروجی دارفنادان داربقاعارحلت قیلدی

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	اری الدنیا حربا بعتباری فلا یبقی مداما بالقراری

Үлчәмнәре: 20 × 52 × 120 см.

№ 47

2:2:№4

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[43]. XV гасыр башы. (Фрагмент). Тау Иле авылы (с.Татарское Ходяшево), Питрәч төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт* • *калә Аллаһу сөбханәһү вә Тәгалә вә ма тәдрий* • .... •	**هوالحىالذىلايموت وكلحىسيموت** **قالاللهسبحانهوتعالىوماتدرى**

Үлчәмнәре: 17 × 45 × 114 см.

[43] *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.54-55.; *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. – М.-Л., 1951. – Т. 5. – С. 89-90.; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.56.

№ 48

2:2:№5

Айбикәч Җәгъфәр кызына куелган кабер ташы [44].
1539 нчы ел. Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт* • *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • тарих тукуз йөздә кырык алтыда • мөбарәк рабигыль-әүвәл аенда ирдекем Гали • гыялы Йәгъфәр кызы Ай Бикәч • дарелфәнадин дарелбәкага р[ихләт кылды]	هوالحیالذیلایموت وکلحیسیموت قالاللهتبارکوتعالی کل من علیها فان یبقی و جه تاریختوقوزیوزداقرقالتیدا مبارکربیعالاولایندااردیکیمعلی عیالییعففرقزیایبکاج دارالفنادیندارالبقاعارحلت

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری

[44] *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл.64.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.434.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.440.

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари Фә лә йәбка мәдамән бил-карари	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا ييقى مداما بالقرارى

Үлчәмнәре: 18 × 38 × 118 см.

№ 49

2:2:№4

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш.

XV гасыр башы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт* • .... •	هوالحىالذىلايموت وكلحىسيموت ....

“Михраб бизәге”нең беренче төренә караган ядкярләр.

№ 50

2 нче өлеш : 3 нче бүлек : №1 таш

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[45]. 1516 нчы ел. Иске Мәңгәр авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *каләә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *каләә рәсүлуллаһу саллаллаһу галәйһи вәссәләм* • *әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти садака [рә]сүлүллаһ* • *каләә ән-нәби галәйһис[сәлам] ...* • галәйһи ... [тарих тукуз] • [йөз ... ике ... • даре фәнадин даре бәкага рихләт кылды].	قال الله تبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال رسو الله صلى الله عليه وسلم الدنيامزرعة الاخرة عليه تاريخ توقوز يوزايکی دارفنادين داربقاعا رحلت قيلدی

[45] Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017; *Мәрданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б. 147-148.

Арткы ягында (калку язулы):*

Укылышы	Текст
1) ..... ан ** 2)	سلطان‌بی

Али Рахим: “На обороте надписи осыпались.

Рахим (1.,С. 2)

** А.М.Гайнетдинов: “ ... Солтан би”

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

№ 51

2 : 3 : № 2

Ябынчы Акбулад угылына куелган кабер ташы[46]. 1524 ел. Кече Әтнә авылы, Әтнә төбәге. (Борынгы зират).

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә вә ма* • *тәдәрри нәфси баи арди тәмәүет вә калә ән-нәби* • *галәйһиссәлам әд-дөнйа мәзрагатүл-ахирәти* • тарих тукуз йөз утузда • рамазан аенда Ябынчы ибне Ак • Булад урыс килгә- • ндә шәһид булды *нәүвара Аллаһу кабриһи*	قال‌اللّٰه‌تبارك‌وتعالى‌وما تدرى نفس باى ارض تموت وقال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة تاريخ توقوز يوز اوتوزدا رمضان ايندا يابنجى ابن اق نولاد اوروس كيلكانده شهيدبولدى‌نوراللّٰه‌قبره

[46] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. – Казань, 1930. – Т. I. – С. 145-172.; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.265-257.; *Әхмәтҗанов М.И. Авыл исемнәре ни сөйли?// Татарстан. – 1997. – № 3. – Б.20-26.; Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.15, № 76.*; Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.160, №76.

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	**کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری**

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	**اری الدنیا حربا بعتباری فلا ییقی مداما بالقراری**

Арткы ягында язулар булганмы?
Гали Рәхим мәкаләсендә “Юк” дип бирелгән.

Үлчәмнәре: 14 × 46 × 130 см.

№ 52

2 : 3 : № 4

Габдулла Муса угылына куелган таш[47]. 1537-1538 еллар.

Түбән Бәрәскә авылының икенче (Каенлык) зираты.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *каләАллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зәл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз түртдә • Муса угылы Габдулла даре фәнадин • даре бәкага рихләт кылды *нәүвәрә Аллаһу*	قال اللهتبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق تورتدا موسى اوغلى غبد اللهدار فنادين داربقا عارحلت قيلدى نور الله

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	كورارمن دنيانى ويران بارى همیشه باقى ايرمس يوق قرارى

[47] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.81. *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.436.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.435.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.1.

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	**ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى**

Арткы ягында язулар булганмы?
Гали Рәхим мәкаләсендә “Юк” дип бирелгән.

Үлчәмнәре: 19 × 48 × 116 см.

№ 53

2 : 3 : № 5

Билгесез. Кабер ташының арткы ягына ясалган бизәк[48].

XVI гасыр.

[48] Ф. Валеев реконструкциясе. Бу ядкяр турында кара: *Валеев Ф.Х.* Орнамент казанских татар. Казань: Таткнигоиздат, 1969.- Таблица № 6.

№ 54

2 : 3 : № 6

Тәвәккәлбай хатынына куелган кабер ташы[49], 1536-1537 еллар. Наласа авылы эчендәге каберлек, Арча районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык • өждә Тәвәккәлбай гыйалы ... • ... даре фәнадин даре • бәкага рихләт кыйлды	قال اللهتبارکوتعالی كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريختوقوزيوزقرق اوجداتوكلبای عالی دارفنادیندار بقاعارحلتقيلدی

[49] Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.175.; *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. – Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 76-78.; *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008 – С.101.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 39-43.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 39-43.

Уң ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Үлчәмнәре: 17 × 44 × 104 см.

№ 55

2 : 3 : № 7

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[50], 1542-1543 еллар. Шигали авылы.

(Әлеге вакытта, Чабаксар шәһәренең Чувашстан Үзәк музеенда саклана).

[50] Бу ядкяр турында кара: *Малов С.Е.* Булгарская и татарская эпиграфика // ЭВ. – М.-Л., 1948. – Вып. II. – С. 39-48, (фото).; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.28.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.174.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	Текст
• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • Тарих: тугыз йөз кырык тукузда •	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت تاريخ توقوز يوزقرق‌توقوزدا

Ташъязма җиде юлдан гыйбарәт.

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Ташның арткы ягында язу-бизәкләрнең булу-булмавы турында мәгълүмат юк.

№ 56

2 : 3 : № 8

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[51], 1520-1552 еллар. Казан арты.

Фоторәсемдә бизәкләр һәм язулар начар күренә. Ташъязма җиде юлдан гыйбарәт. Ядкяр чатнап җимерелә бару халәтендәдер.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат* • *ел-мәүт, калә ......* • .... • *фаҗәгаләһә тәгатән калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм* • *әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти*, тарих тукуз • йөз................................ •	قال الله تبارك و تعالى كل نفس ذائقة الموت قال فجعلها طاعة قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة تاريخ توقوز يوز

[51] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Приложение: табл. 63; *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – С.40.

№ 57

2 : 3 : № 9

Карачура Карач углына куелган таш[52]. 1540 ел. Бөрсет-Сукачы авылы янындагы каберлек. Мамадыш төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат* • *ел-мәүт. Каләән-нәби галәйһи әс-сәлләм әд-дөнья мәзрагат-* • *үл-ахирәти калә ән-нәби галәйһи вәссәлләм әд-дөнья* • *сәгатүн-фаҗәгаләһә тәгатән,* тарих тукуз йөз кырык алтыда зөлхиҗҗә аенда* Карач угылы • Карачура даре фәнадин даре бәкага рихләт • .... ун	قال اللهتبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاحرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة تاريخ توقوز يوز قرق التى داذوى الحجه ايندا قراجاو على قراجوره دار فنادين دار بقا عار حلت

---

[52] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960.- Приложение: табл. 63.; *Казаков Е.П., Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.170. *; Фазылов Мансур.* Язулы таш ниләр сөйли? // Татар календаре, 1994 = Мөселман җәдвәле, 1414-1415 / төз.: Ш.Зәбиров, Ф.Хуҗахмәт. – 9 май.; *Мамадышым-язмышым* = Мамадыш – судьба моя. – Ижевск, 2005. – Б.52, 56-59.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Хәтер сакчылары // Нократ. – 2013. – 3, 10 апрель.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* “ ... Мөселманнардин дога өмид өчен” // Чын мирас. – 2013. – № 7. – Б.27-28.

Арткы ягында (күпертмә язулы):

Текст	Укылышы
بو لوحنیاناسیاج بنا قیلدی	Бу ләүхәне анасы ... әч бина кылды

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبی علیه السلام	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам ....*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قالالنبیعلیهالسلامالدنیاجیفةوطالبهاکلاب	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья җифәт вә талябиһа к[иляб]*

* Һижри 946 елның зөлхиҗҗә ае милади исәп белән 1540 елның апреленә туры килә.

Үлчәмнәре: 18 х 50 х 120 см.

№ 58

2 : 3 : № 10

Карамыш Тимәш углына куелган таш[53]. 1530 ел.

Иске Тәберде авылы. Кайбыч төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Сөбханәһә вә Тәгалә көллү* • *нәфсин заикател-мәүт, сөммә иләйна тәрҗигун* • *калә эн-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа* • *әд-дөнйа сәгатән фаҗәгаләһә тәгатән* • тарих тукуз йөз утыз йете дә • Тимәш углы Карамыш җөмади- • әл-ахир аенда дарелфәнадин дарелбәкага • [рихләт кылды].	قال الله سبحانه وتعالى كل نفس ذائقة الموت ثم الينا ترجعون قال النبى عليه السلام الدنيا فجعلها طاعة تاريخ توقوز يوز اوتوز يتي دا تيماش اوغلي قارميش جمادي الاخر ايندا دار فنادين دار بقاغا

[53] Бу ядкяр турында кара: *Филипов А.*Г., *Катанов Н.Ф.* «О двух татарских памятниках, находящихся близ с. Старого Тябердино Цивильского уезда, и одним армянском, в с. Кирельском Тетюшского уезда». // Инородческое обозрение.-1914.- кн.6.- С.462-466 (фото).; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.169 (№ 220).

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Ташның арткы ягында язу-бизәкләрнең булу-булмавы турында мәгълүмат юк.

№ 59

2 : 3 : № 11

Тиләш Мөхәммәд угылына куелган таш[54]. 1521 ел.

Кече Кайбыч авылы, Кайбыч төбәге.

[54] Бу ядкяр турында кара: *Марданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Таш архив серләре // Эхо веков. – 2005. – №2. – Б.98-101 (фотолар).; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.23.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• .... • .... • .... • тарих тукуз йөз йекерме йетедә • зөлхиҗҗә аенда ирдекем • Мөхәммәд угылы Тиләш* даре- • [лфәнадин даре бәкага рихләт кылды]	تاریخ توقوز یوز یکرمی یتی دا ذی الحجه ایینداایر دیکم محمد اوغلی تیلاش دار دار فنادین دار بقا عار حلت قیلدی

* “Бикмөхәммәд угылы Тиләш” дип укылган кайбер китапларда.

№ 60

2 : 3 : № 12

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[55], 1520-1552 еллар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• .... • .... • *калә Аллаһу галәйһи вәссәлләм əд-дөнья* • *сә[гатүн-фаҗәгаләһә тәгатән] ,* тарих тукуз • йөз .... •	قال الله علیه السلام الدنیا سا عة فجعلها طاعة تاریخ توقوز یوز

Кабер ташының өске өлешендәге бизәкләр һәм язулар яхшы сакланып калмау сәбәбле михраб бизәге чамалап кына ясалды.

55 Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 61

2 : 3 : № 13

Морза Мәнас Мәмәтәк бик угылына куелган таш[56].

1516-1526 еллар арасы. Мәмле Казаклар (Чаллысы) авылы, Балык бистәсе төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-* • *ел-мәүт калә рәсүл Аллаһу саллаллаһу галәйһи вәссәлләм* • *әд-дөнья мәзрагат-үл-ахирәти каләән-нәби галәйһи [вә]-ссәлләм әд-дөнья сәгатүн-фаҗәгаләһә тәгатән,* тарих тукуз йөз йегерме .... • .... әүвәл аенда Мәмәтәк бик угылы морза Мәнас* • даре фәнадин даре бәкага рихләт кыйлды	قال الله تبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال رسول الله صلى الله عليه وسلام الدنيا مزرعة الاخرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة تاريخ توقوز يوز ييكرمى اول ايندا ممتاك بيك اوعلى مرزا مناص دار فنادين دار بقا عارحلت قيلدى

Искәрмә:

1) Нәҗип Нәккаш укылыш варианты: “Ил-аул сәид Атабик Мәннан морза угылы”;

2) Ирек Һадиев һәм Раиф Мәрданов укылыш варианты: “әүвәл аенда Үтәк бик Мәннан морза угылы”.

[56] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.17.

№ 62

2: 3 : № 14

Бикҗан бикә иренә куелган таш. 1520-1720 еллар арасы. Татар Тау Иле авылы (с. Татарское Ходяшево), Питрәч төбәге.

Эпитафиянең арткы ягы, язулары бик начар күренү сәбәбле аның реконструкциясе чамалап кына ясалды.

Арткы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
بو لوحنىبيكجان بيكه بنا قيلدى	• **Бу ләүхәне хәляле Бикҗан** • **Бикә бина кылды**

№ 63

2: 3 : № 15

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы.

1520-1720 еллар арасы.

Эпитафиянең арткы ягы. Язулары бик начар күренү сәбәбле, реконструкция чамалап кына ясалды, (аскы өлешен төгәл күчермә дип кабул итегез). Заманында моңа охшаш композицияләр бик күп ясалган булган.

№ 64

2: 3 : № 16

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[57] (фрагмент, аскы өлеше).

Югары Кибәхуҗа авылы,

Теләче районы. 1520-1720 еллар арасы.

Эпитафиянең алгы ягының аскы өлеше. Язулары бик начар күренү сәбәбле, реконструкция чамалап кына ясалды, каймалы бизәкнең төгәл ничек булуы ачык-анык түгел.

Текст: “ ... Хуҗа ... урыс [кулындин хәлякъ]”.

№ 65

2: 3 : № 17

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[58]. Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә районы.

1520-1540 еллар арасы.

[57] *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – 171.

[58] Бу ядкяр турында кара: *Казаков Е*.П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.96.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә районы Түбән Бәрәскә, Олы Бәрәзә, Олы Өшкәтә, Кече Өшкәтә авылларының ташъязма истәлекләре / Р.Ф.Мәрданов, И.Г.Һадиев. – Казан: “Милли китап” нәшрияты, 2017. – Б.19.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.436.; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.440.

Ары таба, тикшерү өчен, бу ташны үзебезгә эзләп табу кирәк булачак.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат* • *ел-мәүт, сүммә иләйна түрҗәгун* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти* • тарих тукуз йөз ... •	قال‌الله‌تبارك‌وتعالى‌كل‌نفس‌ذائقة الموت‌ثم‌الينا‌ترجعون قال النبى‌عليه السلام الدنيامزرعة‌الاخرة تاريخ توقوز يوز

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари Фә лә йәбка мәдамән бил-карари	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

Үлчәмнәре: 16 x 46 x 82 см.

№ 66

2: 3 : № 18

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[59]. Казаклар авылы, Балык бистәсе районы. 1521 ел.

Ары таба, тикшерү өчен, бу ташны үзебезгә эзләп табу кирәк булачак.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат* • *ел-мәүт. Калә ән-нәби галәйһиссәлам* • *әд-дөнья фә-әҗгалҗһа тагатән* тарих • тукуз йөз йекерме сикездә • .... •	قال الله تبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال النبى عليه السلام الدنيا ساعه فاجعلها طاعه تاريخ توقوز يوز ييكرمى سكيزدا

[59] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.250-251, № 119.

№ 67

2: 3 : № 19

Ирдинче Ямгурчы угылына куелган таш[60]. 1536 ел.

Татар Әҗәле авылы, Яшел Үзән төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • Тарих тукуз йөз кырык ..... • Җөмадиел-ахыр аенда Ямгурчы • углы Ирдинче *даре фәнадин • даре бәкага рихләт кылды	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق جمادى الاخر ايينداى معورجى اوعلى ايرديجى دار فنادين دار بقا عا رحلت قيلدى

* Мәрхүмнәрнең исем-шәрифләре дөрес укылганмы?

[60] Бу ядкяр турында кара: *Насыйри К.* Сайланма әсәрләр. 4 томда, 3 том. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – Б.256.; Гариф Н.Г. Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.250-251, № 119.

№ 68

2: 3 : № 20

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[61]. 1520 - 1552 еллар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-ел-мәүт.* • *Калә рәсүл Аллаһу саллаллаһу галәйһи вәссәлләм* • *әд-дөнья мәзрагат-үл-ахирәти* • *калә ән-нәби галәйһи вә-ссәлләм әд-дөнья сәгатүн-фаҗәгаләһә тәгатән,* •	قال الله تبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال رسول الله صلى الله عليه وسلام الدنيا مزرعة الاخرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة

[61] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 69

2: 3 : № 21

Мухшытай Әхмәд угылына куелган таш[62]. 1521 ел. Кече Кайбыч авылы, Кайбыч төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикат* • *ел-мәүт. Калә ән-нәби галәйһиссәлам* • *әд-дөнья фә-әҗгалҗһа тагатән* тарих • тукуз йөз йекерме йетедә • Углы Әхмәд Мухшытай •	قال الله تبارك و تعالى كل نفس ذائقة الموت قال النبى عليه السلام الدنيا ساعه فاجعلها طاعه تاريخ توقوز يوز ييكرمى يتى دا احمد اوغلى موحشوط

Ташъязма җиде юлдан гыйбарәт. Бу ядкярне барып күрергә кирәк.

№ 70

2: 3 : № 22

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[63] (фрагмент). Өбрә авылы, Биектау районы. 1520 - 1552 еллар.

Ары таба, тикшерү өчен, бу ташны үзебезгә эзләп табу кирәк булачак.

---

[62] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.168.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-ел-мәүт.* • *Калә рәсүл Аллаһу саллаллаһу галәйһи вәссәлләм* • *әд-дөнья мәзрагат-үл-ахирәти* • *калә эн-нәби галәйһи вә-ссәлләм әд-дөнья сәгатүн-фаҗәгаләһә тәгатән,* •	قالاللهتباركوتعالىكلنفسذائقةالموت قالرسولاللهصلىاللهعليهوسلام الدنيامزرعةالاخرةقالالنبىعليه السلامالدنيا ساعةفجعلهاطاعة

Ташъязманың рәсем-күчермәсе төгәллеккә дәгъва итә алмый.

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

---

[63] *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.-Б.239.
Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 71

2 : 3 : № 23

Ай-кыз бикәч Толын хуҗа хатынына куелган кабер ташы[64], 1528 ел. Урыс Әйшәсе авылы, Биектау районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-* • *ел-мәүт.* • *Калә ән-нәби галәйһи* • *әс-сәлләм әд-дөнья сәгатүн-фаҗәгаләһә тәгатән,* •	قال الله تبارك وتعالى كل نفس ذائقة الموت قال رسول الله صلى الله عليه وسلام الدنيا مزرعة الاخرة قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فجعلها طاعة

[64] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. – Казань, 1930. – Т. I. – С. 157 (13).; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. – М.: Наука, 1981. – С.194.; *Ахметзянов М.И.* Биектау төбәгенең XIII–XVII гасырлардан калган татар эпиграфикасы // Очерки истории Высокогорского района Республики Татарстан. – Казань, 1999. – С. 96-97.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.20, № 155.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.165, № 155.

“Михраб бизәге”нең икенче төренә караган ядкярләр.

№ 72

2 нче өлеш : 4 нче бүлем : №1 таш.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш (фрагментлар), 1539-1552 еллар арасы.

Казан шәһәре (“Большая Красная” урамы – № 8).

Үлчәмнәре: 17-25 x 46 x 96.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام قال الله سبحانه و تعالى تاريخ توقوز يوز .... دار فنادين	*Көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* *Раббикә зәл-Җәлали вәл-Икрами* *Калә Аллаһу сөбханә вә Тәгалә* тарих тугыз йөз .... вакытлы дөньядан ....

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

№ 73

2:4:№2.

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш (фрагментлар), 1530-1552 еллар арасы.

Казан шәһәре ("Болшая Красная" урамы - № 8)[65].

Үлчәмнәре: 46x17-25x70 см.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
....ايندا	.... аенда ....

Искәрмә: Ташның арткы ягында ясатучының исеме күрсәтелгәндер.

[65] Казан «территориясендә Алтын Урда чоры белән бәйле тагын ике истәлек бар. Аларның берсе, "Иске шәһәр" дигәне (XVI гасырга караган рус елъязмаларында – "Старое городище") Зур Кызыл урамындагы элеккеге Богородский монастыре тирәсендә булган дип фаразлана. Нинди обүект бу? Нишләп ул "Иске шәһәр" дип йөртелә? Бу сорауларга әле төпле җавап бирә алмыйбыз". (Хуҗин Ф. Болгар иле һәм аның шәһәрләре: ачышлар, табышлар, фаразлар. – Казан: РИЦ "Школа", – 2005, – 228 б.).

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Тәрҗемәсе
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән*

№ 74

2 өлеш : 4 нче бүлем : № 3 таш

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш. 1530-1552 еллар арасы. Казан кирмәне биләмәсендә.

Үлчәмнәре: 16х46,2 – 49-52,5х178 см.

Алгы ягында: (калку язулы):

Текст	Укылышы
الله تبارك و تعالى قال كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذوالجلال و الاكرام تاريخ توقوز يوز قرق يتدا	*Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* *Көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* Тарих: тугыз йөз кырык йеде́дә ………………………………… …………………………………… ………………………………….. …………………………………..

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә əд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

№ 75

2 : 4 : № 4

Гали хатыны Дәүләткә куелган кабер ташы[66]. 1543 ел.

Кече Әтнә авылының борынгы зираты.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *Көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • Тарих тукуз йөз илликдә • Җөмадиел-әүвәл аенда Гали гыялы Дәүләт • [даре фәнадин даре бәкага рихләт кылды]	الله تبارك و تعالى قال كل من عليها فان و يبقى وجه ربك ذوالجلال و الاكرام تاريخ توقوز يوز ايليك دا جمادىاللاول ايينداعلىعيالى دولت دارفنادين داربقاعرحلت قيلدى

66 Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.124; *Мәрданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.201; *Юсупов Г.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарста // Татарская Археология. – 2005.- № 1-2. – С.77-78, 89.

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
1) .... 2)	....

“Арткы ягындагы язулары бөтенләй сөртеләп беткән, бары тик лалә чәчәге рәвешендәге рәсеме генә сакланып калган” (Гайнетдинов (2) - Б.124).

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү

Үлчәмнәре: 24 × 53 × 134 см.

№ 76

2 : 4 : № 5

Билгесез. Кабер ташының арткы ягына ясалган бизәк[67].

XVI гасыр.

Ф. Валеев реконструкциясе.

Әдәбият һәм чыганаклар.

Валеев Ф.Х. Орнамент казанских татар. – Казань: Таткнигоиздат, 1969. – Таблица № 6.

№ 77

2 : 4 : № 6

Билгесез. Кабер ташының арткы ягына ясалган бизәк.

XVI гасыр.

Ф. Валеев реконструкциясе.

[67] Бу ядкяр турында кара: *Валеев Ф.Х.* Орнамент казанских татар. – Казань: Таткнигоиздат, 1969. – Рис. 121.

№ 78

2 : 4 : № 7

Билгесез. Кабер ташының арткы ягына ясалган бизәк[68].

XVI гасыр.

Ф. Валеев реконструкциясе.

№ 79

2 : 4 : № 8

Аман хуҗа Кунак хуҗабай улына куелган кабер ташы[69], 1541-1542 еллар. Түбән Мәтәскә авылы зираты, Арча районы.

(Бу ташъязманы махсус барып өйрәнү кирәк).

68 Бу ядкяр турында кара: *Валеев Ф.Х.* Орнамент казанских татар. Казань: Таткнигоиздат, 1969. – С.70, рис. 121; *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008. – С.123.

69 Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.231, төсле ябыштырмадагы фотосы 9 б.; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. – М.: Наука, 1981. – 282 с.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 47-48; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 47-48.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *Көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • Тарих тукуз йөз кырык сигездә • Кунак хуҗабай углы Аман хуҗа ... • барганда кяфер кулындин шәһид булды	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق سيكيزدا داربقا عار حلت قيلدى نور الله

Арткы ягында: ???

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

Үлчәмнәре: 23 × 55 × 132 см.

№ 80

2 : 4 : № 9

Җаян хуҗа Кунак хуҗабай улына куелган кабер ташы[70], 1541-1542 еллар. Түбән Мәтәскә авылы зираты.

(Бу ташъязманы махсус барып өйрәнү кирәк).

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык сигездә • Кунак хуҗабай углы Җаян хуҗа ... • .... барганда кяфер кулындин [шәһид булды]	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق سيكيزدا داربقا عا رحلت قيلدى نورالله

Арткы ягында: ???

[70] Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.231, төсле ябыштырмадагы фотосы 9. б.; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. – М.: Наука, 1981. – 282 с.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 47-48.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 47-48.

Уң ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]*

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү	قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة

Үлчәмнәре: 23 ˣ 58 ˣ 125 см.

№ 81

2 : 4 : № 10

Акчура Кәмяш угылына куелган кабер ташы[71], 1538-1539 еллар.* Казиле авылы кырындагы борынгы зират.

[71] Бу ядкяр турында кара: *Археологическая карта Татарии.* Предкамье. – М.: Наука, 1981. – С.60, 210 ; *Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кН. изд-во, 1987. – С.100; *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.104, төсле ябыштырмадагы фото 3 б.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 49, № 50; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 49, № 50.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык бишдә • Кәмяш углы Акчура* *даре фәнадин • даре бәкага рихләт кыйлды ...рәхмәт кыйлсун	قال الله تبارك و تعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذو الجلال و الاكرام تاريخ توقوز يوز قرق بشدا

Алгы һәм арткы якларындагы язулары бик начар күренә.

Үлчәмнәре: 21 × 55 × 100 см.

Искәрмәләр: Казиле авылы кырындагы борынгы зиратта археологлар ике таш булуын исәпкә алганнар.

* Ташъязманың өске өлеше чамалап кына рәсемдә ясалды.

** А. Гайнетдинов укылышында: “Ужур” дип тәкъдим ителә.

№ 82

2 : 4 : № 11

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[72], 1540-1541 еллар.

Иске Масра авылы янындагы каберлек, Арча төбәге.

---

[72] Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.99, төсле ябыштырмадагы фото 3 б., № 1; *Арча төбәге тарихы* – Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. – Б.42-43; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. -М.: Наука, 1981. – С. 61; *Казаков Е.*П., *Старостин П.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – С.100-101.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 51; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.159, № 51.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәжһү* • *раббикә Зәл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык йитедә • .... •	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذو الجلال و الاكرام تاريخ توقوز يوز قرق ييتدا

Уң ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	*калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү**

* ***Тәрҗемәсе***: Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: « Бу дөньяга булган мәхәббәт - гөнаһларның чыганагыдыр.

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
калә үн-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа мәзррагатүл-ахирәти	قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة

Үлчәмнәре: 26 ˣ 47 ˣ 150 см.

№ 83

2 : 4 : № 12

Бакыйгамбәр Галиҗан угылына куелган кабер ташы[73], 1538 ел. Югары Аты авылының беренче зираты, Арча төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык бишдә • Галиҗан углы Бакыйгамбәр рабиг- • -ыль - ахир айында дарел - фәнадин дарел-бәка • -га рихләт кыйлды.	قال اللّٰه تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق بشده على جان اوغلى باقى عنبر ربيع الاخر ايندا دارالفنادين دارالبقا عا رحلت قيلدى

Арткы ягында (калку язулы):

- Бу ләүхне анасы
- Җанкырай бина кыйлды.

Үлчәмнәре: 22 × 49 × 152 см.

[73] Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.330, төсле ябыштырмадагы 13 биттә, фото № 4; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.13, № 26, № 27; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.158, № 26, № 27; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. – М.: Наука, 1981. – С. 202.

№ 84

2 : 4 : № 13

Булат хатыны Ураздәүләткә куелган таш[74]. 1543 ел.

Түбән Бәрәскә авылының “Каенлык зираты”, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз иллик - • - дә Бу[ла]т гыялы Ураздәүләт • даре фәнадан даре бәкага рихләт кылды.	كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام قال الله سبحانه و تعالى تاريخ‌توقوزيوزايليك دابولادعيالى‌اورازدولت دارفنادين‌داربقاعارحلت‌قيلدى

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]* *

* *Тәрҗемә:* “Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: «Дөнья бер сәгатьлек, аны гыйбадәт белән үткәр».

74 Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.82; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018.- 595 б.; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә районы Түбән Бәрәскә .... , – Б.17; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. 556 б.

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	*калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

Үлчәмнәре: 24 × 47 × 146 см.

№ 85

2 : 4 : № 14

Булад Искәндәр угылына куелган таш[75]. 1540 ел.

Кече Әтнә авылы, беренче (борынгы) зират.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зәл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык йетедә • Әл ..... Искәндәр хафиз	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق يتى دا او غلى

[75] Бу ядкяр турында кара: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.201; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.124, фото№ 30; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.160; *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 161; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.257; *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.78.

• Булад углан вә ... • кяфер кулындан шәһид булды	بولاداو كافرقولندينشهيدبولدى

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
1) Бу ләүхне атасы 2) Искәндәр бина кылды	بولوحنى اسكندربناقيلدى

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
калә үн-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа [мәзррагатүл-ахирәти]	قال النبىعليه السلام الدنيامزرعة الاخرة

Су ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة	*калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья [сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән]*

Үлчәмнәре: 19 × 48 × 116 см.

№ 86

2 : 4 : № 15

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган ташъязма[76].

1543-1544 еллар.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	Текст
• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • тарих тукуз йөз илликдә •	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت هذا مقبره منوره سلطان العالى تاريخ توقوز يوزايليكدا

Алтынчы юлдан соң ташъязма сынган, аскы өлеше сакланып калмаган.

[76] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 87

2 : 4 : № 16

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган ташъязма[77]. 1520-1552 еллар. Шәдке авылы, Питрәч районы.

Ташъязма бик начар хальдә сакланган, текст бик авыр укыла. Михраб бизәге башка үрнәкләрдән берникадәр аерыла һәм ул, яхшы күренмәү сәбәбле, дөрес-төгәл ясалмады.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз .... •	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوزيوز

№ 88

2 : 4 : № 17

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган ядкяр[78].

16-нчы гасыр. (Фрагмент).

Ташъязманың өске өлеше генә сакланып калган.

Михраб бизәгеннән башка бүтән мәгълүматлар юк.

---

[77] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.24; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.169.

[78] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган.

№ 89

2 : 4 : № 18

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган ядкяр[79].

16-нчы гасыр. (Фрагмент). Казан шәһәре.

Ташъязманың кечкенә бер өлеше сакланып калган.

“Надгробие XVI в. Найденное в 1965 году на углу «Гостинного двора» в Казани”.

№ 90

2 : 4 : № 19

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган ядкяр[80]. 16-нчы гасыр. (Фрагмент, ташның ике як кырында ясалган бизәк). Кече Сулабаш авылы, Биектау районы.

“Бордюрный узор на надгробии. 1-пол. XVI в., д.Малый Сулабаш Высокогорского района. Реконструкция Ф.Х.Валеева.”

[79] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.234.

[80] Бу ядкяр турында кара: *Татарская энциклопедия:* В 6 т./ Гл. ред. М.Х.Хасанов, ответ. ред. Г.С.Сабирзянов. – Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. – Т.4: М-П. – 768 с., илл., карты.

№ 91

2:4:№ 20

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[81], 1540 ел.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз илликдә • ...угылы ... -хан •	قالاللهتبارکوتعالی کل من علیها فان یبقی و جه ربك ذوالجلال والاکرام تاریختوقوزیوزایلیکدا اوعلی برحان

Ташның башка якларындагы язу- бизәкләр турында мәгълүмат юк.

[81] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 92

2:4:№ 21

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[82], 1520-1552 еллар.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зәл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз .... • .... •	قال‌اللّٰه‌تبارك‌وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ‌توقوزيوز

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
1) Бу ләүхне 2) .... бина кылды	بولوحنى بناقيلدى

Арткы ягындагы сүзләр бизәкләп язылгандыр дип аңлыйбыз.

Искәрмә: Язулары һәм бизәкләр бик начар күренә.

[82] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 93

2:4:№ 22

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[83], 1520-1552 еллар. Татар Кадрәге авылы, Арча районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык йетедә • .... •	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذو الجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز يتدا

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• Бу ләүхне анасы • .... бина кылды	بو لوحنى اناسى بنا قيلدى

Бу ядкярне үзебезгә барып күрү мотлак. Арткы ягындагы сүзләр бизәкләп язылгандыр дип аңлыйбыз. Киләчәктә ташның уң һәм сул ягындагы язуларны да ачыкларга кирәк.

Уң һәм сул ягындагы язуларны, уалып беткәнгә күрә, укырлык түгелдер.

Үлчәмнәре: 23 × 48 × 115 см.

Искәрмә: Фоторәсемдәге язулар һәм бизәкләр бик начар күренә.

---

83 Бу ядкяр турында кара: *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.212;

№ 94

2 : 4 : № 23

Тугаш Тәңребирде угылына куелган ташы[84]. 1550 ел.

Иске Тәберде авылы, Кайбыч районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • тарих тукуз йөз иллик йетедә • Тәнребирде углы Тугаш мөхәррәм • аенда дарелфәнадин дарелбәкага рихләт • [кыйлды]	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت تاريخ توقوز يوزايليكيتيدا تنكريبردىاوغليتوغاشمحرم ايندادارفنادينداربقاغارحلت قيلدي

84 Бу ядкяр турында кара: *Филипов А.*Г., *Катанов Н.Ф.* «О двух татарских памятниках, находящихся близ с. Старого Тябердино Цивильского уезда, и одним армянском, в с. Кирельском Тетюшского уезда». // Инородческое обозрение. – 1914. – кн.6. – С.465 (фото).

Уң ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	Текст
Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: «Дөнья бер сәгатьлек, аны гыйбадәт белән үткәр».	قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلام حب الدنيا راس كل خطيئة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

Арткы ягындагы язу турында мәгълүмат юк.

№ 95

2:4:№ 24

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[85], 1520-1552 еллар. Татар Тау Иле авылы (с.Татарское Ходяшево), Питрәч районы.

Кабер ташының арткы ягы (калку язулы фрагмент).

Рәсем-реконструкция, аскы өлеше - төгәл күчермә.

[85] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 96

2:4:№ 25

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[86],*
1520-1552 еллар. Бәчек (Васюк) авылы, Яшел Үзән районы.

***Фотода текст бик начар күренү сәбәбле ядкярнең рәсеме чамалап кына ясалды.**

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз кырык • .... •	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قيرق

Искәрмә: Ташъязма җиде юлдан гыйбарәт дип уйланыла.

[86] Бу ядкяр турында кара: *Насыйри К.* Сайланма әсәрләрма Ф., ф. 8, оп.1, ед. хр.67. – Б.3... нәшр., 2005. – Б.200.; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.122, Б.13 (№ 30); *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012.- Б.158 (№ 30).

№ 97

2 : 4 :№ 26

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[87], (фрагмент, ташның уң ягындагы бизәк), 1510-1700 еллар.

Татар Тау Иле авылы (с.Татарское Ходяшево), Питрәч районы.

Уң ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

[87] *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Чын мирас. – 2019. – № 4. Б.26-33.

№ 98

2 : 4 :№ 27

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[88], 1540 ел.

Ташъязма алты (яисә, җиде) юлдан гыйбарәт.

Фоторәсемдә бизәкләр һәм текст бик начар күренә.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • .... • .... •	**قال الله تعالي و ما تدری نفس بای ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت**

[88] *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Чын мирас. – 2019. – № 4. Б.26-33.
Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 99

2 : 4 :№ 28

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[89], 1530-1552 еллар.

Ташъязма алты (яисә, җиде) юлдан гыйбарәт.

Бизәкләр һәм текст бик начар күренә.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • тарих тукуз йөз .... • .... •	قال‌اللهتبارك‌وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ‌توقوزيوز

[89] *Һадиев И.,Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Чын мирас. – 2019. – № 4. Б.26-33.
Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 100

2 : 4 :№ 29

Мамай Мөлкеәман угылына куелган кабер ташы[90], 1538-1539 еллар. Югары Сәрдә авылындагы аерым каберлек, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* • тарих тукуз йөз кырык бишдә • Мөлкеәман угылы Мамай газатка • барганда кяфер кулындин шәһид булды	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز قرق بشدا ملك امان اوغلى ممای غا بار عاندا كافر قولندين شهيد بولدى

Арткы ягында (калку язулы):

[90] Бу ядкяр турында кара: *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.255-256; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.505; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017.- Б.393-394.

Укылышы	Текст
1) Бу ләүхәне атасы Мәмәк 2) угылы Мөлкеәман бина кылды	بولوحنی اتاسی مماك اوغلی ملك امان بناقیلدی

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبی علیه السلام حب الدنیا راس کل خطیئة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

№ 101

2 : 4 :№ 30

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[91], 1530-1552 еллар.

Ташъязма алты (яисә, җиде) юлдан гыйбарәт.

[91] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 102

2 : 4 :№ 31

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы, 1530-1552 еллар.

Ташъязма алты (яисә, җиде) юлдан гыйбарәт.

№ 103

2 : 4 :№ 32

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[92], 1530-1552 еллар.

Татар Тау Иле авылы (с.Татарское Ходяшево), Питрәч районы.

Сул ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا ییقى مداما بالقرارى	Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари Фә лә йәбка мәдамән бил-карари

[92] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 104

2 : 4 :№ 33

Күчек-Хафиз Әликәч угылына куелган кабер ташы[93]*, 1542-1543 еллар. Чуаш иле авылы, Биектау төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	Текст
• *Калә Аллаhу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаhу Сөбханәhә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* тарих: тугыз йөз кырык тукызда • мөбарәк мөхәррәм аеның әүвәлендә ирде • кем Әликәч угыл Күчек хафиз** даре • фәнадин даре бәкага рихләт кылды	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت تاريخ توقوز يوزقرقتوقوزداايردى مباركمحرماييننكاولیندا كيماليكاجاوغلىكوجكحافظ دا رفنادين دارالبقاغا رحلتقيلدى

[93] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. – Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 72-78 (фото); *Червонная С.М.* История изобразительного искусства и архитектуры с древнейших времен до 1917 года. М.: Искусство, 1987; *Татарская энциклопедия:* В 6 т./ Гл. ред. М.Х.Хасанов, ответ. Ред.Г.С.Сабирзянов. – Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. – Т.3: К-Л. – 664 с., илл., карты.- С.187; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010.- Б.21, № 175; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012. – Б.167, № 175.

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• Әликәч хәляле .... • .... бина кылды	اليكاج حلالى بنا قيلدى

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال النبى عليه السلامالدنيامزرعةلاخرة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قالالنبىعليهالسلامالدنياجيفةوطالبهاكلاب	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья җифәт вә талябиһа киляб*

*** Әлеге вакытта, бу ядкяр Татарстан республикасының милли музеенда ике өлешкә сынып, тегендә-монда кузгатылып, бәргәләнеп-кителеп, шуытылып-чыелып, жуелып-бозылып шул рәвешле “саклануын”дәвам итәдер .**

**** Һарун Йосыпов, мәрхүмнең исем-шәрифләрен “Галикәч угылы Хаккау хафиз” дип укыган. (Кара: Юсупов, 1963, 73 б.).**

Үлчәмнәре: 30 × 50 × 162 см.

№ 105

2 : 4 :№ 34

Карачура Карач углына куелган таш[94]*. 1540 ел. Бөрсет-Сукачы авылы янындагы каберлек. Мамадыш төбәге.

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• Бу ләүхне анасы • Ки................. бина кылды	بولوحنى اناسى بناقيلدى

[94]Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – Б.40.
*Ташъязма истәлек “№ 57”нең арткы ягы.

№ 106

2 : 4 :№ 35

Сабанчы угылына куелган кабер ташы[95] (фрагмент), 1510-1710 еллар арасы. Урыс Әйшәсе авылы, Биектау төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• Сабанчы углы .... •	سبانجی اوغلی ....

[95] Бу ядкяр турында кара: *Ахметзянов М.И.* Биектау төбәгенең XIII–XVII гасырлардан калган татар эпиграфикасы // Очерки истории Высокогорского района Республики Татарстан. – Казань, 1999. С. 93; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б.165, № 153.

“Михраб бизәге”нең өченче төре

№ 107

2 нче өлеш : 5 нче бүлем : №1 таш

Кемгә куелганы билгесез кабер ташы.
Казан кирмәне биләмәсендә, 1530-1552 еллар.

Үлчәмнәре: 16х45,5 - 52,5х165 см.

Уң ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت .... تاريخ توقوز يوز	• *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *Нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *Вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • .... • Тарих тукуз йөз .... • .... • ....

Арткы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
بو لوح نی والده سی بیکه آ منک بنا قلدی	Бу ләүхә не валидә се бикә Амәнәк бина кылды

Уң ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Сул ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
اری الدنیا حربا بعتباری فلا یبقی مداما بالقراری	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари**

***Тәрҗемәсе:** Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

№ 108

2:5:№2

Билгесез таш[96] (фрагмент). Кемгә куелганы мәгълүм түгел.

Кабер ташының кырларына язылган сүзләр.

Уң ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى همیشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Сул ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

[96] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны йөздән артык булгандыр дип уйланыла.

№ 109

2:5:№ 3

Тугаш Борнак угылы на куелган кабер ташы[97]. 1543 нче ел. Иске Мәңгәр авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Тәрҗемә	**Текст**
• *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *Нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *Вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *һәза мәкъбәрәи мөнәвәрә солтанел-гали* • Тарих: тугыз йөз иллик • йылда ирдекем Борнак угылы • Тугаш вафат булды дар- • ел-фәнадин дарелбәкага рихләт Хак Тәгалә • рәхмәт кыйлсын амин	قال الله تعالي و ما تدری نفس بای ارض تموت و قال سبحانه و تعالی کل نفس ذایقة لموت هذا مقبره منوره سلطان العالی تاریخ توقوز یوایلیك یلداایردیکیم بورناق اوغلی توغاش اوفاد بولد ی دار الفنادین دارالبقاغا رحلت حق تعالی رحمت قیلسون امین

[97] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 162; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Прилоџение: табл. 65; *Гали Рәхим: тарихи-документалҗ, әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И. Һадиев.-Казан: Җыен, 2008. – Б.260-266; Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018.- С.146; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.53-54,төсле ябыштырылмадагы фото – Б-2, №11; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. – Б. 237, 161 (каберташ №89).

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• бу ләүхәне хәляле • Гөлбәһар бикәч бина кылды	**بو لوحنی حلالی كل بهار بيكاج بنا قيلدی**

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән	**قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة**

Сул ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قالالنبىعليهالسلامحبالدنياراسكلخطيئة	*Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгатү*

Үлчәмнәре: 25 × 60 × 215 см.

№ 110

2 : 5 :№ 4

Сәлам Әлгази угылына куелган кабер ташы[98], 1531 ел.

Иске Мәңгәр авылының икенче зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *һәза мәкъбәрәи мөнәвәрә солтанел-гали* • Тарих: тугыз йөз утыз сигездә • сәфәр аенда Сәлам Әлгазый угылы даре фәна- • дин даре бәкага рихләт кыйлды.	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت هذا مقبره منوره سلطان العالى تاريخ توقوز يوزاوتوزسيكزدا صفراينداسلامالعازىاعلىدارفنا دينداربقارحلت قيلدى

Уң ягында (калку язулы)

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا ييقى مداما بالقرارى	*Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

[98] Бу ядкяр турында кара: *Мәрданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.145; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – 556 б.

Сул ягында (калку язулы)

Укылышы	**Текст**
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	**كورارمن دنيانى ويران بارى همیشه باقى ايرمس يوق قرارى**

Үлчәмнәре: 15 ˣ52 ˣ 135 см.

№ 111

2 : 5 :№ 5

Гали-Җәкъра угылына куелган кабер ташы[99], 1545-1546 еллар. (Мәрхүмнең исеме мәгълүм түгел).

Урта Сәрдә авылының беренче зираты, Арча төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә*	**قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال**

[99] Бу ядкяр турында кара: *Татар әдәбияты тарихы*. Алты томда. Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1984, кушымтада бирелгән фоторәсем; *Валеев Ф.Х.* Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Таткнигоиздат, 1984, рис.122; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.122, Б.13 (№ 30); *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.158 (№ 30); *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. — Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 72-78 (фото); *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. – Б.297, төсле ябыштырмадагы фото – Б.12.

• *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *һәза мәкъбәрәи мөнәвәрә солтанел-гали* • Тарих тукуз йөз иллик • икидә ирдикем Гали- Җәкъра* у- • [- глы] …	سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت هذا مقبره منوره سلطان العالى تاريخ توقوز يوزايليك ايكىدا ايرديكيم على او على

* Мәрхүмнең исеме А. Гайнетдинов укылышында бирелде.

Арткы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
бу ләүхәне атасы бина кылды	بو لوحنى اتاسى بنا قيلدى

Уң ягында (калку язулы)

Укылышы	Текст
Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән	قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

Сул ягында (калку язулы): ???

Үлчәмнәре: 25 ×50 × 140 см.

№ 112

2 : 5 : № 6

Күркле бикә баласына куелган ядкяр. XVI гасырның беренче яртысы. Олы Мәңгәр авылы, Әтнә төбәге.

“№ 6. Камень подвергся сильному разрушению. Вся передняя сторона откололась и разбилась на множество мелких кусков. Однако эти куски удалось собрать и сложить, но текст удается восстановить только отчасти. Размер: 148 х 45 см (в сложенном виде)”, “Дата не сохранилась. Но по общему стилю памятника он должен относиться к первой половине XVI века”, “Задняя сторона памятника лежит отдельно в виде плиты размером в 103 х 45 см. На ней высечен очень интересный орнамент, посередине которого в круге, разделенном на 2 половины, надпись (см. рис.3 на табл.II):” [100]

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• .... • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа* • *мәзрагат [үл-ахирәти] ....* • *калә рәсүлуллаһу саллаллаһу галәйһи [вәссәлләм]* • .... • тарих тукуз йөз .... • .... • аенда кяфер кулындин шәһид булды • .... Тәгалә [рәхмәт кыйлсын].	قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الاخرة تاريخ توقوز يوز ايندا كافر قولندين شهيد بولدى

[100] Бу ядкяр турында кара: *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.264.

Арткы ягында (күпертмә язулы):

Текст	Укылышы
بو لوح نی والده سی بیکه آ منک بنا قیلدی	• Бу ләүхәне валидәсе • Күркле бикә бина кылды

Уң ягында (калку язулы түбәндәге сүзләр язылган булган дип уйларга кирәк):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	اری الدنیا حربا بعتباری فلا یبقی مداما بالقراری

Искәрмә: таш үзе зиратта табылмады, аның кайда икәнлеге безгә билгесез.

№ 113

2 : 5 :№ 7

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[101], 1544-1545 еллар.Туктамыш авылы, Биектау төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрам* • [Тарих тукуз йөз ...] •	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذو الجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز

Искәрмә: Бу ядкярне барып күреп, яңадан өйрәнергә кирәк (ташъязма өч юлдан соң җиргә кереп баткан).

Арткы ягында (калку язулы):

“Бу ләүхәне хәлале Буҗуныл бина кылды” (*Ахметзянов М.И.* Биектау төбәгенең XIII–XVII гасырлардан калган татар эпиграфикасы // Очерки истории Высокогорского района Республики Татарстан. Казань, 1999. С. 94).

*** Һиҗри ел “тукуз йөз иллик бер” (*Ахметзянов,С.94*).**

---

[101] Бу ядкяр турында кара: *Татарская энциклопедия:* В 6 т./ Гл. ред. М.Х.Хасанов, ответ. ред.Г.С.Сабирзянов. – Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. – Т.4: М-П, (“Надгробие. Резьба по камню. 16 в. с.Туктамыш Высокогорского района”). – С.339; *Ахметзянов М.И.* Биектау төбәгенең XIII–XVII гасырлардан калган татар эпиграфикасы // Очерки истории Высокогорского района Республики Татарстан. – Казань, 1999. – С. 90-97; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.20; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012.

№ 114

2 : 5 :№ 8

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[102], (фрагмент, ташның ике як кырындагы бизәк),

1510-1700 еллар.

№ 115

2 : 5 :№ 9

Яныш Чирмеш угылына куелган кабер ташы[103], 1547 ел.

Тәмте авылы кырындагы “Ханнар зираты” каберлеге, Теләче төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү*	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه

[102] Бу ядкяр турында кара: *Валеев Ф.Х.* Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Таткнигоиздат, 1984.- Рис.123.

[103] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.26.

• *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* • тарих тукуз йөз иллик • түртдә мөбарәк рамазан аенда • ирдекем Чирмиш угылы Яныш* • [даре фәнадин даре бәкага рихләт • кыйлды] •	ربك ذوالجلال والاكرام تاريختوقوزيوزايليك تورتدامباركرمضانايندا ايرديكمجيرميشاوغلىيانيش

* “Абыз Риким Чиремеш угылы” (Кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. - Б.26.).

Искәрмә: Фоторәсемдә язу-бизәкләр бик начар күренә, шул сәбәбле реконструкция чамалап кына ясалды, михраб бизәге дә төгәл дөрес ясалмады.

№ 116

2 : 5 :№ 10

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган кабер ташы[104], (фрагмент, ташның сул ягындагы бизәк), 1510-1700 еллар.

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

[104] Бу ядкяр турында кара: *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010.- Б.27 (№ 279); *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012 – Б.173 (№ 279).

№ 117

2 : 5 :№ 11

Мөхәммәдгали бәк Мөхәммәдшаһ бәк угылына куелган кабер ташы[105], 1530 ел. Казан шәһәре.

Хәзерге көндә Казан шәһәрендә Мәрҗани мәсҗедендә саклана.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* • тарих тукуз йөз утыз • алтыда Мөхәммәдшаһ бәк углы Мөхәммәдгали • бәк зөлкагдә аенда кяфер кулындин шәһид	قال الله تبارك وتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذو الجلال والاكرام تاريخ توقوز يوز اوو توزدا التى دا محمدشاه بك اوغلى محمد على بك ذو القعده اييندە كافر قوليندين شهيد

Арткы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
بو لوحنى اوغلى تنكرى قولى بك بنا قيلدى	1. Бу ләүхәне углы Тәңре 2. Колый бәк бина кылды

[105] Бу ядкяр турында кара: *Мәрҗани Ш.* Мөстәфад әл-әхбәр фи әхвәли Казан вә Булгар. Казань: Таткнигоиздат, 1989.- Б.208-209; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960.- Табл. 68.

Уң ягында (калку язулы)

Тәрҗемә	Текст
Калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән	قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

Сул ягында (калку язулы): ???

№ 118

2 : 5 :№ 12

Ядегәр Садир угылына куелган кабер ташы[106], 1540-1541 еллар. Иске Өҗем авылы янындагы аерым каберлек, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә*	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال

[106] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. – Казань, 1930. – Т. I. – С. 25; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – С.273-274; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.186; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – С.92; *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. – М.: Наука, 1981. – С.27; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. – Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. – Б.16 (№ 88); *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. – Казан: Иман, 2012 – Б.161 (№ 88).

• *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *һәза мәкъбәрәи мөнәвәрә солтанел-гали* • тарих тукуз йөз кырык йеедедә ир- • дикем Садир углы Ядкяр • кяфер кулындин шәһид булды	سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت هذا مقبره منوره سلطان العالى تاريخ توقوز يوزقرقيديدااير ايرديكيمصاديراوغلىيدكار اوكافرقولوندينشهيدبولدى

Уң ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары	كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى

Сул ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*	ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

№ 119

2 : 6 :№ 1

Гәүһәр бикә Тәвәккәл хатынына куелган кабер ташы[107], 1550 ел.Татар Тау Иле авылы, Питрәч төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• • *Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә* • *көллү мән галәйһа фанин вә йәбка вәҗһү* • *Раббикә Зөл-җәлали вәл-икрами* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам* • тарих тукуз йөз иллик • йетедә Гәүһәр бикә рабигылахир • аенда вафат булды рәхмәт кылсын нәүвәрә Хак Тәгалә • Аллаһу кабер	قالﷲتباركوتعالى كل من عليها فان يبقى و جه ربك ذوالجلال والاكرام قالالنبىعليهالسلام تاريختوقوزيوزايليك يتىداتوكلعيالىكوهربيكهربيعاخر اييندااوفاتبولدىرحمتقيلسوننورحقتعالى ﷲقبر

Үлчәмнәре: 30 х 5049 х 145 см.

---

[107] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 82-83, (фото); *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – С.165, табл. 66; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.170.

№ 120

2 : 6 :№ 2

Бозай Айбак угылына куелган кабер ташы[108], 1543-1552 еллар.ТатарМәмәтхуҗасы авылы, Югары Ослан төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	Текст
• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • Тарих тукуз йөз иллик ... дә • Айбак угылы Бозай мөхәррәм аенда • даре фәнадин даре бәкага рихләт •	قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت قال ﷲسبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت تاريخ توقوز يوزايليكدا ايباق‌اوغلى‌بوزاى‌محرم‌اييندا دارفنادين‌داربقاعارحلت

[108] *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. 308 б.

№ 121

2 : 6 :№ 3

Сәид-Әхмәд хаҗи Рамазан угылына куелган кабер ташы[109], 1516-1720 еллар. Олы Бәрәзә авылы, Әтнә төбәге.

Фрагмент, якынча ясалган реконструкция.

Алгы ягында (калку язулы):

Укылышы	**Текст**
• *фә-әҗгальһа та ...* [тарих тукуз ...] • бу ләүхәне бина кылды хаҗи Рамазан • углы Сәид Әхмәд дарелфәнадин дар- • елбәка	فجعلهاطاعهاريخ توقوز يوزييكرمىاوجداحاجىرمضان اوغلىسيداحمد دارفنادىندار بقاعارحلت

[109] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. – 2005. – № 1-2. – С.83; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018.- Б381; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010.- Б.17, № 109; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012.- Б.162, № 109.

Өченче өлеш

1552 - 1720 нче еллар

“Ислими” бизәге кулланылган ядкярләр

№ 122

3:1:№1

Гайшә бикә Гали кызына куелган таш[110], 1598 ел. Кече Әтнә авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت قالالنبىعليهالسلامالدنيامزرعةالخرة تاريخمينكيلاوزوب	• *калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагат [үл-ахирәти]* • Тарих мең ел узыб алтыда зөлкагъдә

[110] Бу ядкяр турында кара: *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.203; *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. – Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. – Б.125.

دارلفنادين دار البقاغا رحلتقيلدى	аенда • ирде ... хәляле Гали [кызы] Гайшәбикә • дарел-фәнадин дар- • ел- [бәкага рихләт кыйлды]

Уң ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
كورارمن دنيانى ويران بارى همیشه باقى ايرمس يوق قرارى	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

Сул ягы (калку язулы):

Текст	Укылышы
ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى	*Әрә əд-дөнья хәрабән би-игътибари* *Фә лә йәбка мәдамән бил-карари*

Үлчәмнәре: 24 х 50 х 167 см.

№ 123

3:1:№2

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[111], 1580-1700 еллар. Татар Тау Иле авылы, Питрәч районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت قالالنبىعليهالسلامالدنيامزرعةالخرة تاريخمينكيل	• *калә Аллаһу Тәгалә ма вә тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти* • Тарих мең ел ...ун • .... • ....

[111] Бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

№ 124

3 : 1 :№ 3

Җәнәйсолтан Чапкын хатынына куелган кабер ташы[112], 1594 ел. Иске Мәңгәр авылының борынгы зираты, Әтнә төбәге.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت قالالنبىعليهالسلامالدنيامزرعةالخرة تاريخمينكيلاوزوبايكىدا ذىالحجهاينده‌ايردىجابقنعيالىجناىسلطان دارالفنادينداربلبقاعارحلتقيلدى	• *Калә Аллаһу Тәгалә ма вә тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти* • тарих мең ел узыб икедә • зөлхиҗҗә аенда ирде Чапкын гыялы Җәнәйсолтан • дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кылды

Үлчәмнәре: 24 х 47 х 150 см.

---

[112] Бу ядкяр турында кара: *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. – Казань, 1930. – Т. I. – С. 163; *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – Б.261; *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Таблица 70; *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. – Б.149-150.

№ 125

3 : 1 :№ 4

Дусай Йеләнле - Иш угылына куелган кабер ташы[113], 1678 ел.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت و قال سبحانه و تعالى كل نفس ذايقة لموت قال النبى عليه السلام الدنيا مزرعة الخرة تاريخ مينك دا سكسانتجى دا مبارك ذو القعده ايى نينك سكزنده يلانلى ايش او غلى دوساي دار الفنا دين دار البقا غه رحلت قيلدى	• *калә Аллаһу Тәгалә ма вә тәдәрри* • *нәфси баи арди тәмәүет калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти* • тарих мең дә сиксәненчедә мөбарәк зө • лкагдә аеның сигезендә Йеләнле • Иш углы Дусай дарелфәнадин • дарелбәкага рихләт кылды

Рәсеме чамалап кына ясалды. Өске өлеше бөтенләй чатнап бер ничә өлешкә бүленгән.

[113] Казан ханлыгы дәверендә бу ядкяргә охшаш ташъязмалар бик күб ясалган, аларның саны бер-ничә дистә булгандыр дип уйланыла.

Уйма язулы ядкярләр

№ 126

3:2:№1

Борак Йахшембәт угылына куелган кабер ташы[114], 1680 ел. Катмыш авылы, Мөслим төбәге.

Бу ядкярне беренче мәртәбә М.Әхмәтҗанов табып укыган һәм нәшер иткән.

Кама аръягындагы иң зур борынгы (Катмыш авылы янәшәсендәге) зиратта, элек, йөзгә якын ташъязма булган. Совет чорында каберстан янәшәсендә колхоз хуҗалыгы корылмалары (тавык, сарык, чучка ферма абзарлары) төзелгән булган. Кайбер җитәкчеләрнең күрсәтмәсе белән изге урындагы йөздән артык кабер ташлары Ык елгасы буендагы сазлыкка таба бульдозер белән эттерелеп юкка чыгарылган, бер-ничә эпиграфик истәлекнең генә фрагмент-ватыклары бүгенге көнгә кадәр сакланып кала алган. (Өстәмә мәгълүмат: 2016 елдагы экспедиция барышында Тугаш авылындагы 17 нче гасыр ядкяре табылмады, ә аны 1929 нчы елда Сәид Вахиди кәргән булган).

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
بسمم اللهالرحمنالرحيم الله تعالى كل نفس ذايقةالموتقالالنبىعليه السلامالدنياساعت فجعلهاطاعةتاريخ منكتوقسانبردا براقابنيحشمبات	• *бисмиллаһирир-рахманир-рахим* • *калəллаһү Тəгалə күллү нəфсин* • *заикатүл - мəүт каалəн-нəбиййү галəйһис-* • *сəлəм əд-дүнйа сəəгатүн* • *фəҗгальһə таагать* тарих • мең туксан бердә • Борак ибне Йахшембәт • ....

Үлчәмнәре: 8 х 36-44 х 71 см.

[114] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

№ 127

3:2:№2

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган тамгалы таш, 17 нче гасыр. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Алгы ягындагы уйма язулы текст сакланып кала алмаган.

Үлчәмнәре: 6 x 50 x 65 см.

№ 128

3:2:№ 3

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган тамгалы таш, 17 нче гасыр. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
اعوذبالله منالشطان	• *әгүзү билләһи* • *минәш-шәйтан-* • *[раҗим]* .... • ....

Алгы ягындагы уйма язулы текст тулысынча сакланып кала алмаган.

Үлчәмнәре: 14 x 28 x 40 см.

№ 129

3:2:№4

Туйкай Тудыкай угылына куелган кабер ташы[115], 17 нче гасыр. Катмыш авылы, Мөслим төбәге.

Бу ядкярне беренче мәртәбә М.Әхмәтҗанов табып укыган һәм нәшер иткән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	**Укылышы**
لاالهالااللهمحمدرسولالله كلنفسذايقةالموت اجازلارتاريخمنكدا يليندا تو ديقاى دارالفنادينباقىدنيا يكرمىتورتياشندا ايردى	• .... • *лә иләһа иләллаһу Мөхәммәд рәсүлүллаһи* • *күллү нәфсин заикатүл - мәүт* • иҗазләр улар тарих меңдә • [туксанда] тавык йылында Тудыкай • [углы Туйкай дарелфәна]дин бакый дүнйага • [рихләт итде] йегерме түрт яшендә ирде

Үлчәмнәре: 10 x 59 x 75 см.

[115] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

№ 130

3:2:№ 5

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[116], 17 нче гасыр. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
جين يلندا رجب ايندا دونيادين باقى سارايغه رحـ لات قيلدى قزى بو تاش قوتلوغ مبارك بولسون والله اعلم بالصواب	• [тарих мендә туксанда ...] • пичин йылында рәҗәб аенда • дүнйадин бакый сараена • рихләт кылды ... кызы ... • бу таш мөбарәк булсын • *вә Аллаһү әгъләм бил-саваб*

Үлчәмнәре: 9-16 х 54-65 х 130 см.

[116] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

№ 131

3:2:№ 6

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[117], 1681 ел. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Бу ядкярне беренче мәртәбә М.Әхмәтҗанов табып укыган һәм нәшер иткән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	**Укылышы**
بسمم اللهالرحمنالرحيم لااله‌الاالله‌محمدرسول‌الله كل‌نفس‌ذايقةالموثم‌اليد تورجعون‌تاريخ‌مينكدا توقسان‌ايكدا	• .... • *бисмилла һирир-рахманир-рахим* • *лә иләһа иләллаһу Мөхәммәд рәсүлүллаһи* • *күллү нәфсин заикатүл - мәүт сөммә ...* • *түрҗәгунә* тарих меңдә • туксан • туксан икедә ... • ....

Үлчәмнәре: 8 x 57-61 x 76 см.

[117] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

№ 132

3:2:№ 7

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[118],

1724 - 1725 еллар. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	**Укылышы**
•••••••••••••••••••• اللهتعالى دارالفنادينداربـ •••••••••••••••••• لاالهالاالله محمدرسول الله تاريخ منكدا يوزدا اتوز يتىدا ايردي •••••••••••••••••••• جمادى الاول ايندا	• .... • *... Аллаһу Тәгалә ....* • .... • ... дарелфәна ... • .... • *... тагать ...* • ……………………………….. • *... Аллаһу ...кариб вә ... әл-мөэмин* • *лә иләһа иләллаһу Мөхәммәд рәсүлүллаһи* • тарих меңдә йөздә утыз йетедә ирде • .... • ... аенда • ....

Үлчәмнәре: 10 х 66 х 110 см.

[118] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

№ 133

3:2:№ 8

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[119], 1688 - 1689 еллар. Катмыш авылы, Мөслим районы.

Бу ядкярне беренче мәртәбә М.Әхмәтҗанов табып укыган һәм нәшер иткән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
…………………… تاريخ منكدا يوزدا يللان يلى ايردى	• ... тарих меңдә .... • йөздә .... йылан йылы ирде .....

Үлчәмнәре: 5-7 х 58-62 х 75 см.

[119] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.

Ишмән нәселе осталарына нисбәтле ядкярләр

№ 134

3:3:№ 1

Иштирәк исемле шәхескә бәйле кабер ташы.[120]
Нократ авылы, Киров өлкәсе.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	Укылышы
هوالحیالذیلایموتوکلحیسیموت قالالنبی علیهالسلاملدنیاساعتفجعلهاطاعتصدق قالالنبیعلیهالسلامالدنیاالمؤمن قالالنبیعلیهالسلامالدنیاجیفةو طالبهاکلاب تاریخ مینکدا یوزاون اوعلیاشتر	• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби* • *галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа сагать фәҗгальһа тагать садак* • *калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа әл-мөэмин* • *калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа җифәт вә талябиһа киляб* • тарих меңдә йөздә ун ..... • .... углы Иштирәк ....

[120] Дәүләтьяров Нур Бәшир угылының 1964 елгы фотосыннан ясалган рәсем.

№ 135

3:3:№ 2

Йосыф Бикбау угылына куелган кабер ташы[121], 1656-1657 еллар.Бикбау авылы, Минзәлә районы.

Бу ядкярне беренче мәртәбә М.Әхмәтҗанов табып укыган һәм нәшер иткән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст	**Укылышы**
بسمم اللهالرحمنالرحيم الدنياساعتفجعلهاطاعت الدنياجيفةوطالبهاكلاب الدنيا مزرعة الاخرة لاالهالااللهمحمدرسولالله .... تاريخ مينكدا التمش يتىدا ايردى بيكباواوعلييوسوفننكترور قوتلوعموباركبولسون دوشيشحافيظيازدي	• *бисмиллаһирир-рахманир-рахим* • *әд-дүнйа саагать фәәҗгальһа тагать* • *әд-дүнйа җифәт вә талябиһа киляб* • *әд-дүнйа мәзрагатүл-ахирәти* • *лә иләһа иләллаһу Мөхәммәд рәсүлүллаһи* • .... • тарих меңдә алтмыш йетедә ирде • Бикбау углы Йосыфның ... торур • Котлыг мөбарәк булсын • Дәвеш хафиз язды

Үлчәмнәре: 12 х 40 х 90 см.

[121] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.- Б.86-87.

№ 136

3:3:№ 3

Бикбау Сөлүк угылына куелган кабер ташы[122], 1668-1689 еллар. Бикбау авылы, Минзәлә районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
هو الحی الذی لایموت وکل حی سیموت قال النبی علیه السلام الدنیا ساعت فجعلها طاعت صدق قال النبی علیه السلام الدنیا سجن المؤمن وجیفات الکلاب تاریخ منکدا یوز یل ایردی سولوک اوغلی بکباو اوز وقتندا بو بلکونی قویدی ایرنلار دعا او مد اوجون تما قیلدی	• • *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям* • *әд-дүнйа сагать фәҗгальһа тагать садак калә ән-нәби галәйһи* • *әс-сәлям әд-дүнйа сиҗнүн әл-мөэмин вә җифәт әл-киляб* • тарих меңдә йөз ел ирде Сөлүк углы Бикбау • үз вакытында бу билгене куйды ирәнләр дога ө- • мед өчен ....кылды

Үлчәмнәре: 16 х 45 х 95 см.

[122] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011.- Б.108-109.

№ 137

3:3:№ 4

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш,

1673 - 1674 еллар. Гөлек авылы, Минзәлә районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
الحی الذی لا یموت وکل حی سیموت قال الله علیه قال النبی علیه السلام کل نفس ذایقة لموت	• *[һу] әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә Аллаһу* .... • *галәйһи ... калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям күллү нәфсин заикатүл - мәүт* • .... • .... • .... • ....

Ком ташыннан ясалган, ядкяр җимерелеп юкка чыгу халәтендә.

№ 138

3:3:№ 5

Бикмөхәммәд Акчура угылына куелган кабер ташы[123], 1683-1684 еллар. Гөлек авылы, “Изгеләр зираты”, Минзәлә районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
نفس بای ارض تموت و قال سبحانه و تعالی کل نفس ذایقة لموت قالالنبیعلیهالسلامالدنیامزرعةالخرة تاریخمینكیلاوزوب دارلفنادین دار البقاغا رحلتقیلدی	• *нәфси баи арди тәмәүет вә калә Аллаһу Сөбханәһә* • *вә Тәгалә көллү нәфсин заикател-мәүт* • *калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья мәзрагатүл-ахирәти* • тарих мең йыл узыб • дарелфәнадин дар • - елбәкага рихләт кылды

Үлчәмнәре: 17 х 47 х 90 см.

[123] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011. – Б.105-106.

№ 139

3:3:№ 6

“Урыс кулындин һəляк” булучы изгелəргə куелган кабер ташы, 1683-1684 еллар. Югары Тəкермəн авылы билəмəсендə, Минзəлə районы

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هو الحى الذي لايموت و كل حى سيموت قا ل النبى عليه السلام الدنياساعت فجعلها طاعت صدق قال النبى عليه السلام الدنيا سجين المومن وجنت الكافر تاريخ منكده تو قساب بيشدا ديرلار اردى باباى سولطان ننك جيفتى اوصتابيبكا بيك محمد (انسى)ننك اوعلى محمدتقى يردى اننك جوفتى باباى سولطان يردى بو ادملار سيد ياعفر جيروندا اروص قولوندا(ن) حلاك بولدى • ايرنلاردين دعا اومد اوجون كوررمن دنيانى ويرن بارى	• *Һувəл-хəййүл-лəзии лəə йəмүтү вə күллү нəфсин сəйəмүт ка-* • *лəн-нəбиййү галəйһис-сəлләм əд-дүнйə сəгатүн фəҗгальһə тагать садак каалəн-нəбиййү* • *галəйһис-сəлләм əд-дүнйəə сиҗҗиинүл-мəъмини вə җəннəтүл-к əфир* тарих мең дə ту- • ксан бишдə дирлəр ирде бабай Солтанның җефете Остабикə • Бикмөхəммəд энесенең углы Мөхəммəдтəкый ирде аның җуфете бабай Солтан • ирде** бу əдəмлəр Сəйид Йагъфəр чирүендə урыс кулындан хəляк булды • ирəнлəрдин дога өмед өчүн күрəрмен дөньяны вəйран бары

**Бу эпиграфик һәйкәл беренче мәртәбә безнең тарафтан фәнни әйләнешкә кертелә. Киләчәк елларда бик әһәмиятледип саналган (мәсәлән, борынгырак һәм затлырак) китабәләрнең урнашу координатларын JPS ярдәмендә төгәл билгеләп барырга кирәк булачак.
**Бу каберлектә җирләнгән мәрхүмнәрнең исемлеге:

1) бабай Солтан;
2) бабай Солтанның хатыны – Остабикә;
3) бабай Солтанның энесе Бикмөхәммәднең угылы – Мөхәммәдтәкый;
4) Мөхәммәдтәкыйның хатыны, дип фараз итәргә кирәк.

Материал: известьташ.Үлчәмнәре: 19х44,5х100 см.

№ 140

3:3:№ 7

Хәсән Йатай угылына куелган кабер ташы[124], 1689-1690 еллар. Арча районы районы.

Татарстан Дәүләт музеенда саклана.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هوالحى الذى لايموت وكل حى سيموت قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعه تاريخ مينكدا يوزدا بر يل ايردى ياتاى اوغلى حسن مورضا اتاسن دين اوزى اوجون ايرلاردين دعا اوميد اوجون	• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт* • *калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа сагать фәҗгальһа тагать* • тарих меңдә йөздә бер йыл ирде Йатай углы Хәсән • мор[за] .... атасындин үзе өчен ирләрдин • .... [дога] • өмид өчен

Үлчәмнәре: 22 х 54 х 91 см.

---

[124] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Табл.73.

№ 141

3:3:№ 8

Кадыйрмөхәммәд мулла угылына куелган кабер ташы[125], 1676 ел. Ятмас-Дусай авылы зираты, Кукмара районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هوالحى الذى لايموت وكل حى سيموت قال النبى عليه السلام الد نياساعت فجعلها طاعت صق قال النبى عليه السلام الدنيا سجن المؤمن وجنت الكلاب تاريخ بر منكد اسكسان يتدادير لار بيلكى قادير محمد مولا على ضهد مولا امار كيجوندا	• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-* • *дүнйа сагать фә-җгальһа тагать [садака] калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа сиҗнүн әл-мөэмин вә җәннәтел-киляб* ○ тарих меңдә сиксән • йетедә дирләр [ирде] • Кадир-Мөхәммәд мулла углы ...* мулла ... кичендә

Искәрмә: “Син” хәрефләре астында өч нокта куелган.

*Заһид-?

[125] Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Кукмара төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: Милли китап, 2014. – Б.162.

№ 142

3:3:№ 9

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, 1692 ел.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هوالحی الذی لایموت وکل حی سیموت قال النبی علیه السلام الد نیاساعت فجعلها طاعت صق قال النبی علیه السلام الدنیا سجن المؤمن وجنت الکافر تاریخ بر منکد ایوزدا اوج یل بیلکی قویدی صوفی اوز وقتندا ایرانلاردین دعا اومداوجون	• *һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-* • *дүнйа сагать фәҗгальһа тагать [садака] калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа сиҗнүн әл-мөэмин вә җәннәтел-кяфир* • тарих меңдә йөз дә өч ... • билге куйды [суфи] үз вакытында ирәнләрдин дога өмид өчен ...

№ 143

3:3:№ 10

Савәләй Борнаш угылына куелган кабер ташы, 1684 ел.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هو الحی الذی لایموت وکل حی سیموت قال النبی علیه السلام الدنیا ساعت فجعلها طا عت قال النبی علیه السلام سجین الموؤمن جنت الکا فر قال النبی علیه السلام الدنیا جیفت وطالبها کلاب تاریخ منکداتوقسان ایکدا ایردی بورناش ا وعلی ساوالاوکا ایرنلاردین دعا اومیدا وجون بلکو قویدی کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری	• *Һу әл-Хәййе әлләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт* • *калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа сагать фә-җгальһа та* • *гать [садака] калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям сиҗнүн әл-мөэмин вә җәннәтел-кя* • *фир калә ән-нәби галәйһи әс-сәлям әд-дүнйа җифәт вә тагать* тарих меңдә йөз дә өч ... • билге куйды [суфи] үз вакытында ирәнләрдин дога өмид өчен ...

Үлчәмнәре: Биеклеге 100 см чамасында.

Уң ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
کورارمن دنیانی ویران باری همیشه باقی ایرمس یوق قراری	Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары

№ 144

3:3:№ 11

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[126], 1673-1674 еллар. Гөлек авылы, "Изгеләр зираты", Минзәлә районы.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	Укылышы
هوالحی‌الذی‌لایموت‌وکل‌حی‌سیموت …………………………… ایشمن‌اوعلی‌کیلمحمد	• *Һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт* • …………………………………. • ...Ишмән углы Килмөхәммәд*

***Искәрмә: Китабәнең авторы М.Әхмәтҗановта укылмаган.**

Ишмән углы Килмөхәммәд – мәшһүр "таш язгучы."

Үлчәмнәре: 17 x 47 x 95 см.

126 Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011. – Б.89-90.

№ 145

3:3:№ 12

Мирзабакый һәм Мөхәммәдбакыйга куелган кабер ташы.[127]

1673-1674 еллар. (Фрагмент, «михраб» бизәге).

1. [127] *Усманов В.М.* Исторические памятники. Мусульманские эпитафии Чишмы. 10-ая книга. Уфа, 2014.- С.88-89.

Актуальные задачи и проблемы изучения татарских эпиграфических памятников

Среди источников по истории и культуре татарского народа особую значимость имеют древние или старинные эпиграфические памятники. Изучение, фиксация, инвентаризация, картографирование и издание фотографий с текстами надмогильных камней, обнаруженных на территории Российской Федерации, стало для нас – для всех шимали-тюркских эпиграфистов – настоятельной необходимостью. «Частичные исследования, как писал академик И.Ю. Крачковский, должны быть дополнены составлением «репертуара и корпуса арабских надписей».[128] Эта работа, связанная по составлению каталогов (подобно хронологическому регистру) и издание их в виде печатных книг является для нас архиважнейшей. Только таким образом можно их собрать в одном месте и сохранить для потомков. (Кроме всего, это наследие может быть и в электроносителях, сейчас ведь возможностей очень много).

В течение двух столетий изучением татарских эпиграфических памятников трудились многие видные ученые, начиная с ахуна Кадыр-Мухаммеда Сюнчалеева и завершая нынешним успешным молодым специалистом Айдаром Гайнутдиновым. Разумеется, в результате многолетних исследований по этой теме, об этом написано очень много книг и сотни статей. И пользуясь случаем, хочется сказать слова огромной благодарности всем нашим эпиграфистам-предшественникам.

В ходе анализа научных публикаций по кабрташам нами для себя сделаны некоторые выводы для дальнейших исследований. В наше время, необходимо вести работу по эпиграфике целенаправленно, системно, методично, комплексно, опираясь на образцовые труды наших ученых (например, **публикации С.Е.Малова),[129]** доводя работу до логического завершения, с тем, чтобы в след за нами идущим эпиграфистам оставалось

---

[128] *Шихсаидов А.*Р. Эпиграфические памятники Дагестана X-XVII вв. как исторический источник. – М.: Наука, 1984. – С.3

[129] *Малов С.Е.* Булгарские и татарские эпиграфические памятники // Эпиграфика Востока. – М.-Л., 1947. – Вып. I. – С. 38-45.; *Малов С.Е.* Булгарская и татарская эпиграфика // ЭВ. – М.-Л., 1948. – Вып. II. – С. 41-48.)

как можно меньше работы по качественной фотофиксации и полноценному документированию.

Вся работа по сбору и научной обработки материалов по эпиграфике требует оперативности. Нам в этом деле медлить не коим образом нельзя[130]. Ведь, эти произведения искусства и каменные архивные документы, с каждым днем разрушаясь, исчезают безвозвратно.

Как некоторые ошибочно думают, что древние или старинные татарские кабрташи, якобы, уже все зафиксированы. Но, однако, это не так. До сих пор обнаруживаются «новые» неизвестные науке эпитафии. Например, при выполнении раскопок 5 октября 2017 года казанскими археологами были выявлены остатки (фрагменты) двух-трех эпиграфических памятников под фундаментом отопительной печи постройки XVII-XVIII вв. по адресу: Большая Красная, д. 8.

Вопрос: *Конкретно где и кем создавались высокохудожественные эпиграфические памятники?*

Имён мастеров резьбы по камню золотоордынского времени или эпохи Казанского ханства не сохранилось, за исключением булгарского ювелира Шахидуллы бин Муса и солхатского строителя-архитектора Махмуда бин Гусман[131], которые, очевидно, также занимались изготовлением надмогильных стел.[132]. В то время работала целая династия каллиграфов. Среди резчиков были как приезжие хаттаты, например, из Крыма, Дагестана, Закавказья, Средней Азии и т.д., так и местные мастера, получившие образование в различных исламских культурных центрах.

По нашему мнению, в ту эпоху в татарских городах были созданы свои самостоятельные школы камнерезного искусства со своими сложившимися традициями изготовления и оформления эпиграфических памятников[133], в рамках исламской цивилизации, без особых региональных черт (если,

---

[130] Эти рекомендации и замечания мы воспринимаем не иначе как нормальный рабочий процесс.

[131] Золотая Орда и Причерноморье. Уроки Чингисидской империи:каталог выставки / Гос. Эрмитаж. – М.:Фонд Марджани, 2019. – 504 с.:ил. – Тит.л. парал. рус., англ., тат.

[132] Известны лишь имена нескольких казанских резчиков-каллиграфов – Габдулбари ал-Муэмини ал-Баруди, Фатхелкадыра Калметова, Кавама карыя Зулфикарова, муэдзина Шарифджана, Мустафы ал-Чутаи, Нурыя Буртаси и других, работавших на рубеже XIX-XX вв.

[133] Кабрташи создавались на основе синтеза различных искусств. Но, однако, (по мнению автора) в первую очередь, они являются произведениями архитектуры малых форм, художественного творчества – резьбы по камню, каллиграфии, декоративного и ювелирного мастерства. И поэтому, изучением эпиграфических памятников, прежде всего, должны заниматься искусствоведы. И конечно же, к этому делу могут быть привлечены филологи в качестве вспомогательных «второстепенных» специалистов, там, где это необходимо, но, не более того.

конечно, не учитывать языковые различия и особенности). Кроме этого, в некоторых местах жили и работали провинциальные резчики (видимо, из числа катибов или грамотных ювелиров), которые выполняли менее скромные заказы из тех материалов, что было под рукой (например, нукратовские, ходяшевские и т.д.).

Для изготовления стел применялся местный камень. Кроме известняка и песчаника использовался кирпич с облицовочной майоликой в виде сундукообразных форм – «саганы», расположенных внутри кирпичных сооружений – мавзолеев, идущих от среднеазиатских традициий.

Принимая во внимание особенности проблем графологического анализа кабрташей, следует сказать и то, что для полного и правильного прочтения «запутанных» текстов и плохо сохранившихся надписей, не поддающихся осмысленному чтению, необходимо задействовать специалистов в области текстологии, филологии, археографии, ведь такая работа требует коллективных усилий. Вообще, без правильного чтения любого эпиграфического памятника нет возможности выполнения ясной и четкой прорисовки. Вопрос: А для чего нужна здесь прорисовка? Ответ: Всё здесь взаимосвязано, именно при выполнении прорисовки производится палеографический анализ, в результате чего, достигается точное или более правдоподобное чтение текста и таким образом осуществляется реконструкция плохо сохранившихся букв или изображений.

Мы в своей научной работе часто сталкиваемся и с некоторыми вопросами и проблемами полиграфии, напрямую связанные с финансами. Из-за неимения достаточных средств для выполнения качественной печати, приходится довольствоваться тем, что есть. Часто бывает так, что фоторепродукции получаются очень плохого качества и поэтому нет смысла предлагать для тиражирования имеющийся в арсенале фотоматериал, ограничиваясь лишь графическими изображениями – прорисовками. Здесь хочется сделать акцент на том, что при исследовании эпиграфических памятников носителем основной и первичной информации является сам объект или четкий фотоснимок (в том числе эстампаж, оттиск) и правильно выполненная прорисовка, но не сопровождающие и не всегда правильно прочитанные тексты с транслитерацией, далекие от истины. Игнорирование первоисточника – объекта (в данном случае, фотографии[134]) является

[134] Если даже, при чтении текста эпитафии допускаются погрешности, не следует делать из этого поспешные выводы о некомпетентности исследователя. Ведь, для исправления неточностей транслитерации всегда есть возможность воспользоваться качественной фотографией. Откорректировать ошибки никогда не поздно, ничего страшного и предосудительного здесь нет. А, исправлять неточности “первопроходца” это намного проще ... .

ошибочным и антинаучным. В этой работе должны быть четко проставлены приоритеты, действия должны быть логически осознанными и последовательными, а уж только после этого можно думать о транслитерациях, о транскрипциях и о переводах текста на международные языки.

План для последующей нашей работы:

1. Целенаправленная работа по выявлению и фиксации (определение размеров, координат, аккуратная и осторожная очистка поверхностей камня от мха и лишайников со всей поверхности и со всех сторон, где имеется какая либо информация, связанная непосредственно с текстом или с декоративным оформлением) всех татарских кабрташей в ходе научных экспедиций по имеющимся «адресам». Обязательное «личное знакомство» с каждым кабрташем на местах расположения.

Если камень частично «ушел в землю», то, в этом случае, необходимо аккуратно выкопать эпитафию для фотофиксации с последующей расшифровкой всего сохранившегося текста .

2. Знакомство с архивными материалами по эпиграфике, хранящихся в фондах С.Е. Малова, Н.Ф. Калинина, Г.В. Юсупова, А.Б. Булатова и др.

3. Систематизация и анализ эпиграфического наследия путем составления каталогов по хронологическому, географическому, типологическому, палеографическому, языковому принципам[135].

4. Издание книг с качественной печатью и с обязательным наличием иллюстративного материала (фотографии, прорисовки, эстампажа, оттиска и т.д.). Надо понимать, что главным носителем информации в эпиграфике является вышеназванные изображения (если, конечно, не считать сам объект).

5. Составление каталогов в электронном варианте (размещение материалов , например, в различных сайтах).

Нам предки оставили богатое культурное наследие. Наша задача – донести это все для последующих поколений, хотя бы в печатных изданиях, собранных в одном месте, в виде каталога.

Автор-составитель не имеет высшего филологического образования и поэтому эта работа неприемлема для официальной печати под шапкой

---

[135] Сведения о систематизации булгаро-татарских кабрташей подробно изложены в работах ведущего эпиграфиста Д. Мухаметшина (См.: *Мухаметшин Д.Г. Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». – Выпуск 6. – Казань: Институт истории АН РТ, 2008. 132 с. илл.).*

какого-либо научного учреждения, в виду того, что существуют международные стандарты и соответствующие высокие требования. Но, однако, именно только по этой причине, данная работа не может на этом останавливаться. Надо ведь что то делать, хотя бы на уровне тех возможностей и скромных способностей автора.

В результате, имеем то, что имеем, не обессудьте. А если кто-нибудь сделает лучше, я буду этому только рад.

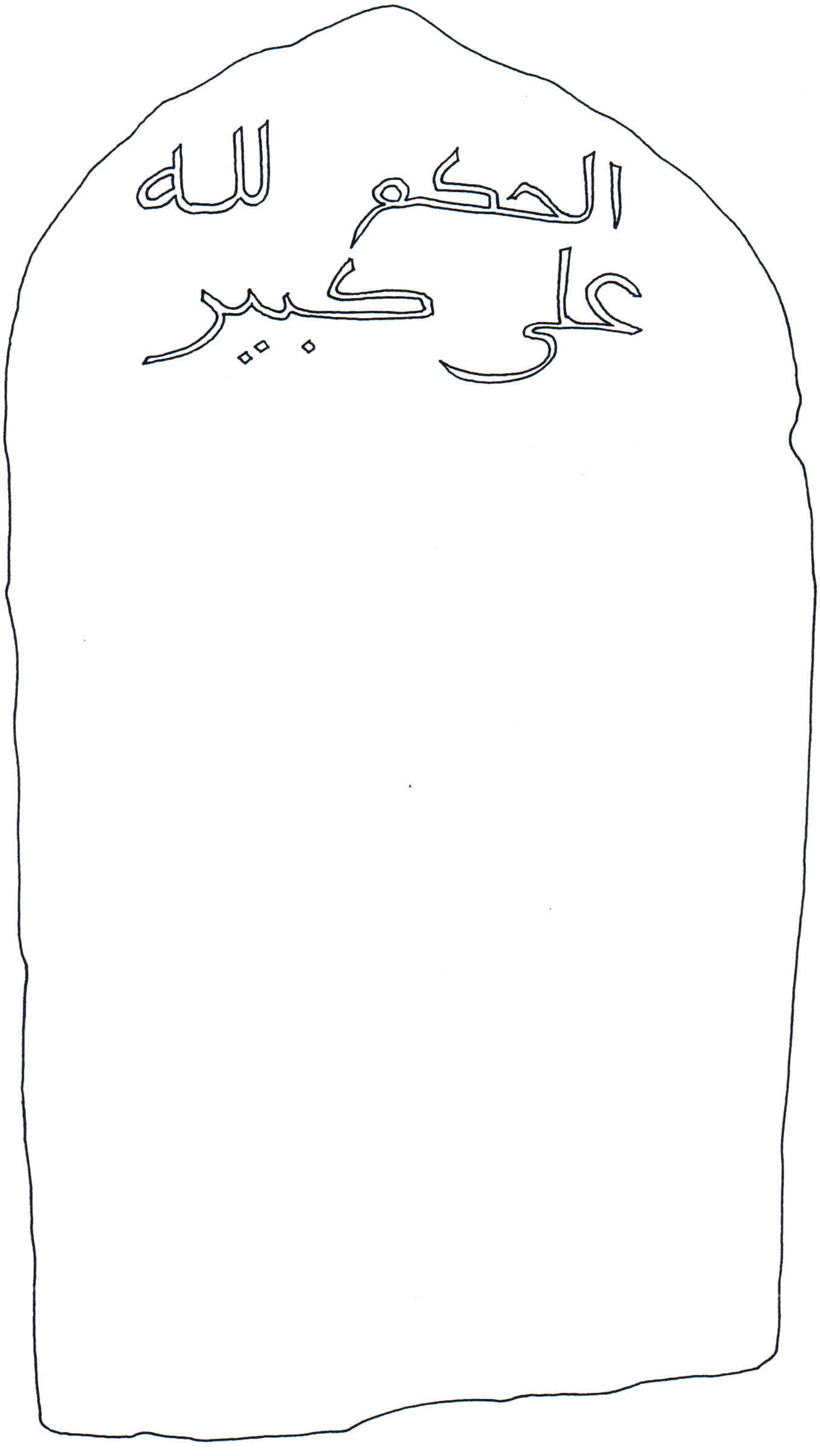

1 : 1 : №1 : A

1

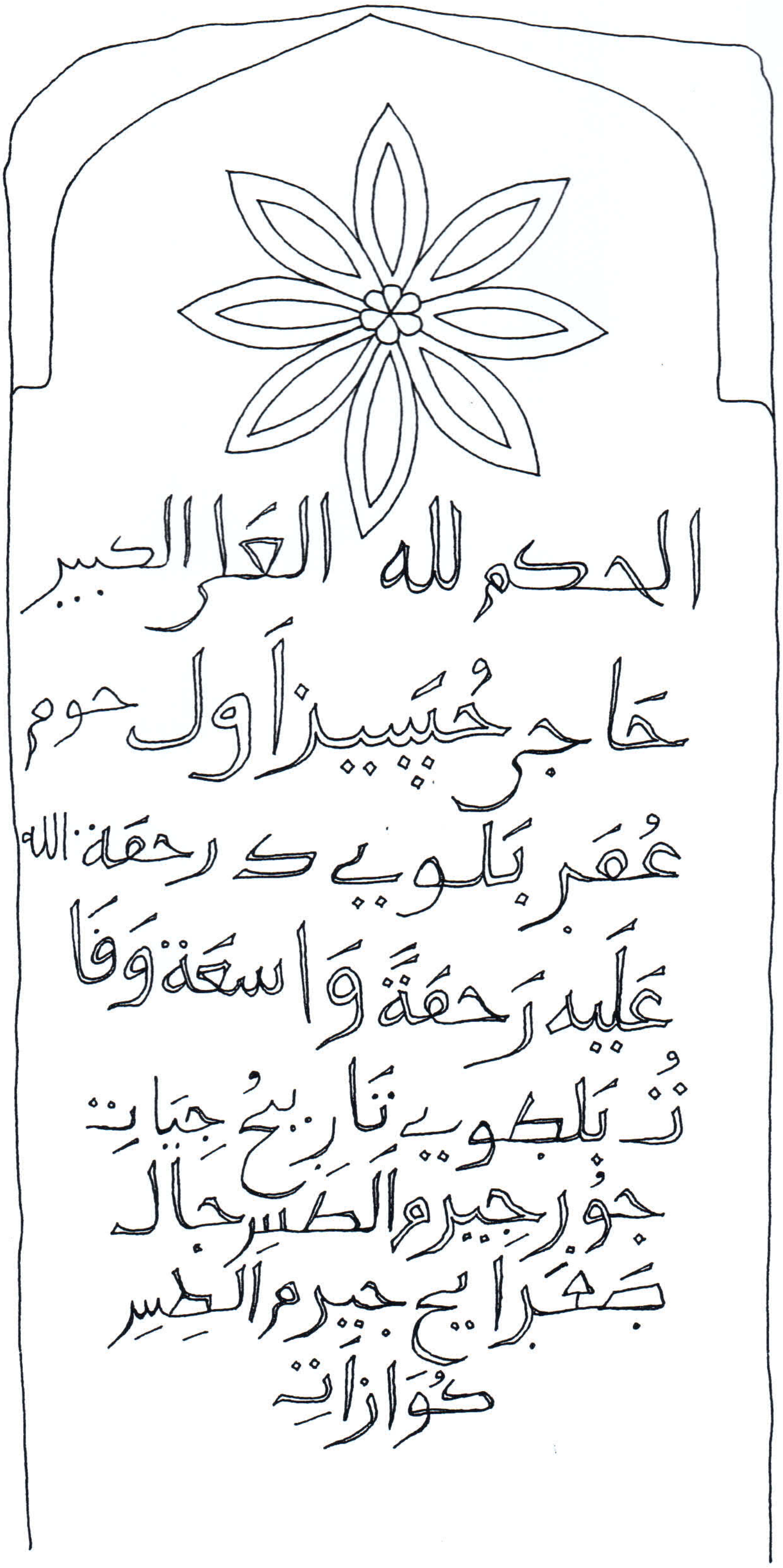

1:1: № 2 : A

2

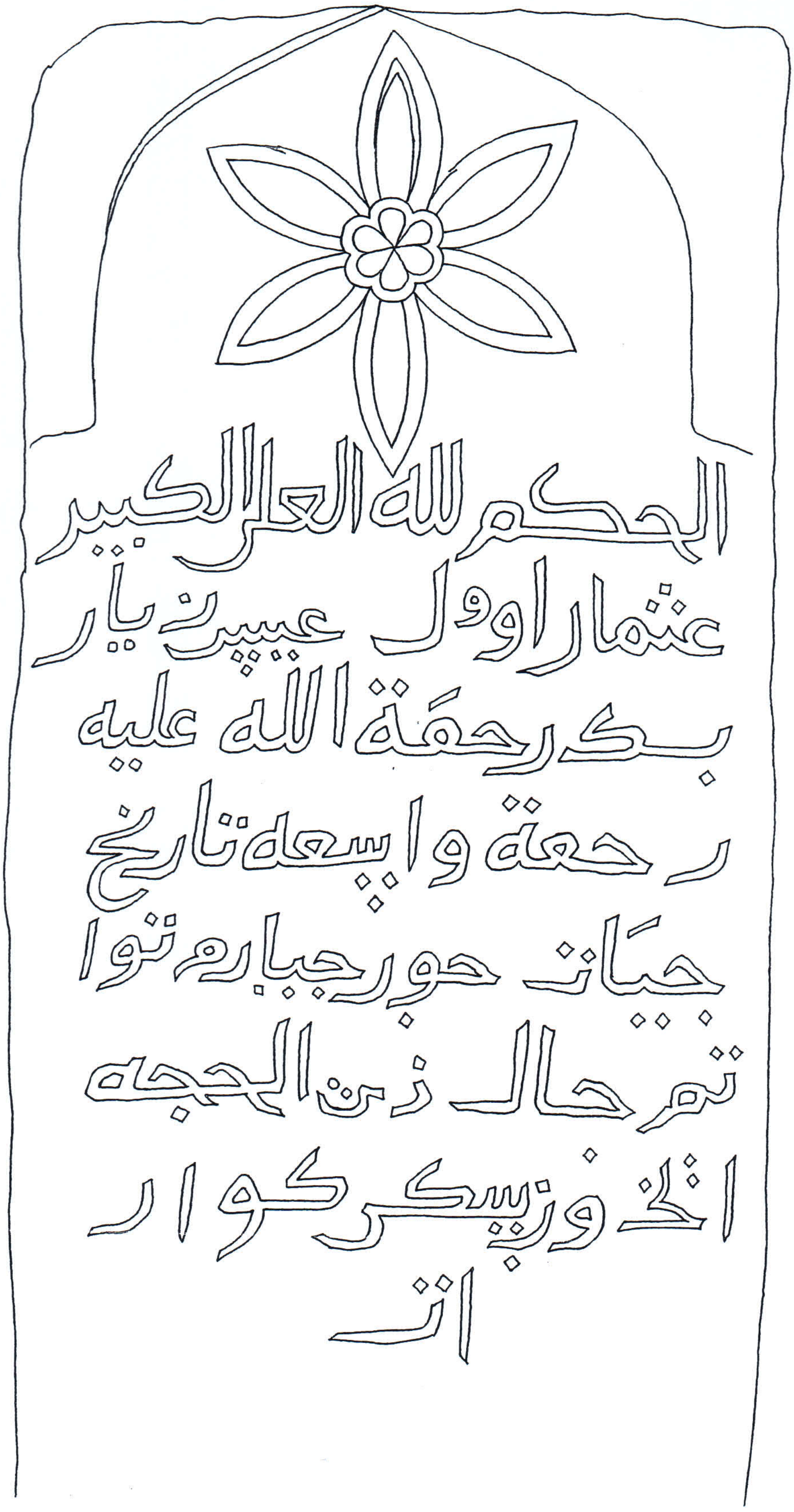
الحكم لله العلى الكبير
عثمار اوول عبيز يار
بــكر رحمة الله عليه
رحمة واسعة تاريخ
جيان حور جبارم توا
تم حال زن الحجه
اخ وزبسكر كوا ر
ان

1 : 1 : № 3 : A

3

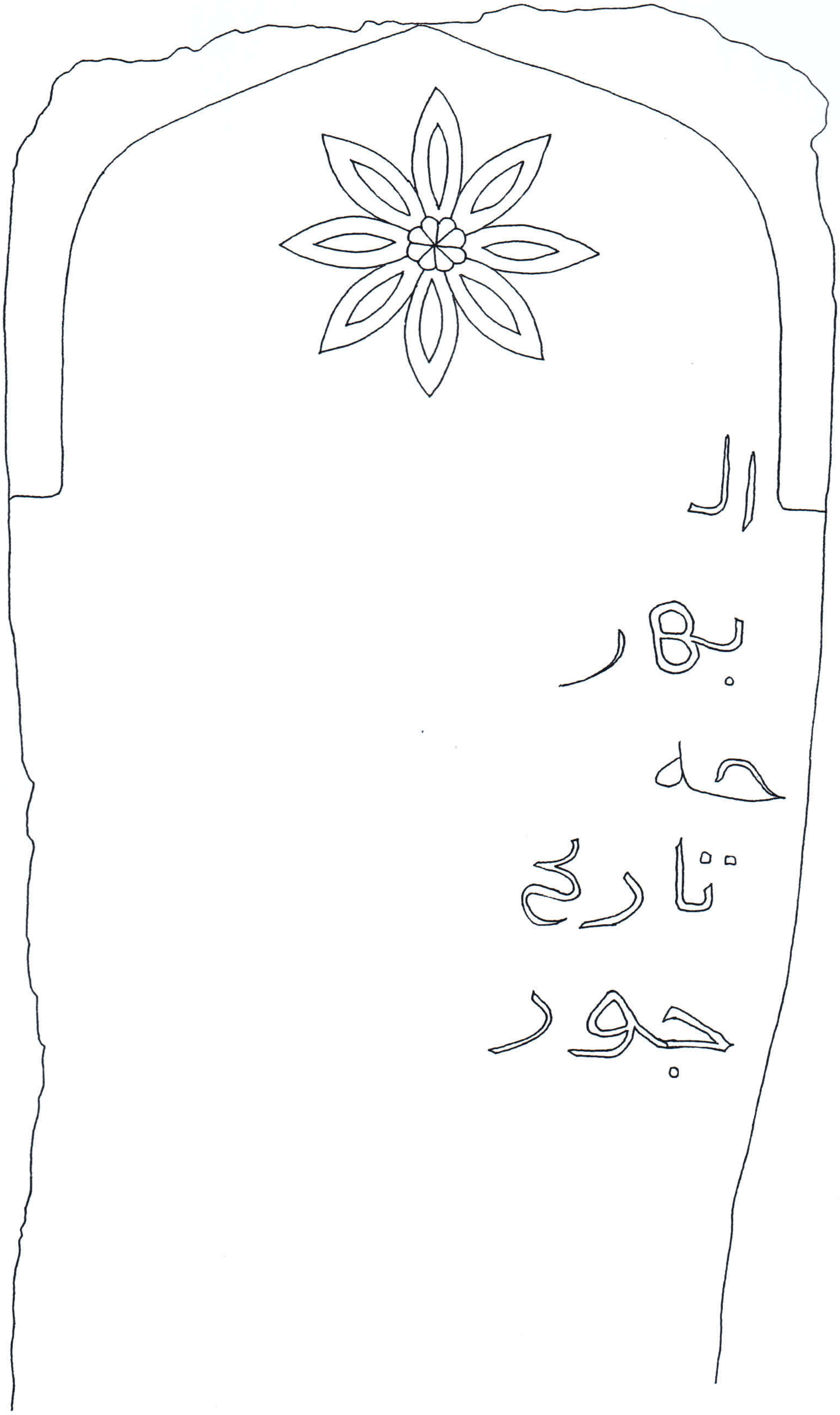

1:1: №4: A

4

1:1:№5:A

5

رحمة الله عليه

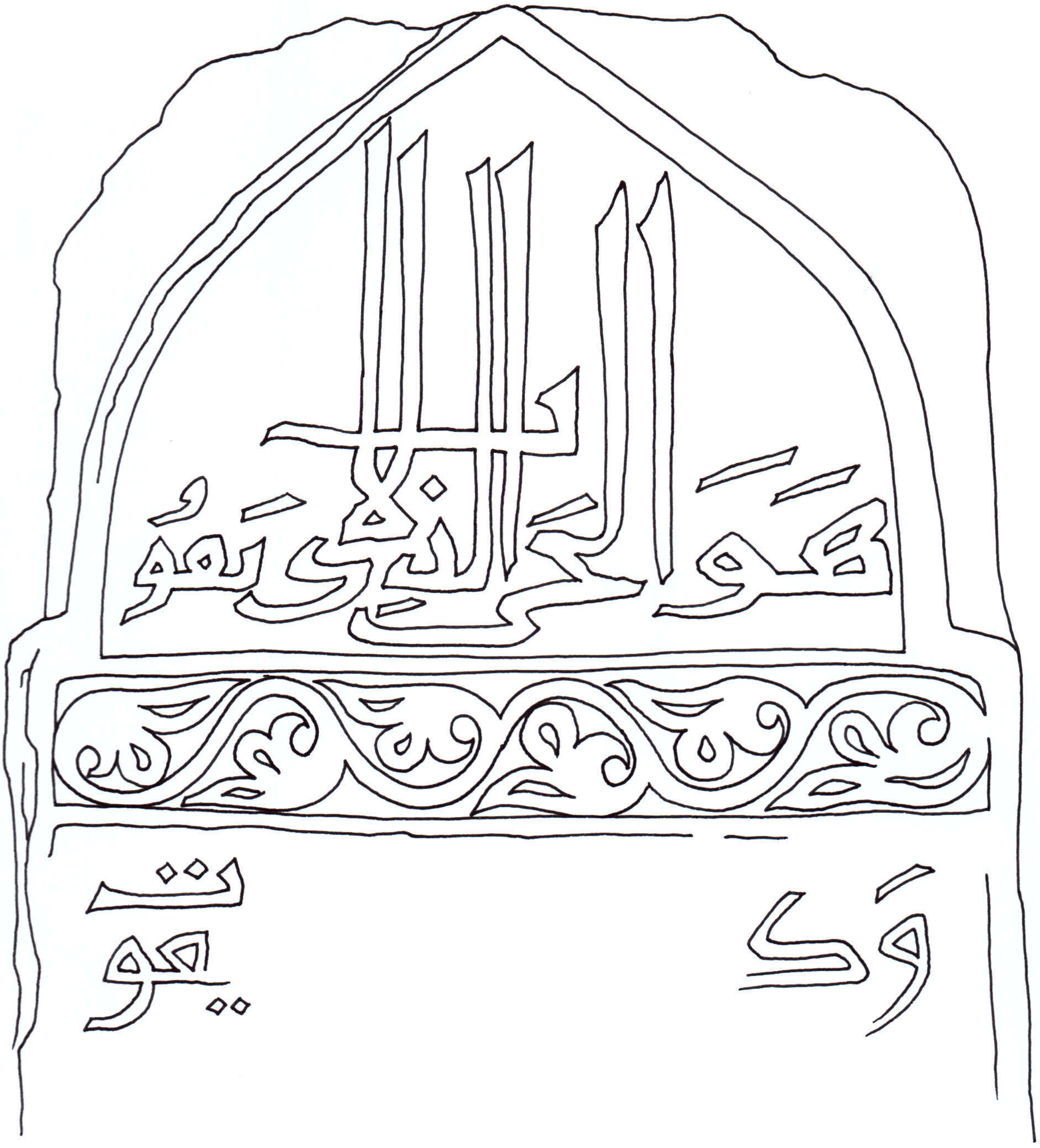

1:2:№1:A:a 6

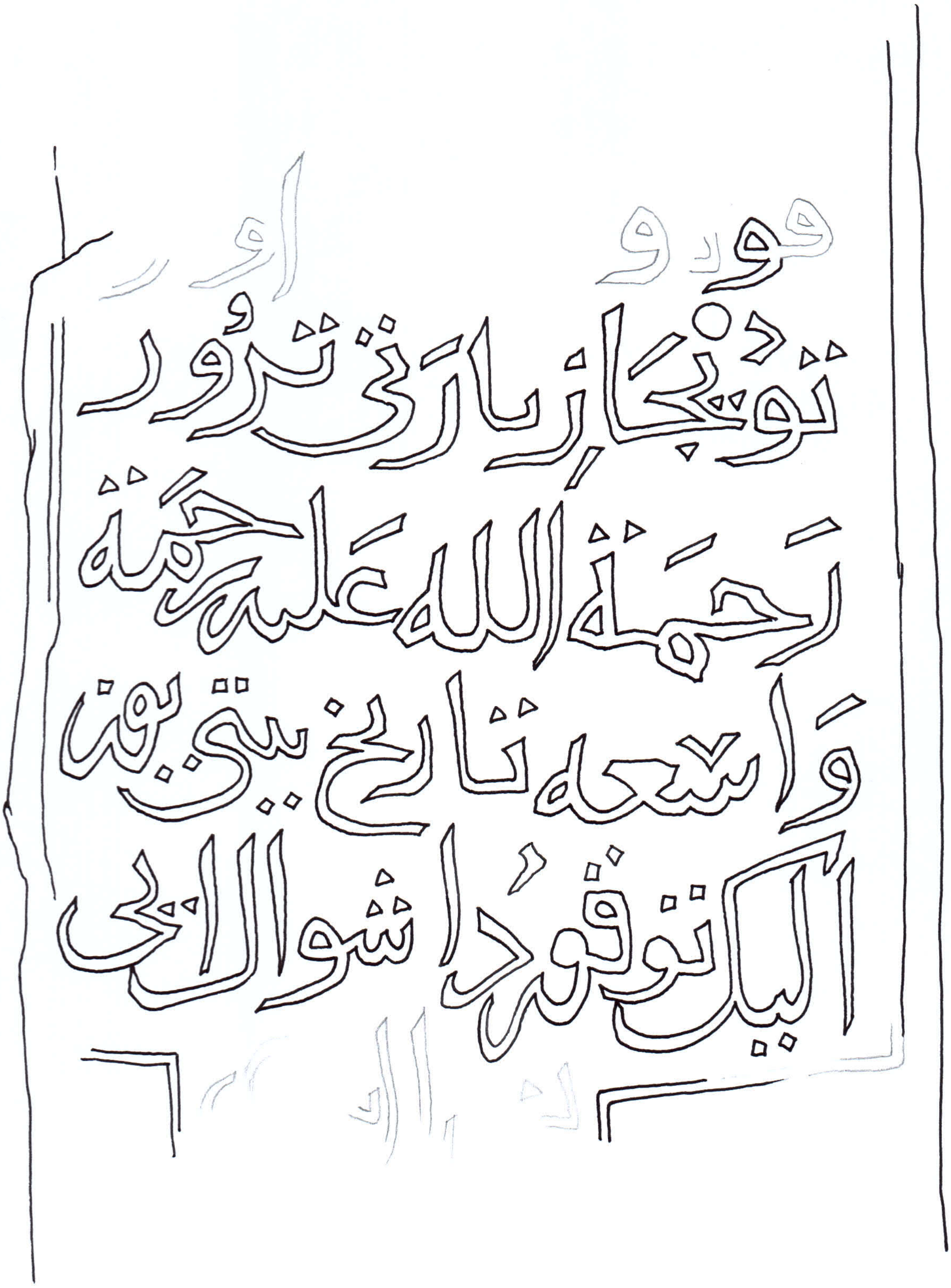

1:2:N°1:A:δ. 6

1:2:№1:Б

6

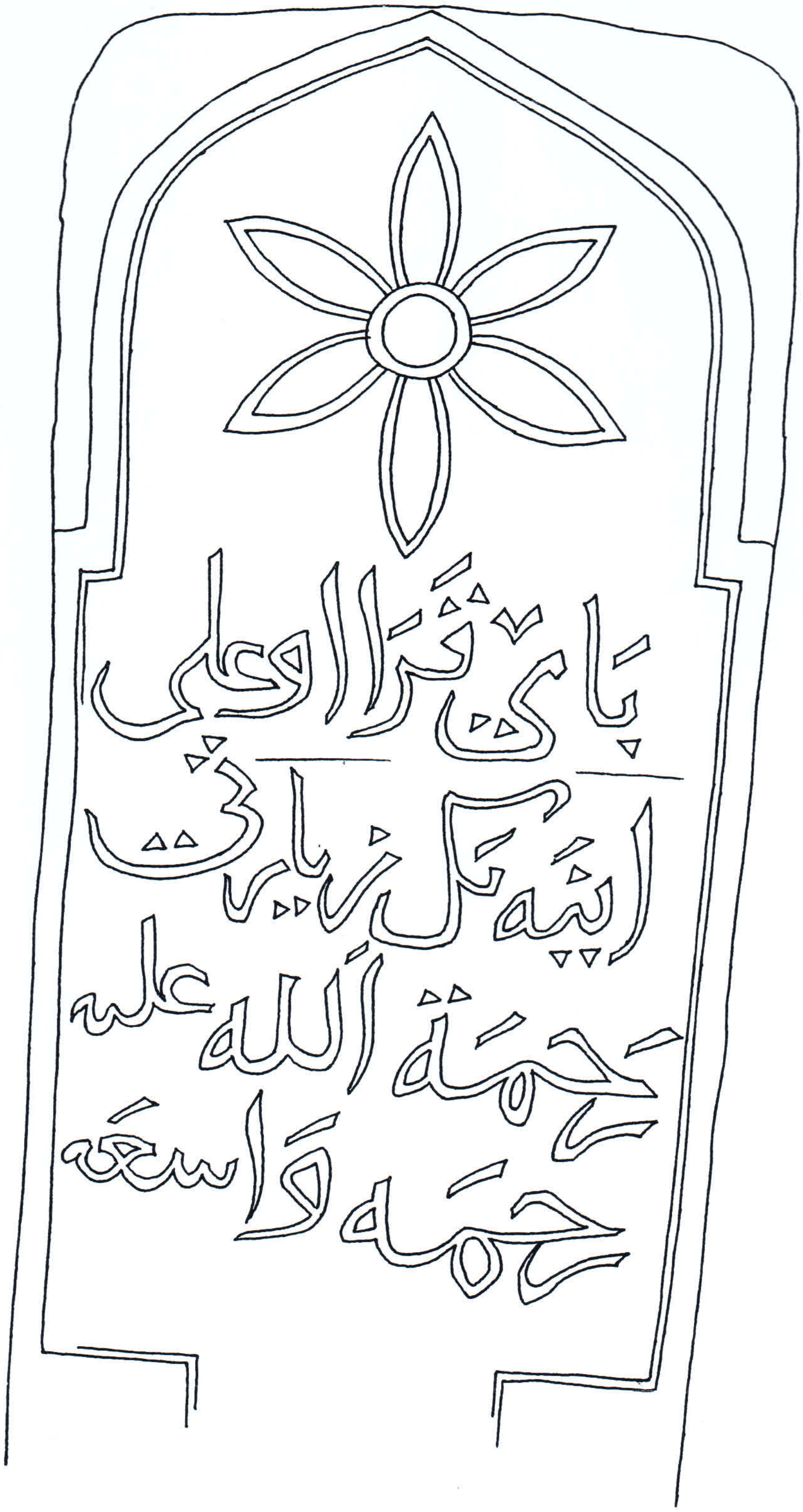

1:2:№2:A

7

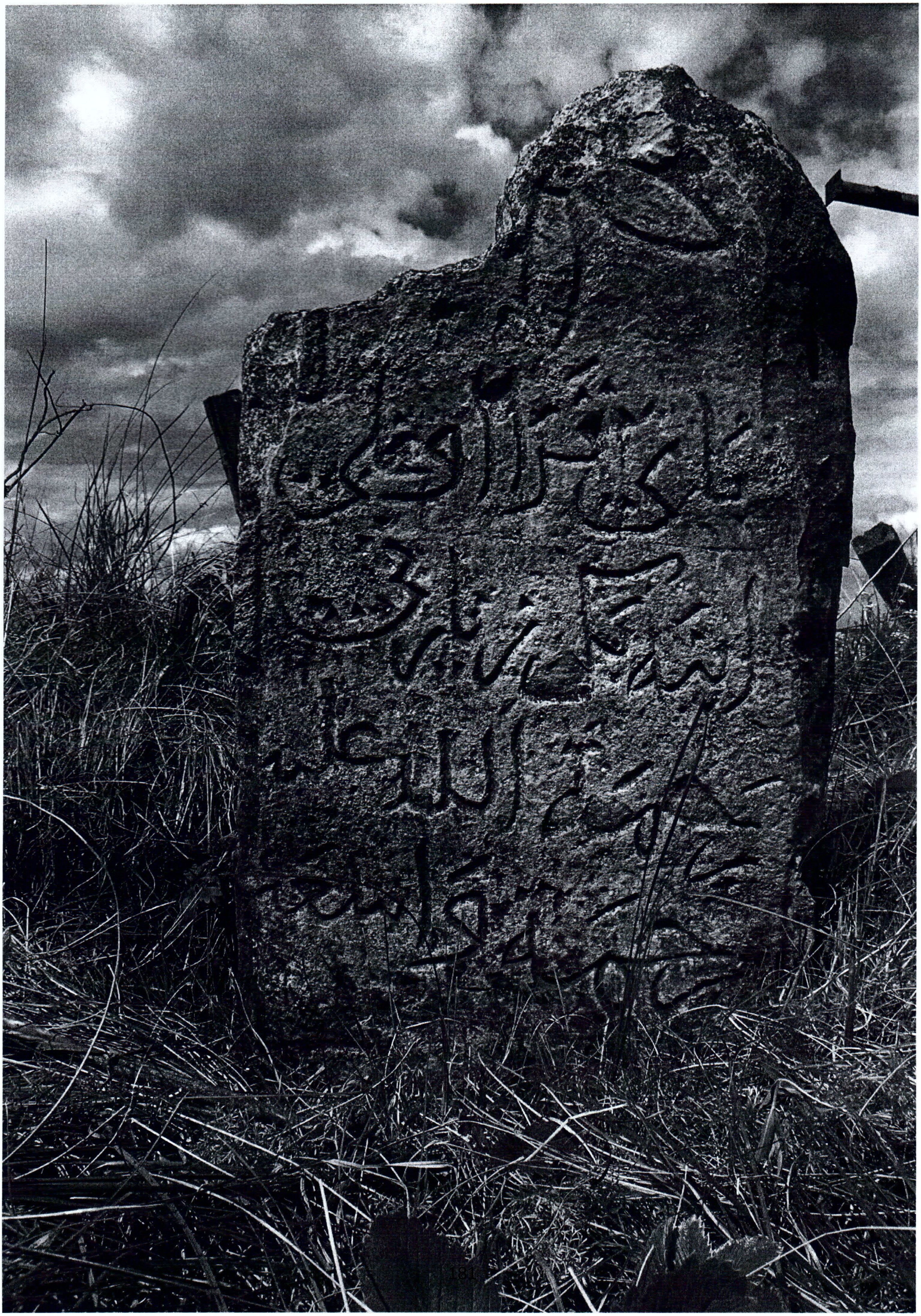

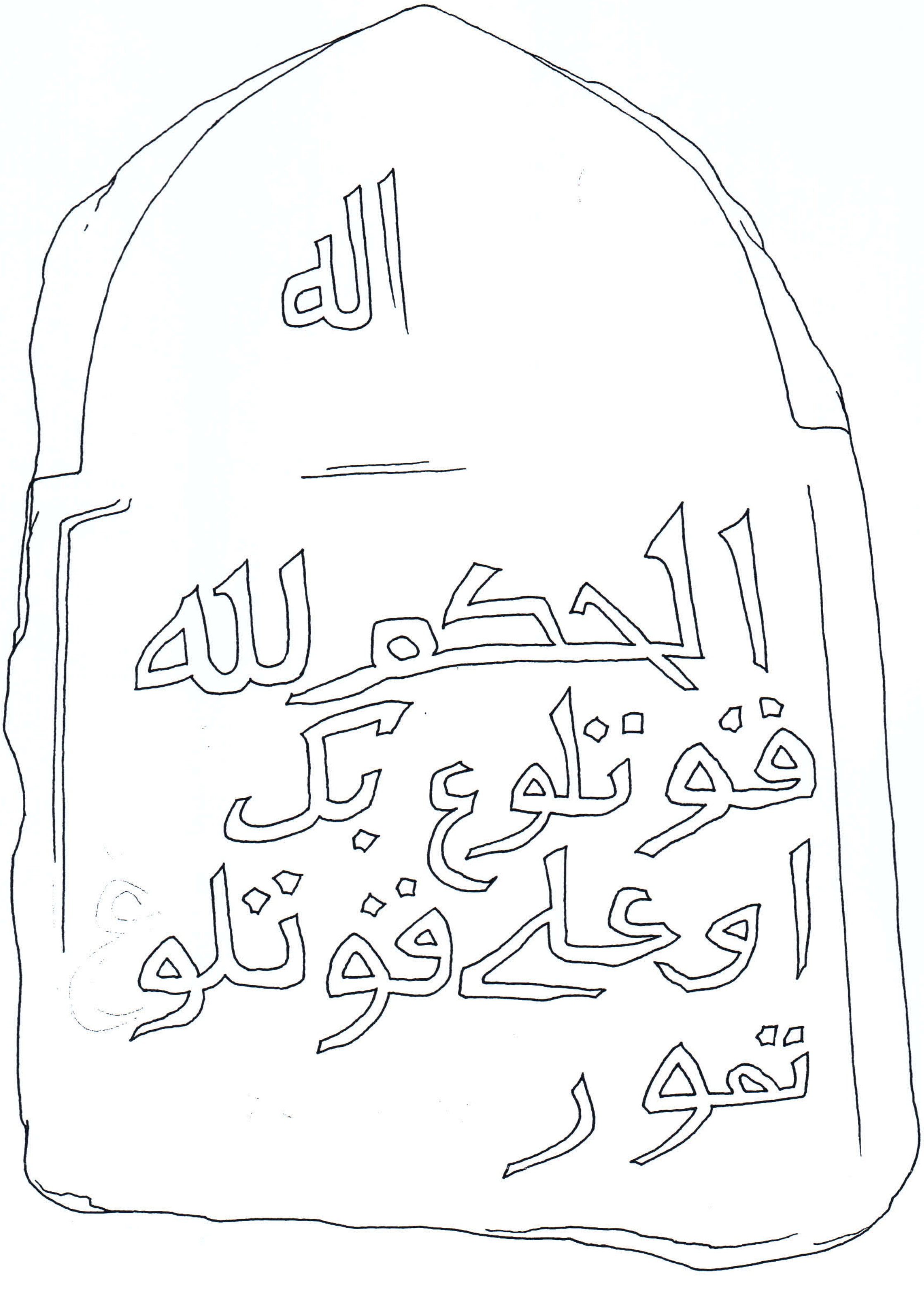

1:2:№3:A:a

8

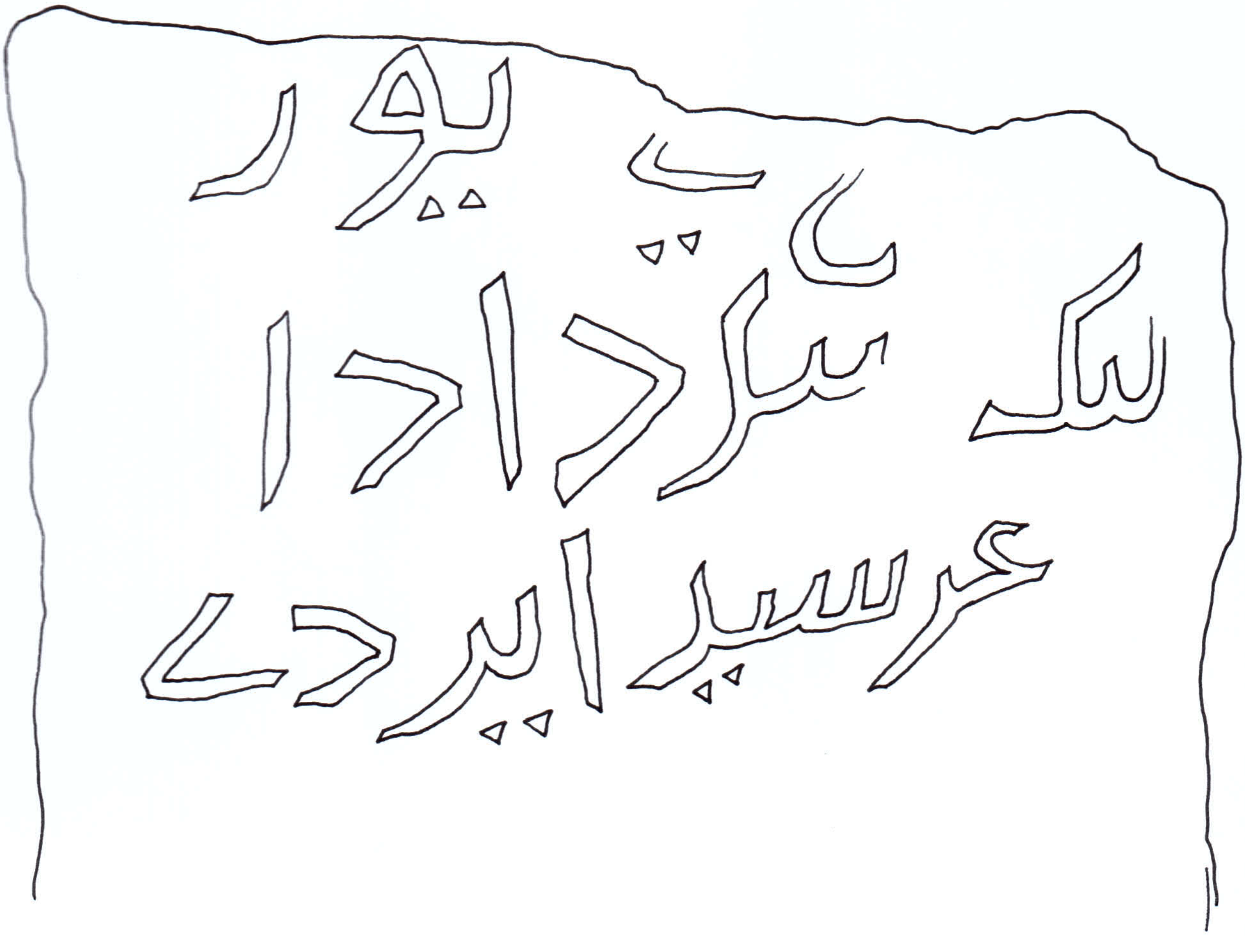

1 : 2 : №3 : A : δ.

8

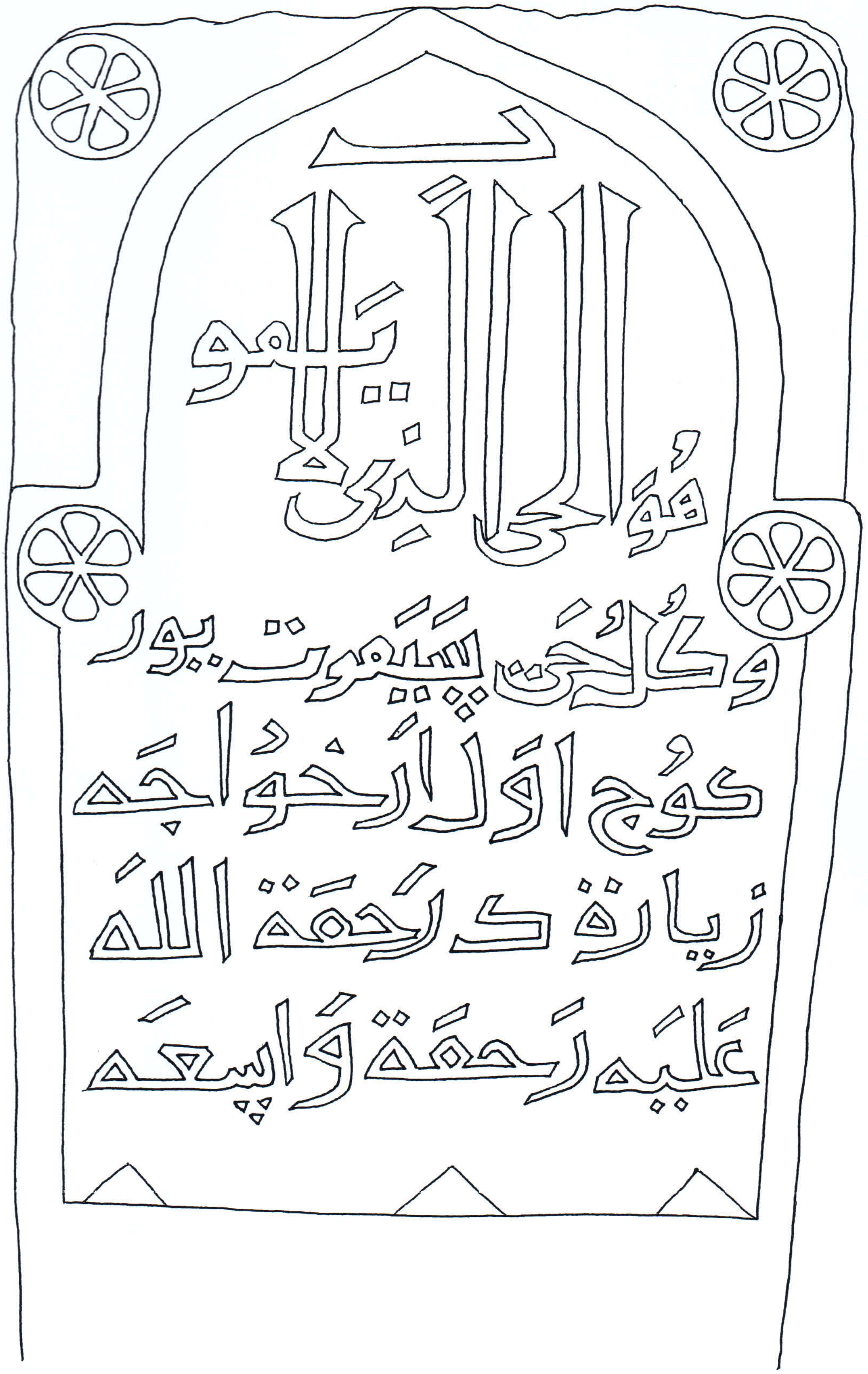

1 : 2 : №4 : A

9

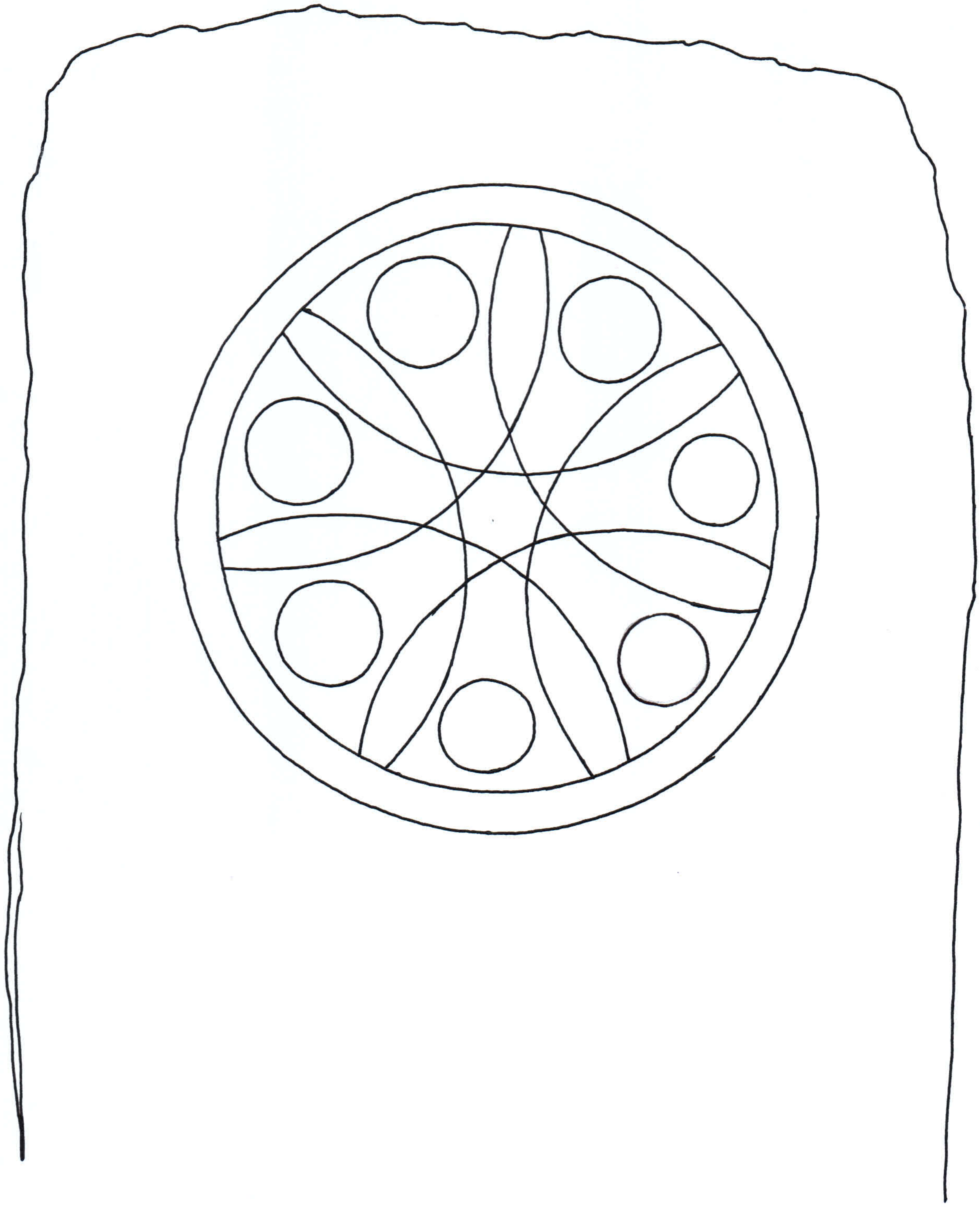

1 : 2 : № 4 : B

9

1 : 2 : №5 : A

10

1:2:№6:A

11

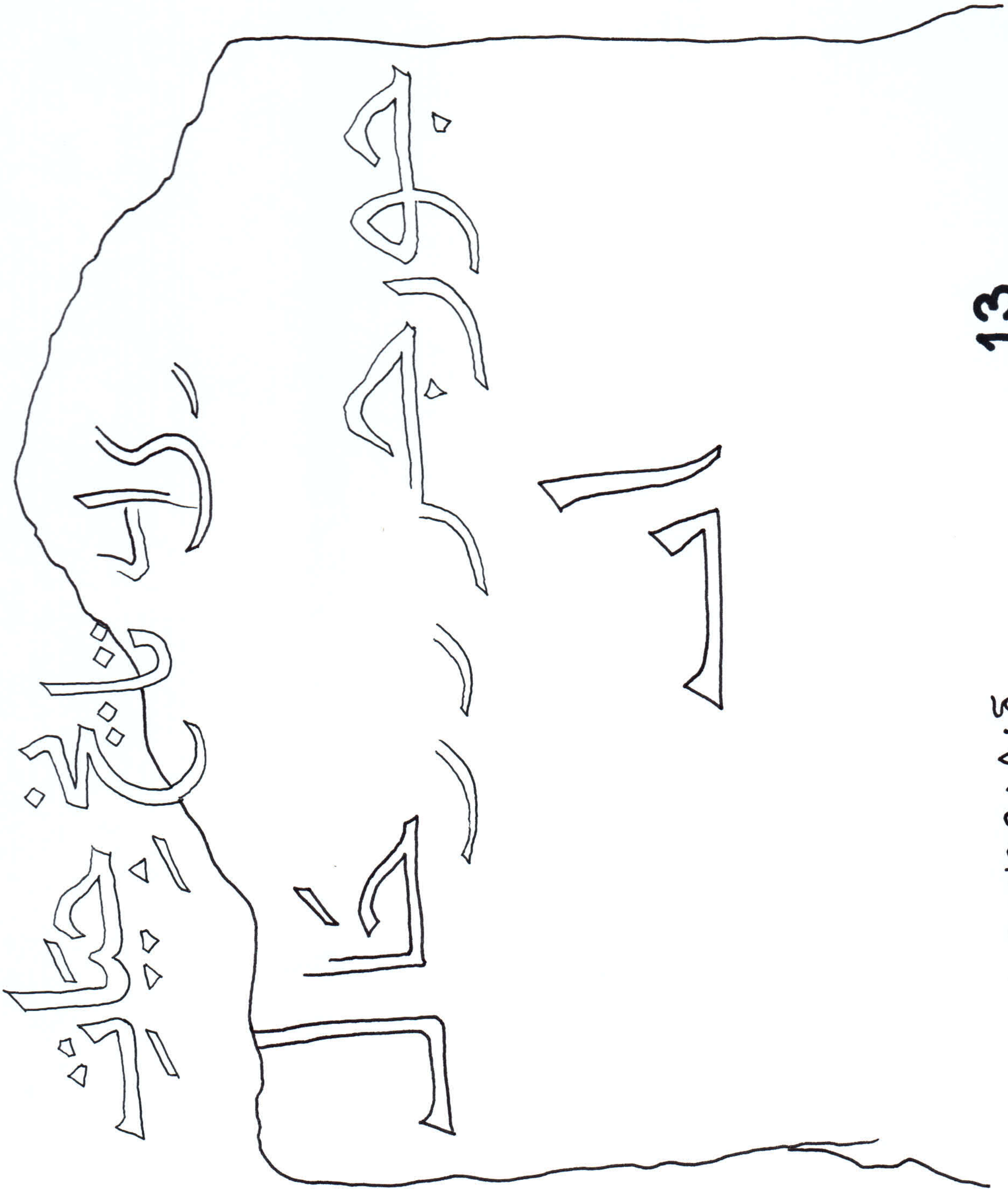

13

1:2:№8:A:5.

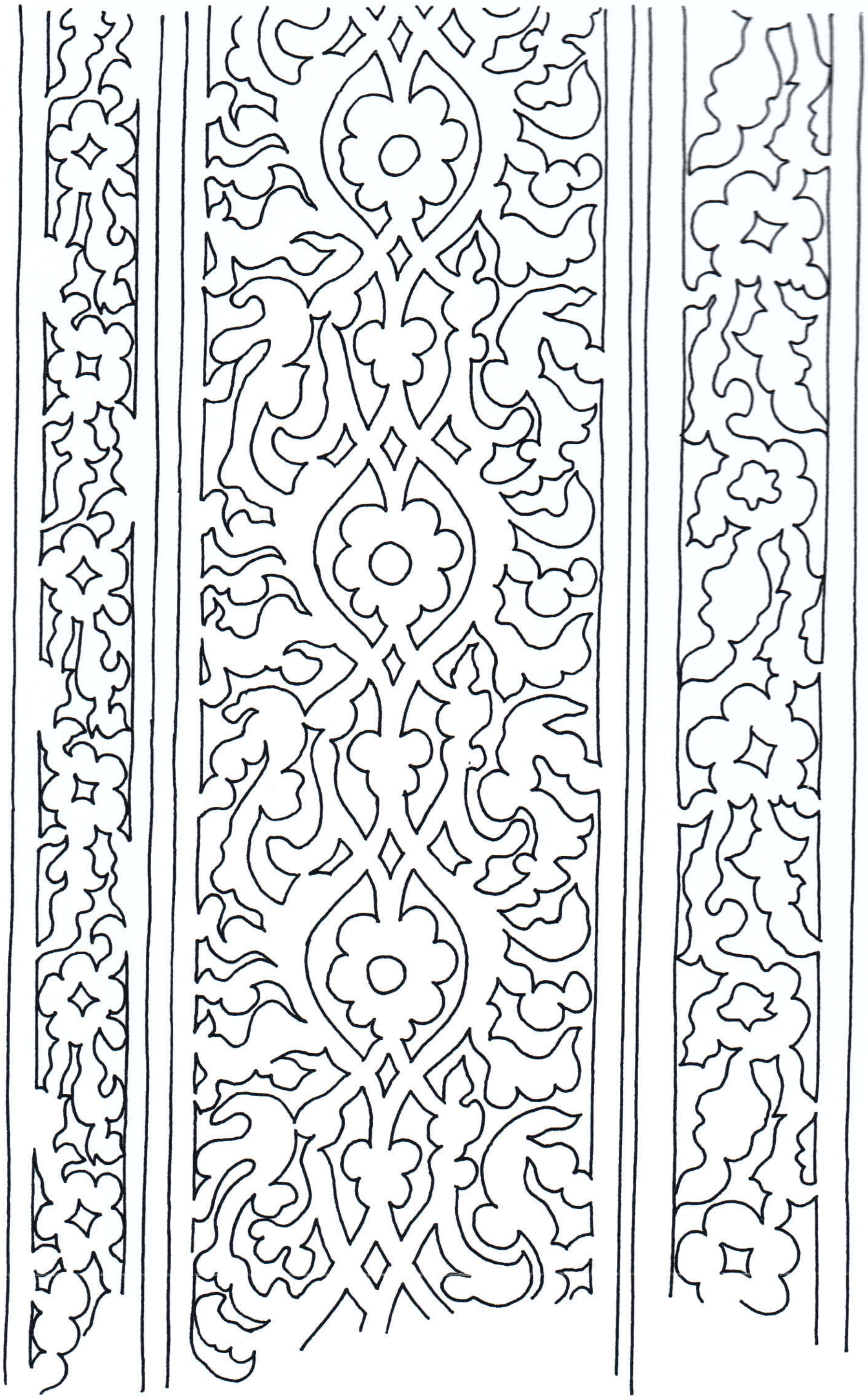

1 : 3 : №1 : A

14

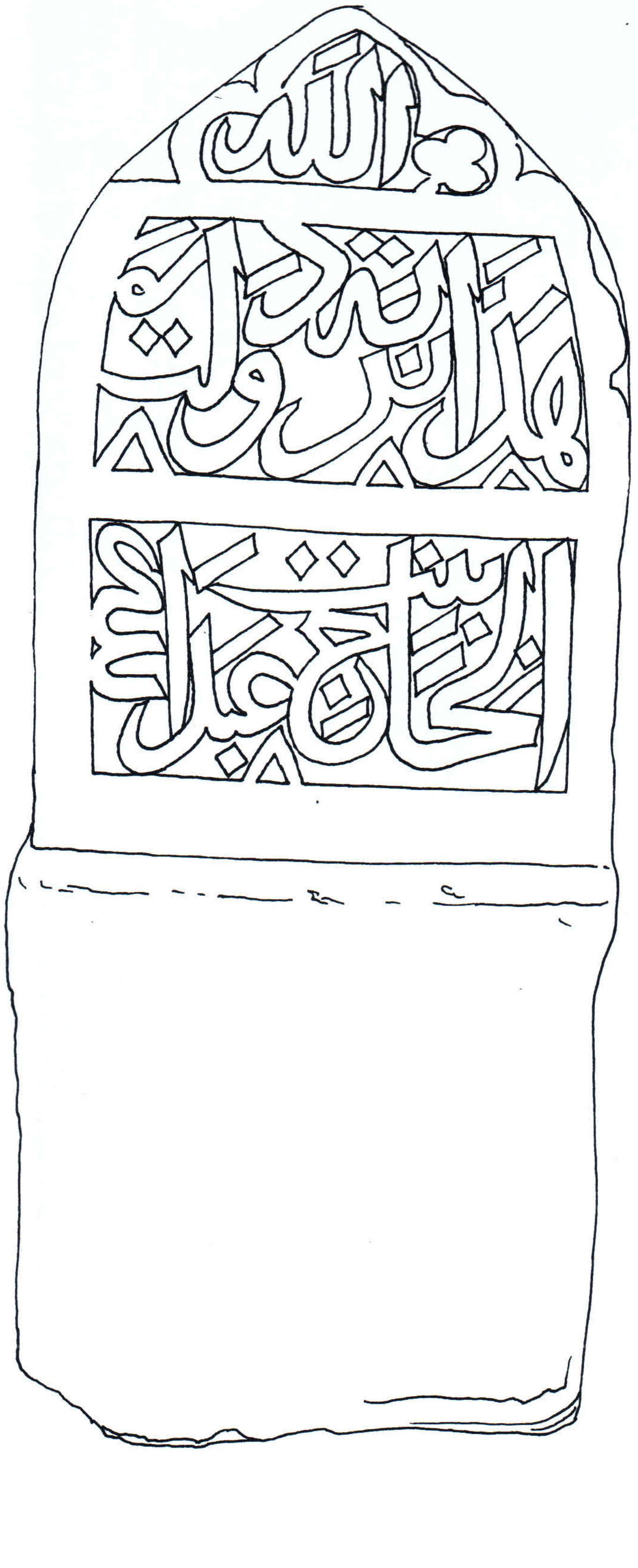

1 : 3 : № 2 : A

15

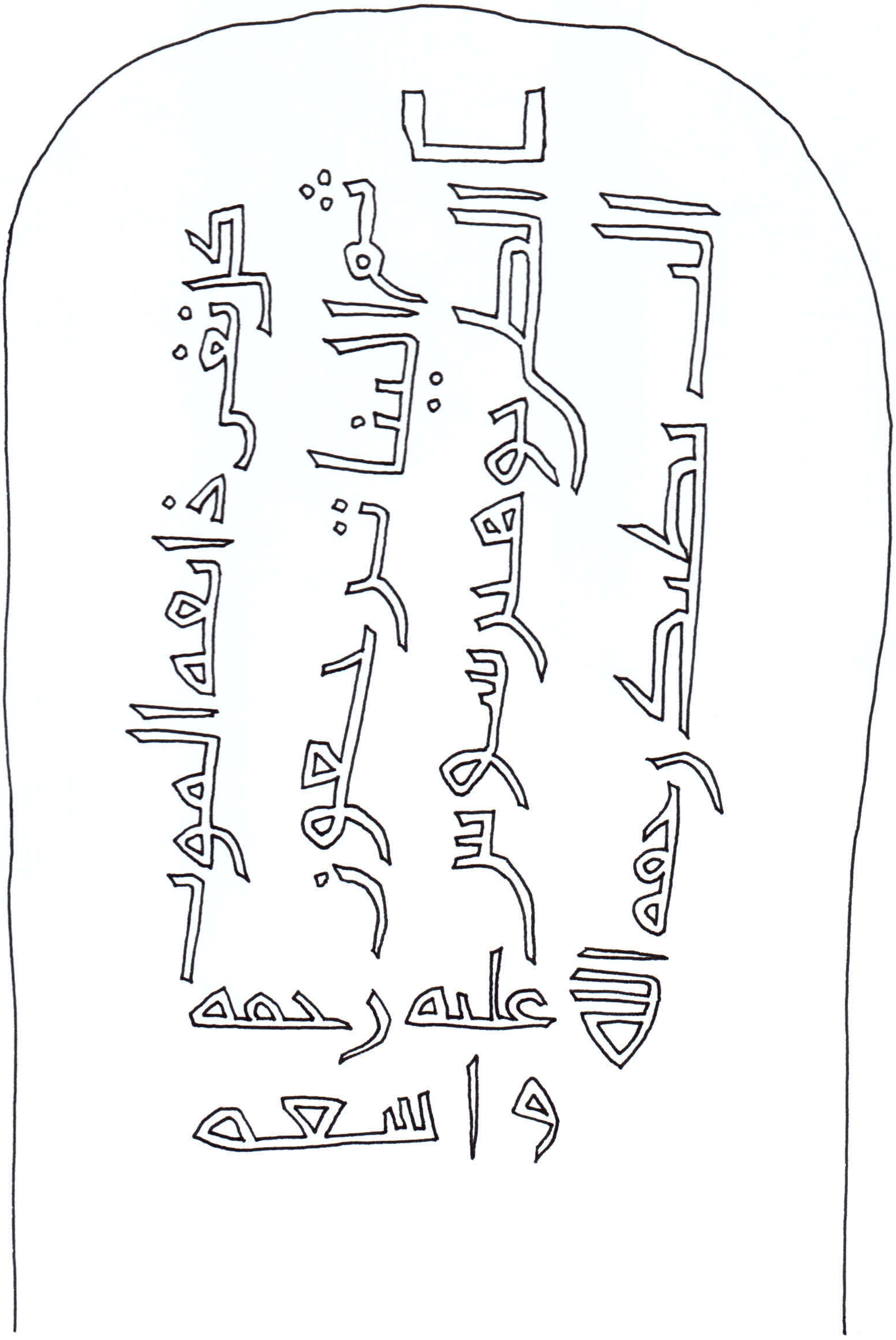

1:4:№1:A

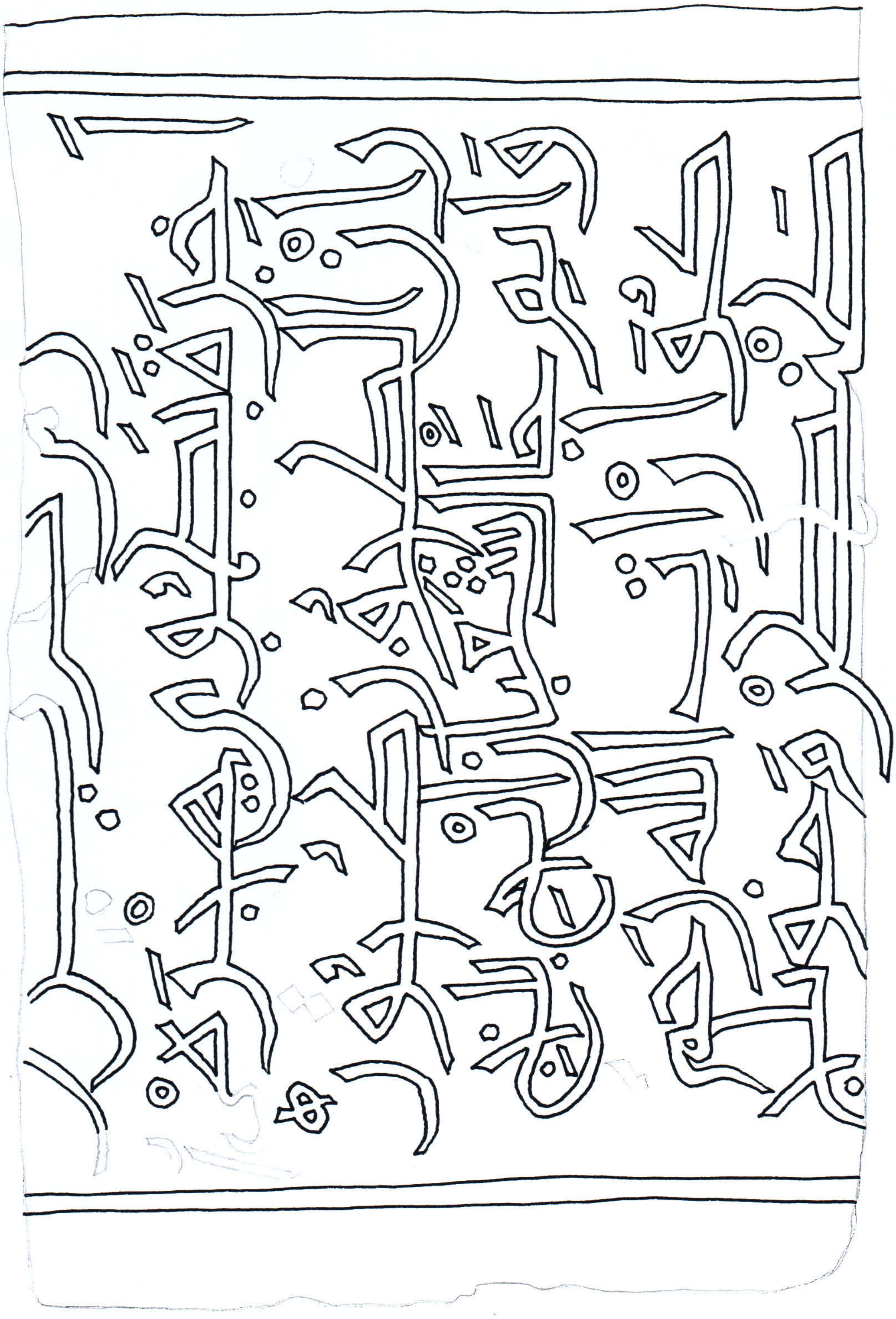

1:4:№2:A

17

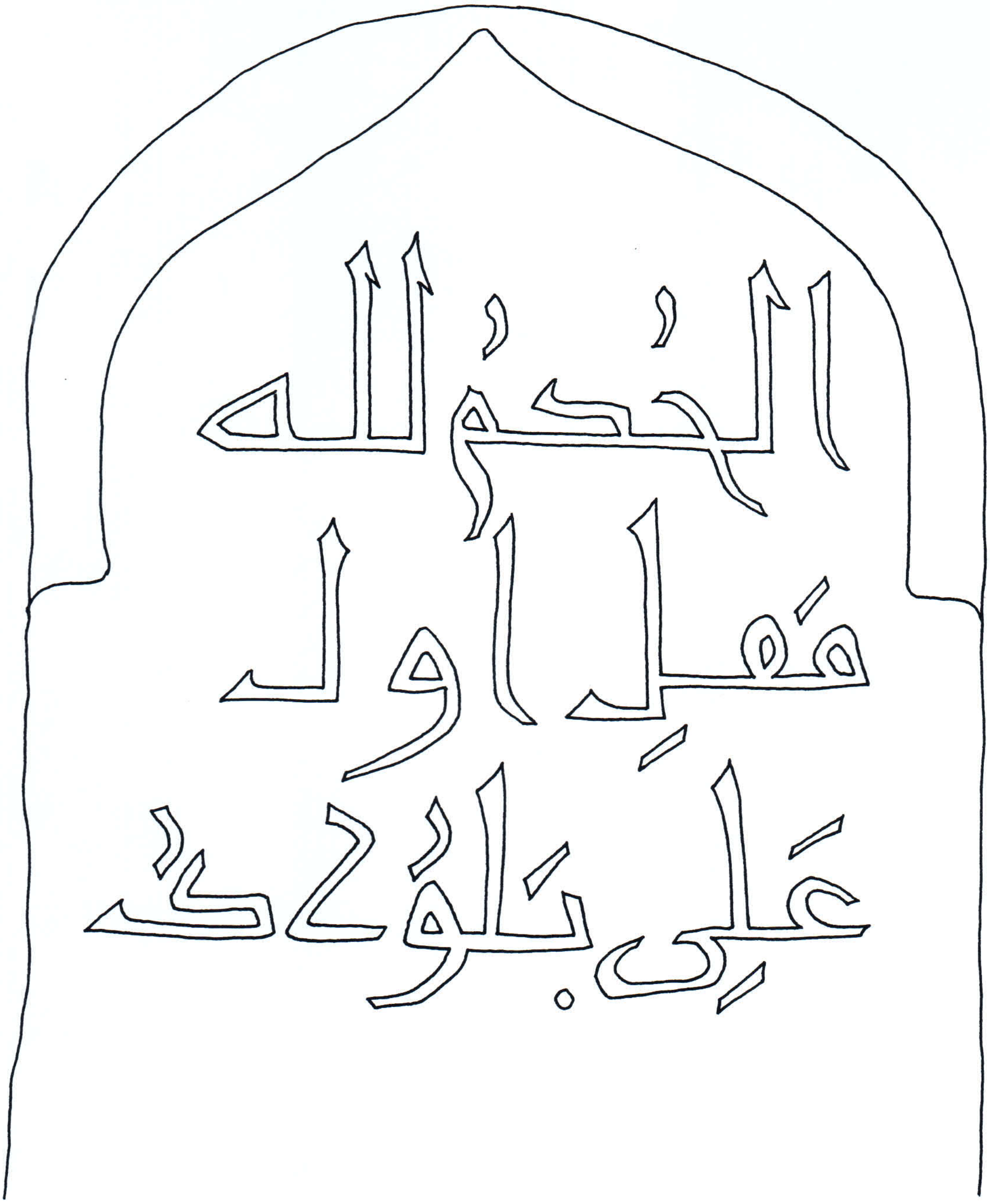

1:4:№3:A

18

1:4:№4:A:a

19

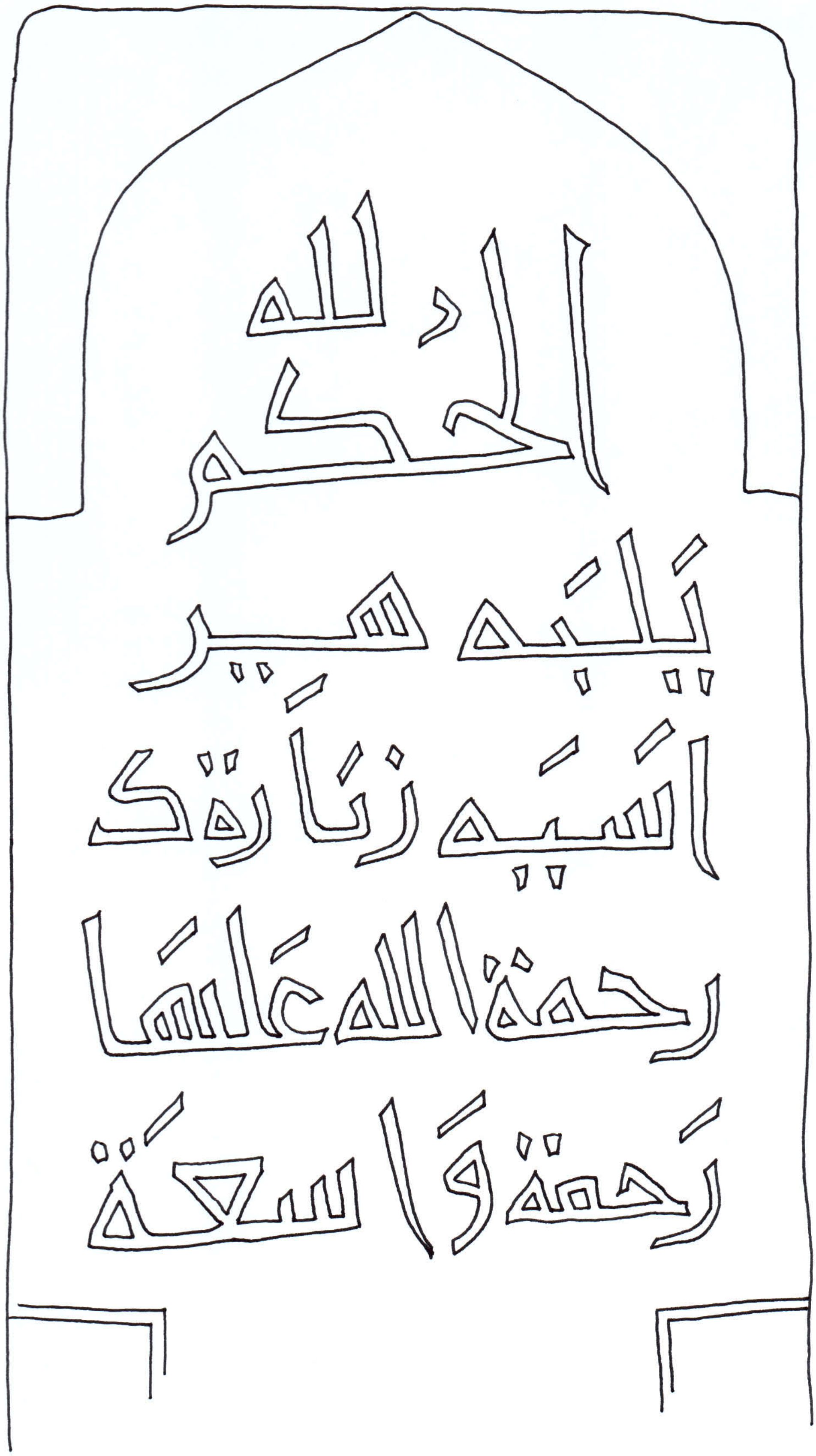

1:4:№5:A

20

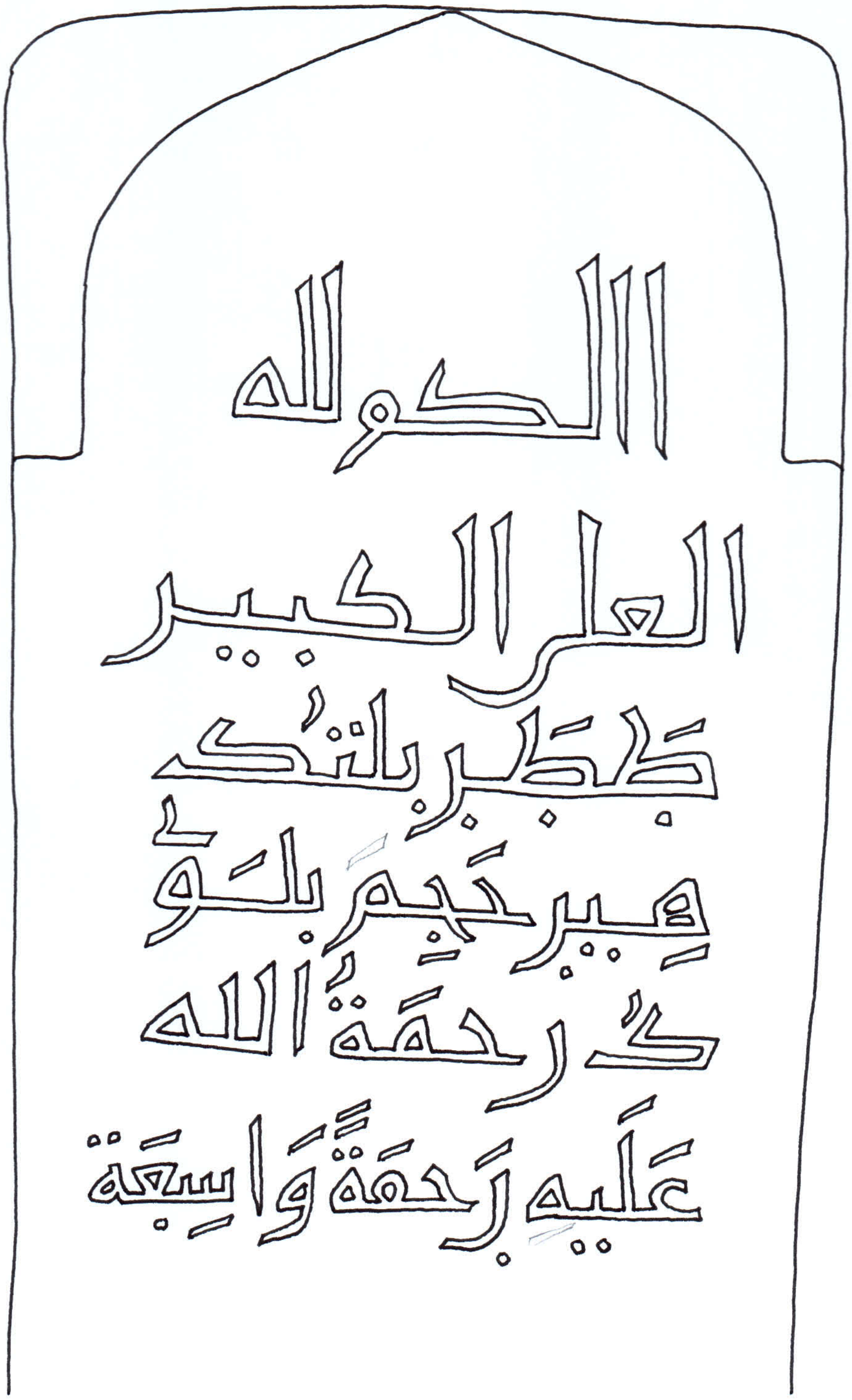

1:4:№6:A

21

هو الحى الذى
لايموت عثمان
أولاد اترح اول
بود ييربلوى
رحمة الله

1 : 4 : № 7 : A

22

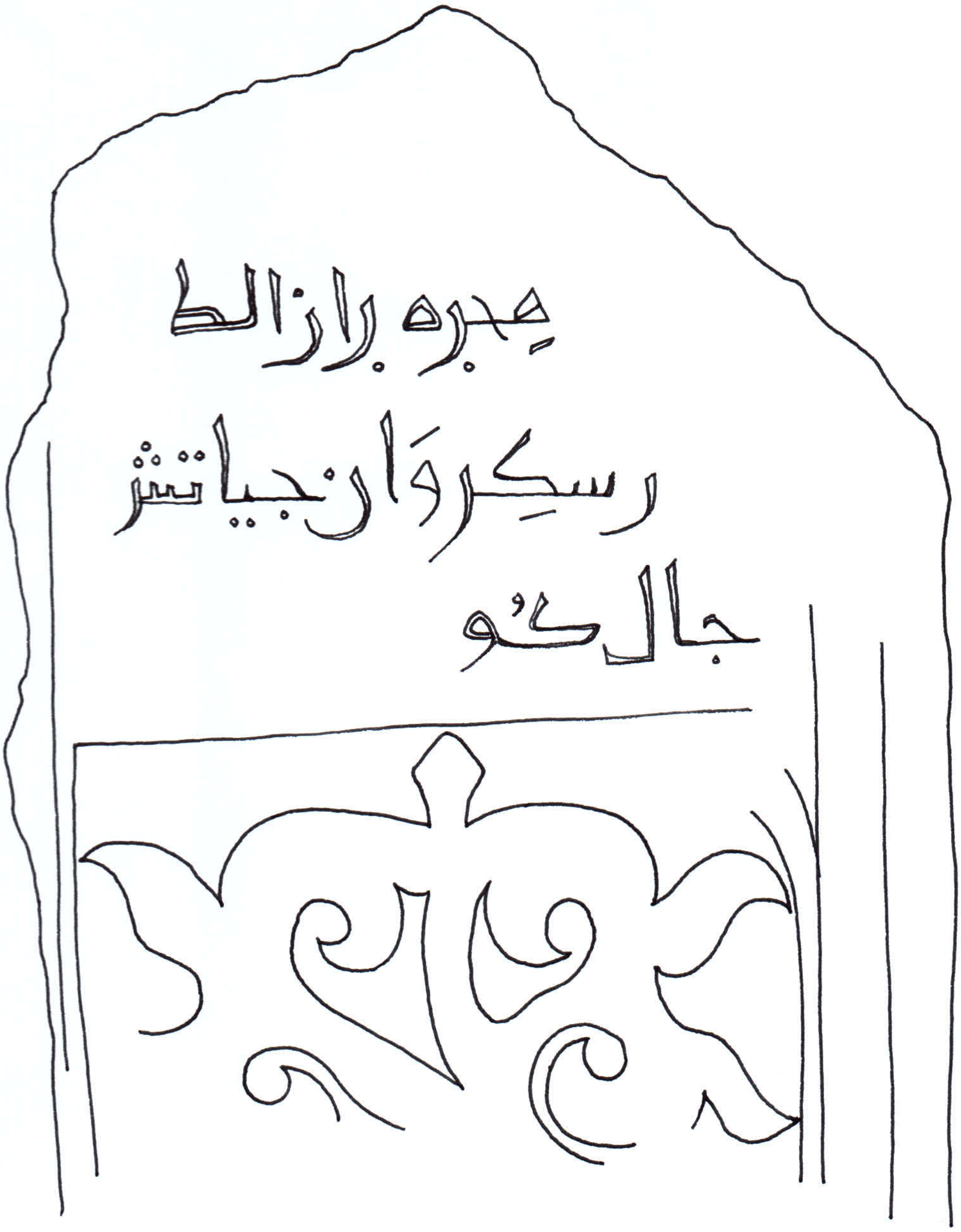

1:4:№8:A

23

25

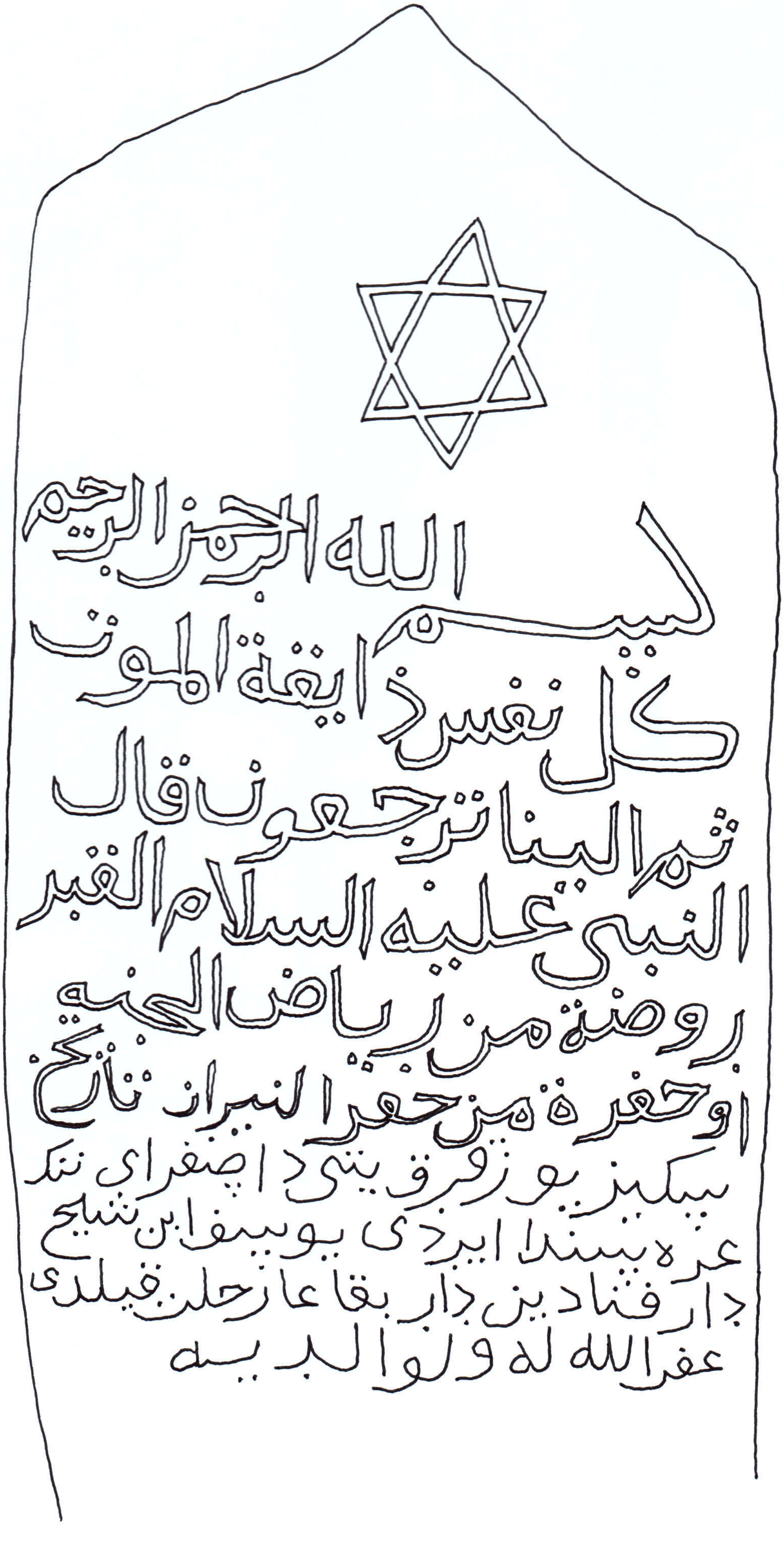
بسم الله الرحمن الرحيم
كل نفس ذايقة الموت
ثم الينا ترجعون قال
النبي عليه السلام القبر
روضة من رياض الجنه
او حفرة من حفر النيران تاريخ
بيكيز يوز قرق يتي د اصفراي نك
غره سنده ايردي يوسف ابن شليح
دار فنادين دار بقا عازم رحلت قيلدي
غفر الله له ولوالديه

1:5: № 2: A: a

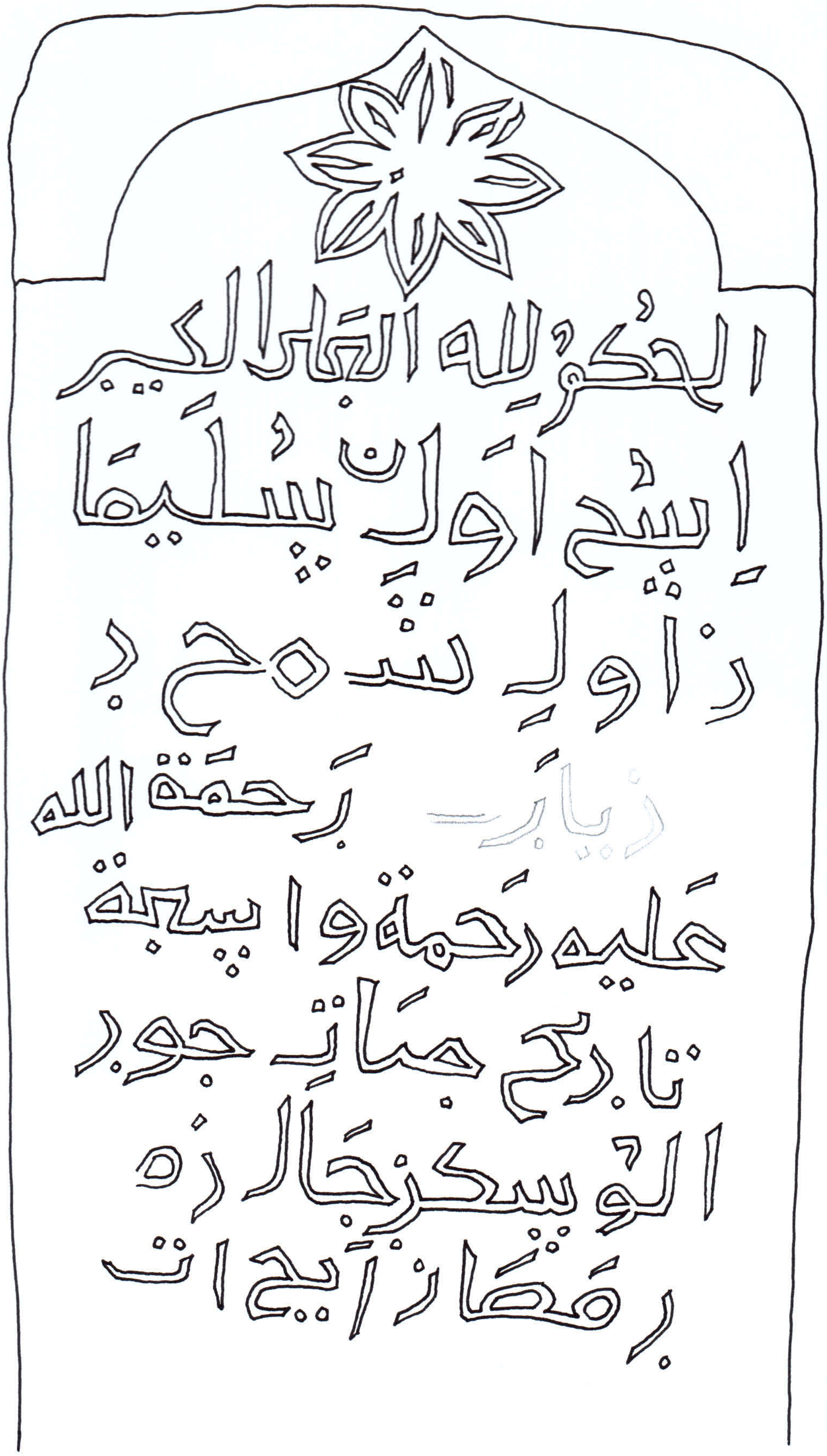

26

1:5:№3:A:a

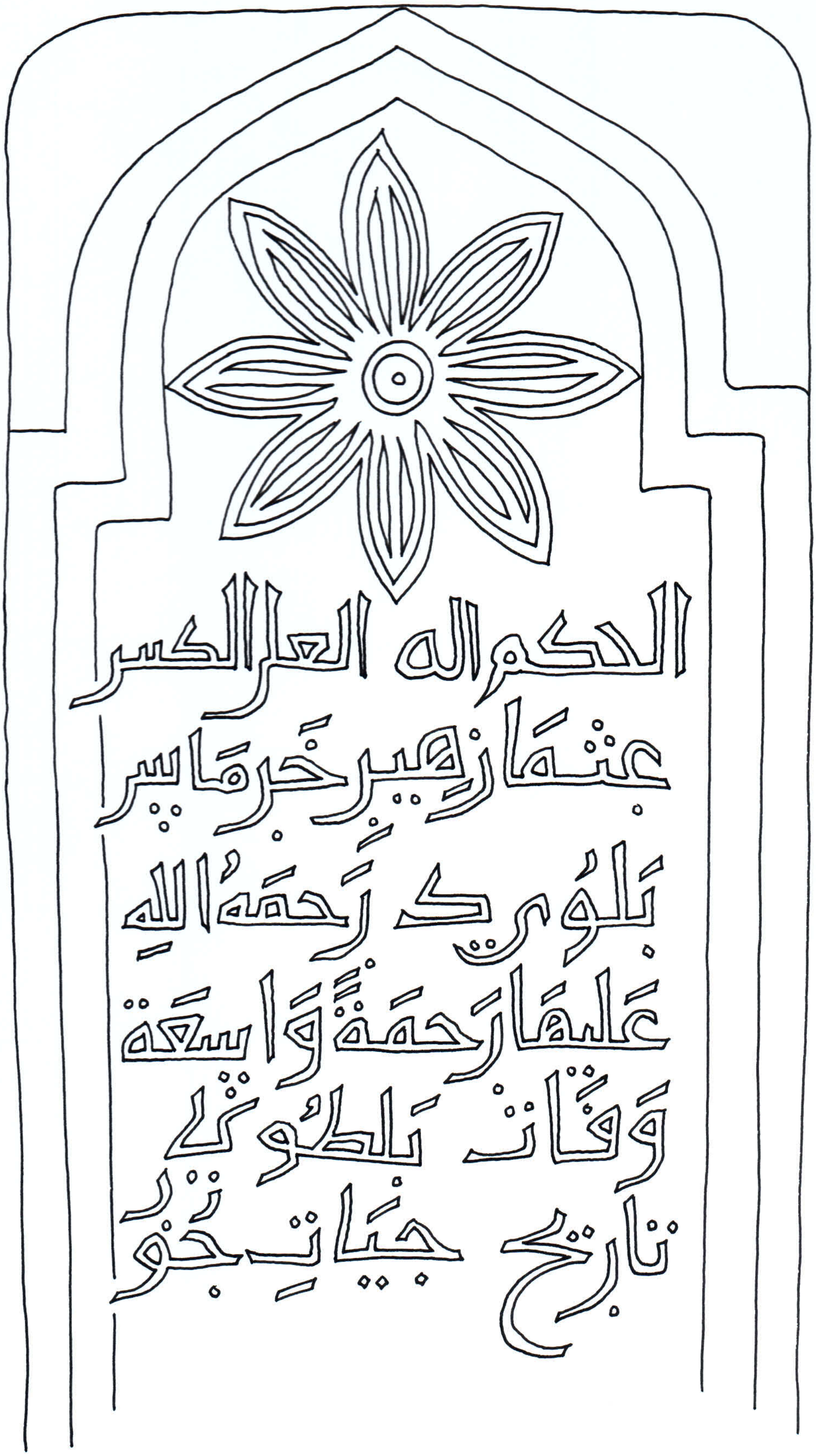
الحكم لله العلي الكبير
بلوك رحمه الله
عليها رحمة واسعة
وفات بلطوك

1:5:№4:A:a

27

هو الحي الذي
لا يموت وكل حي يموت
بلغاردت طر اول صالح
زيارة ري رحمة الله عليه رحمة
واسعة فار دنا راز
حوالدم باقي احدة بكوى
تاريخ جيات جور
جال
بالح كوا زات

1 : 5 : №5 : A ·

28

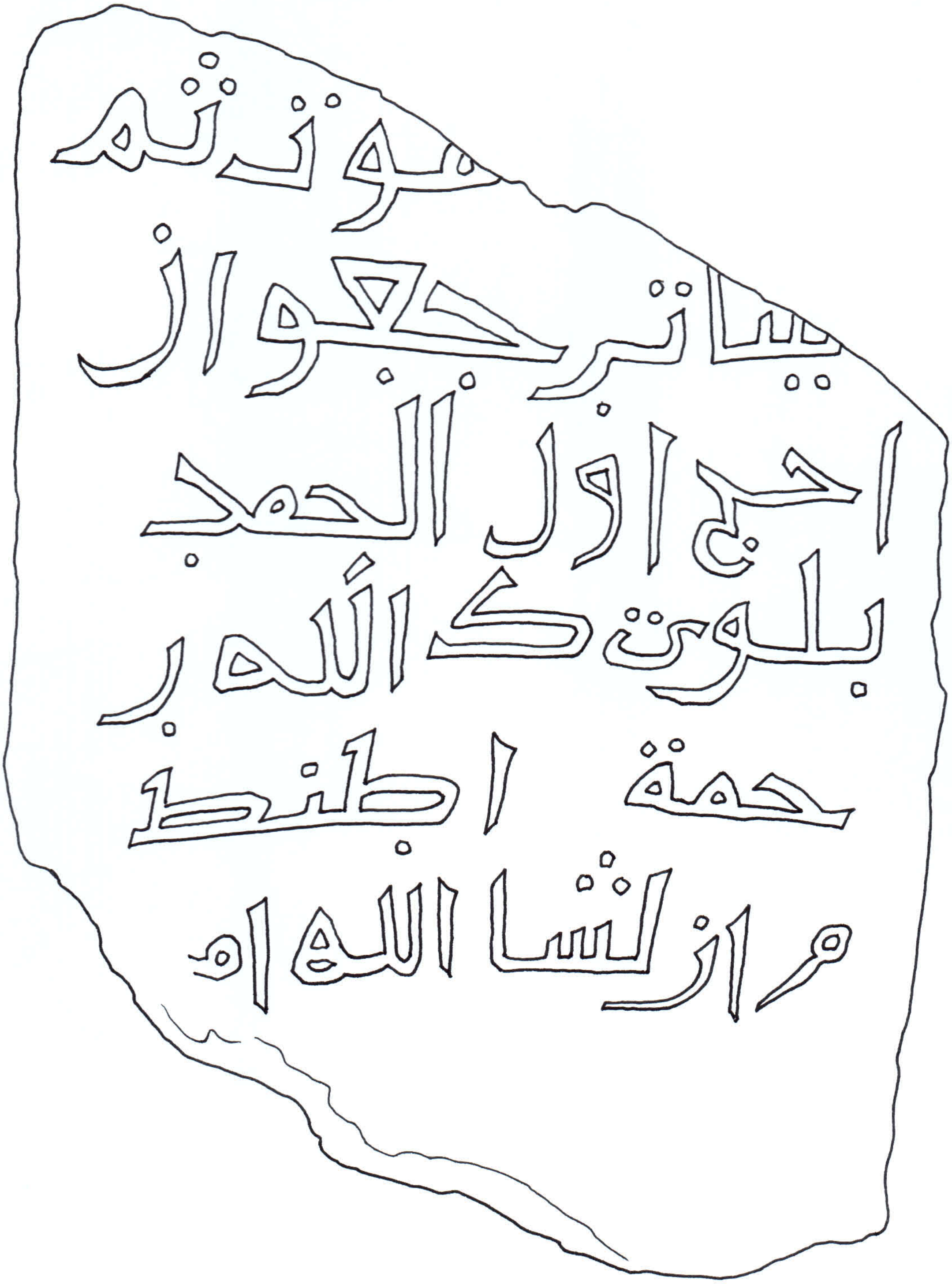

1 : 5 : № 6 : A

29

1:6:№1:A:a

30

1 : 6 : № 2 : A : a

31

1:6:№3:A:a

32

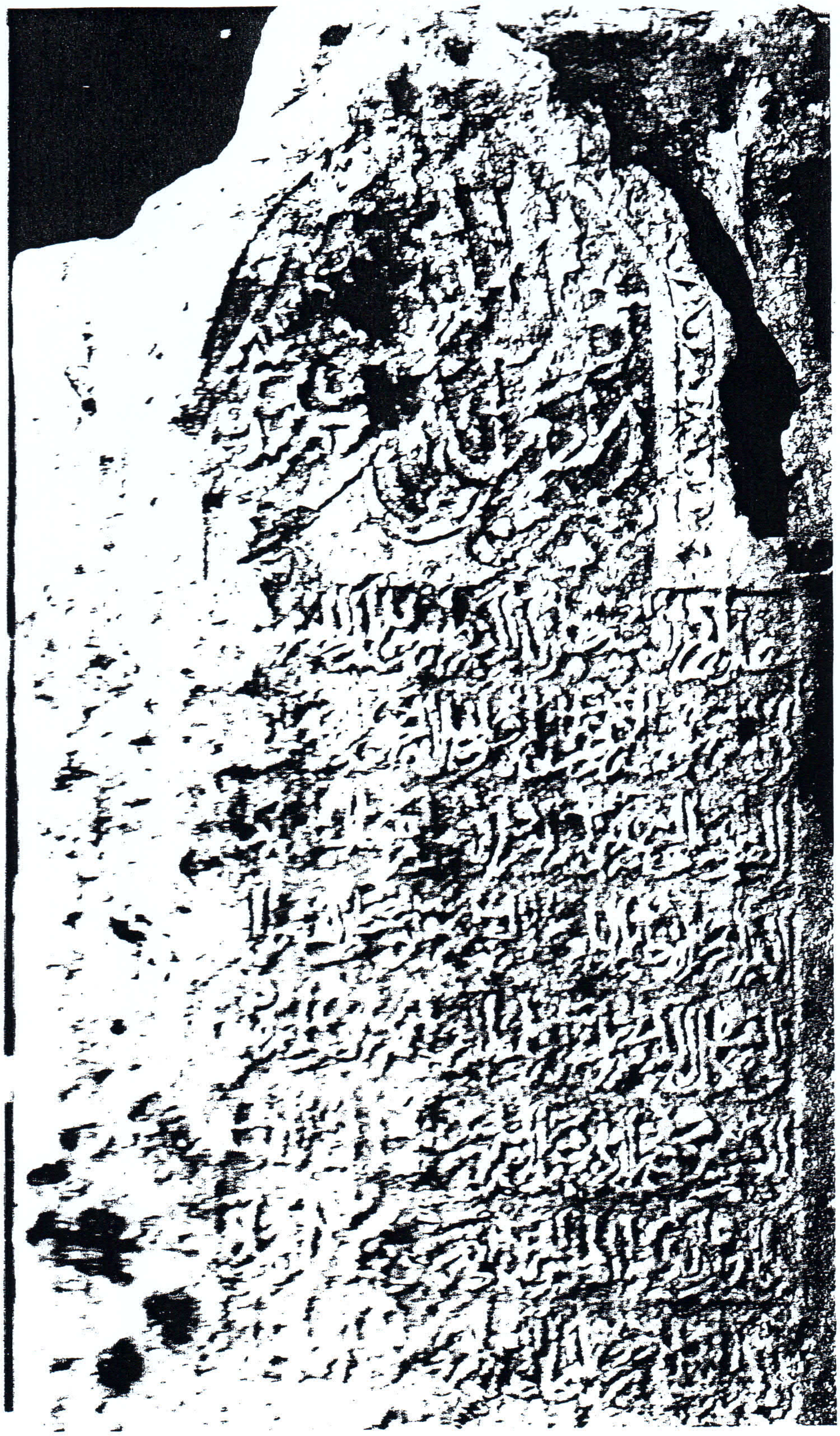

1:6:№2:A:a

1:6:№4:A

33

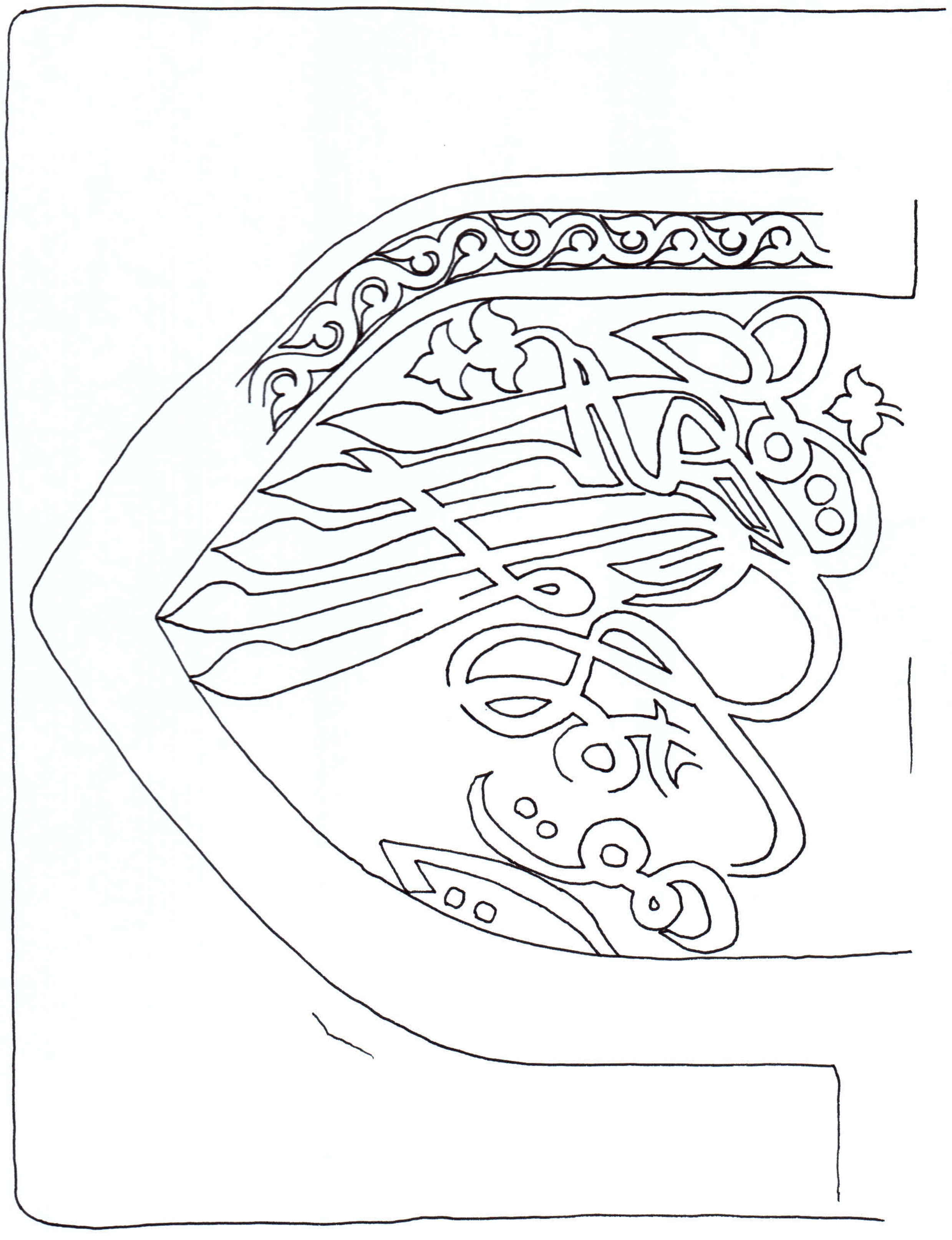

1 : 6 : №4 : A : a

33

1:6:№5:A

34

1 : 6 : № 6 : A

35

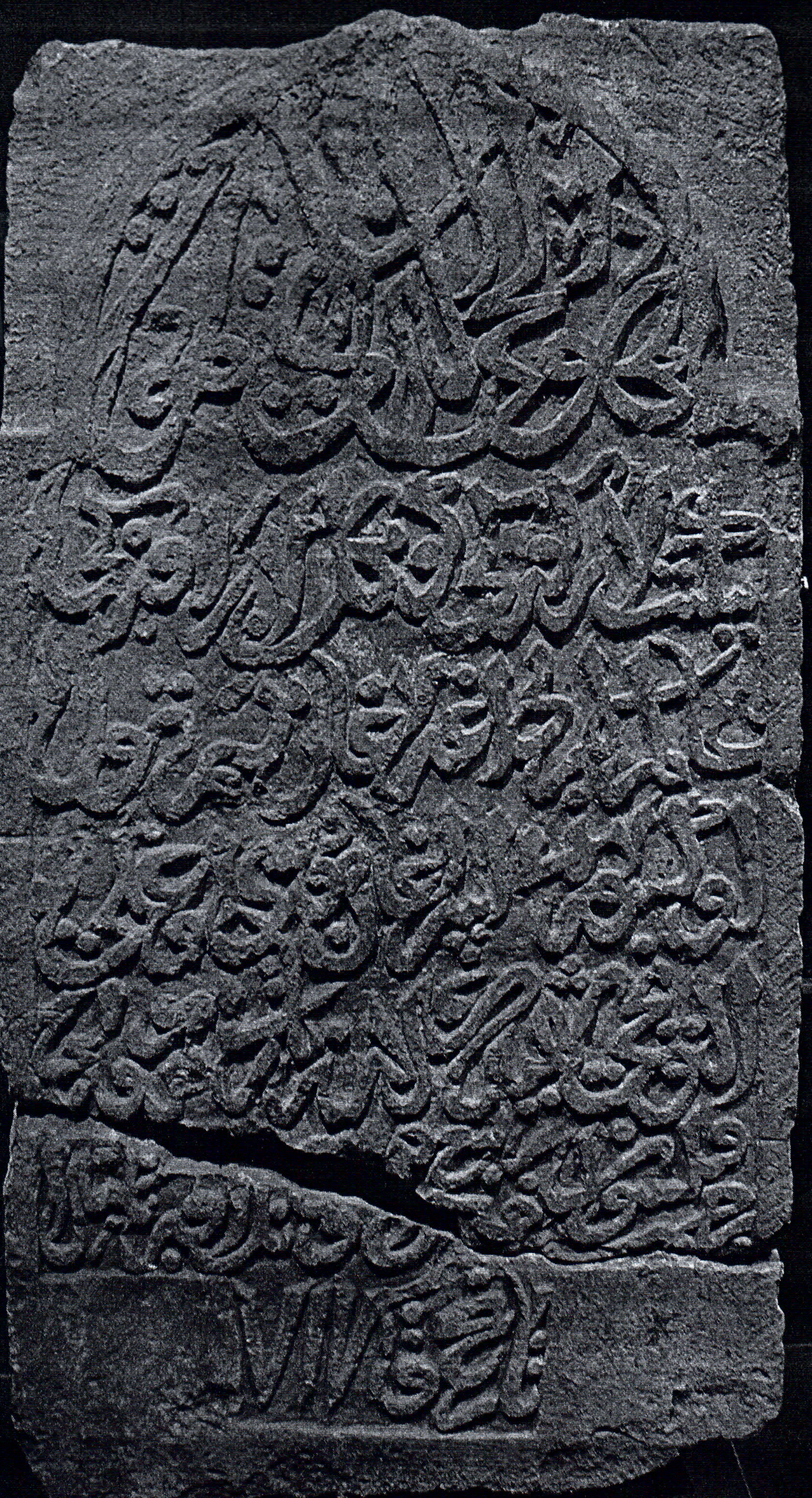

1 : 6 : № 7 : A

36

1 : 7 : №1 : A

37

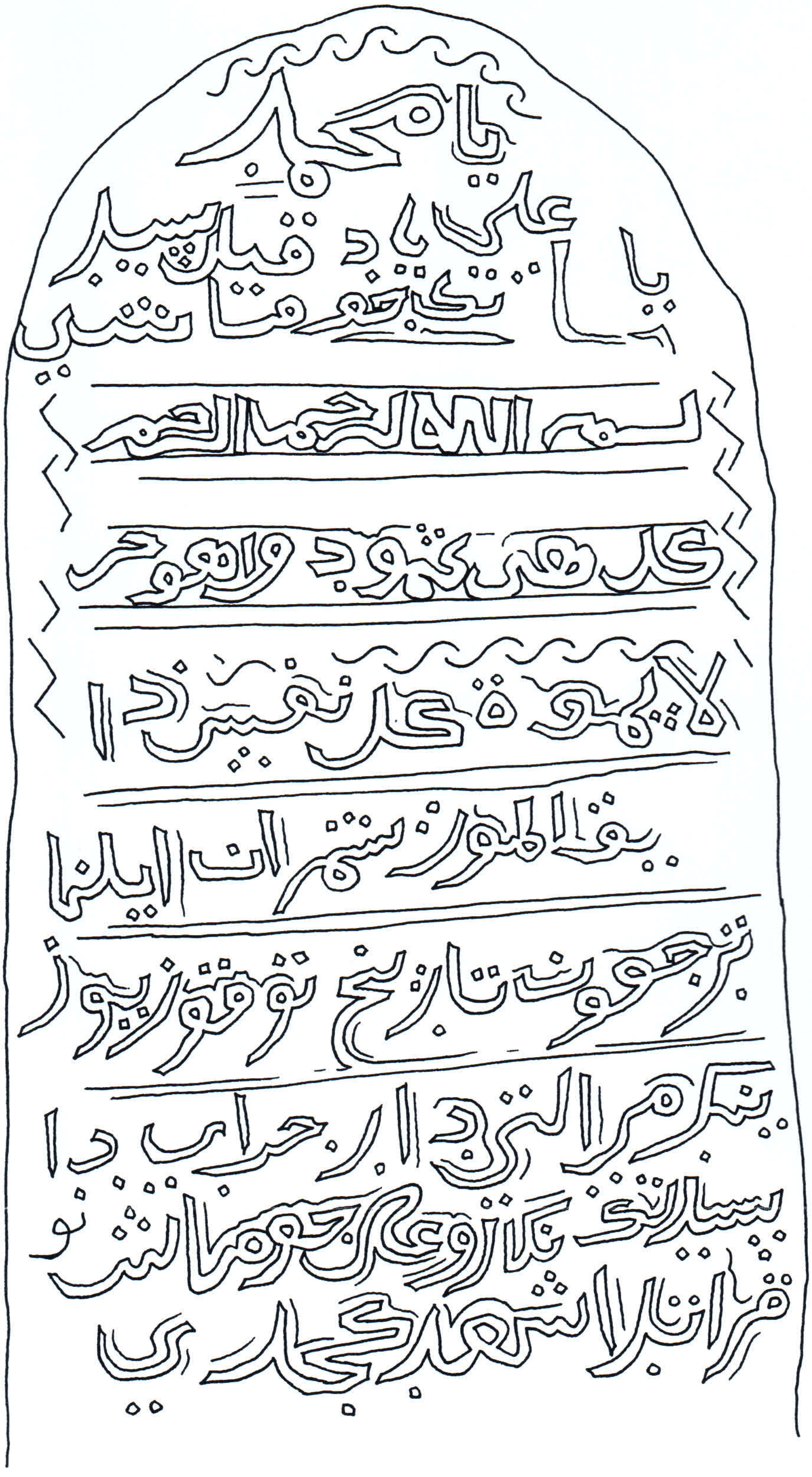

2:1:№2:A

39

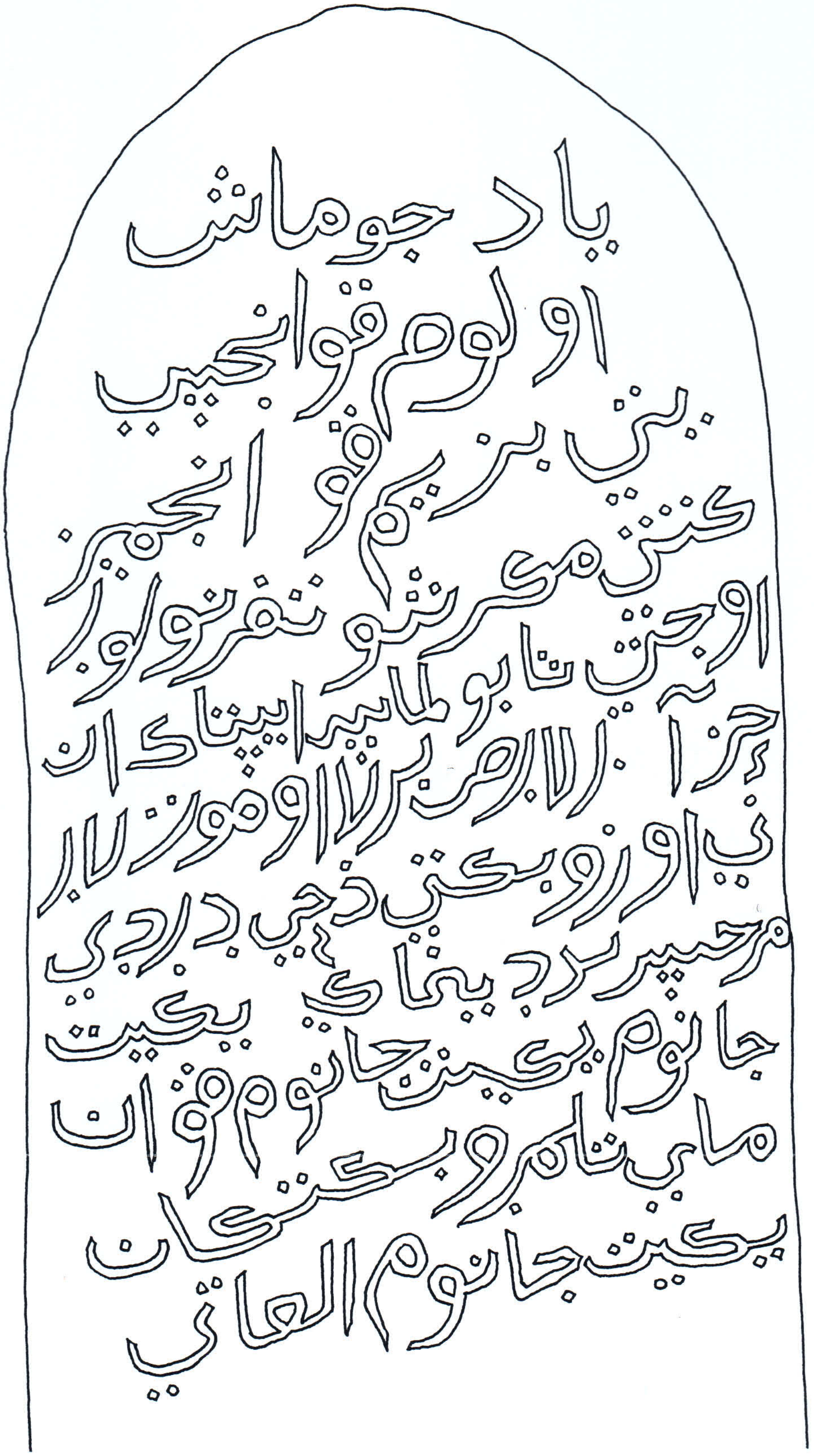

2:1:№2:B

39

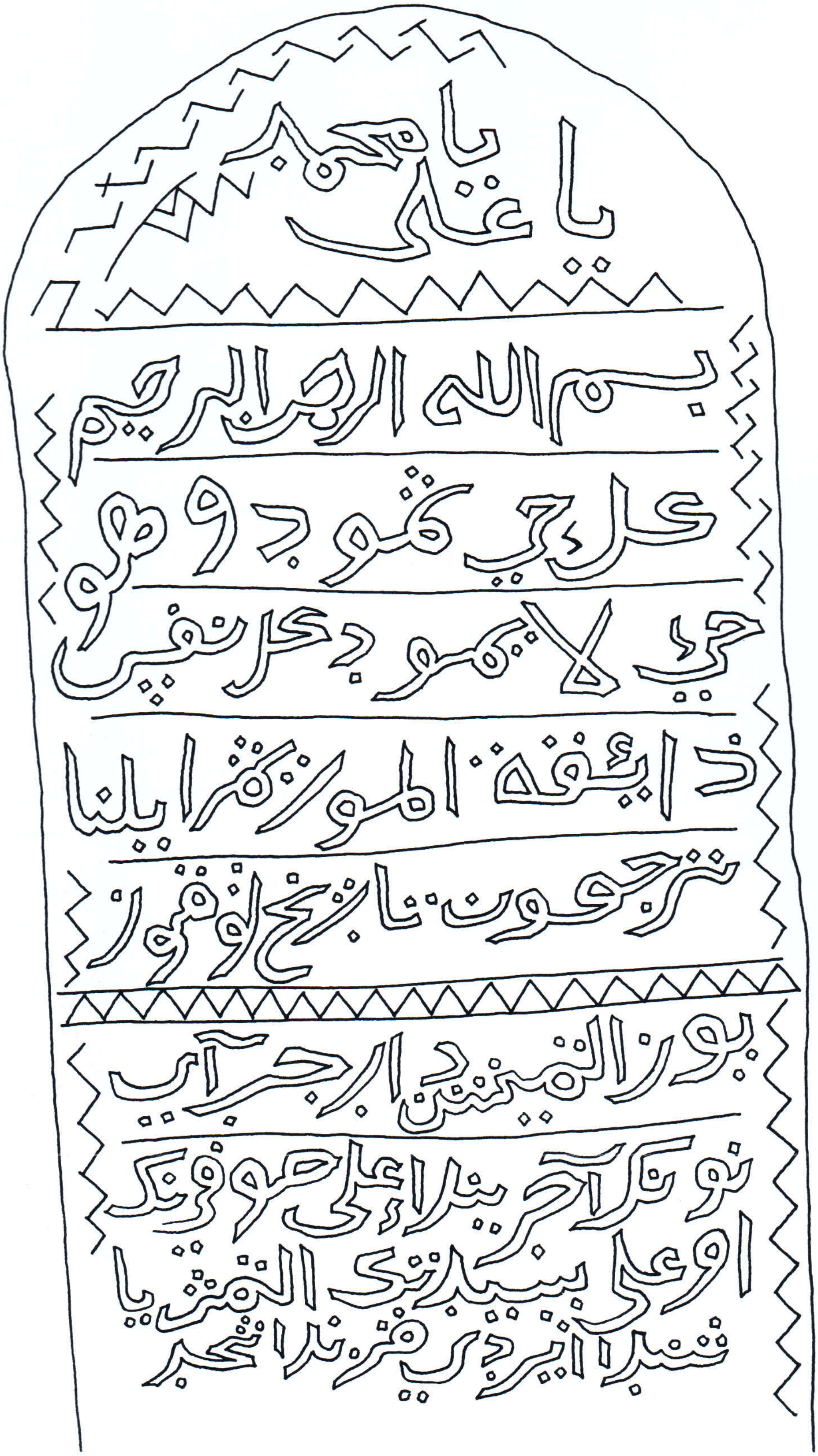

40

2:1:№3:A

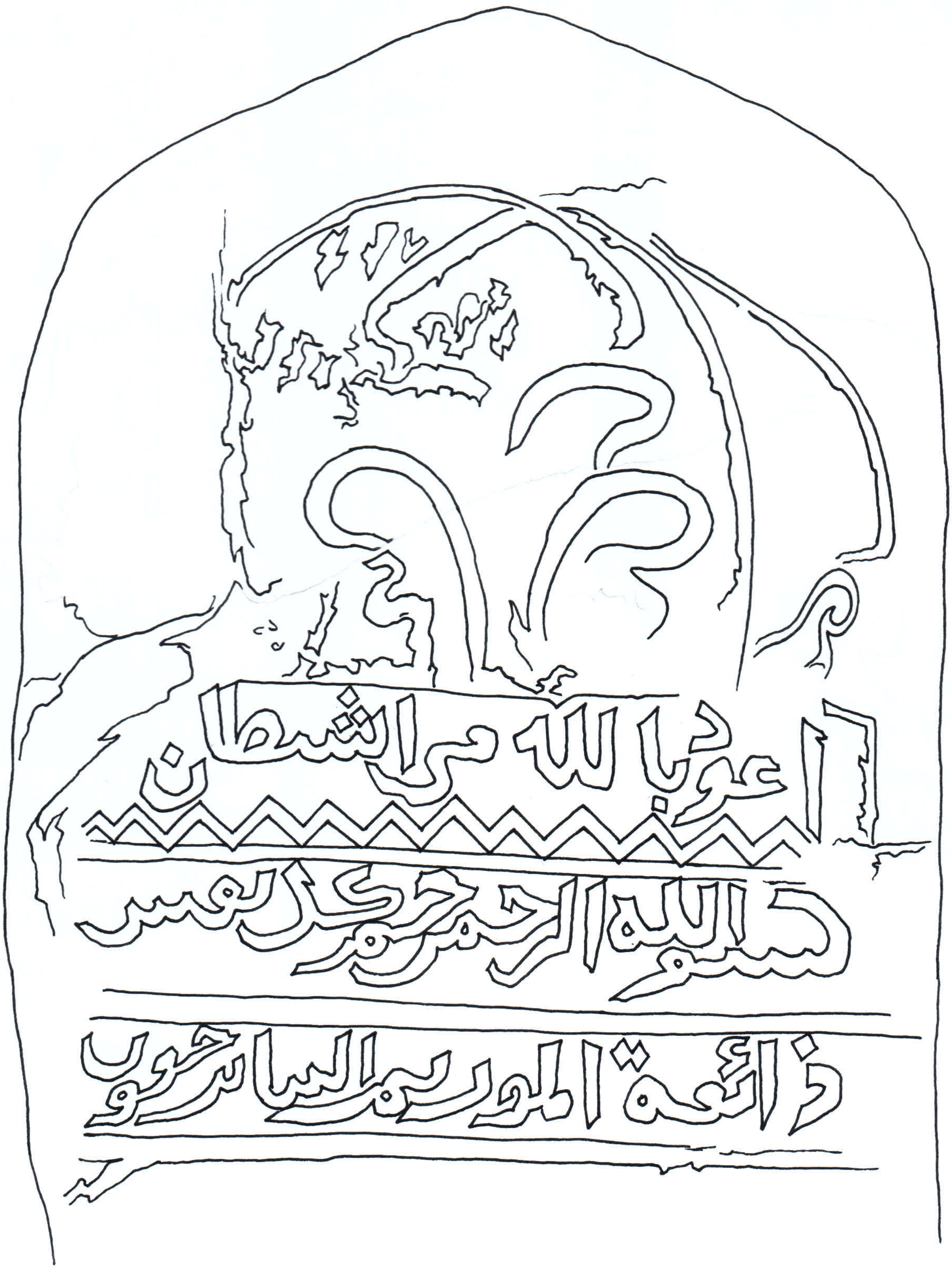

2:1:№4:A:a

41

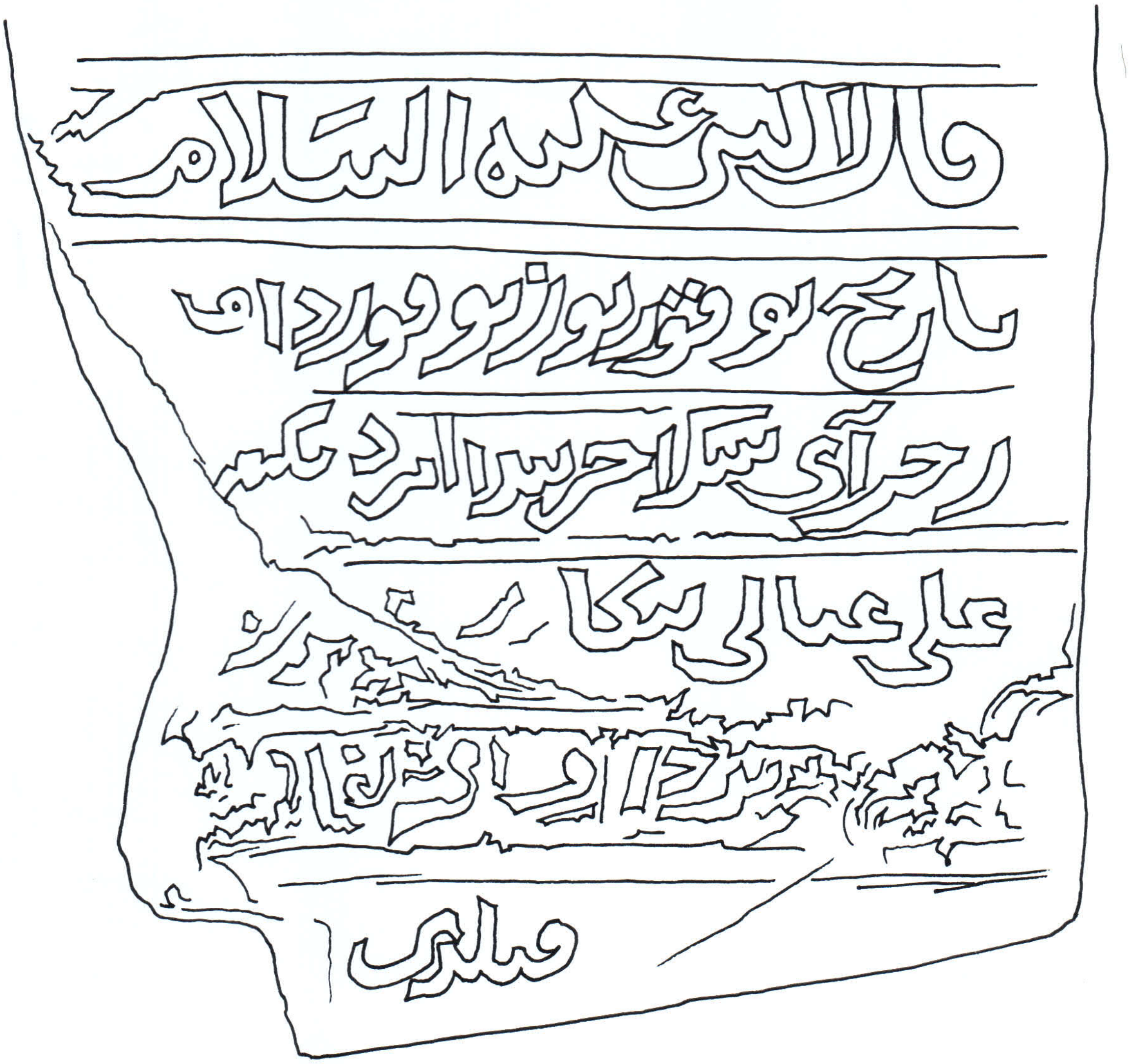

2 : 1 : №4 : A : б.

41

2 : 1 : № 5 : A

42

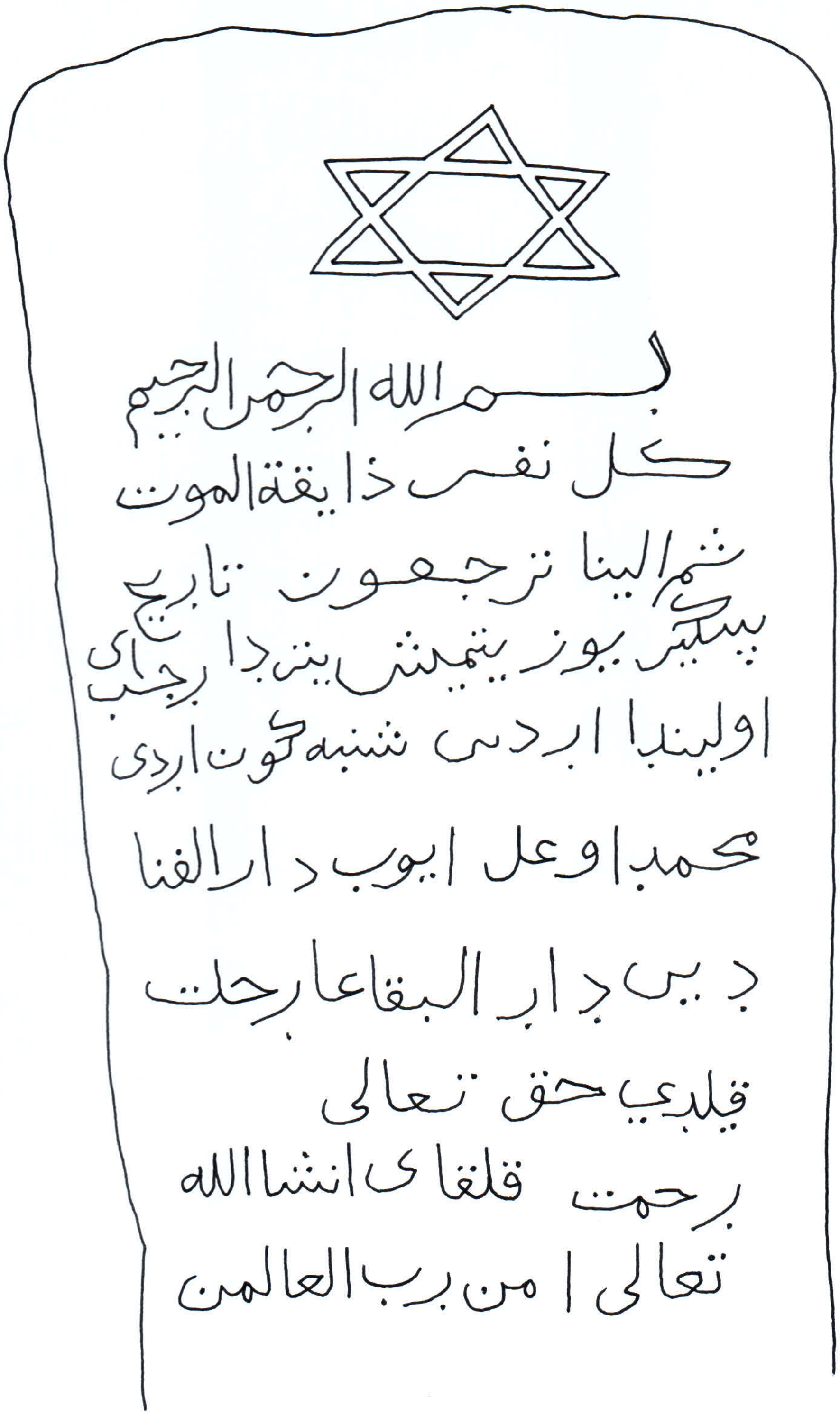
بسم الله الرحمن الرحيم
كل نفس ذايقة الموت
ثم الينا ترجعون تاريخ
بيكيكي بوز يتميش بشدا رجب اى
اوليندا اردى شنبه كون اردى
محمد اوعلى ايوب دار الفنا
دن دار البقاعا رحلت
قيلدى حق تعالى
رحمت قلغاى انشالله
تعالى امين رب العالمن

2:1:№6:A:a

43

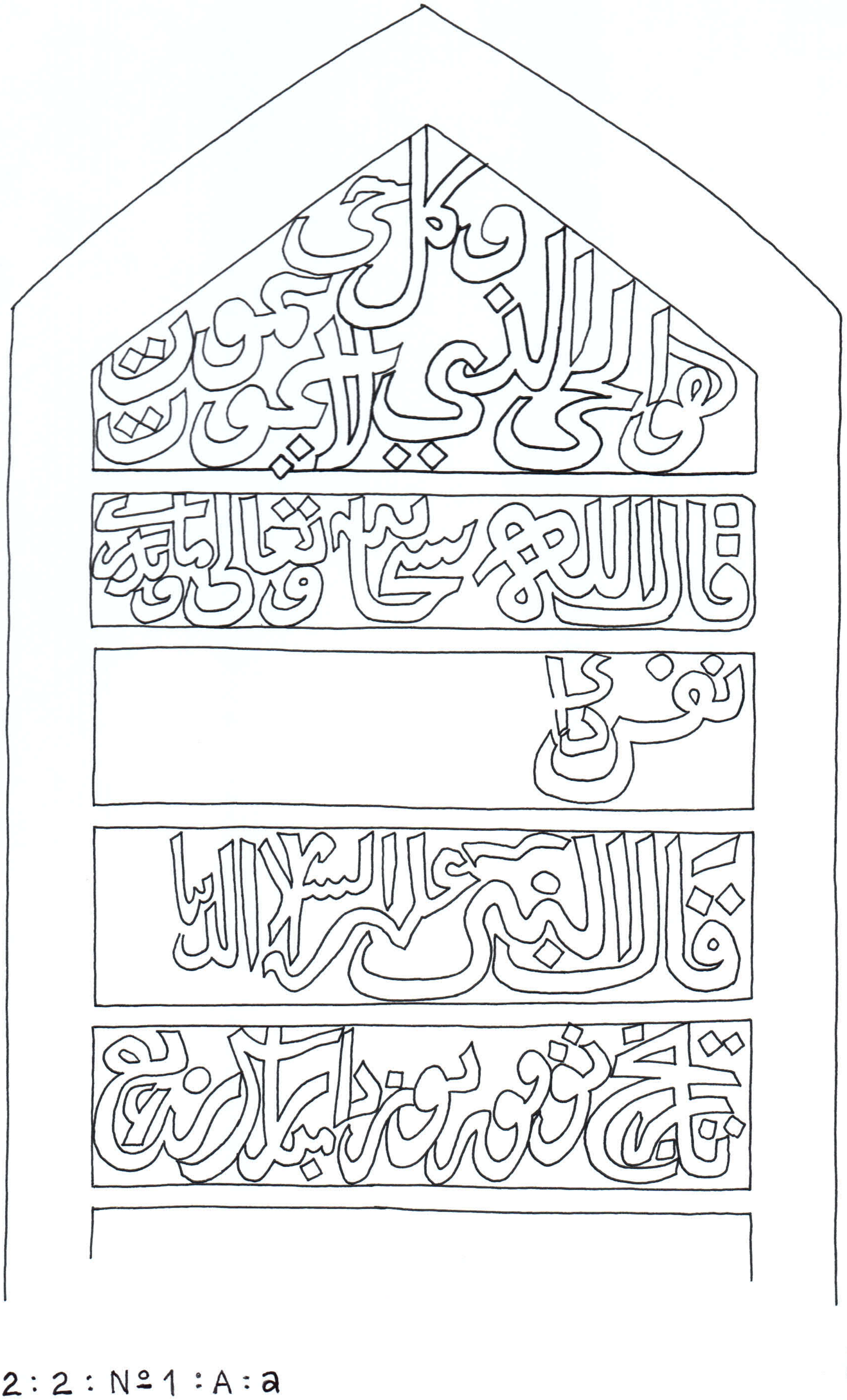

2 : 2 : №1 : A : a

44

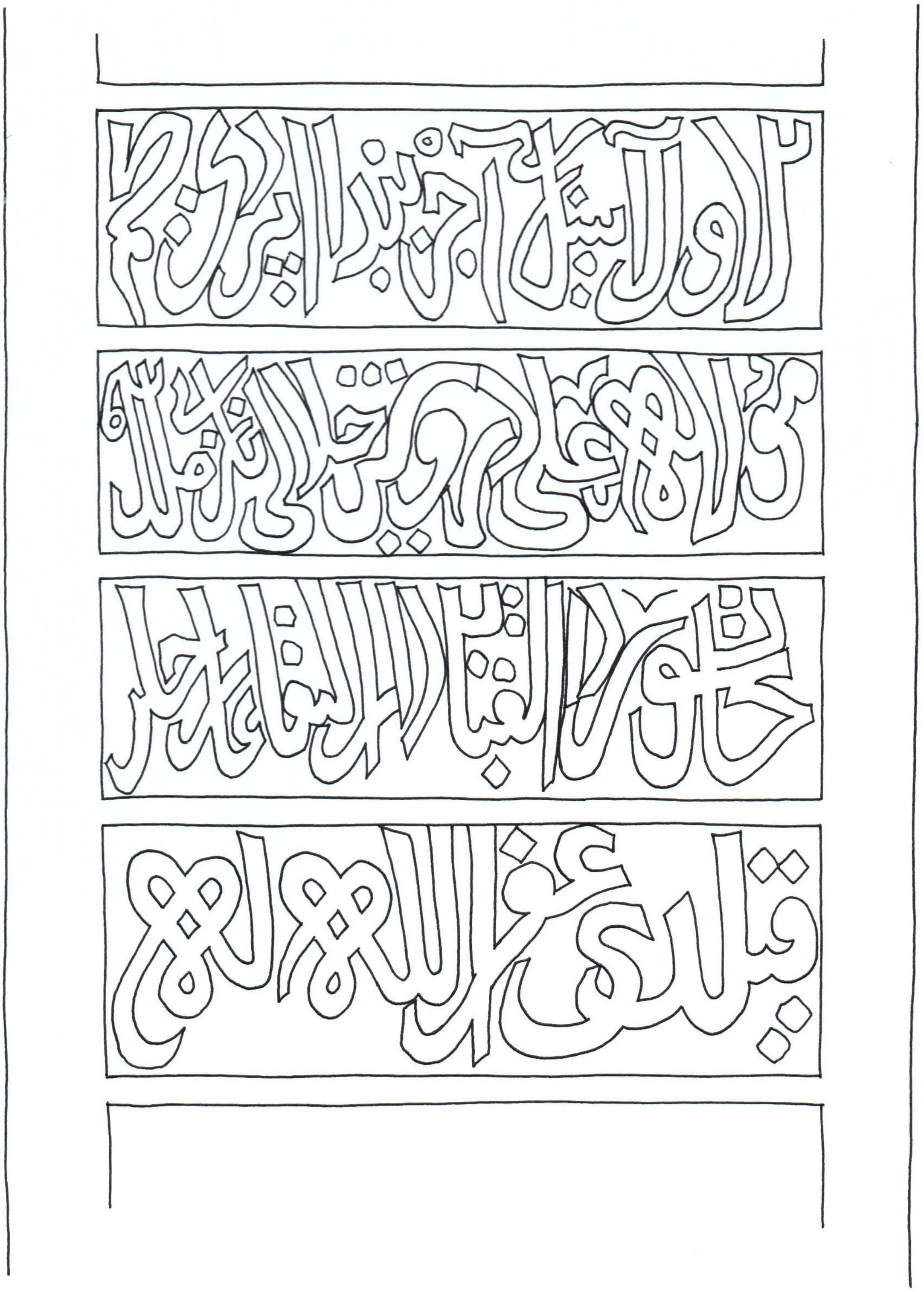

2 : 2 : № 1 : A : б.

44

2:2:№2:A:a

45

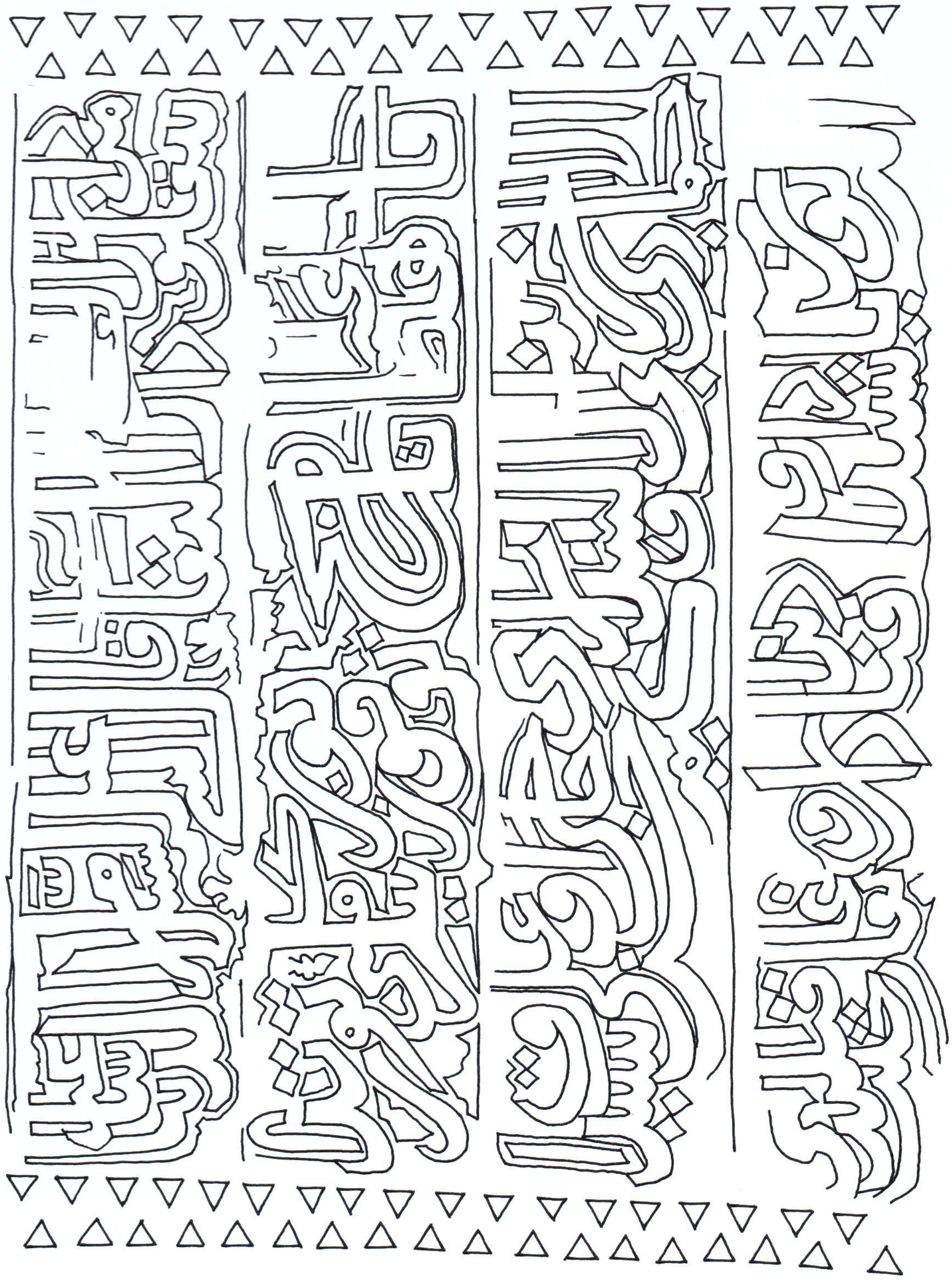

2:2:№2:А:б. **45**

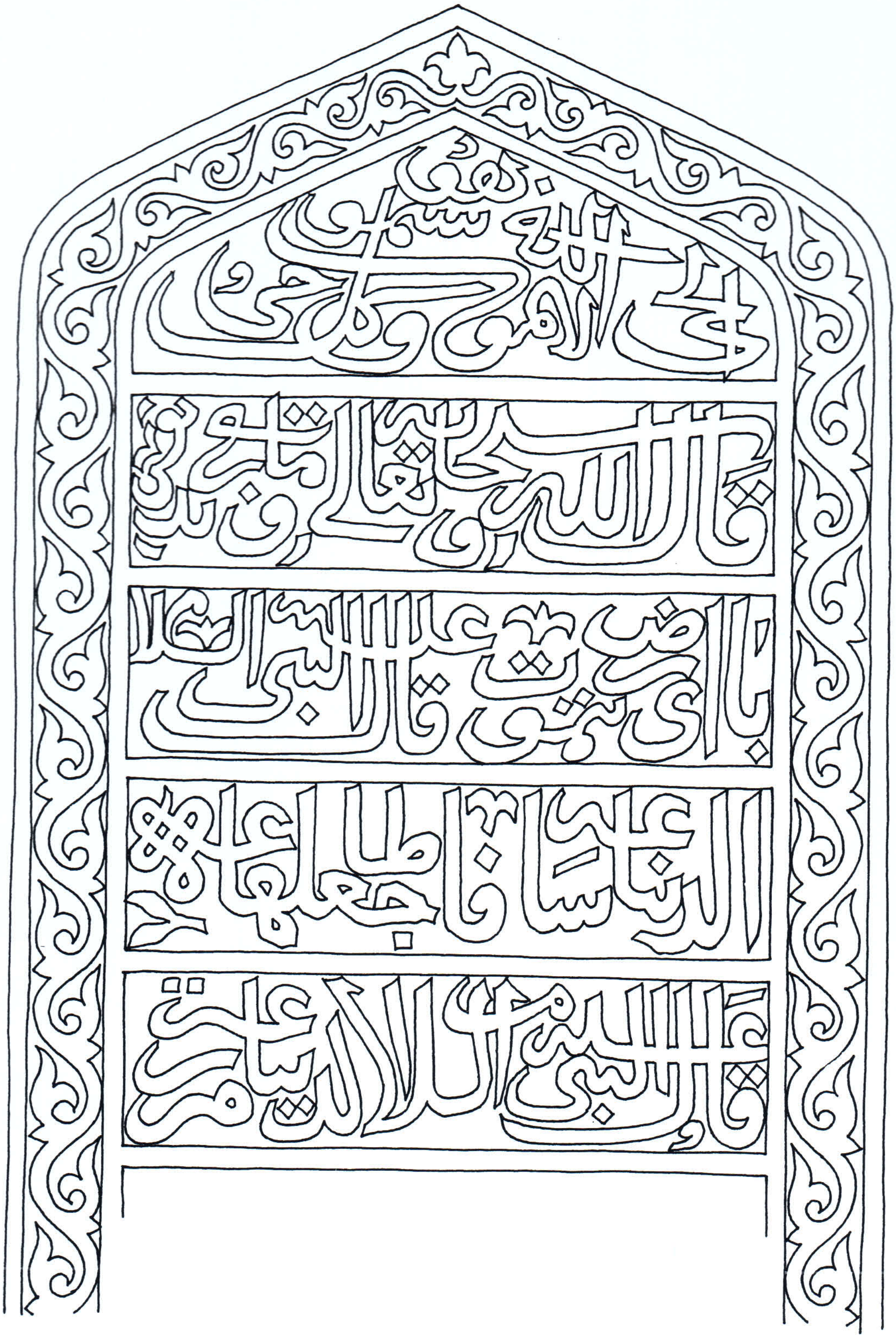

2:2:№3:A:a

46

2:2:№3:A:δ.

46

2:2:№4:A

47

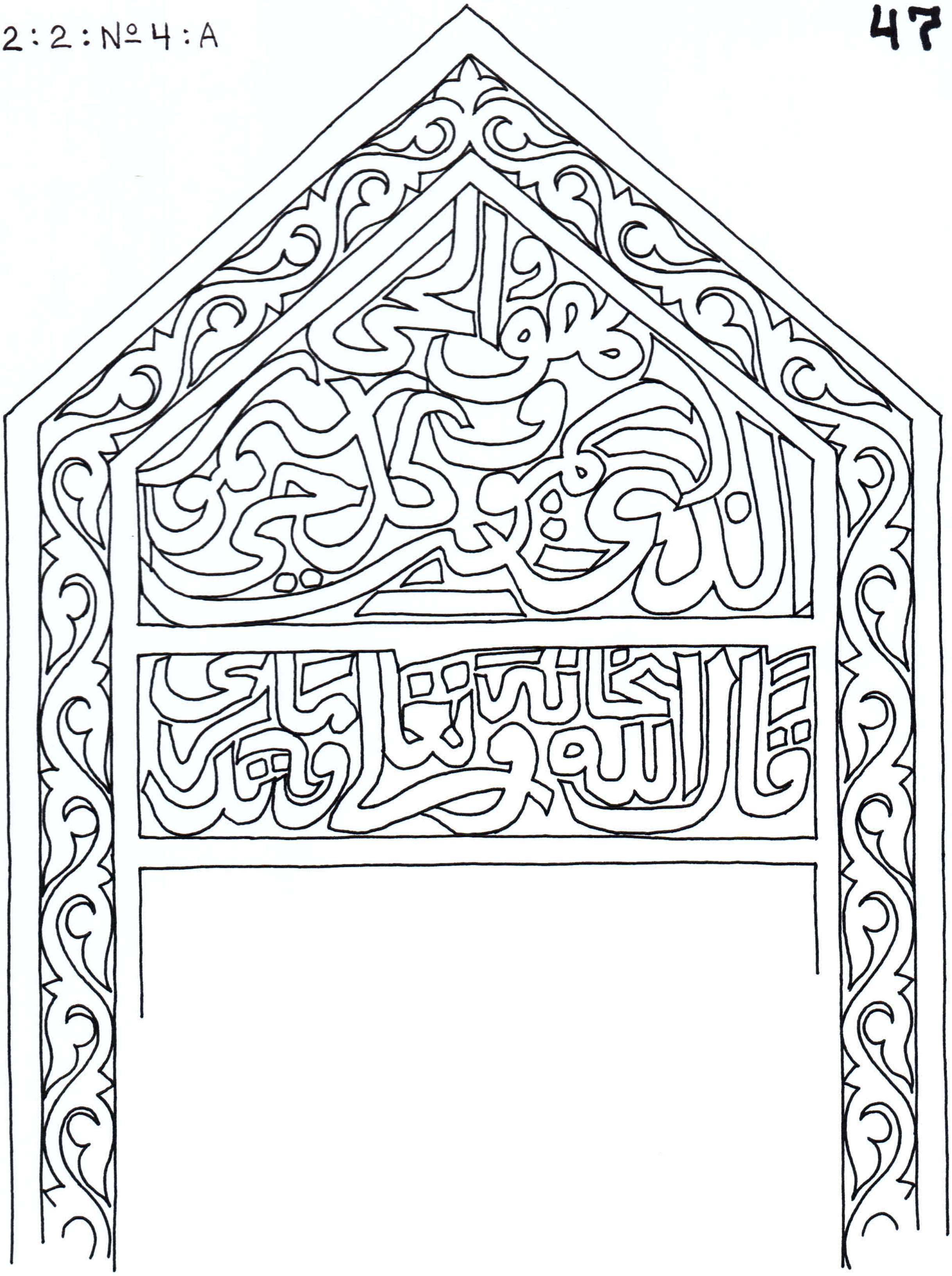

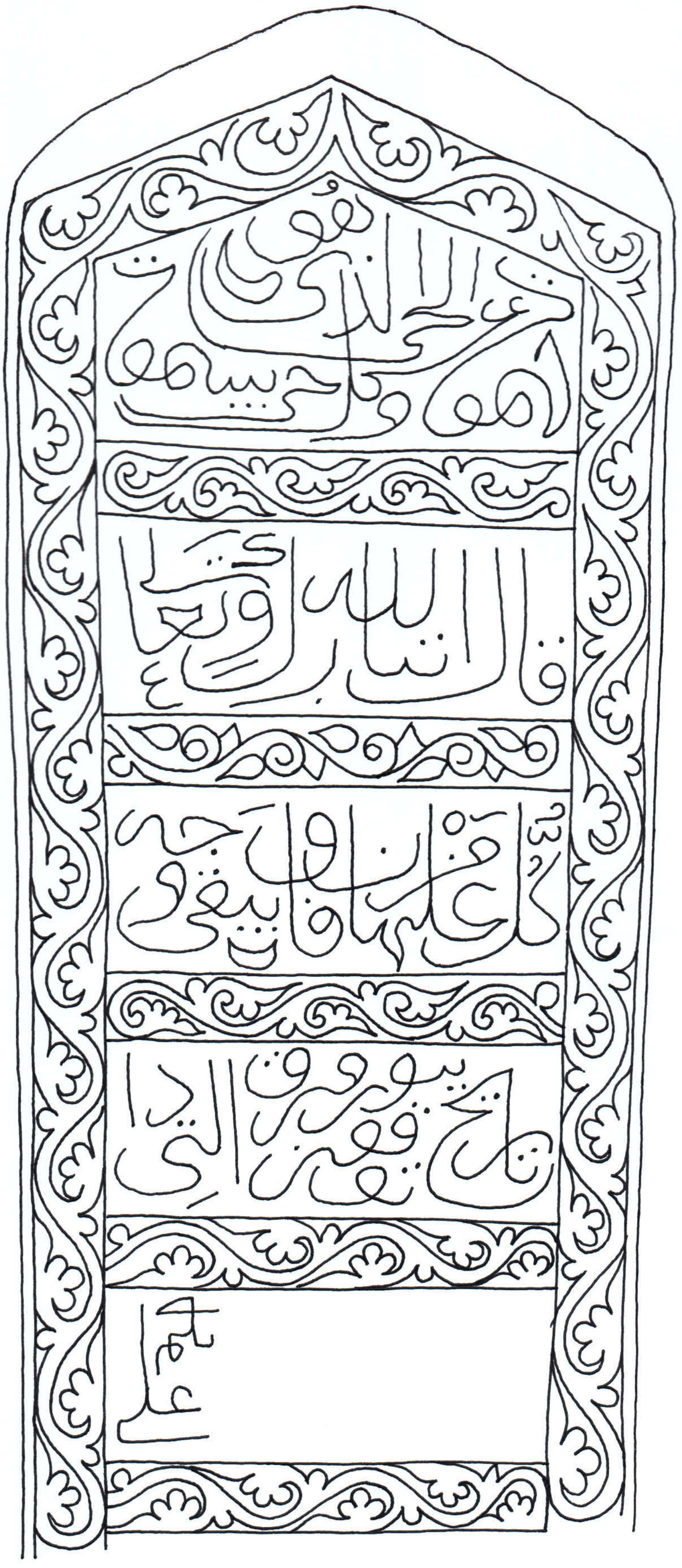

48

2:2:№5:A

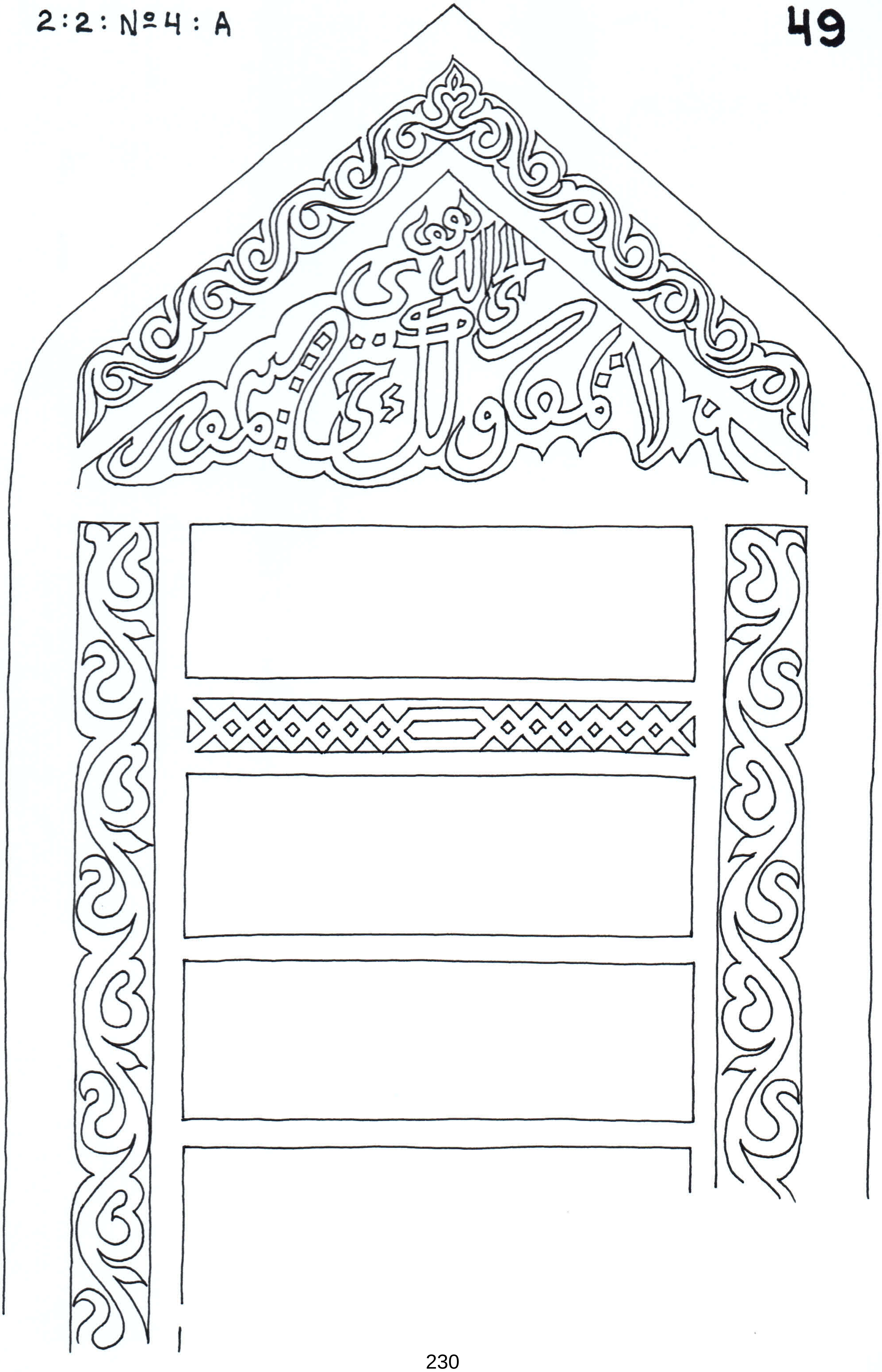

2:3:№1:A:a

50

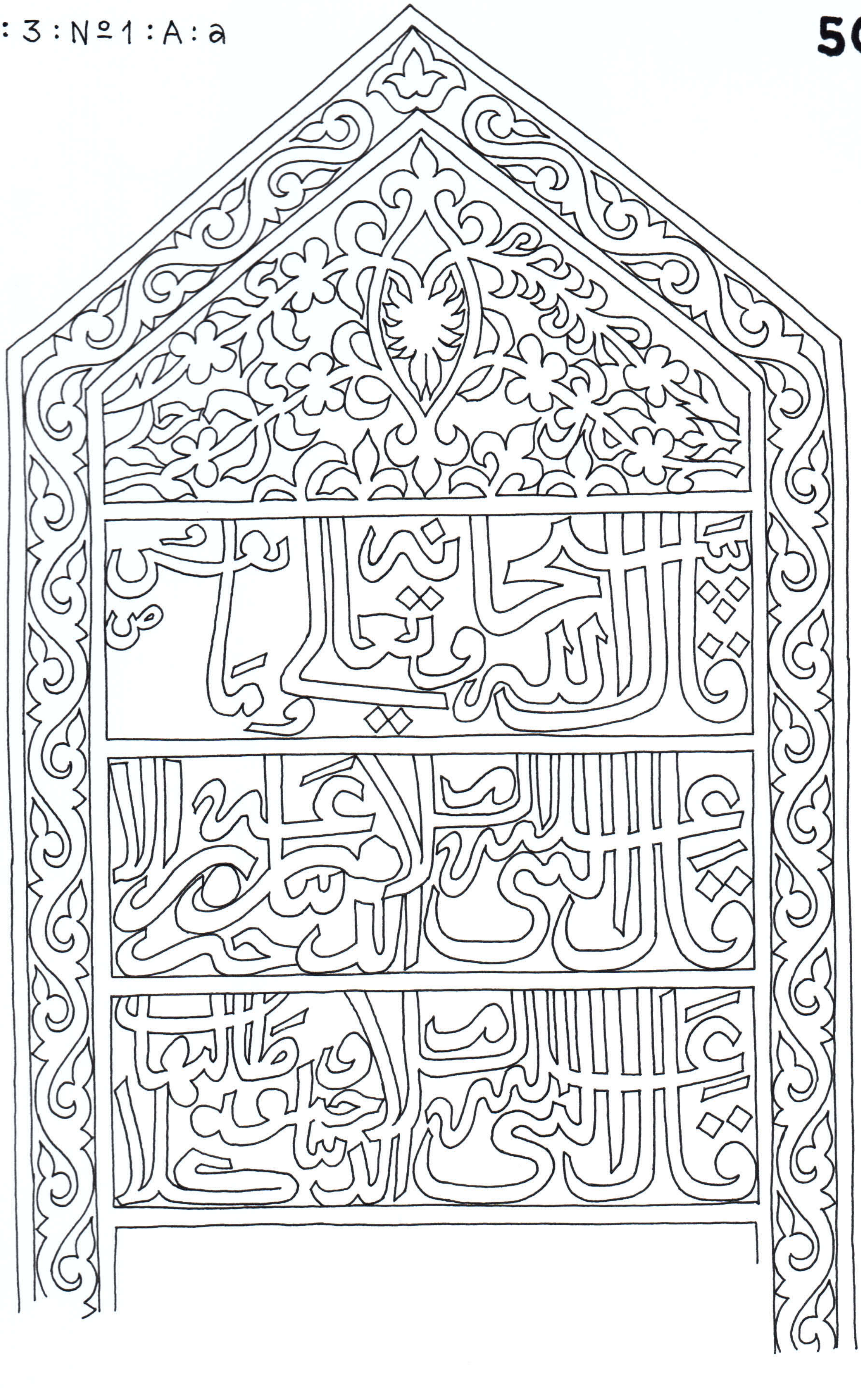

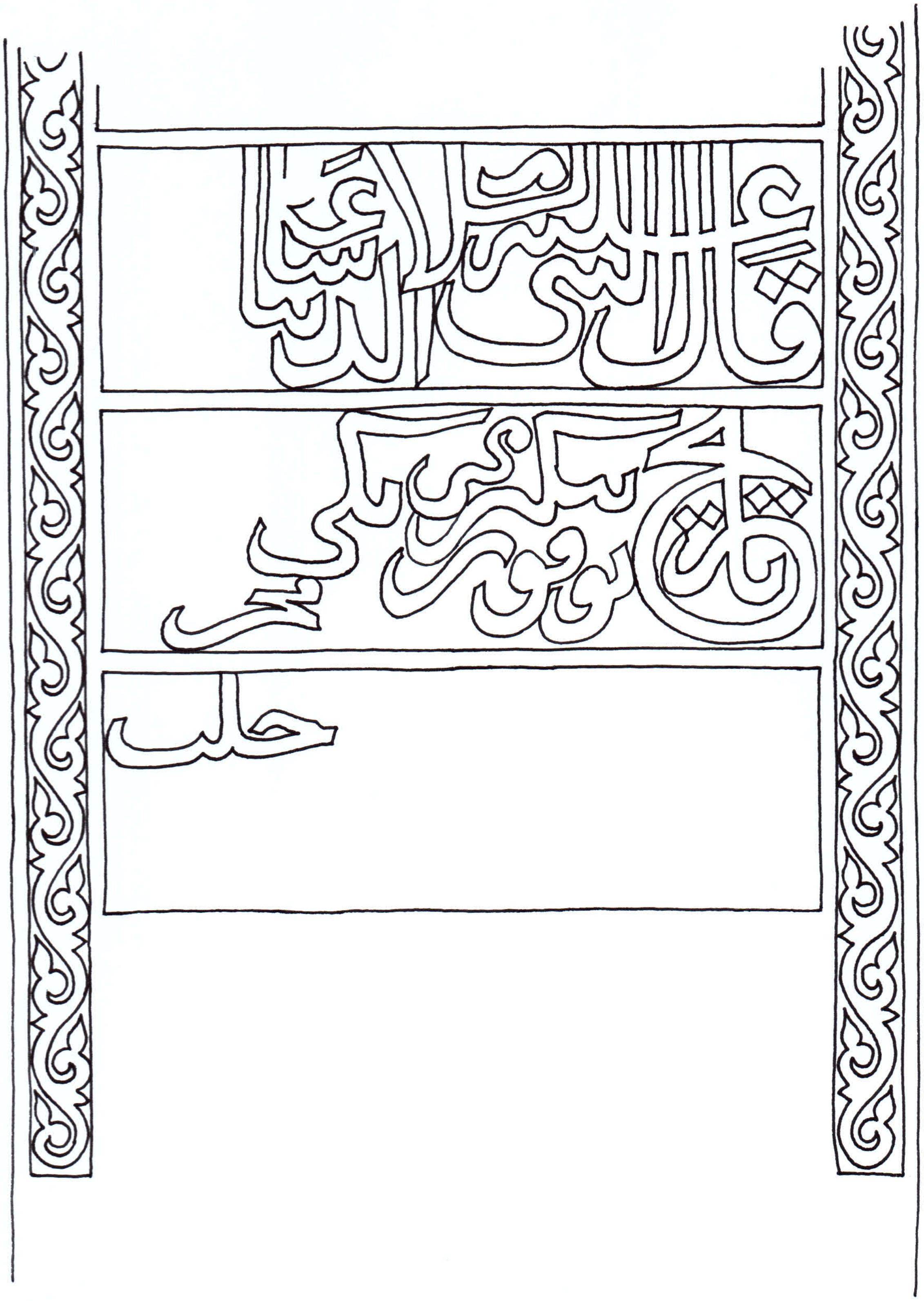

2 : 3 : №1 : A : б.

50

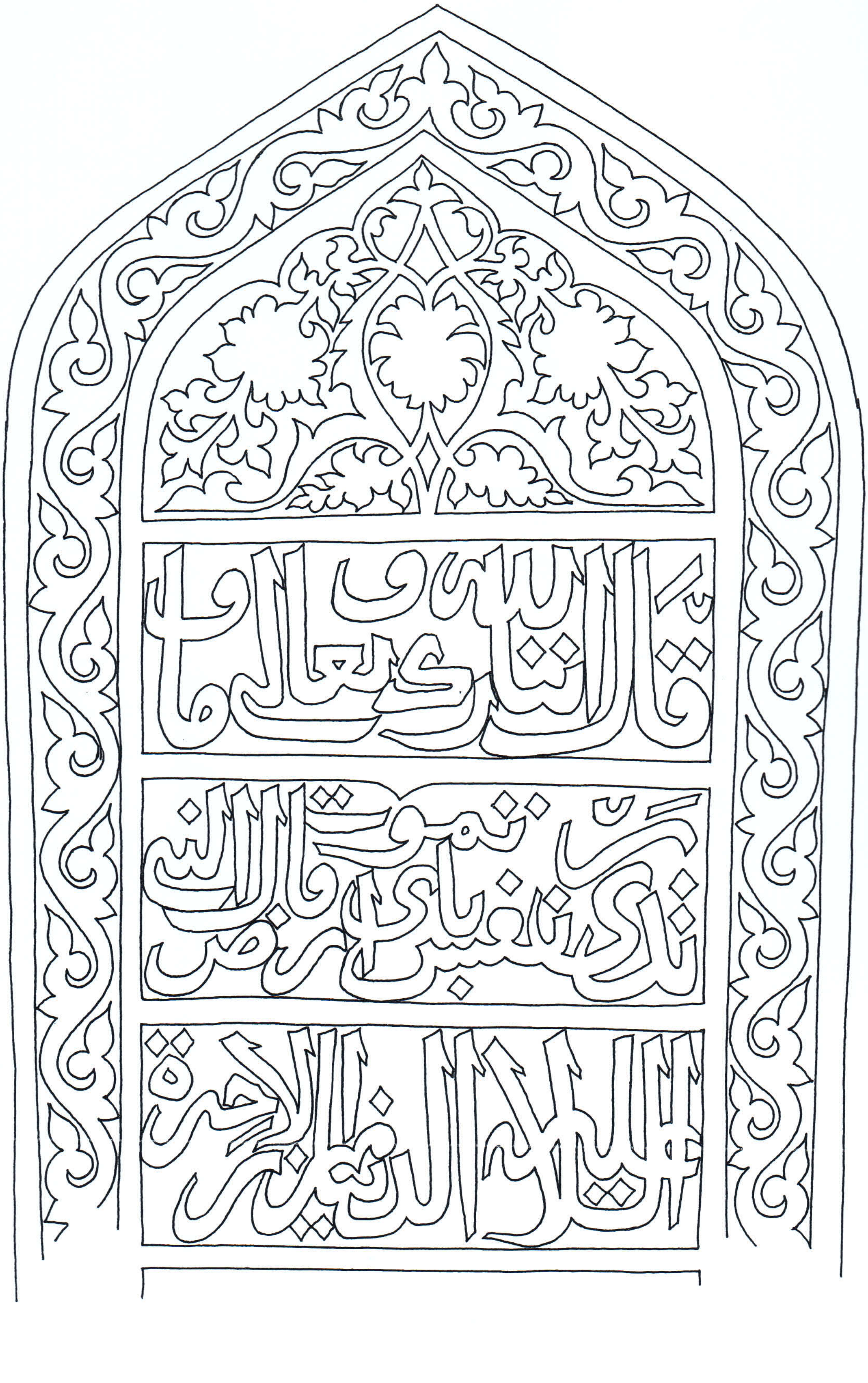

2:3:№2:A:a

51

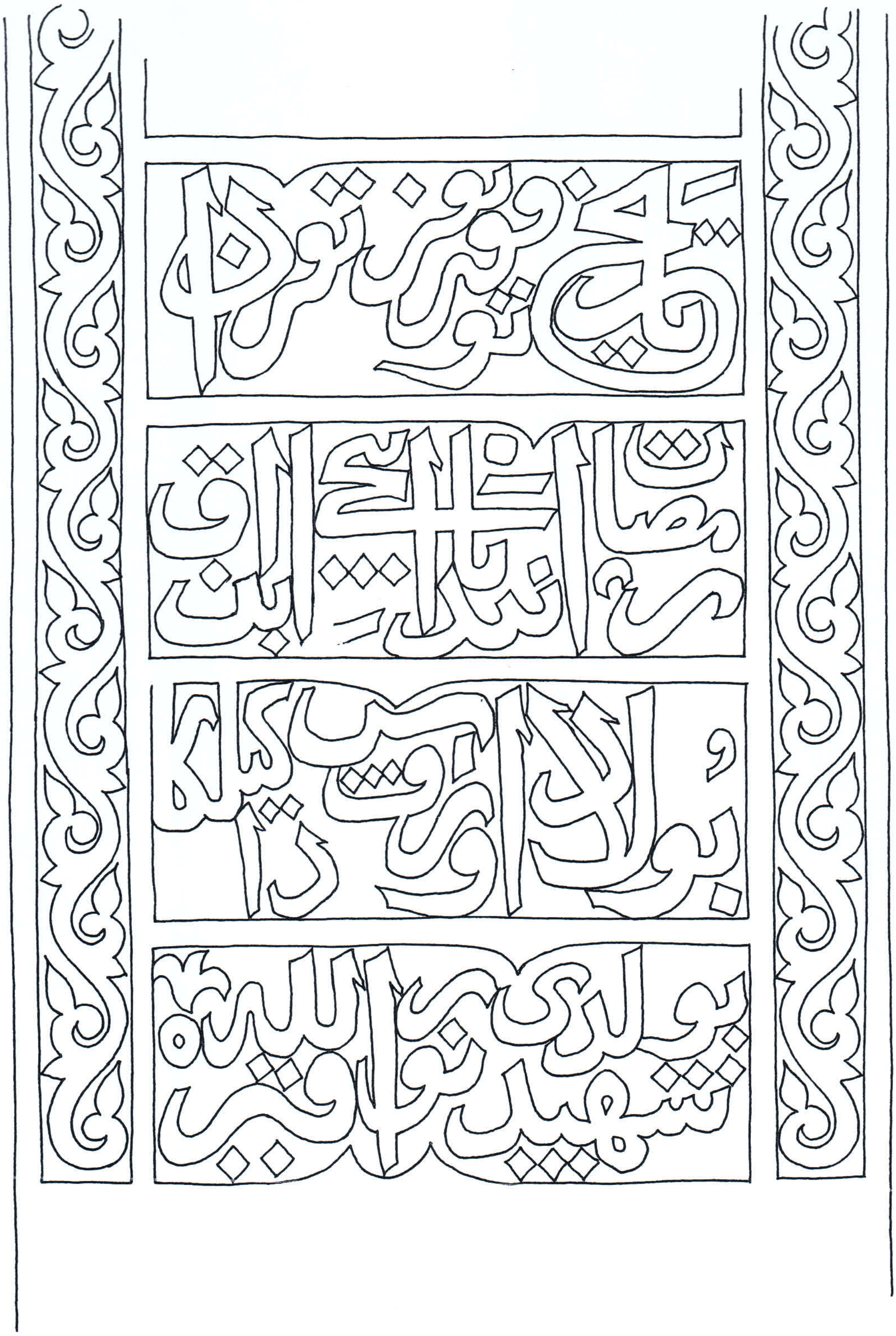

2 : 3 : №2 : A : Б.

51

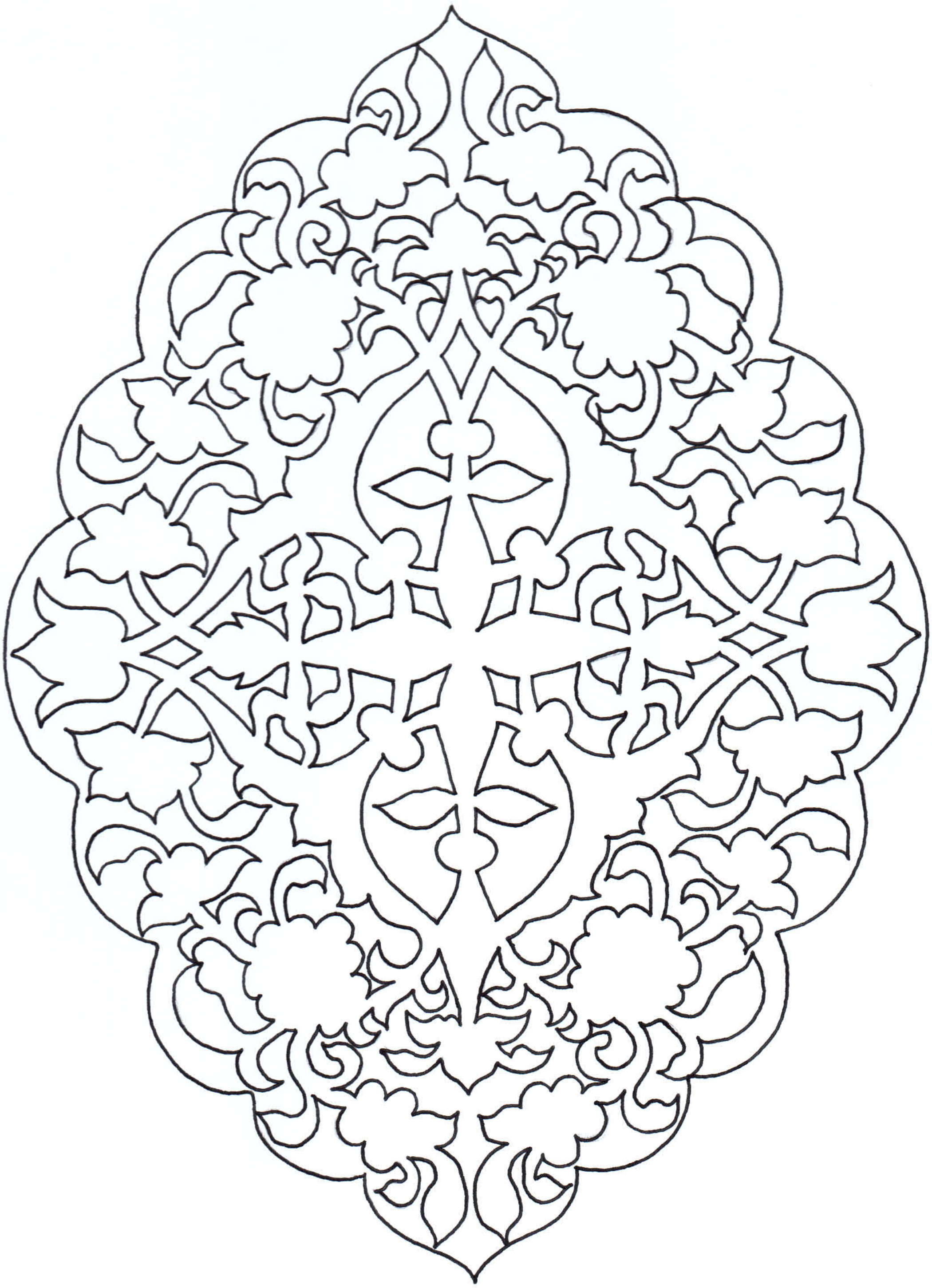

2 : 3 : № 3 : A

52

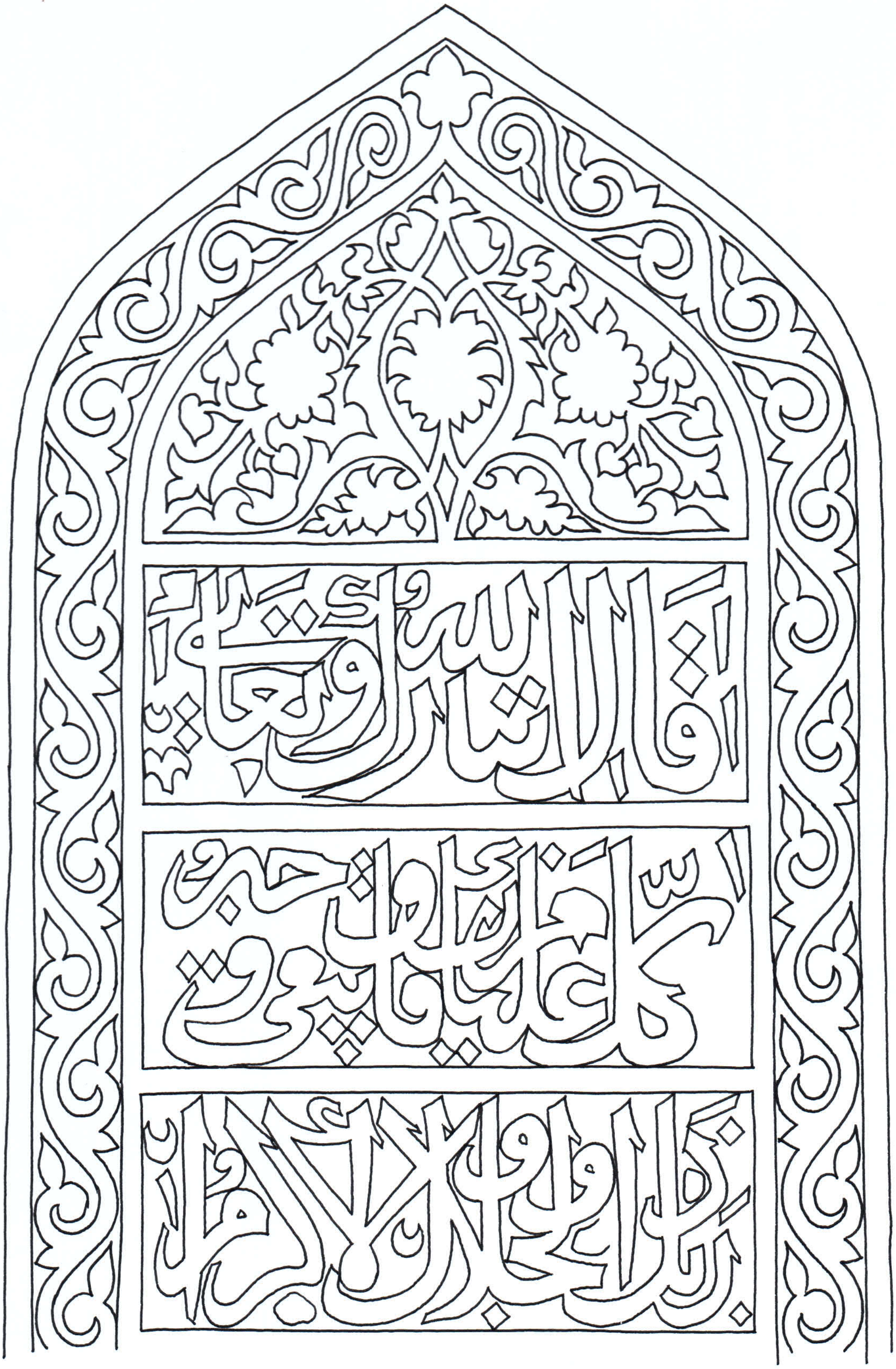

2 : 3 : № 4 : A : a

52

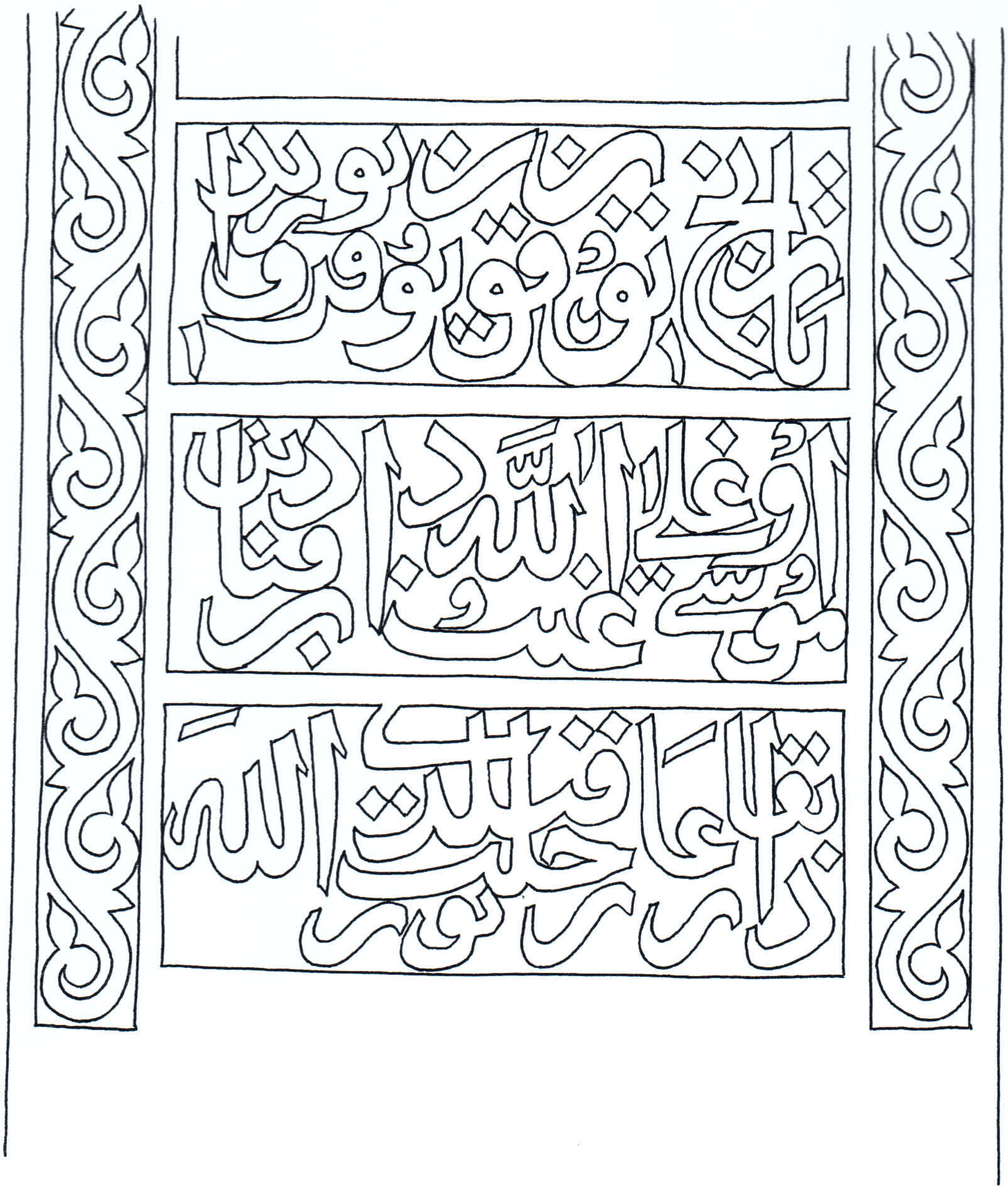

2 : 3 : № 4 : A : δ.

52

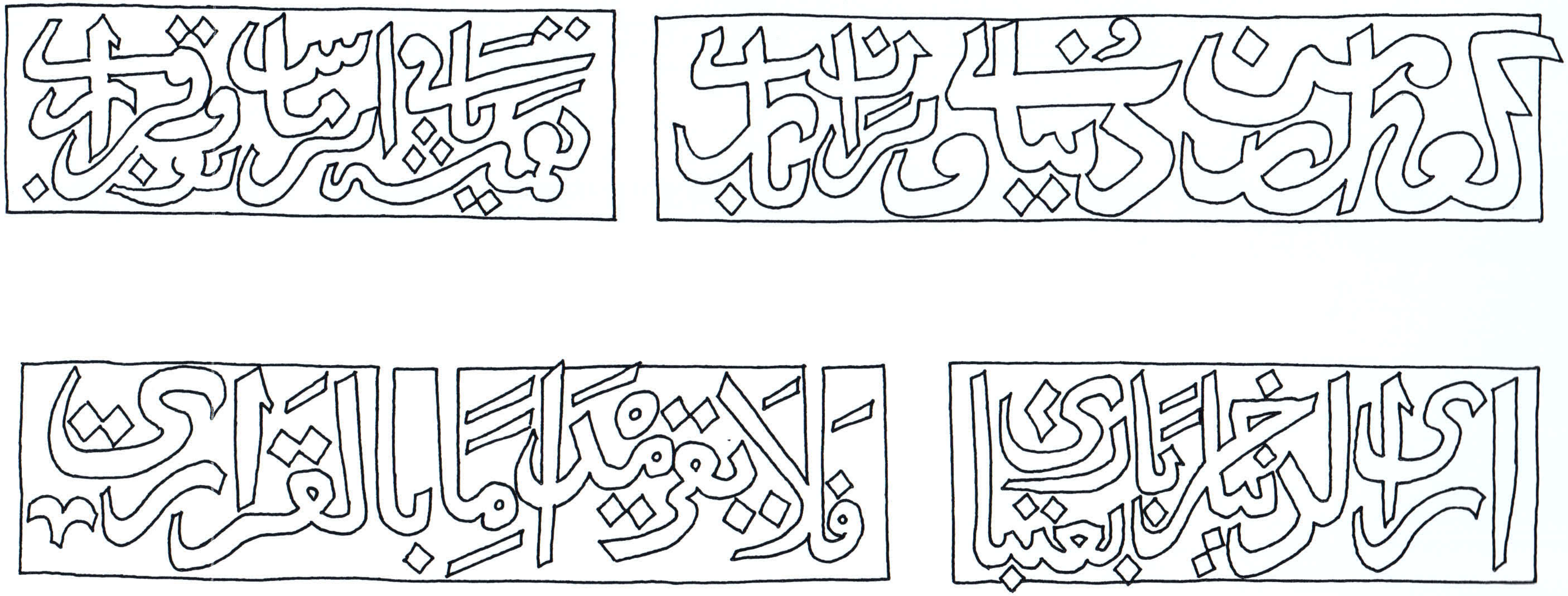

2 : 3 : № 4 : Б, Г.

52

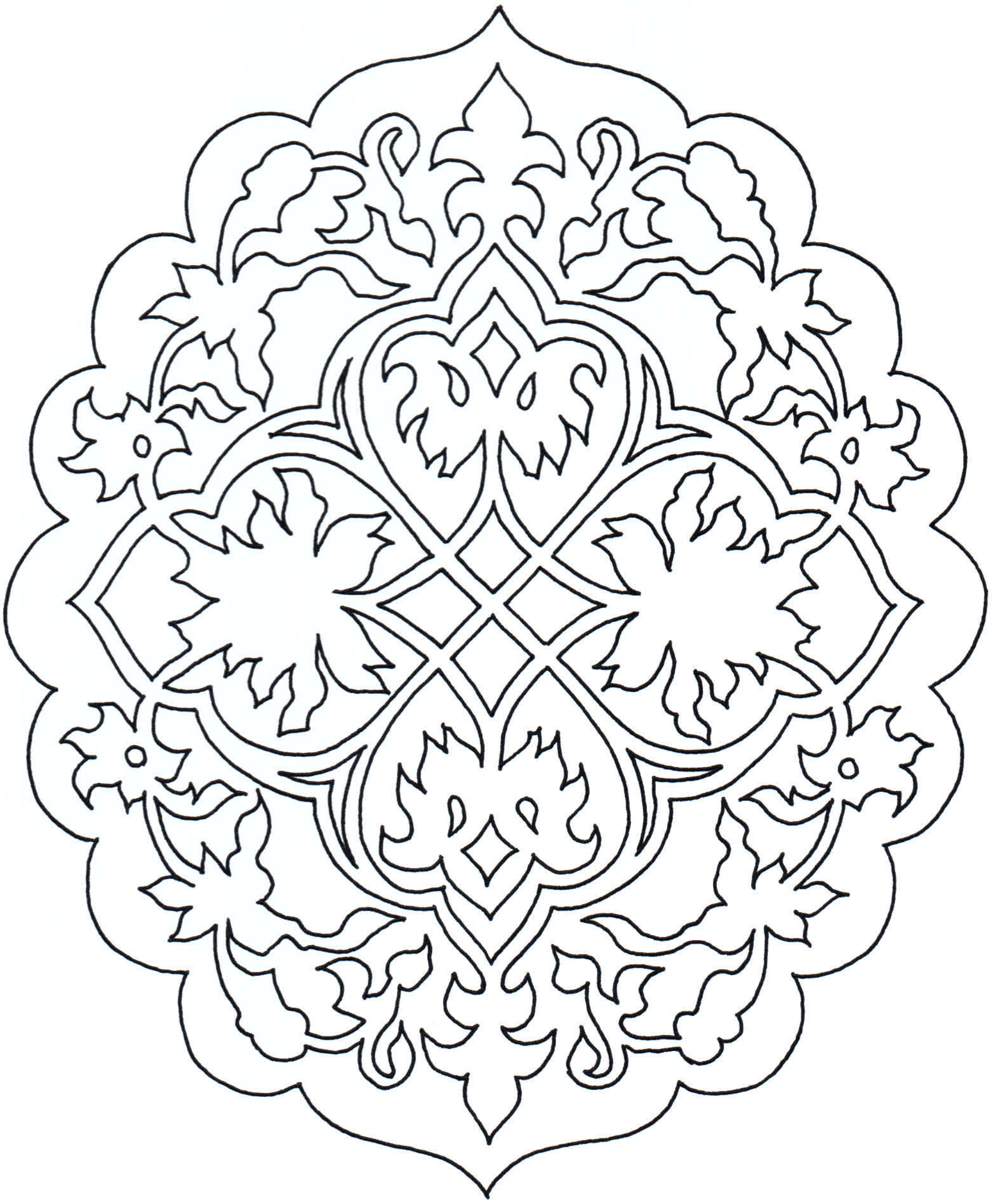

2 : 3 : №5 : A

53

2:3:№6:A:a

54

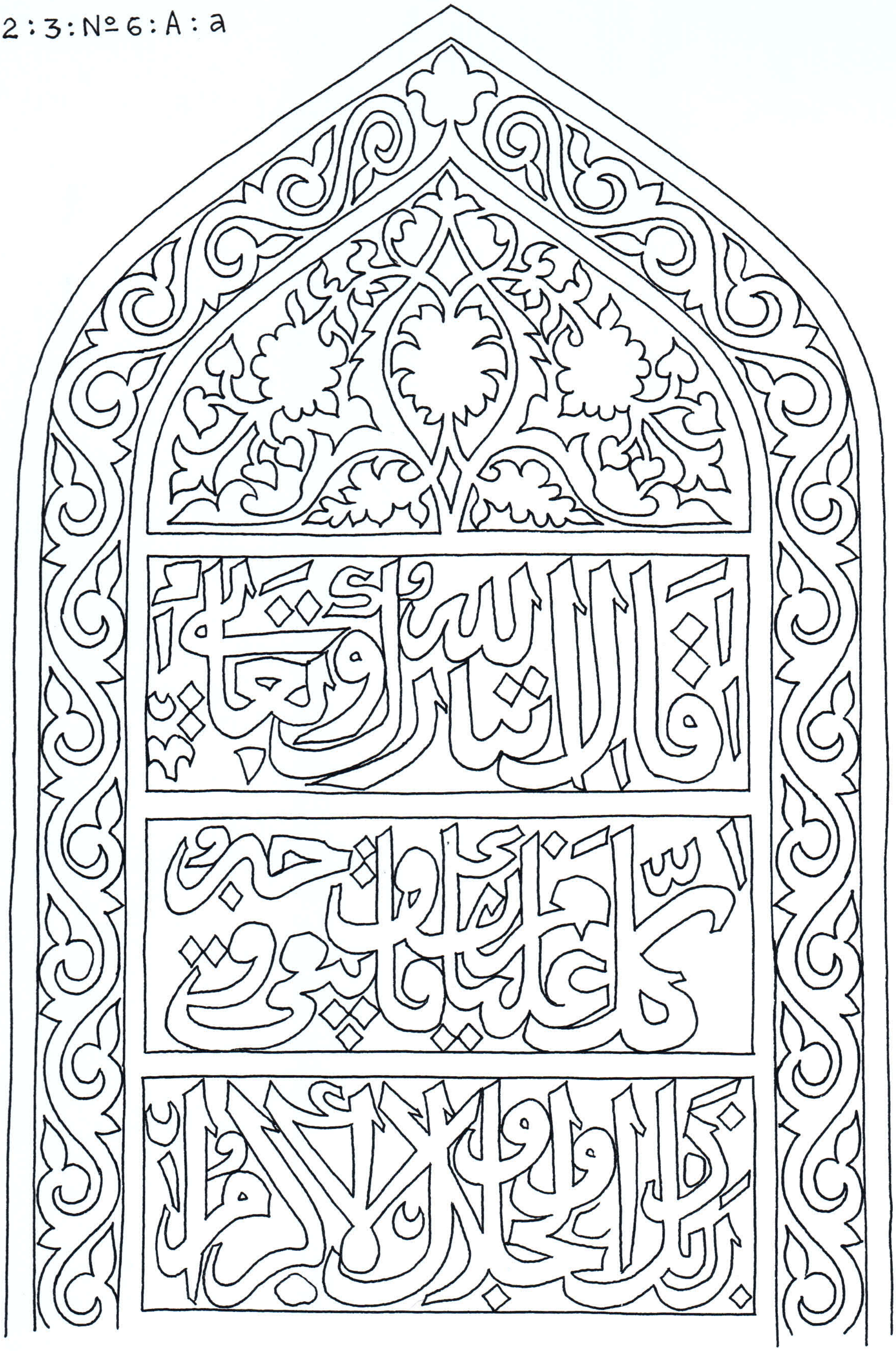

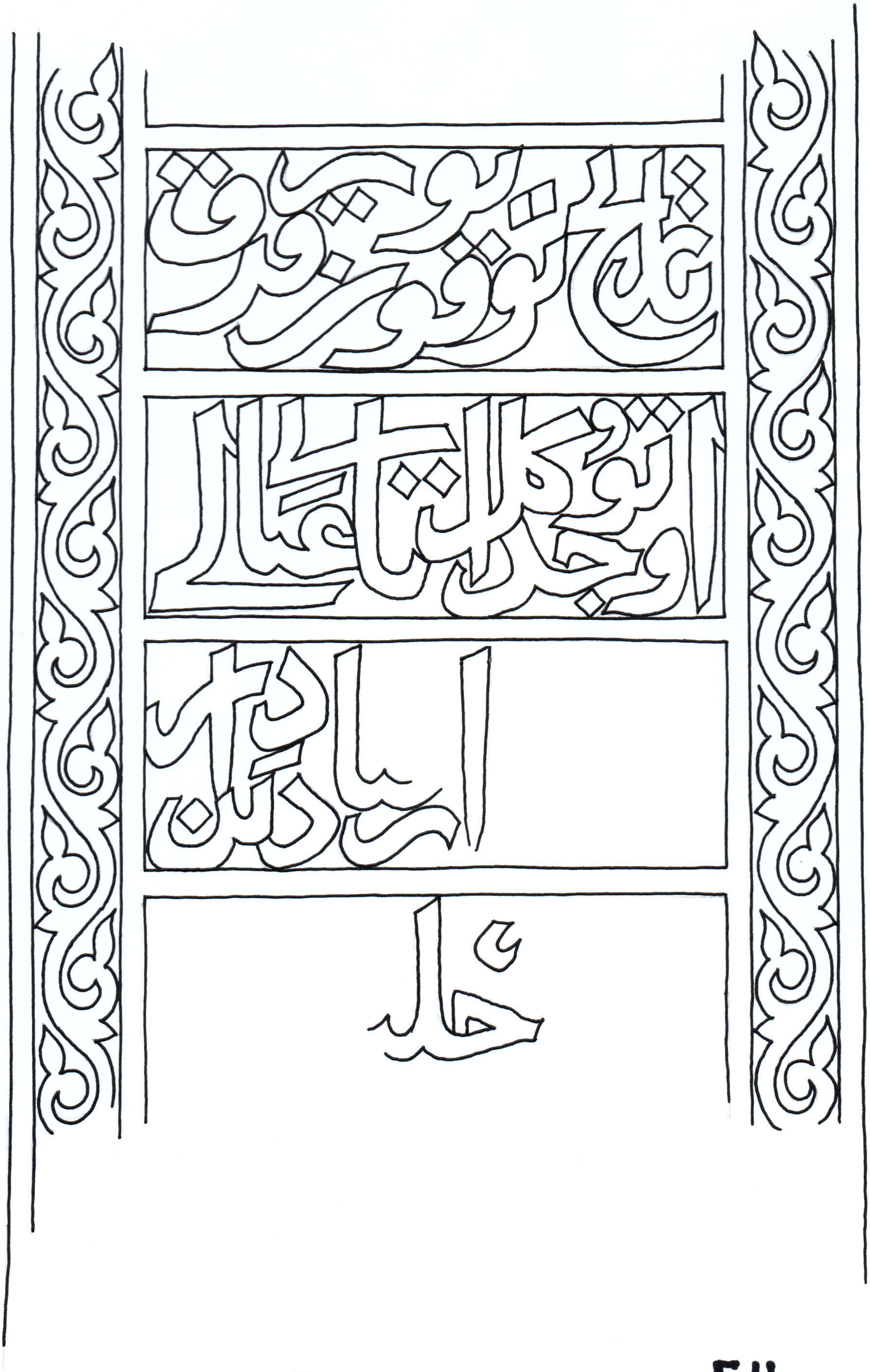

2:3:№6:A:б.

54

2:3:№7:A:a

55

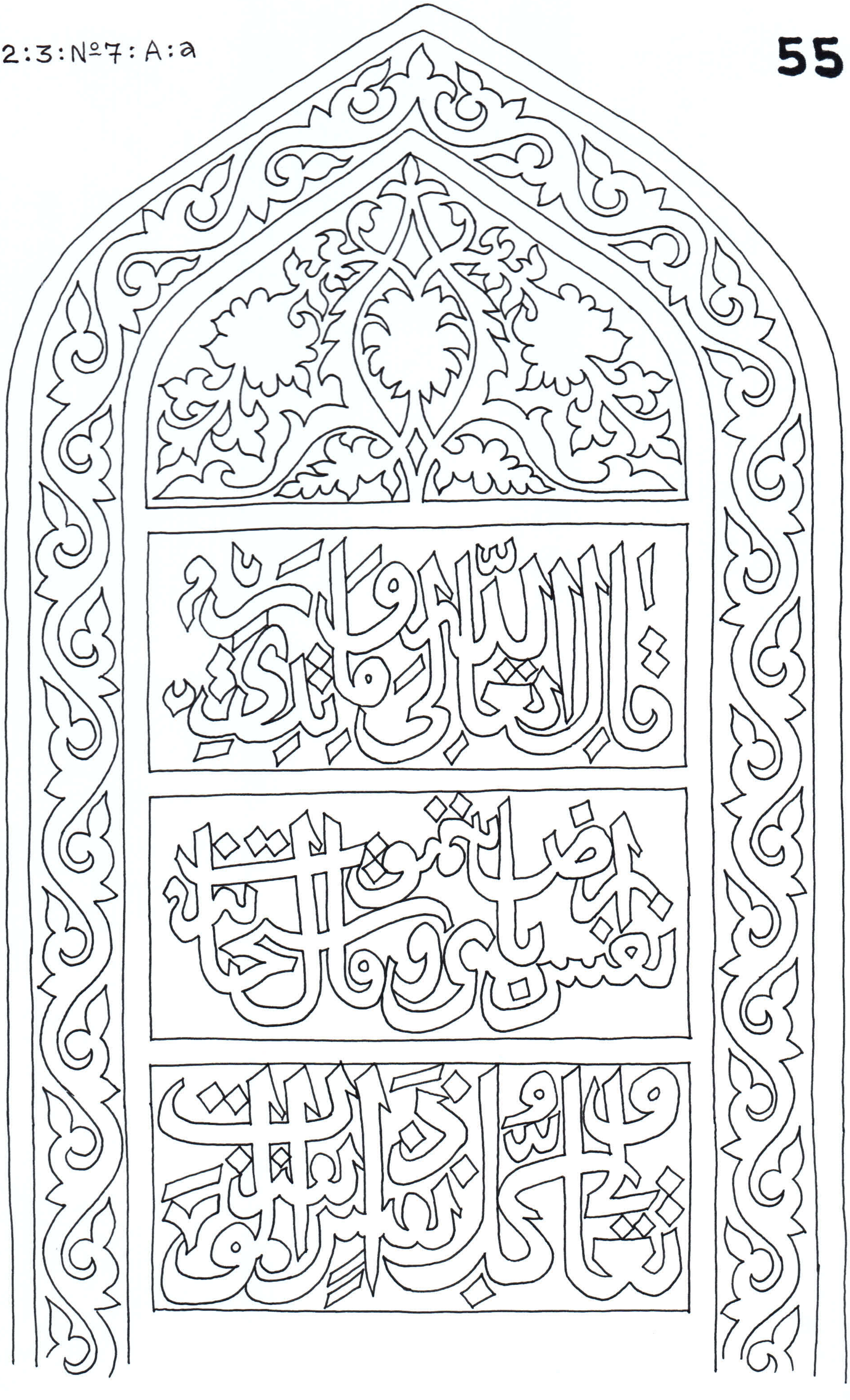

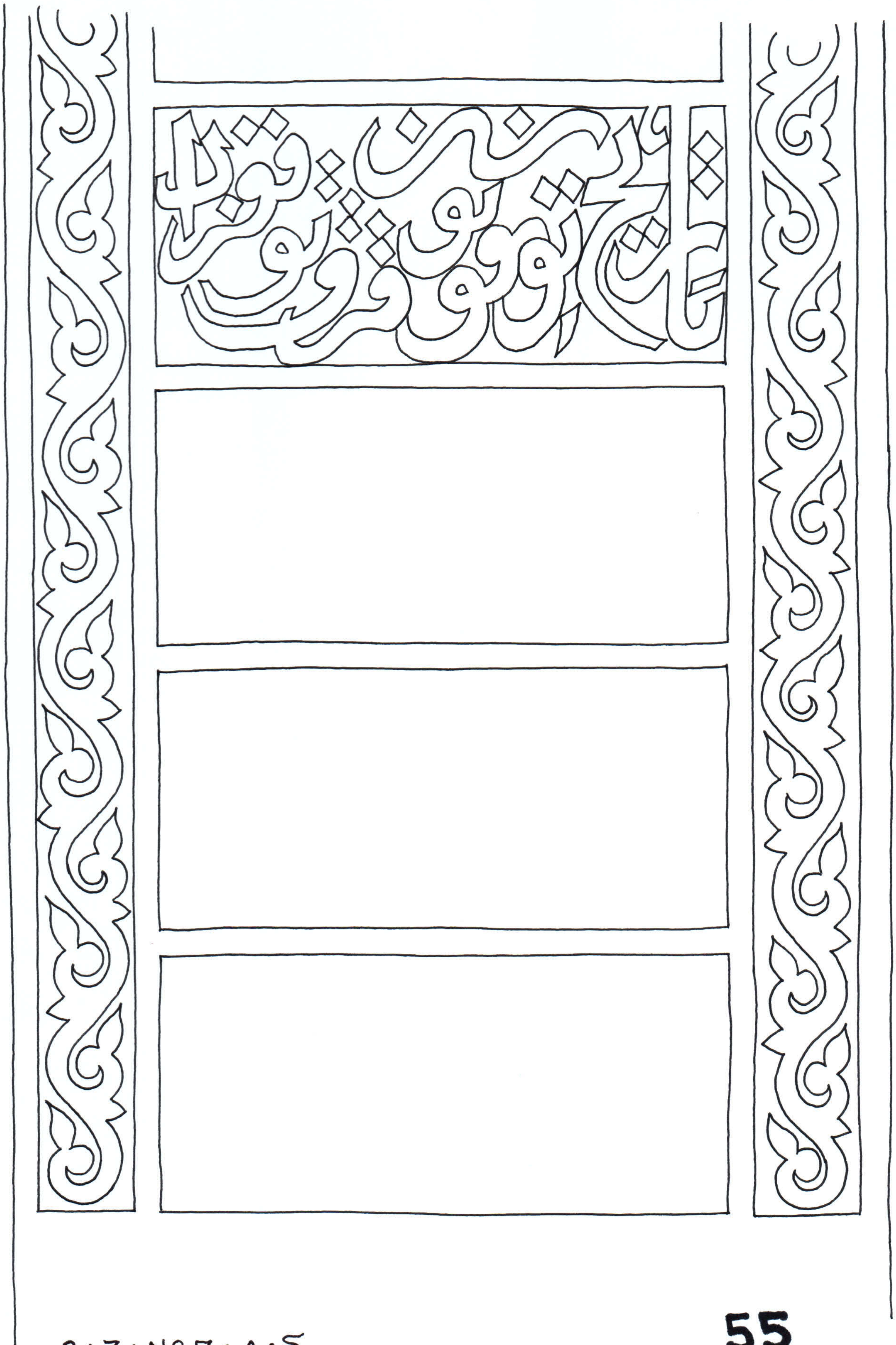

2:3:№7:А:б.

55

2 : 3 : №7 : Б, Г.

55

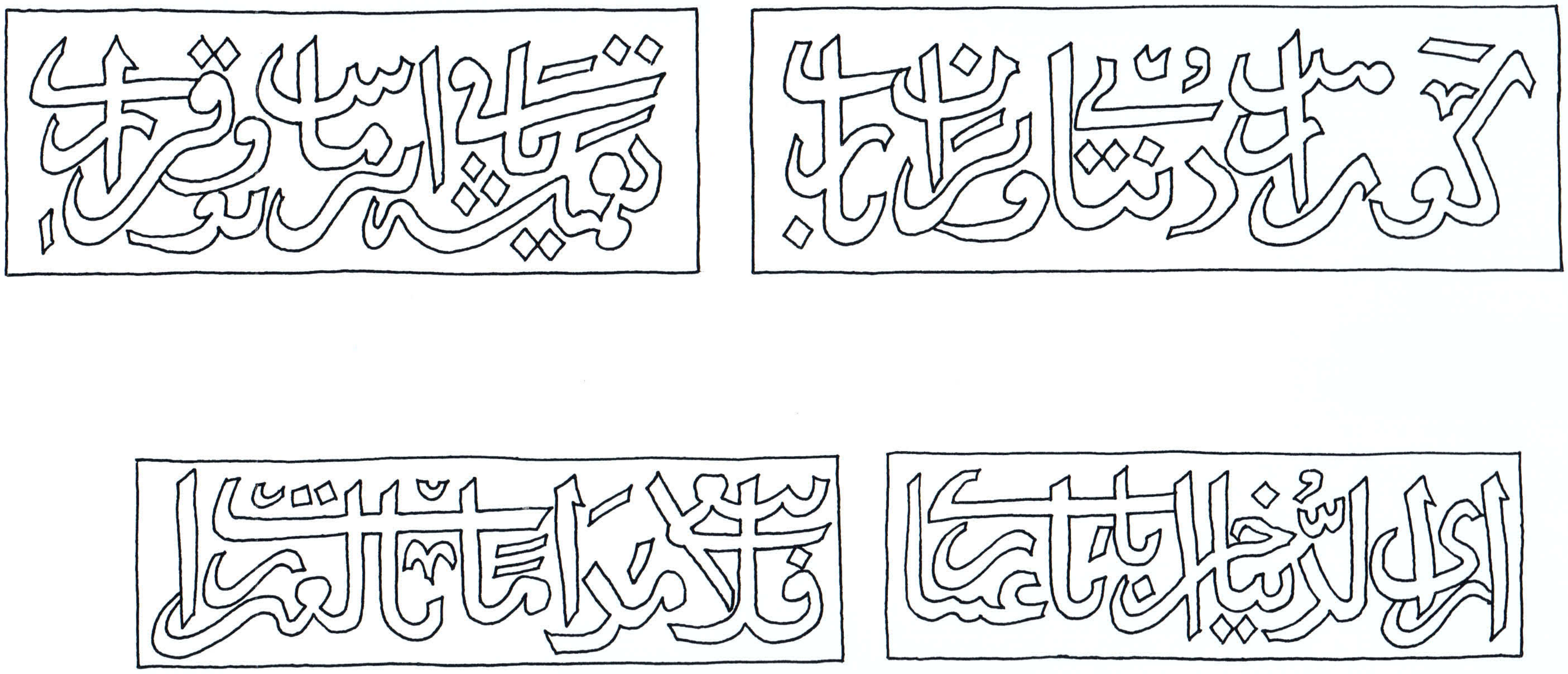

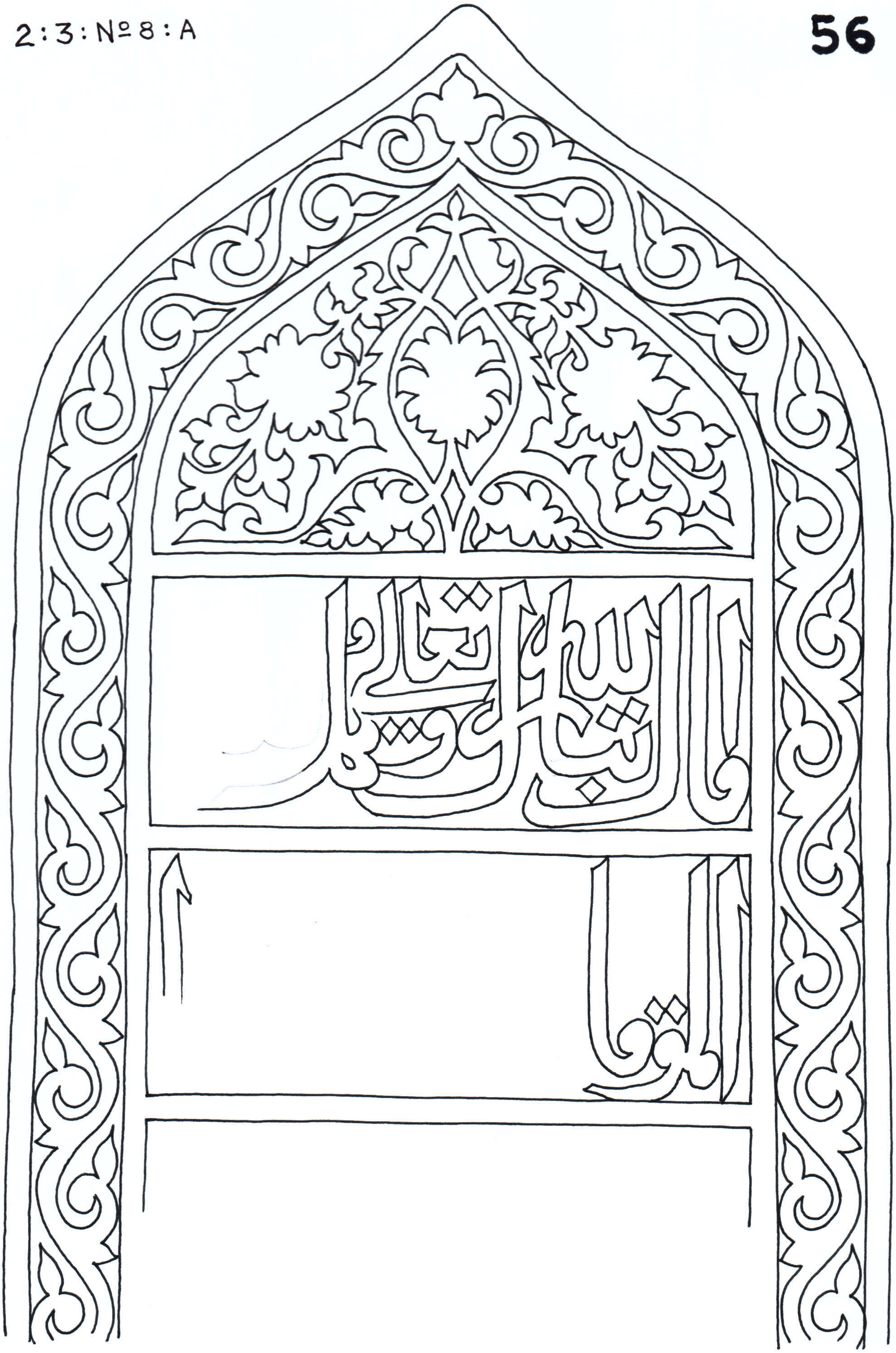

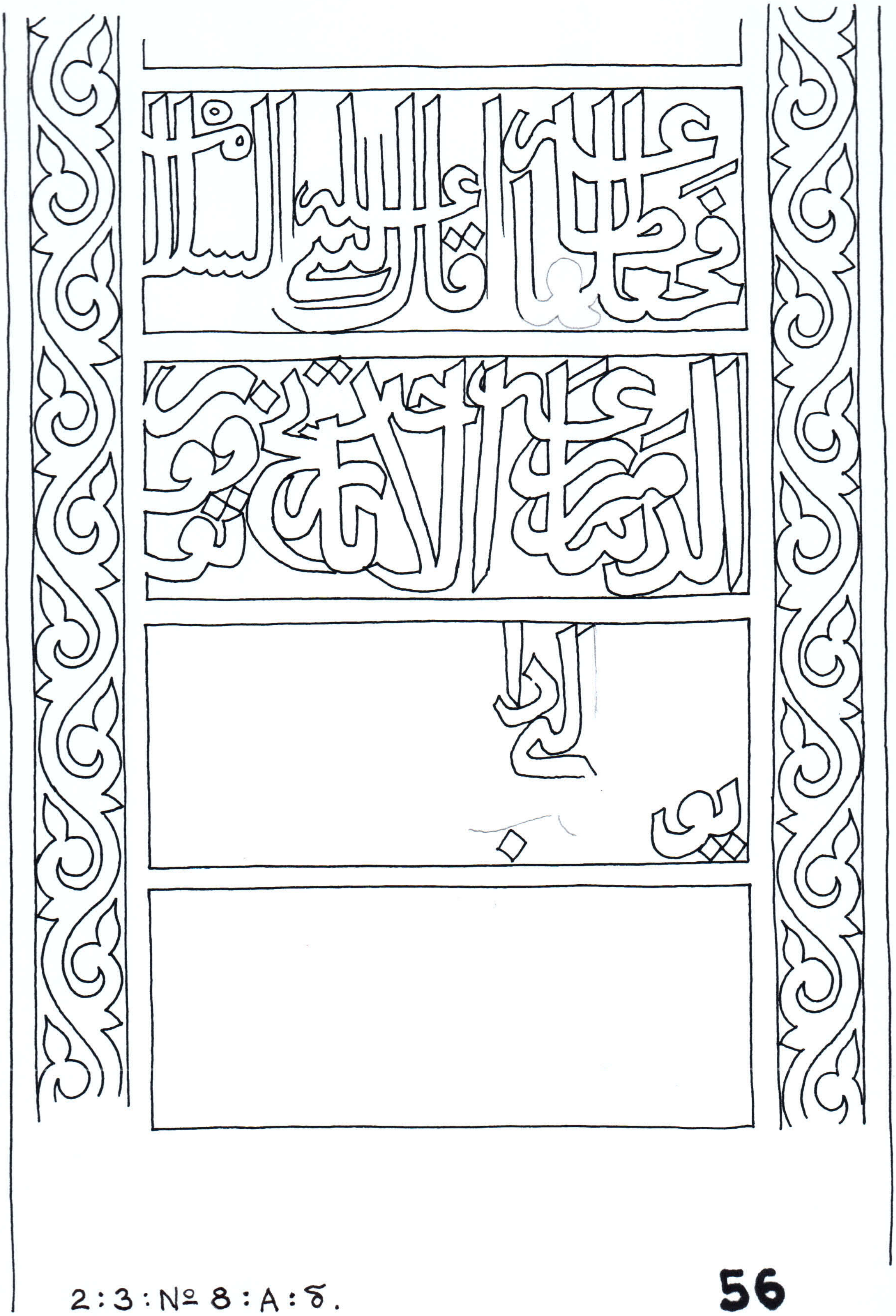

2:3:№8:A:б.

56

2:3:№9:A:a

57

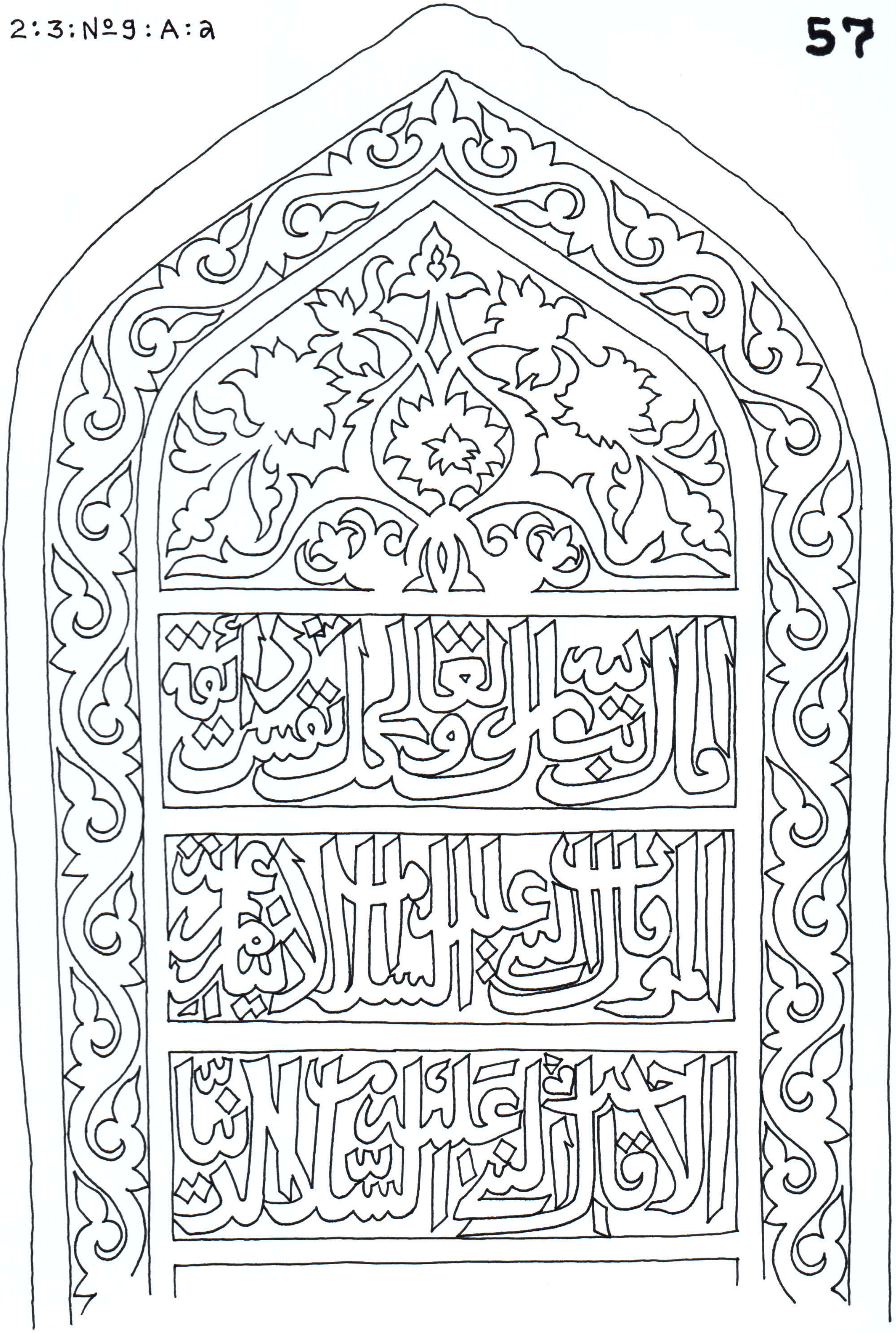

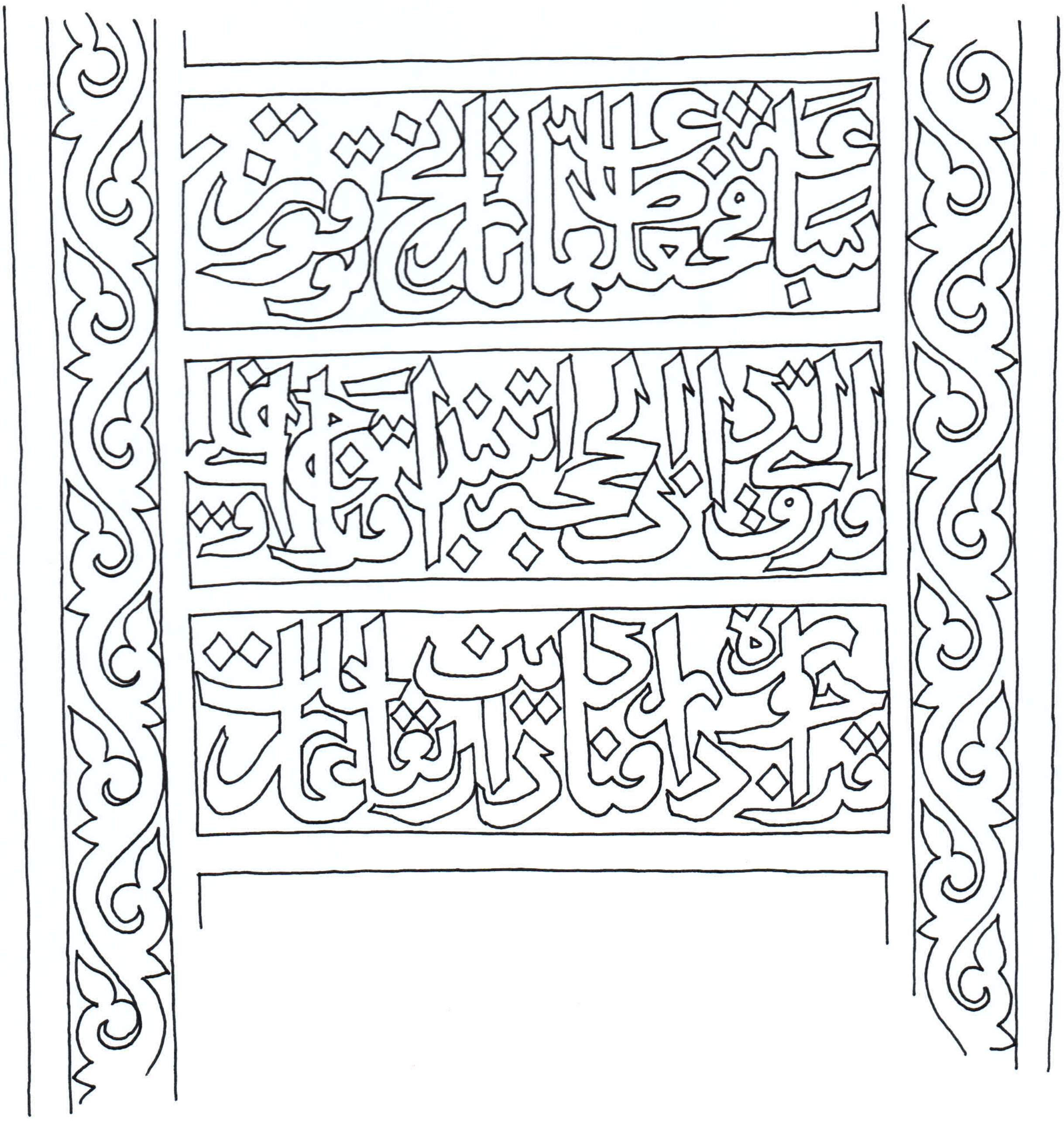

2 : 3 : №9 : A : δ.

57

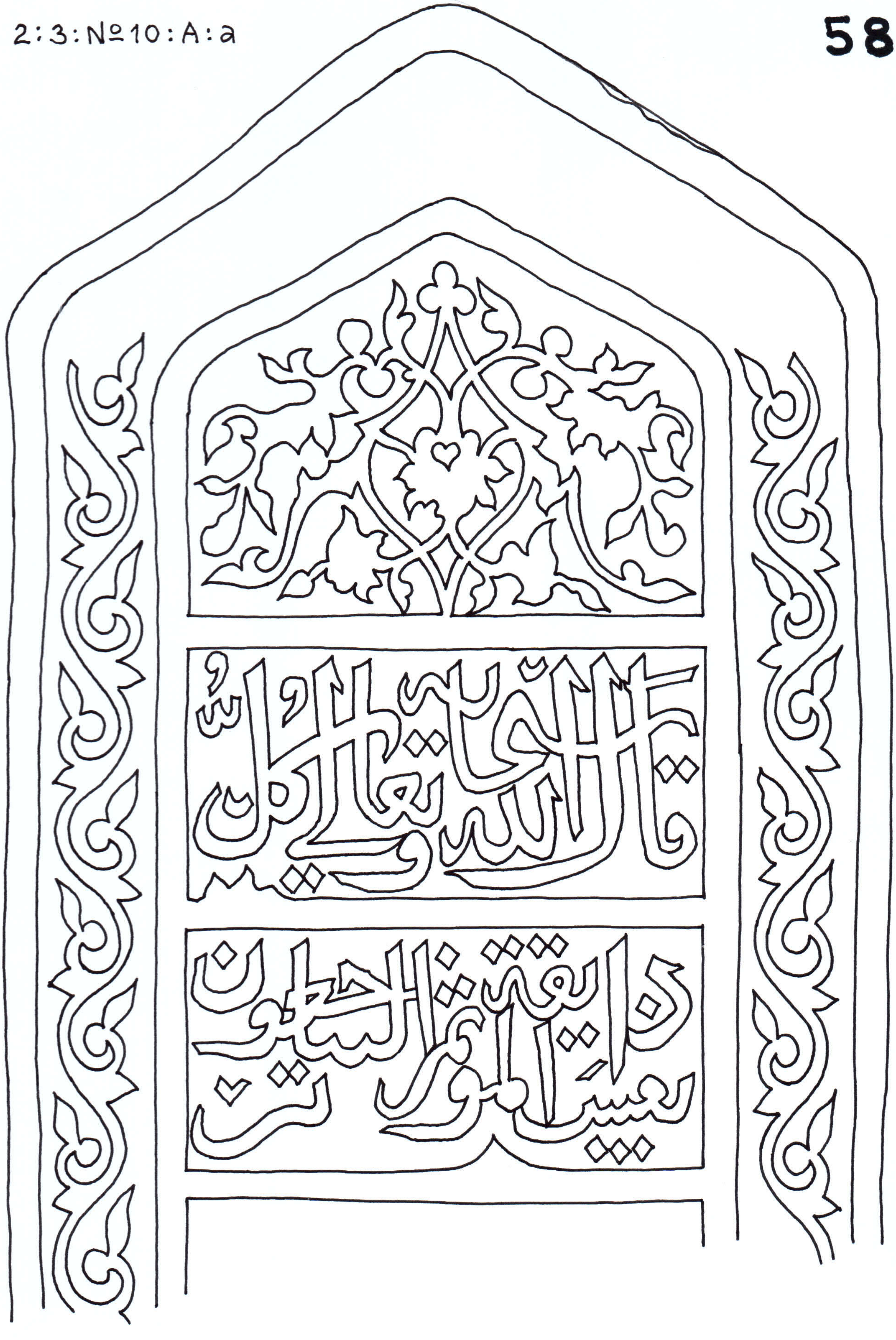
قال الله تعالى كل
نفس ذائقة الموت ثم الينا ترجعون

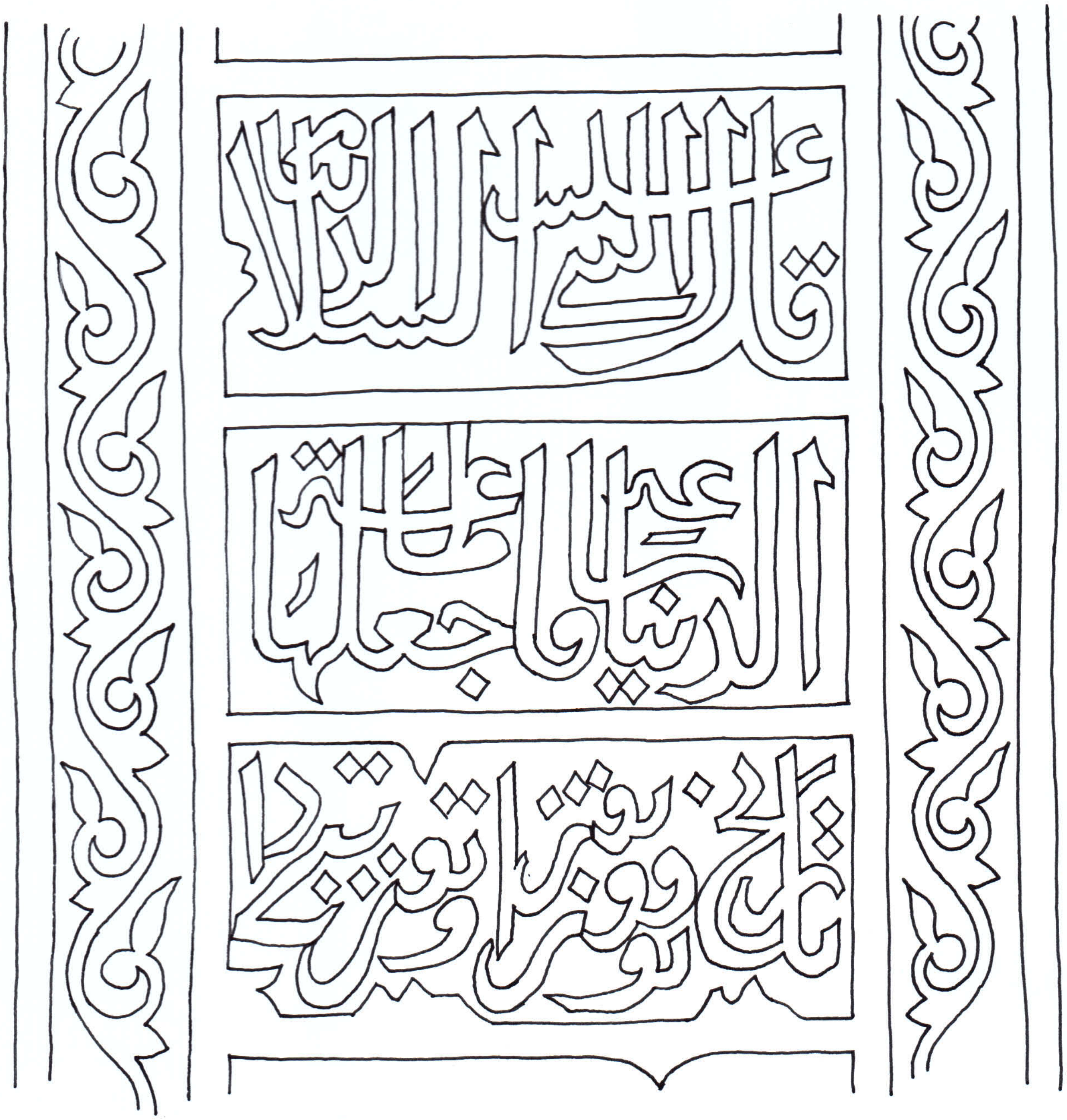

2:3:№10:А:б

58

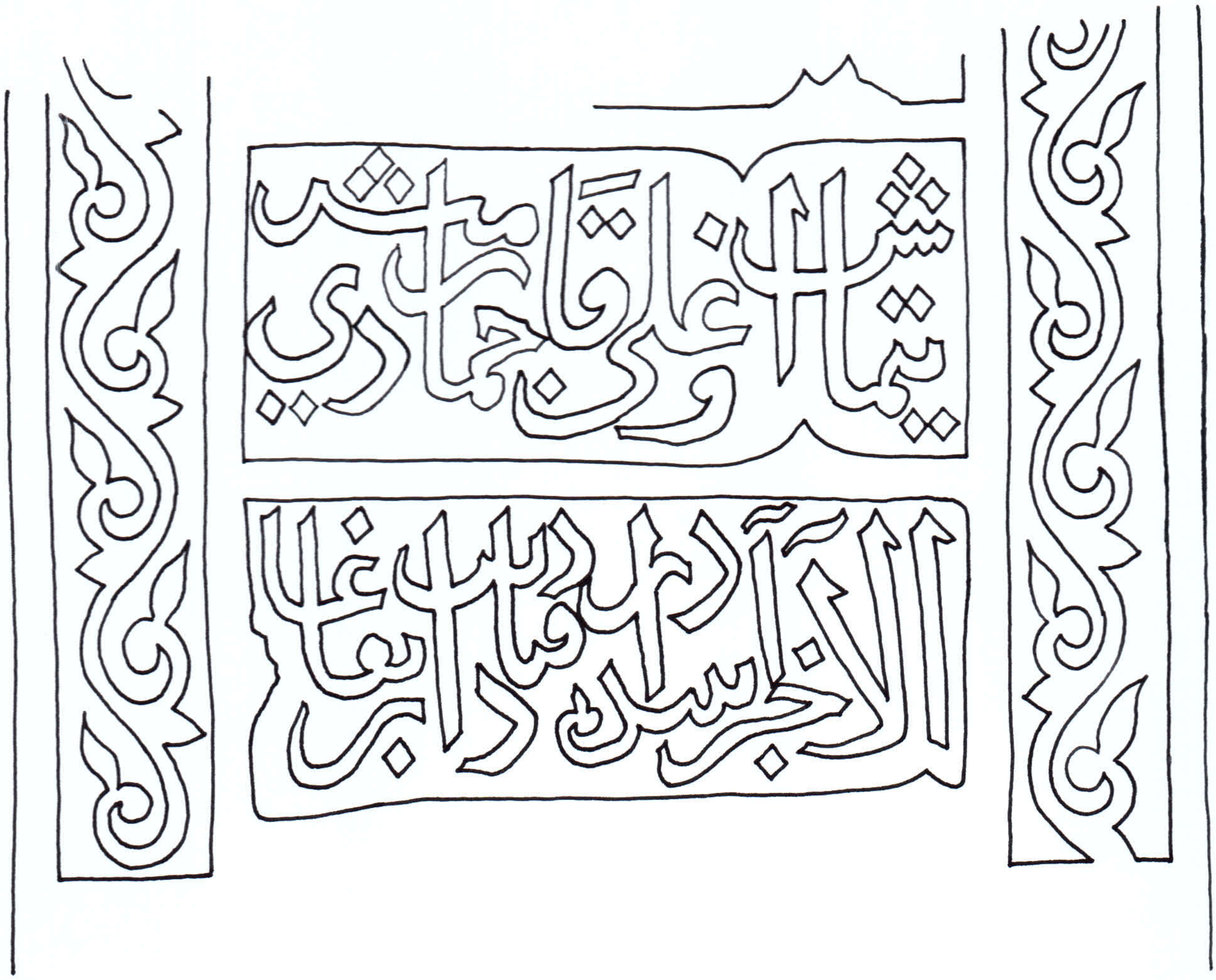

2 : 3 : №10 : A : в.

58

2 : 3 : № 10 : Б, Г.

58

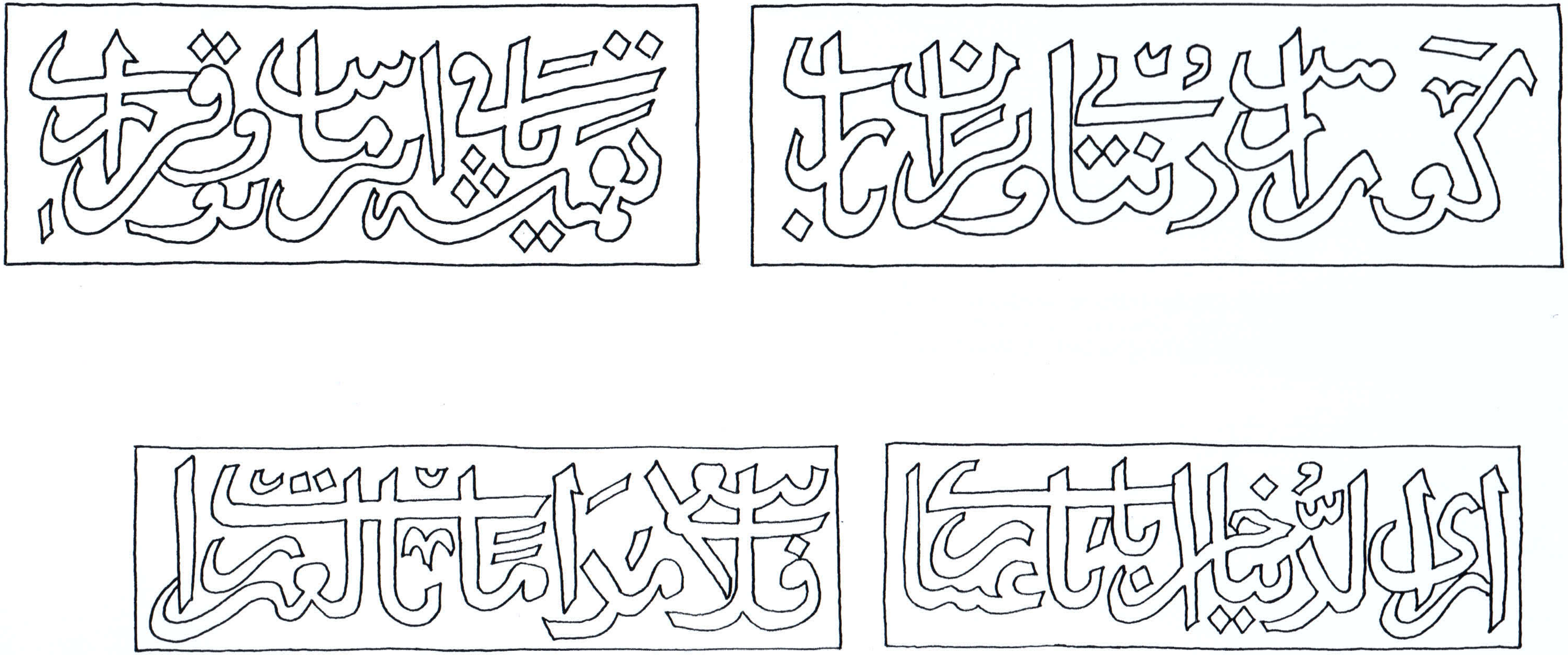

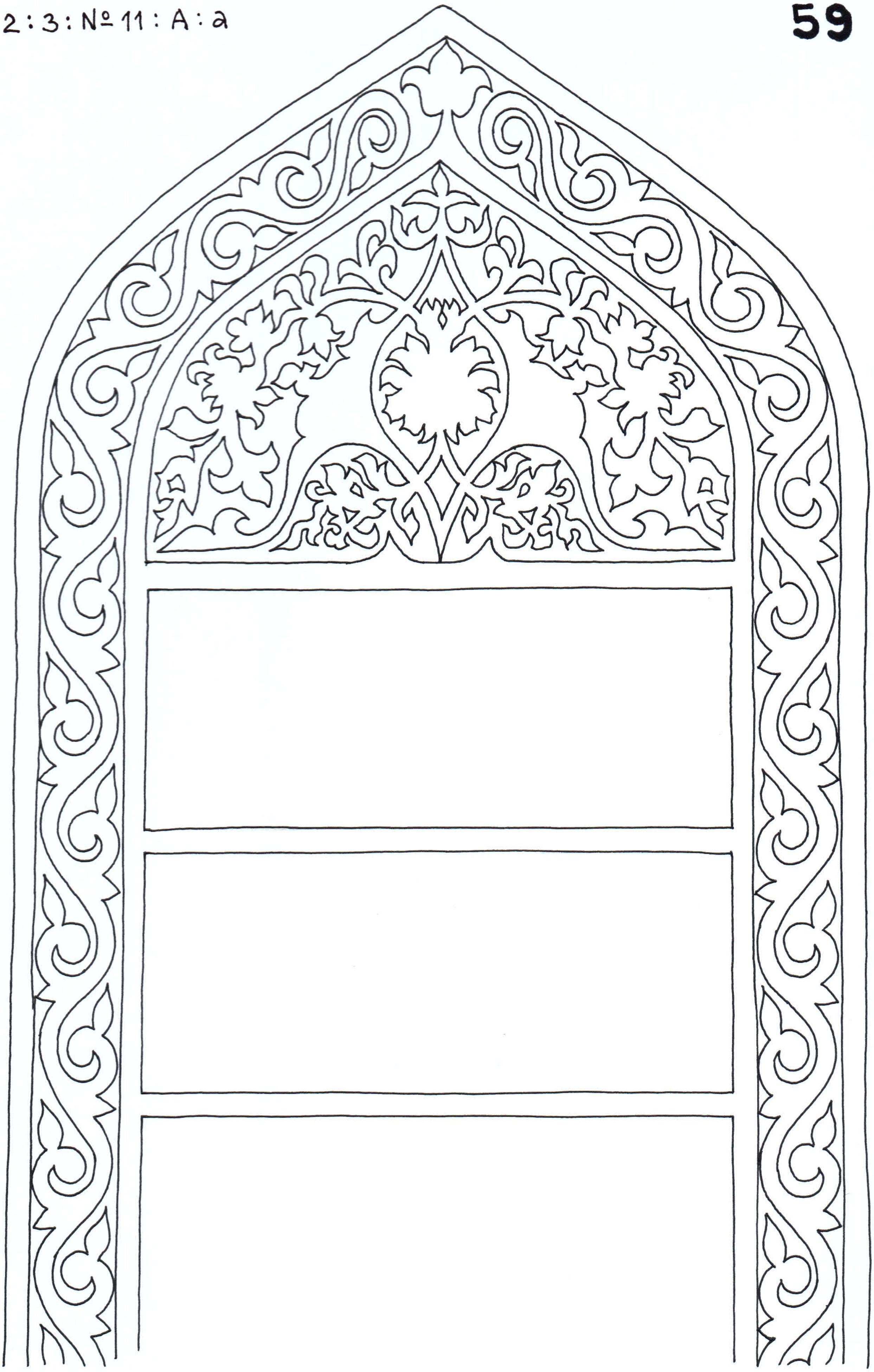

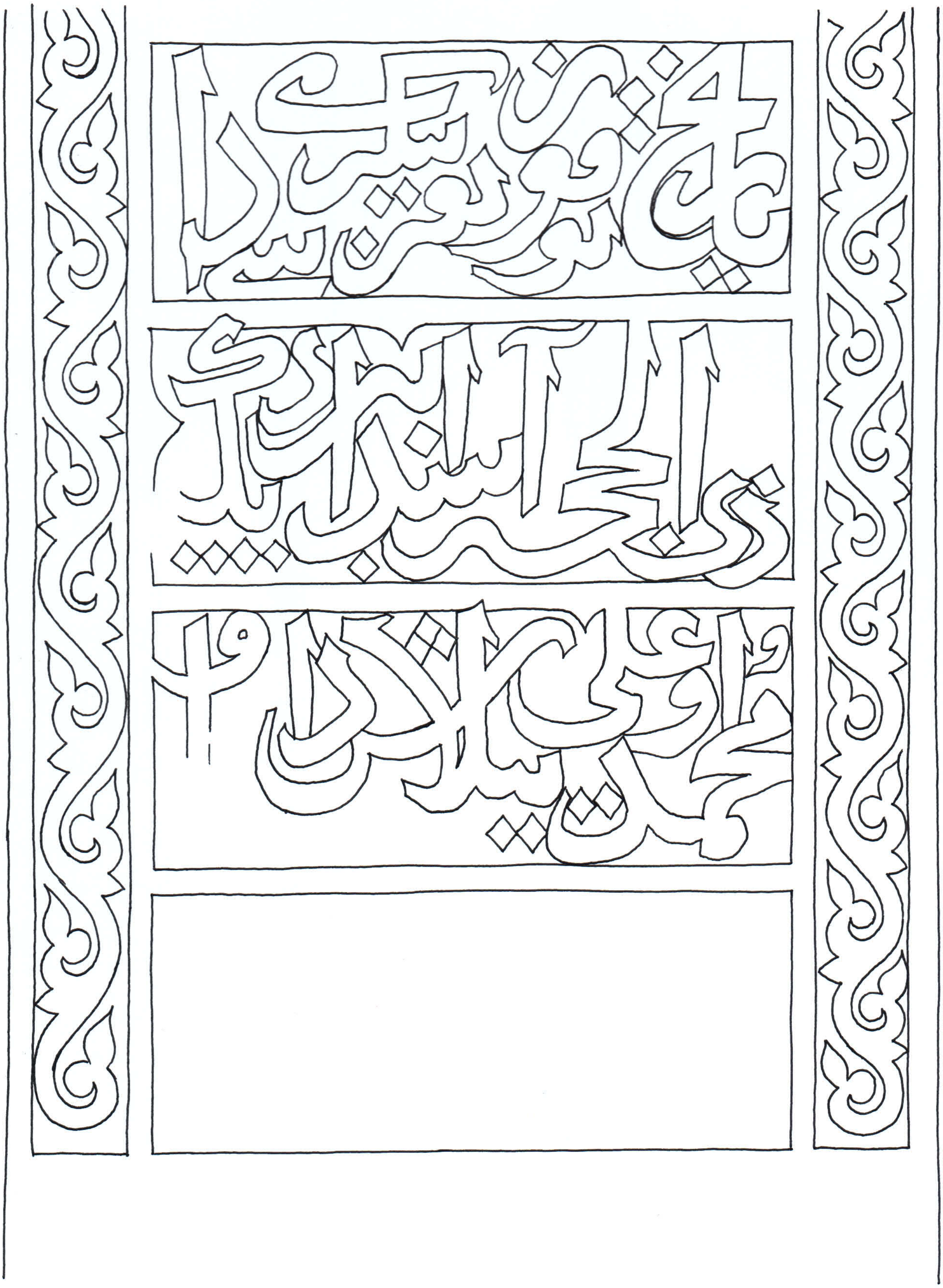

2 : 3 : №11 : A : б.

59

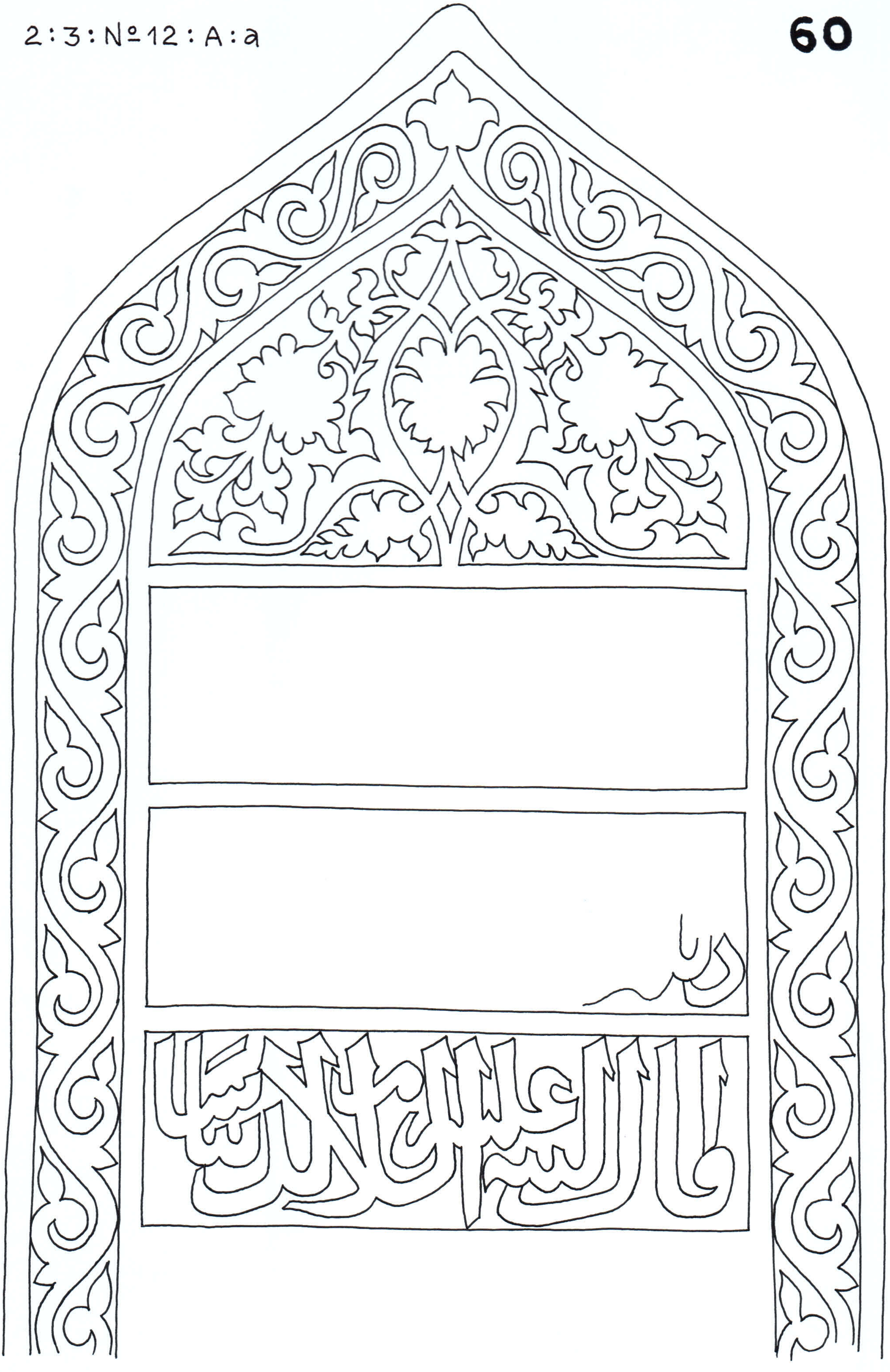

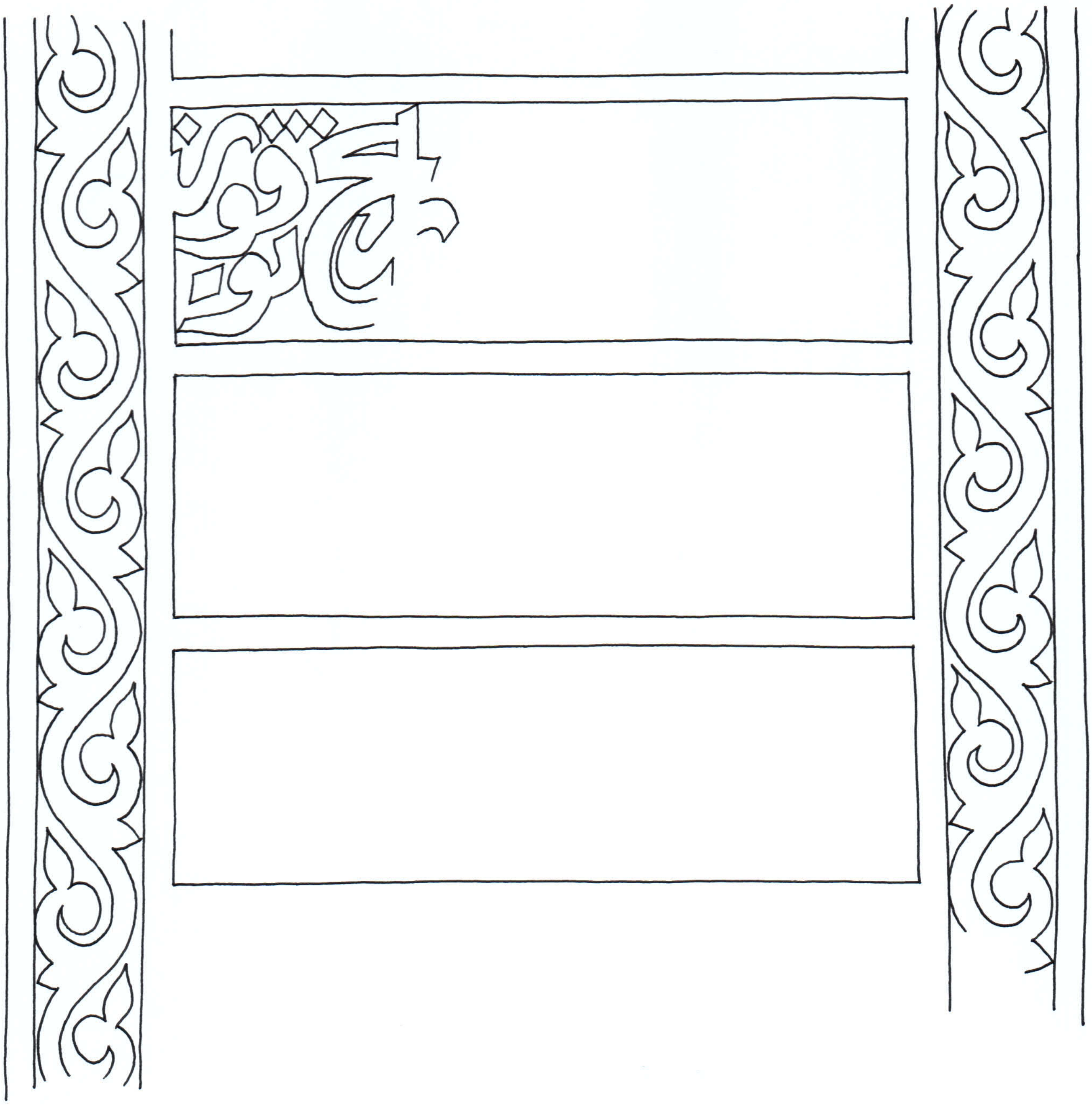

2 : 3 : № 12 : А : б.

60

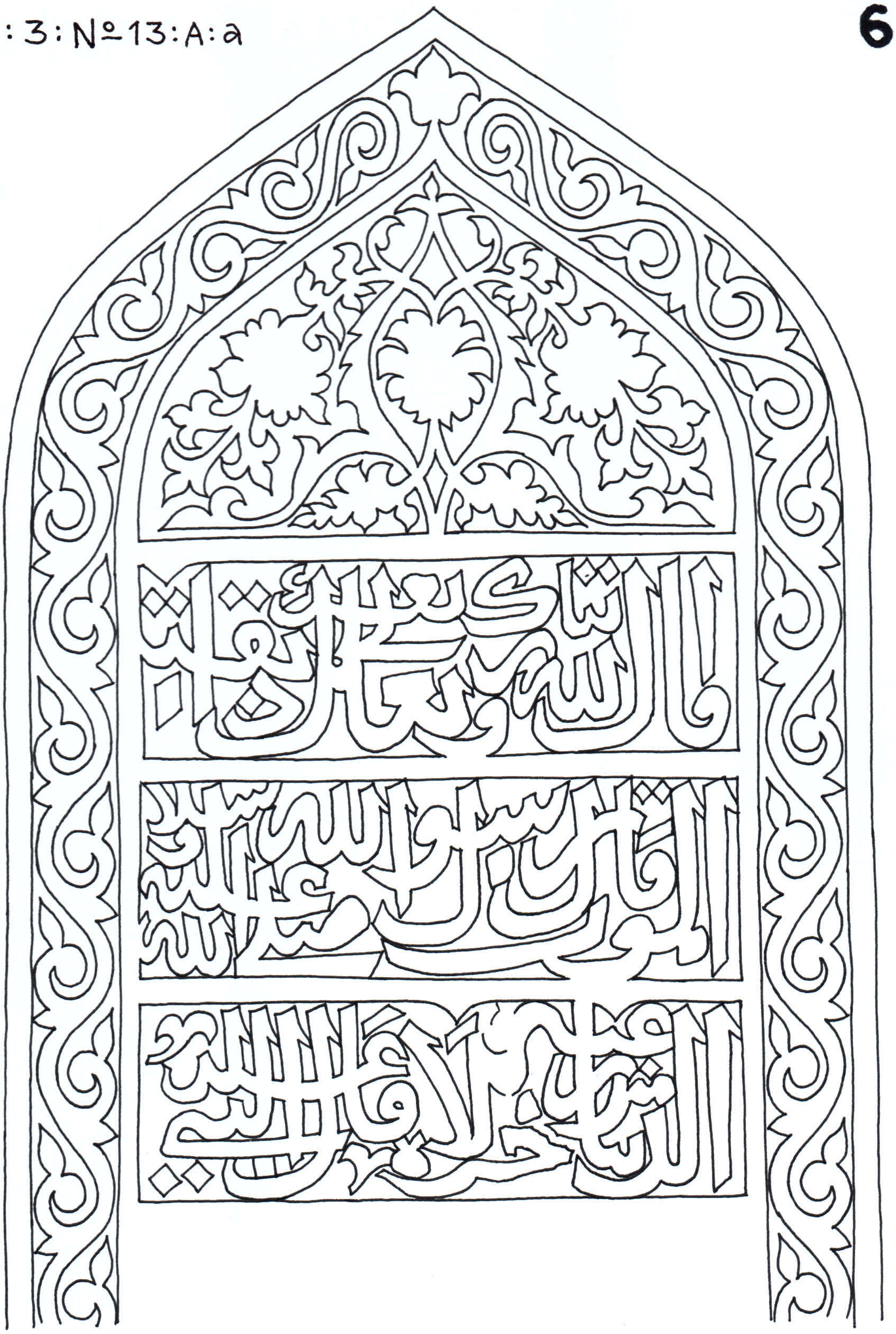

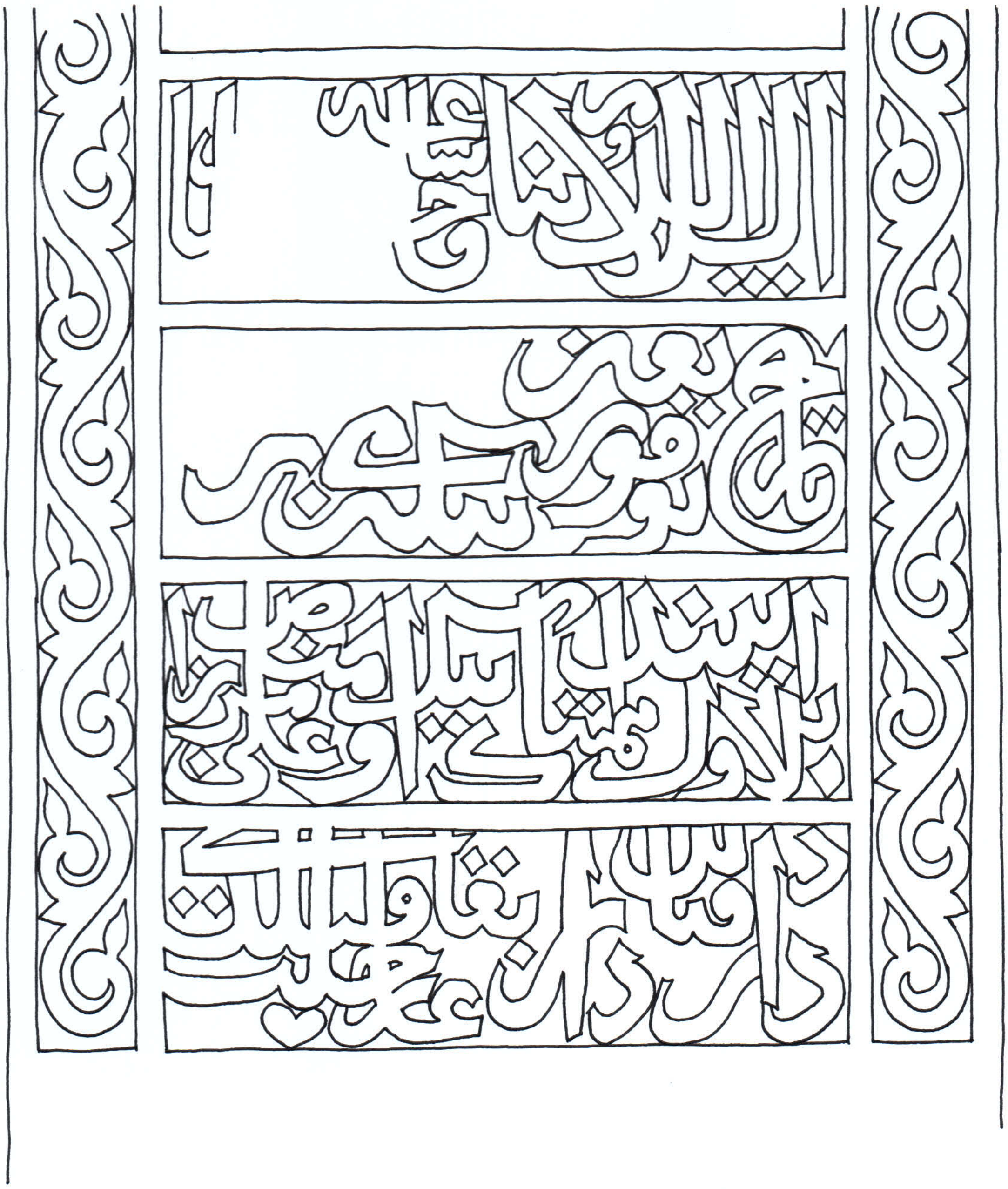

2:3:№13:A:б.

61

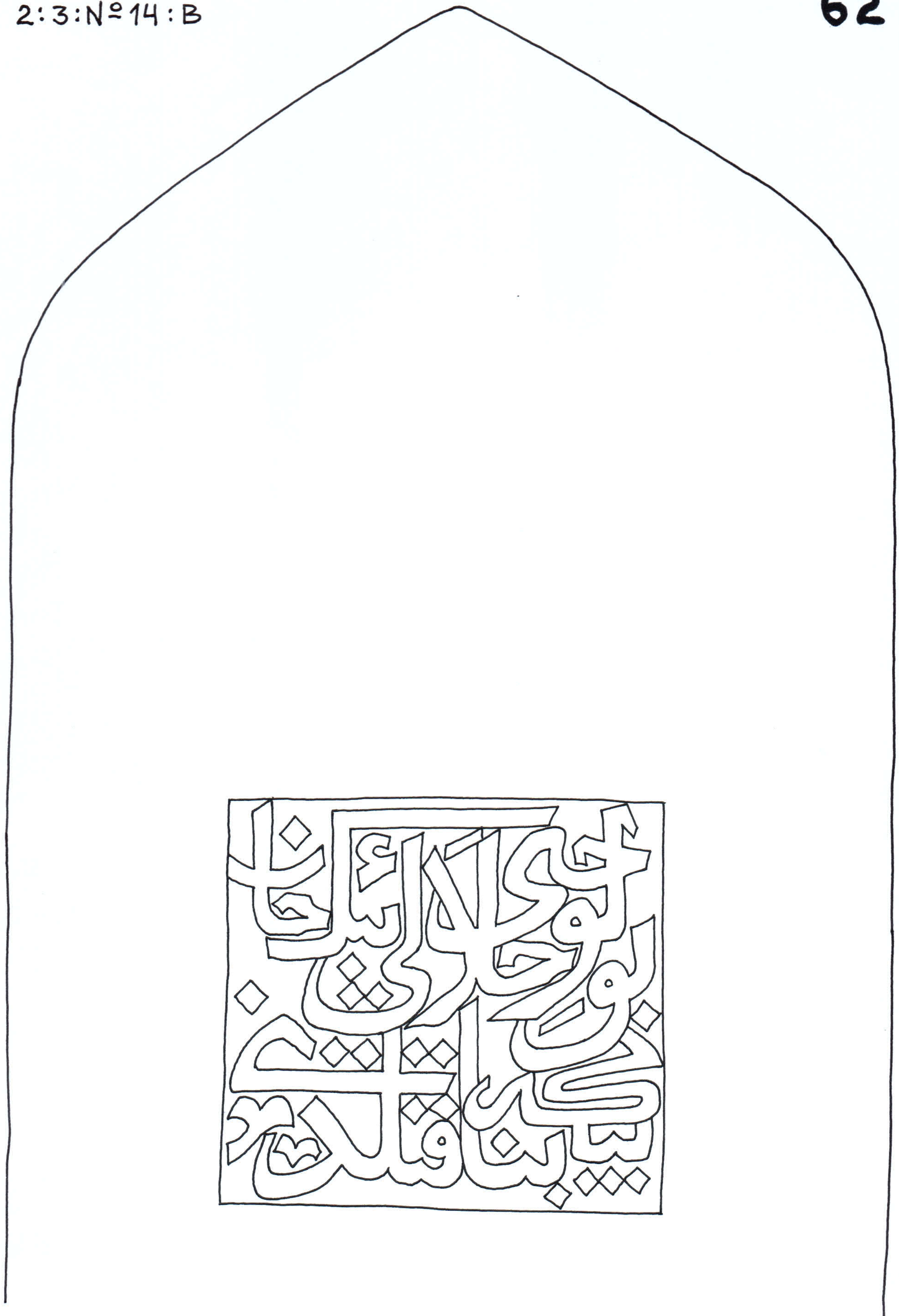

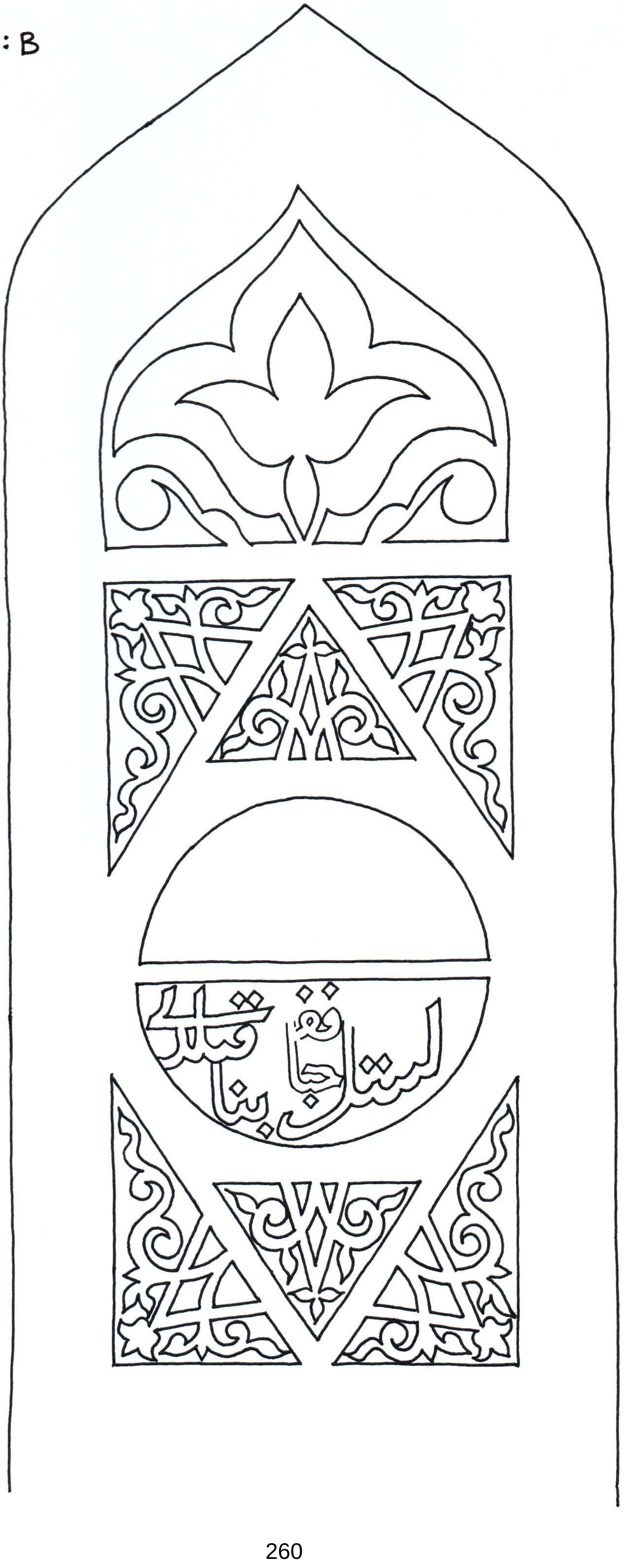

2 : 3 : № 16 : A : б.

64

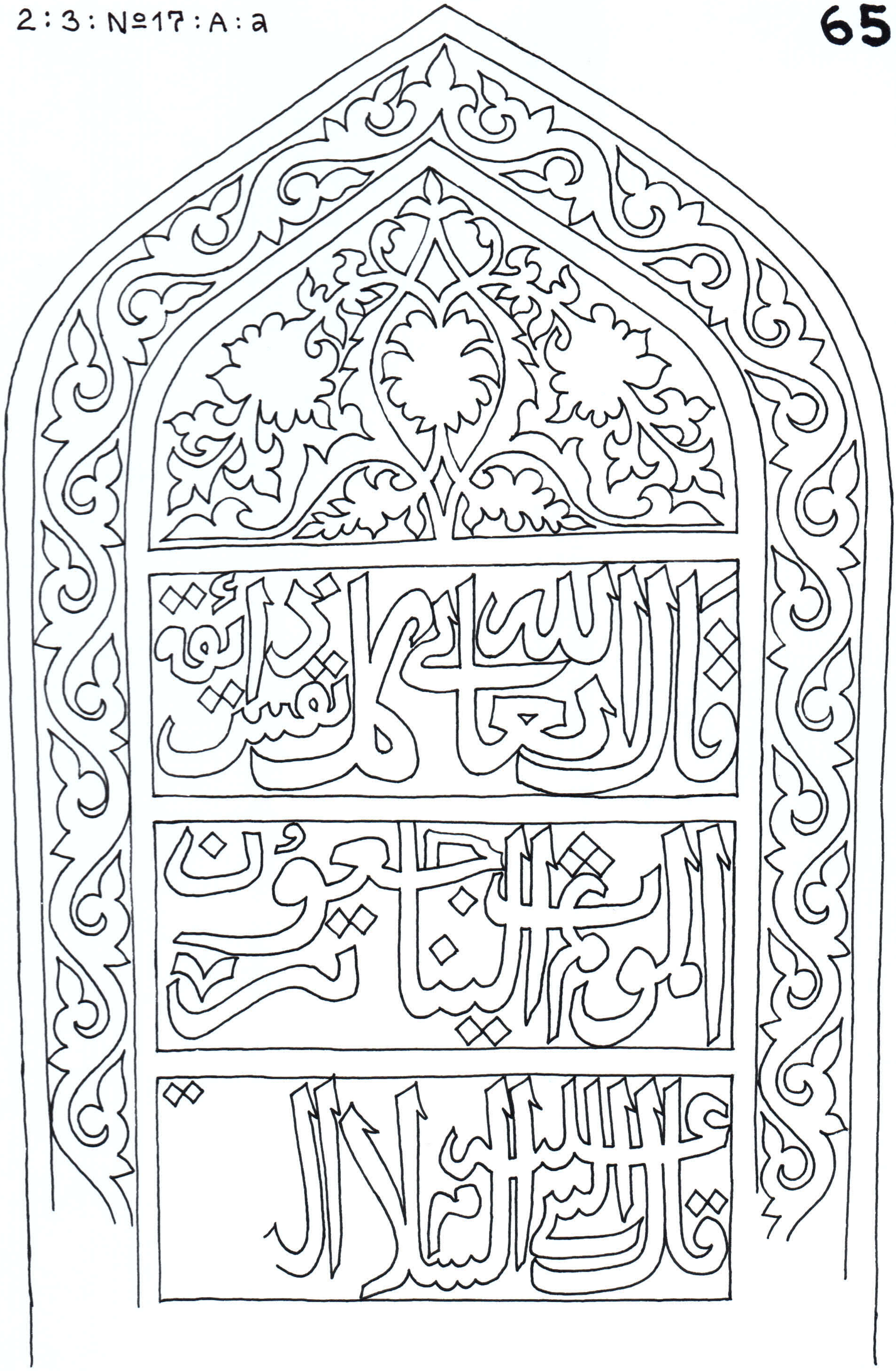
قال الله تعالى كل نفس ذائقة
الموت ثم إلينا ترجعون

66

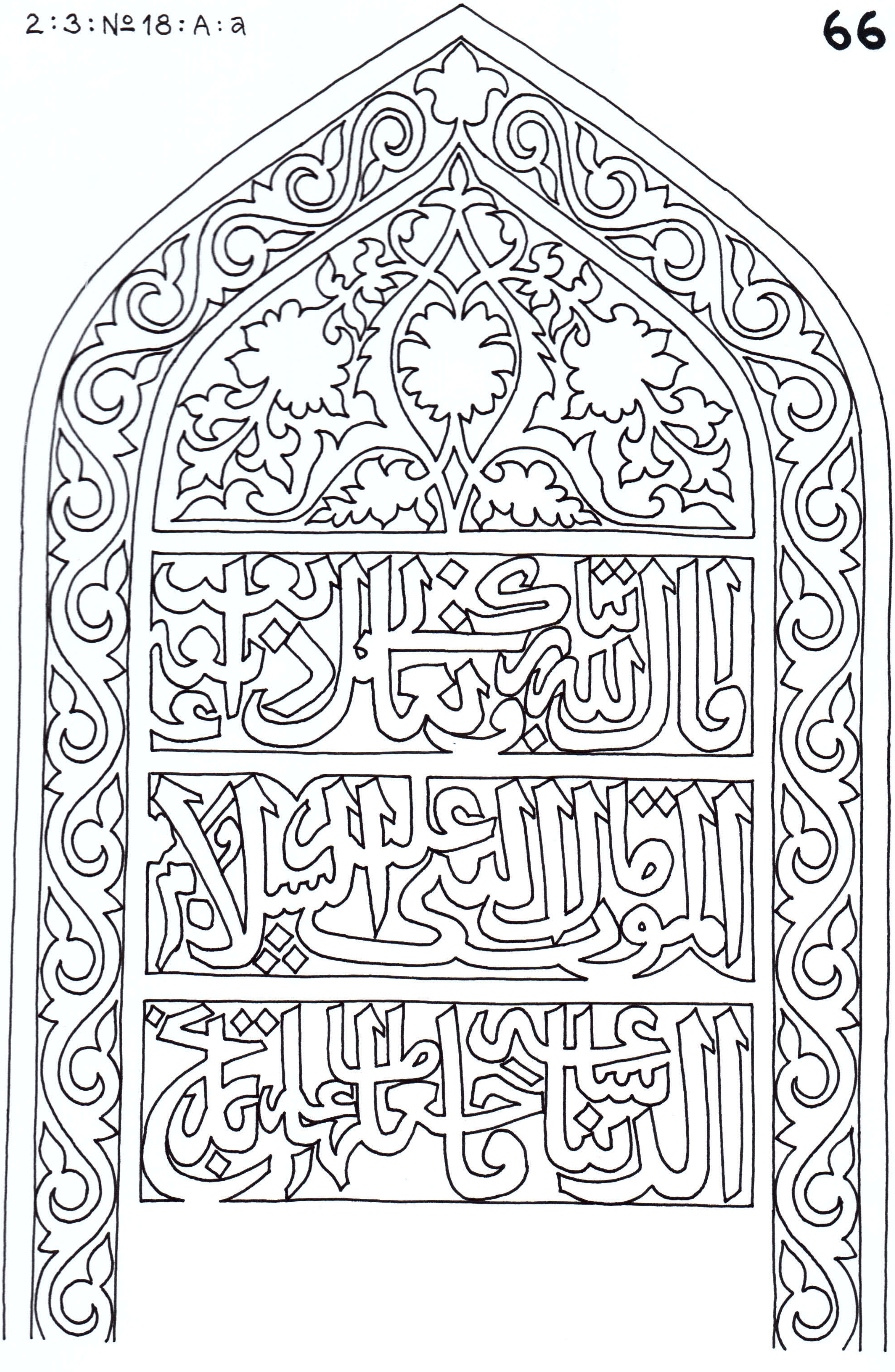

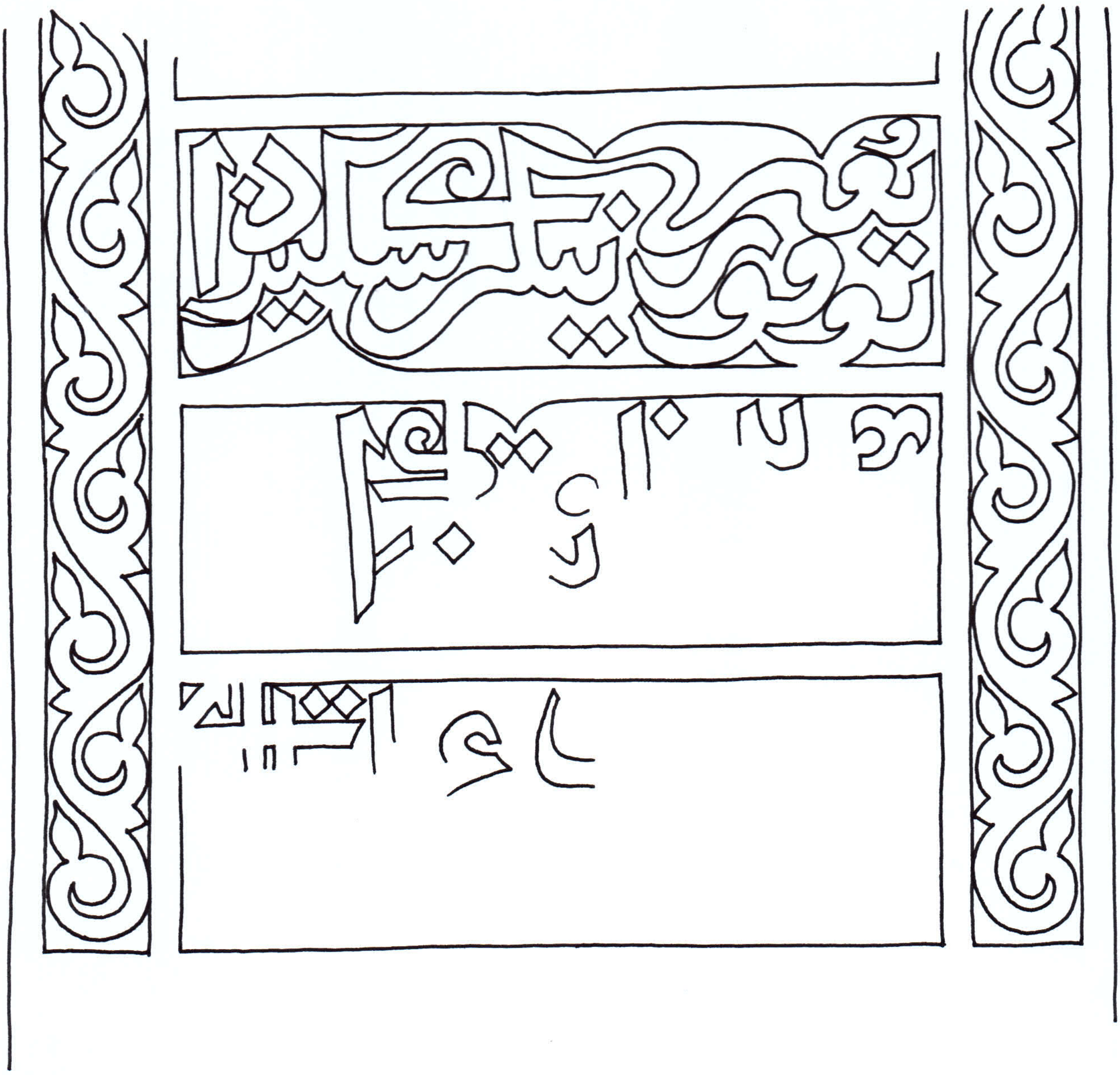

2:3:№18:A:б.

66

2:3:№19:A:a

67

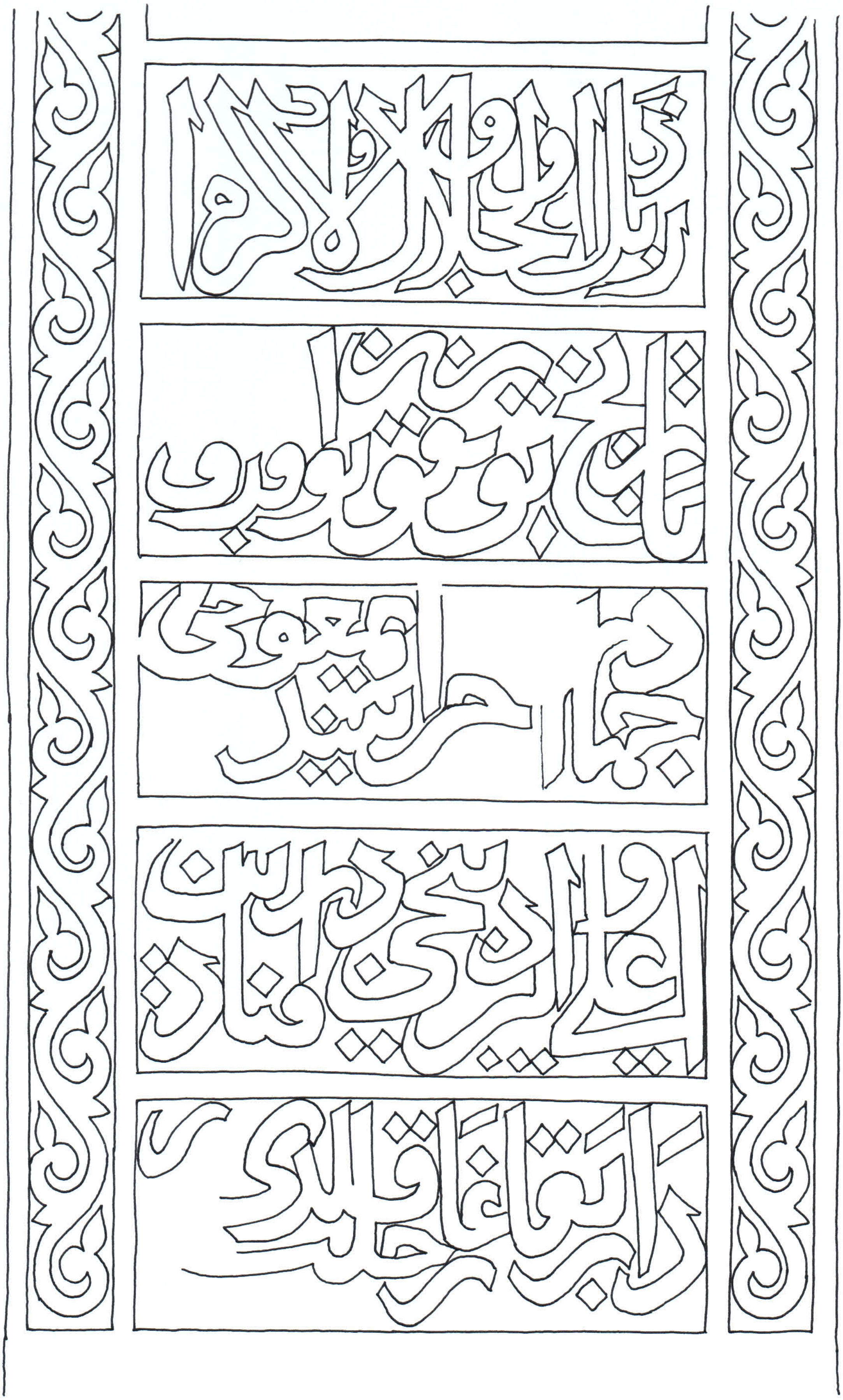

2 : 3 : №19 : A : δ.

67

2:3:№20:A:a

68

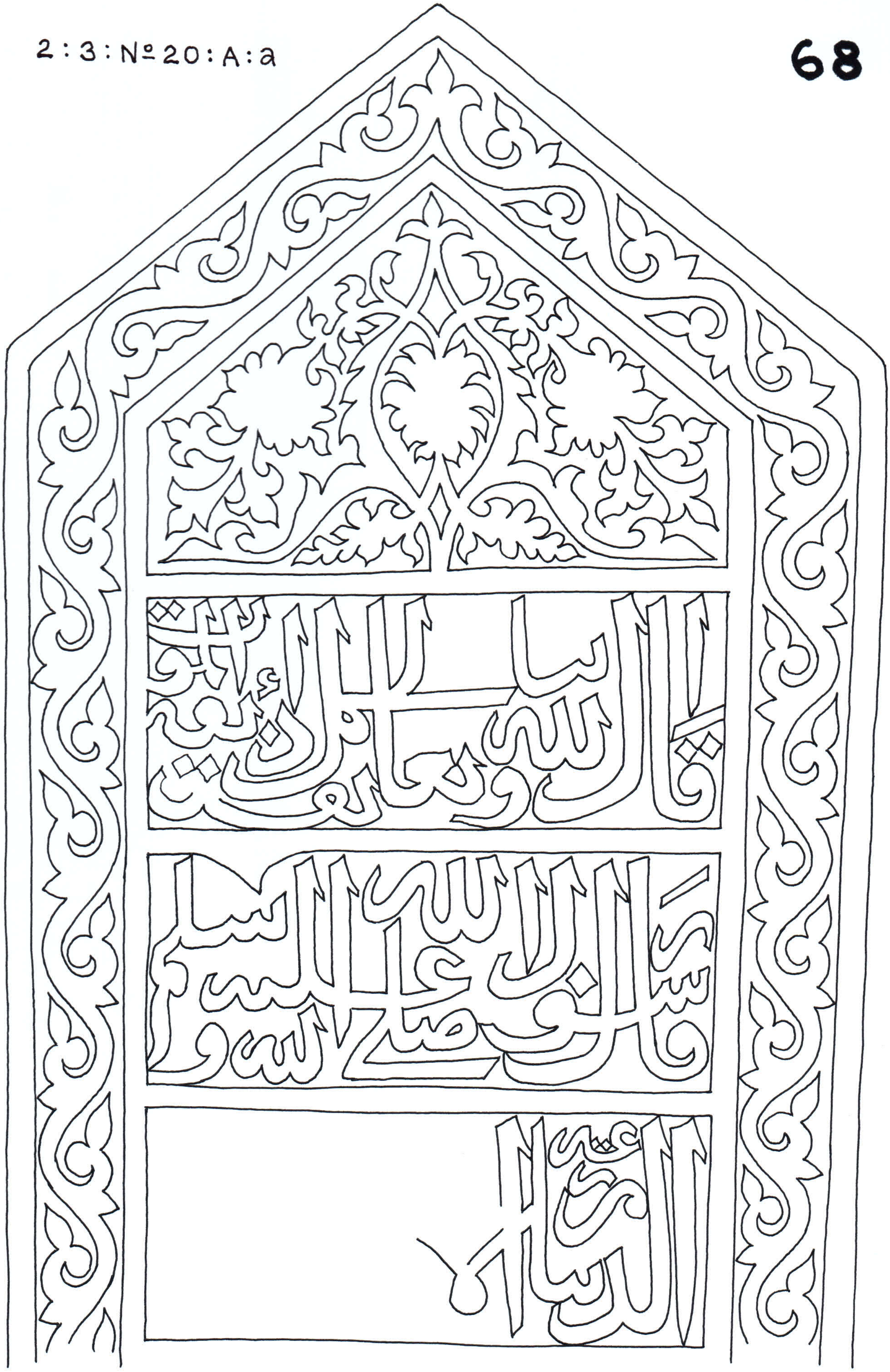

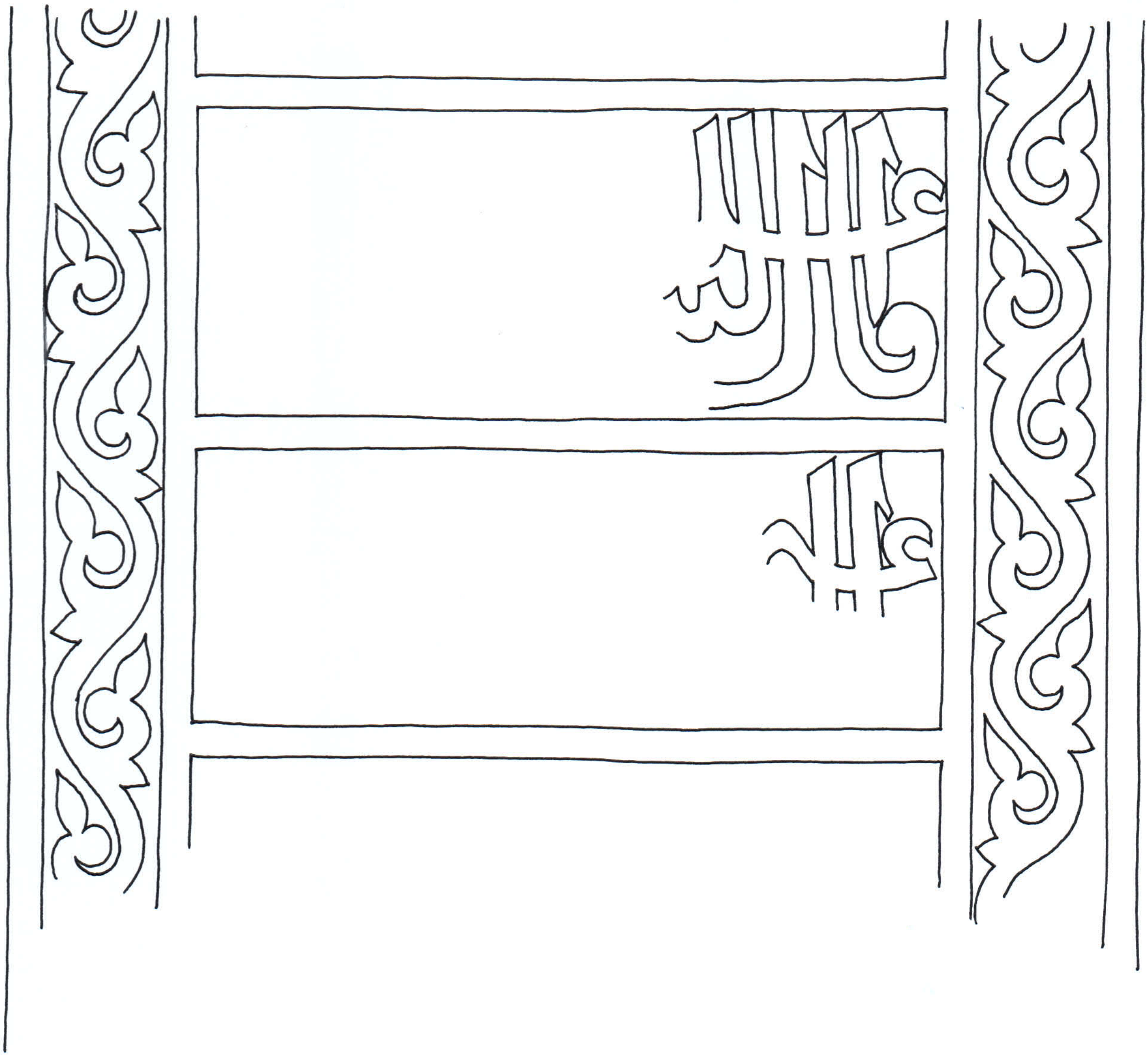

2:3:№20:A:δ. **68**

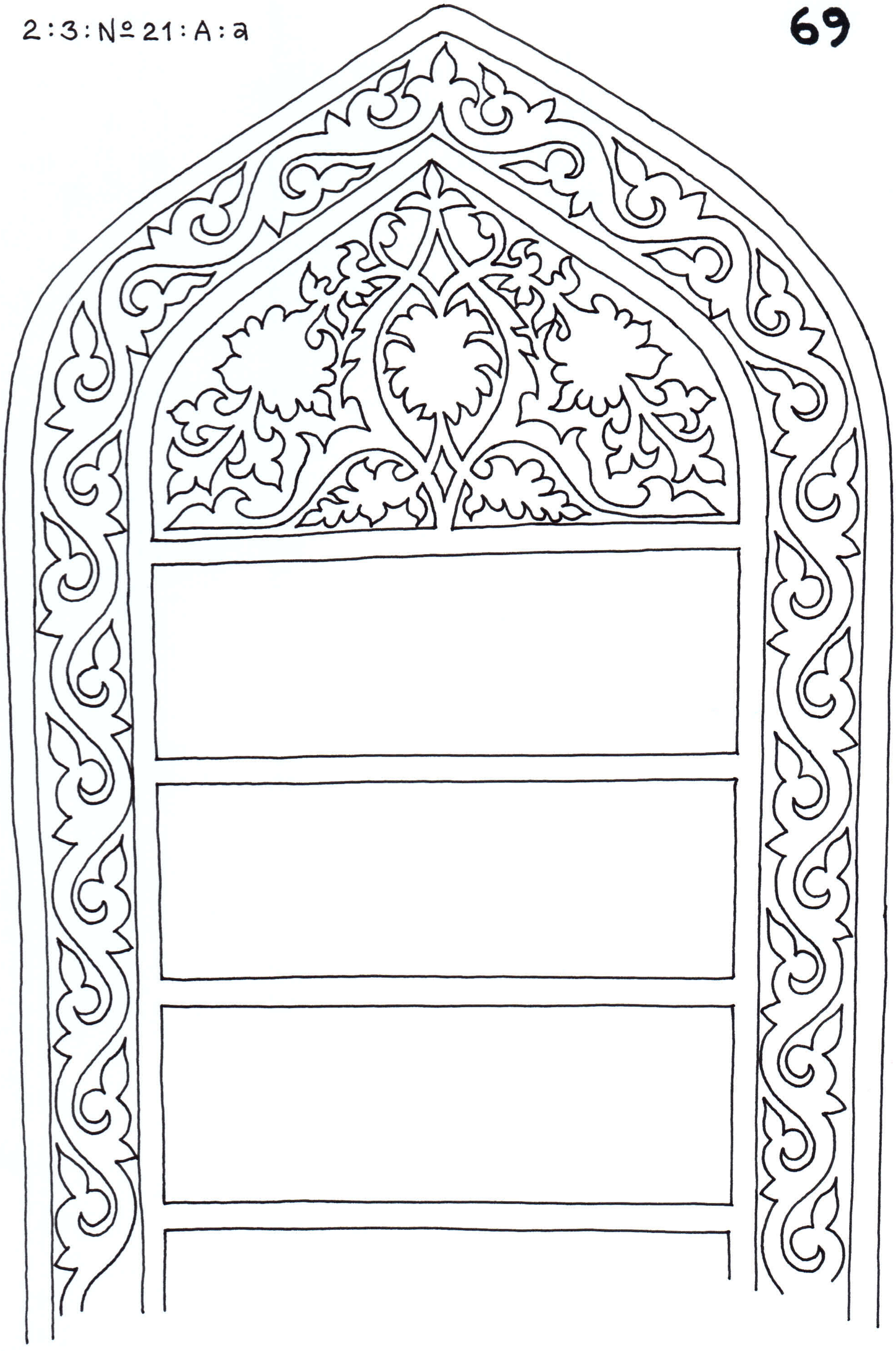

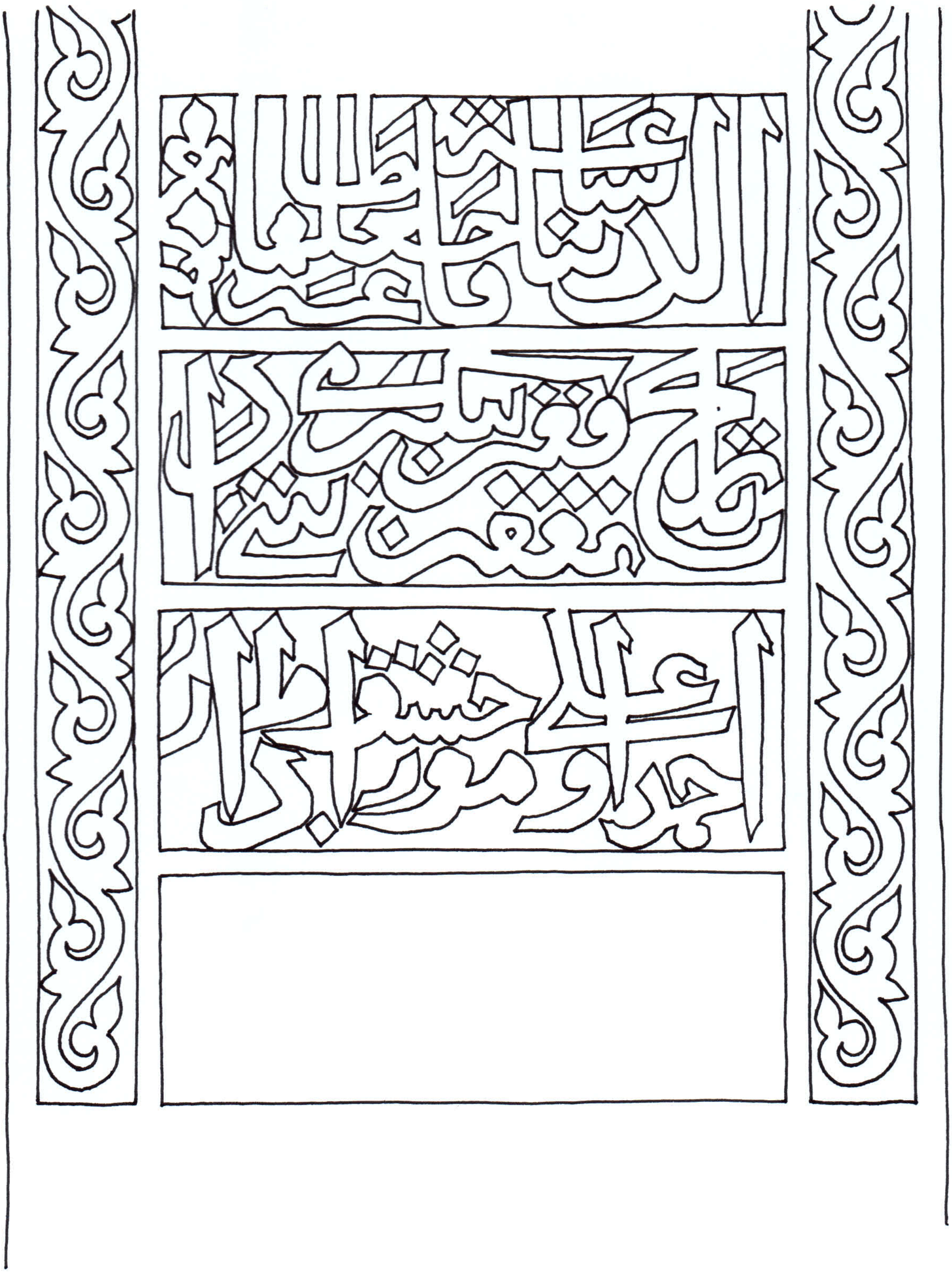

2 : 3 : №21 : A : б.

69

2:3:№22:A:a

70

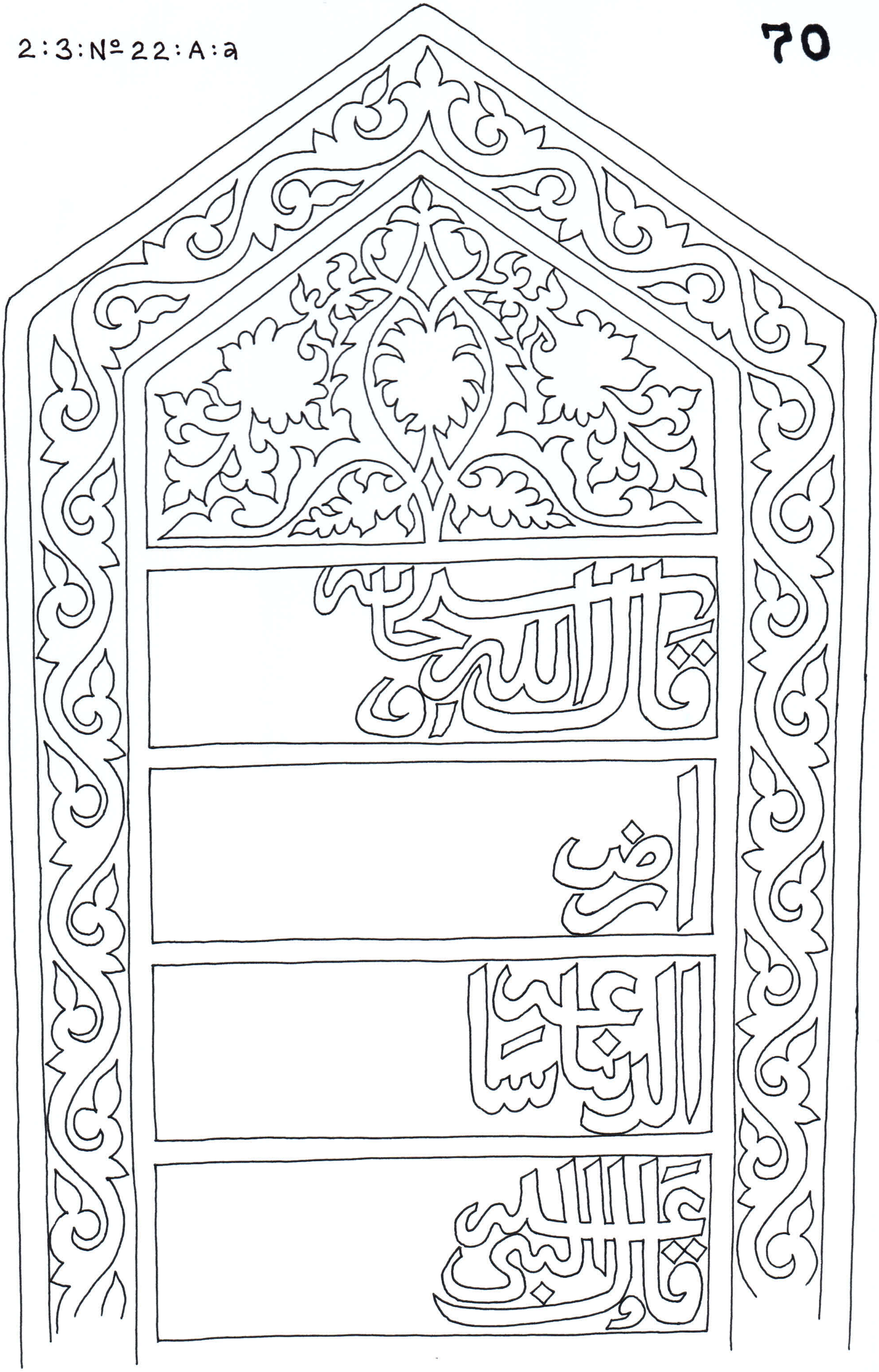

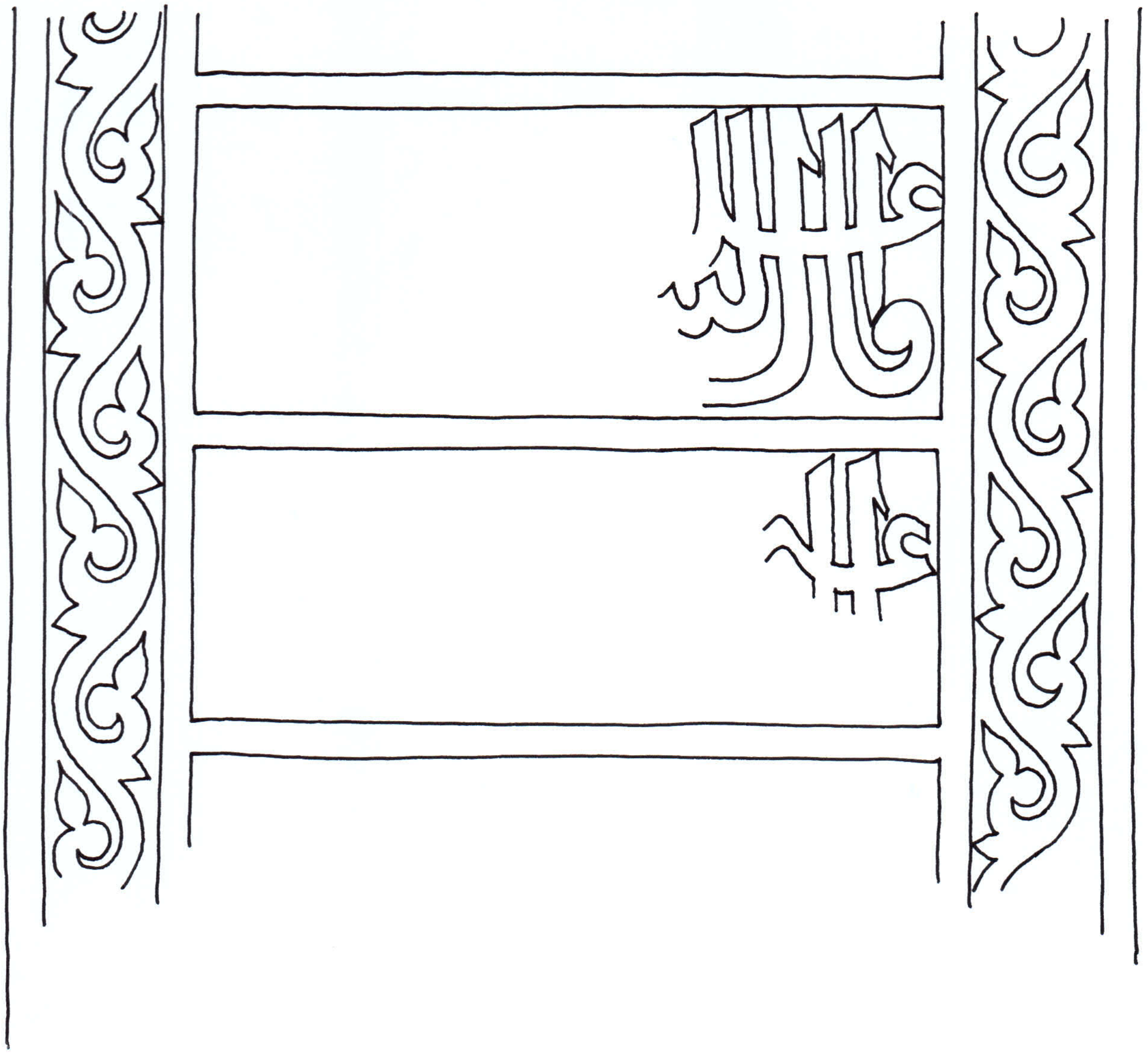

2:3:№22:A:б. **70**

2:3:№22

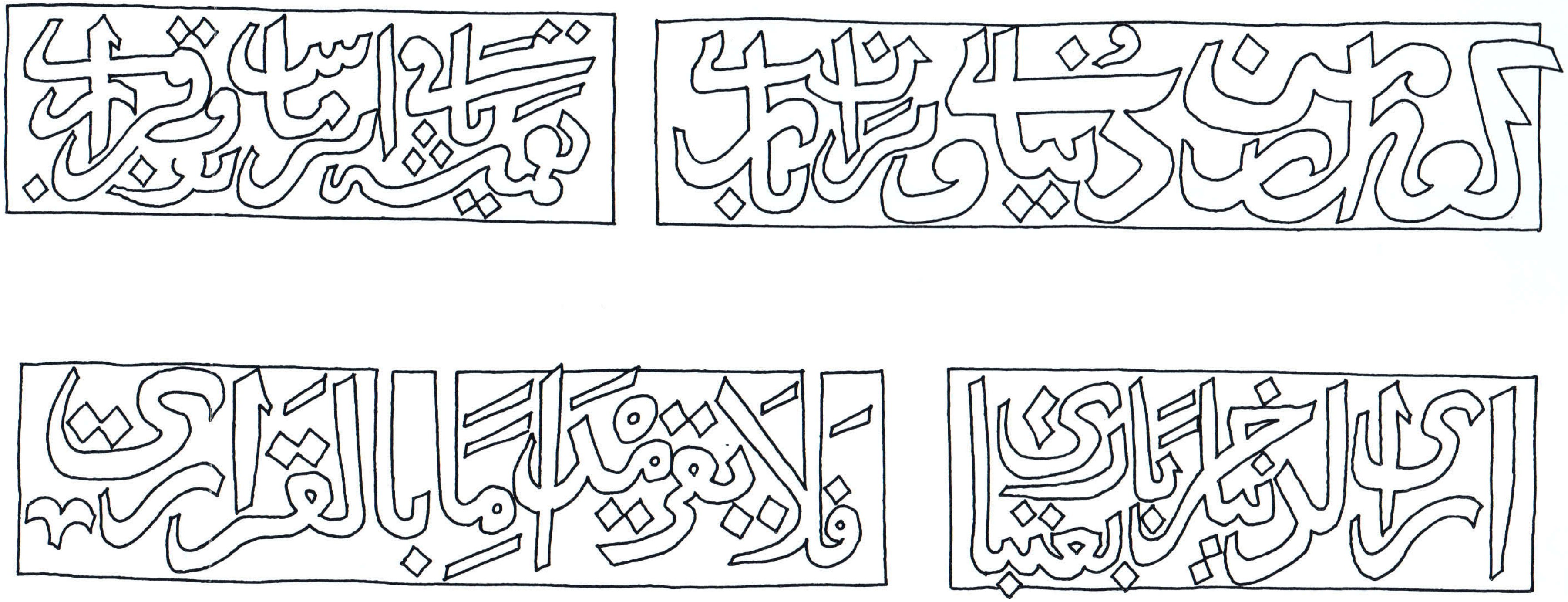

70

2 : 3 : № 22 : Б, Г.

2:3:№23:A:a

71

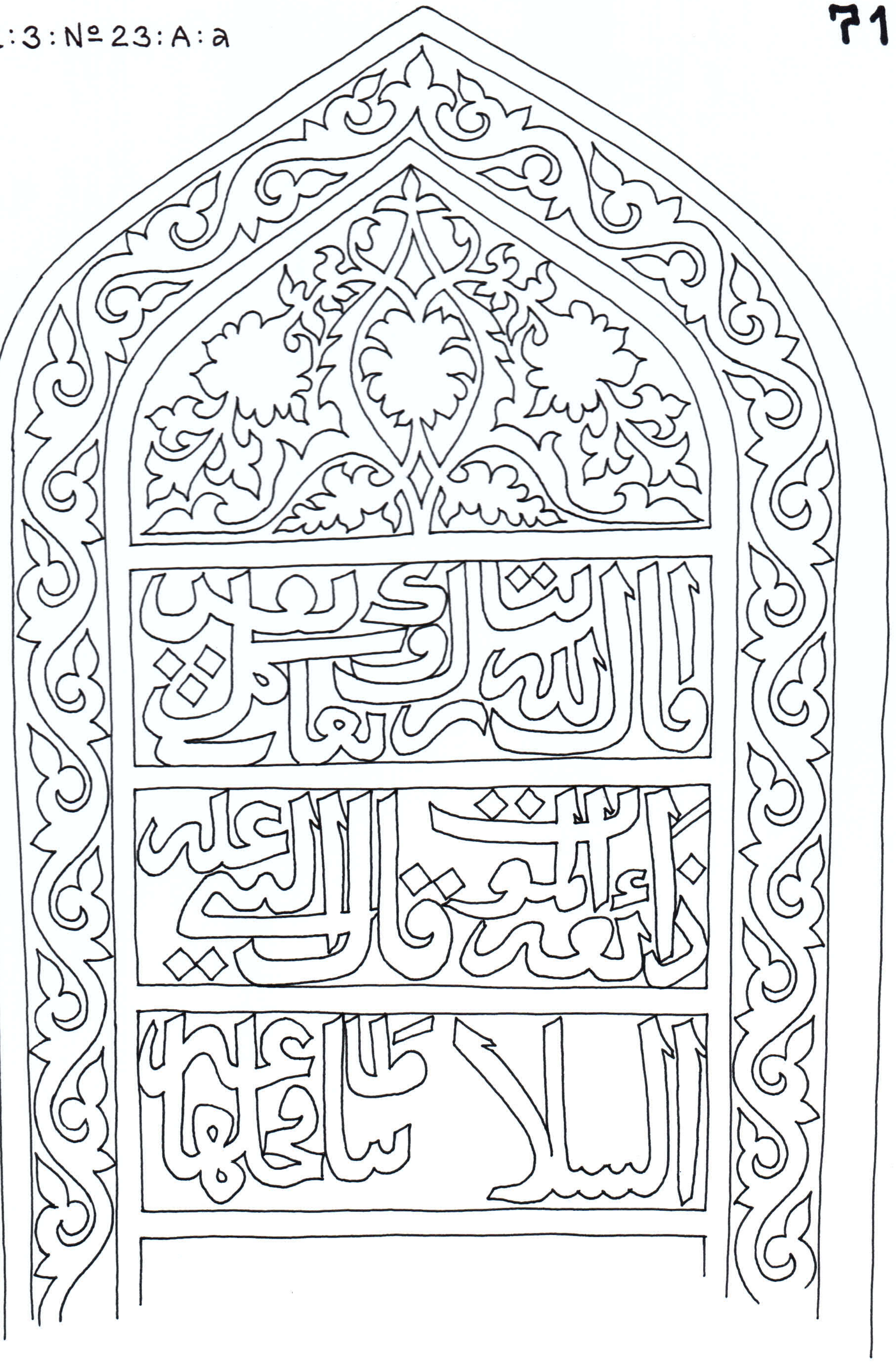

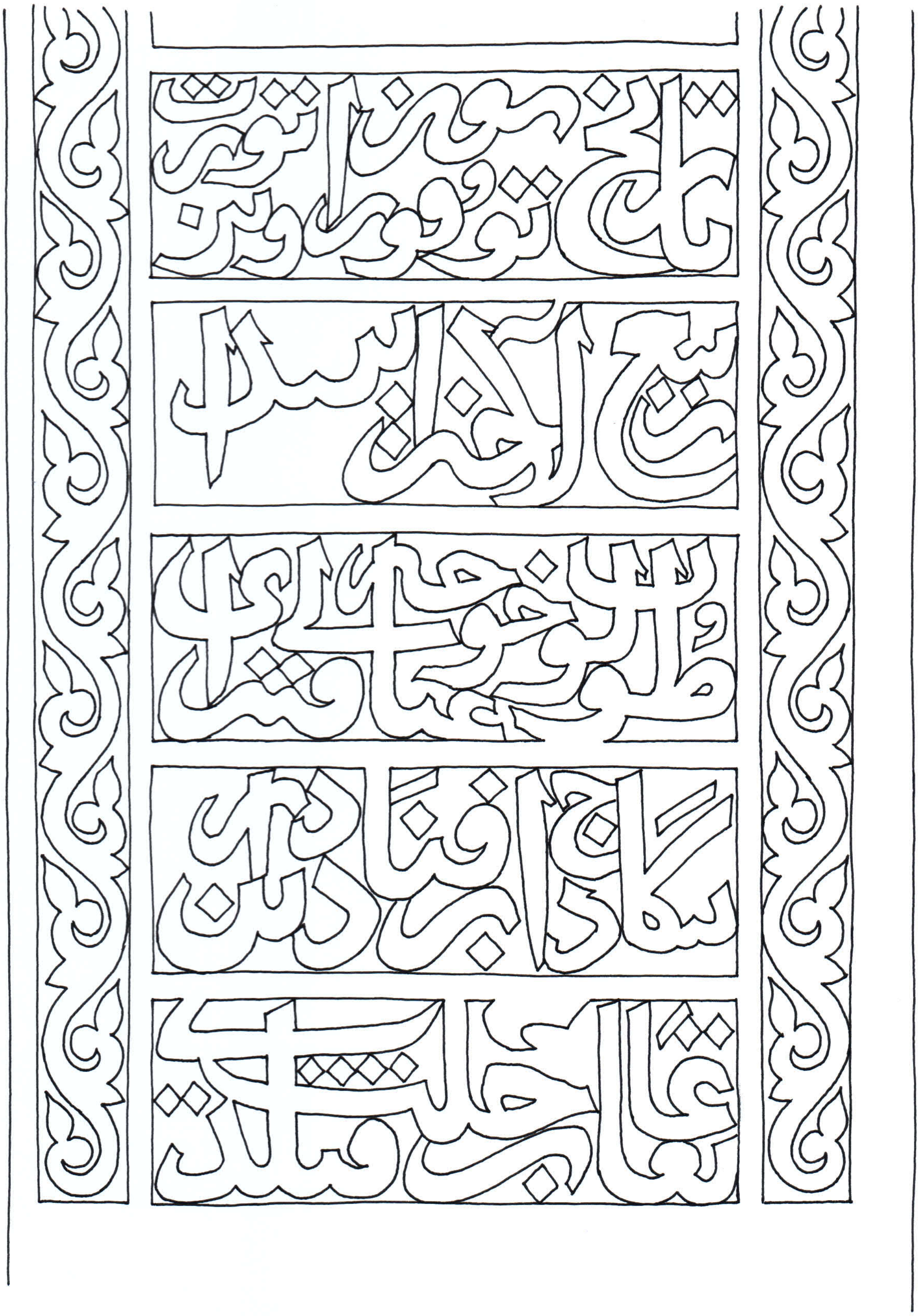

2:3:№23:A:б.

71

2:4:№1:A:a

72

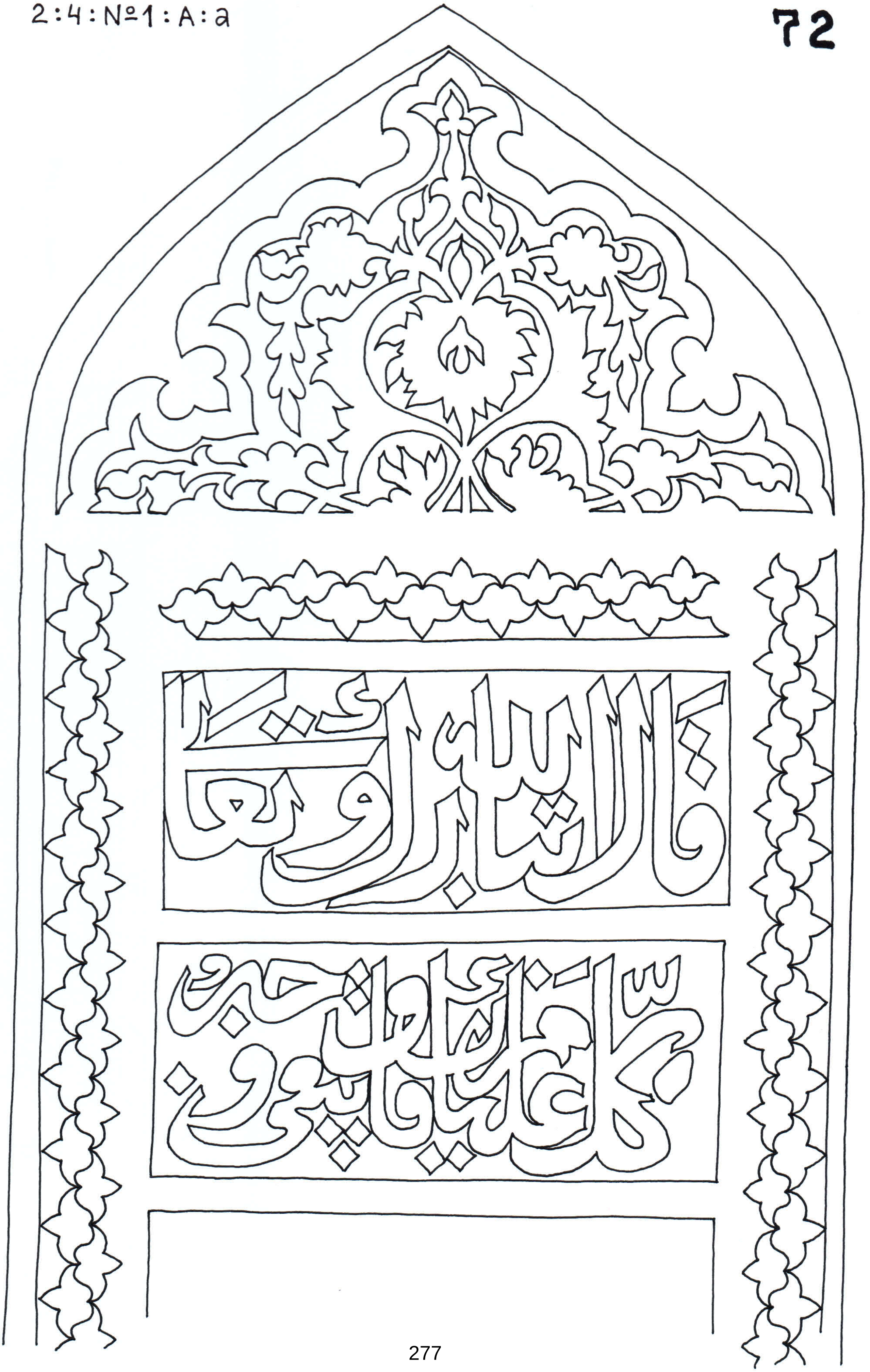

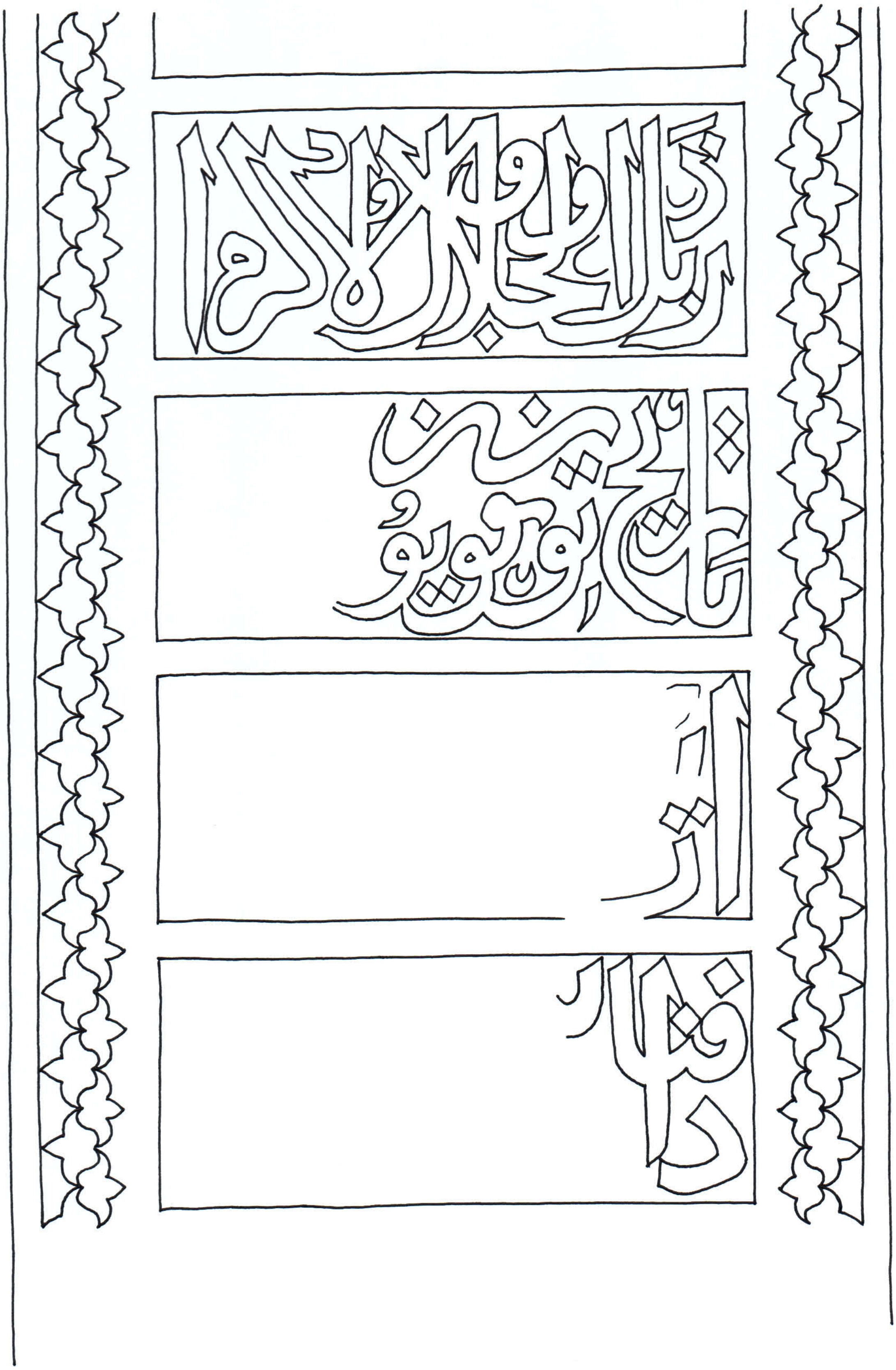

2 : 4 : №1 : A : δ.

72

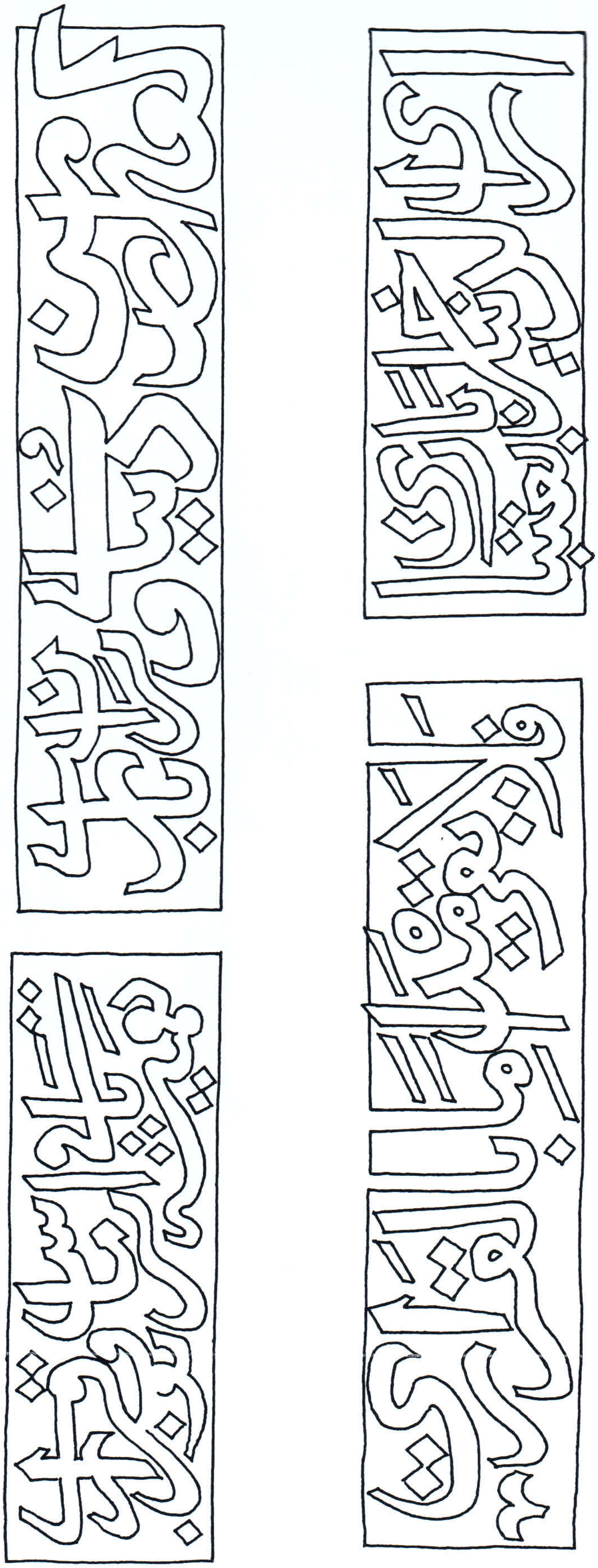

72

2:4:№1:Б,Г.

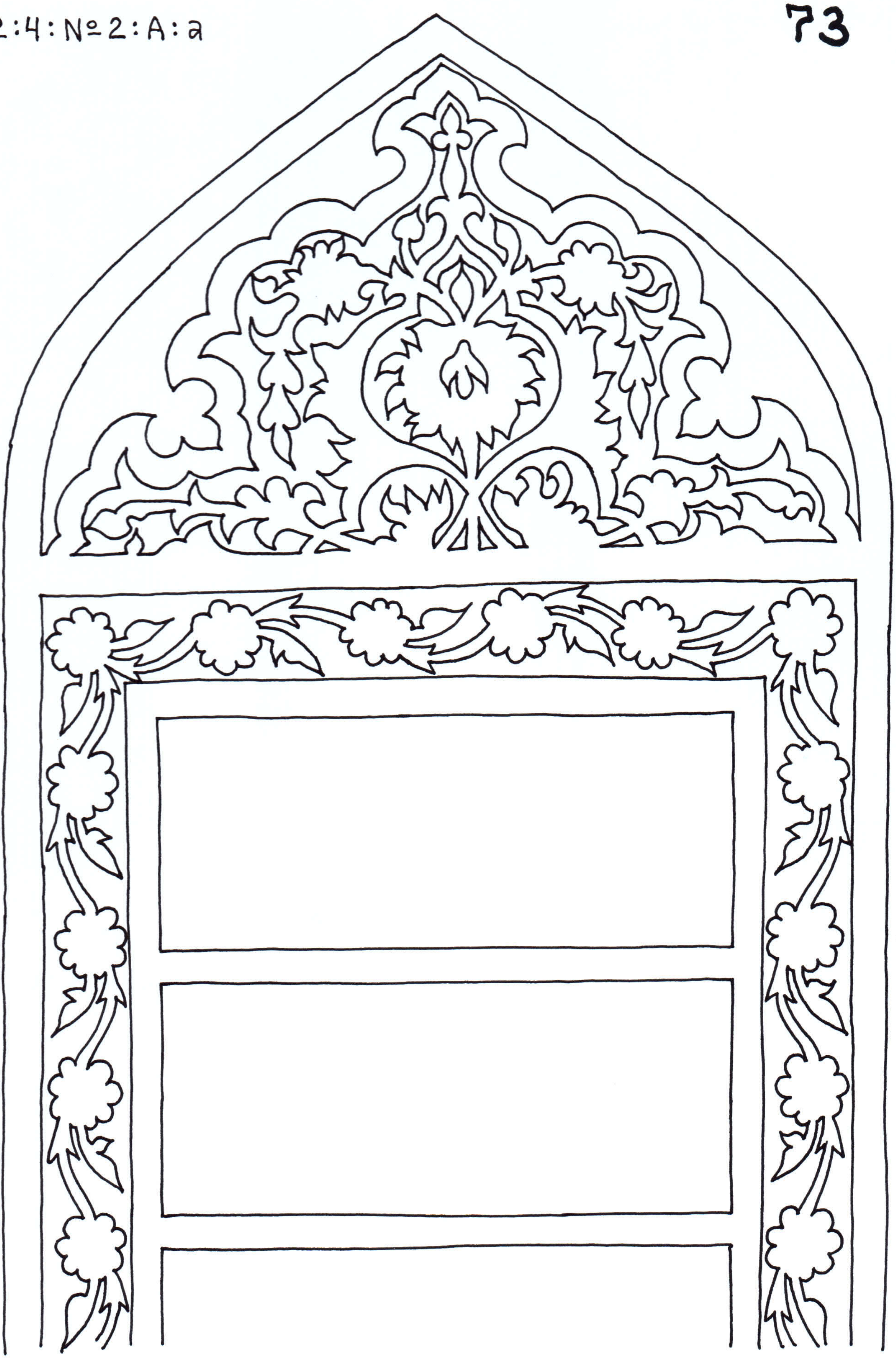

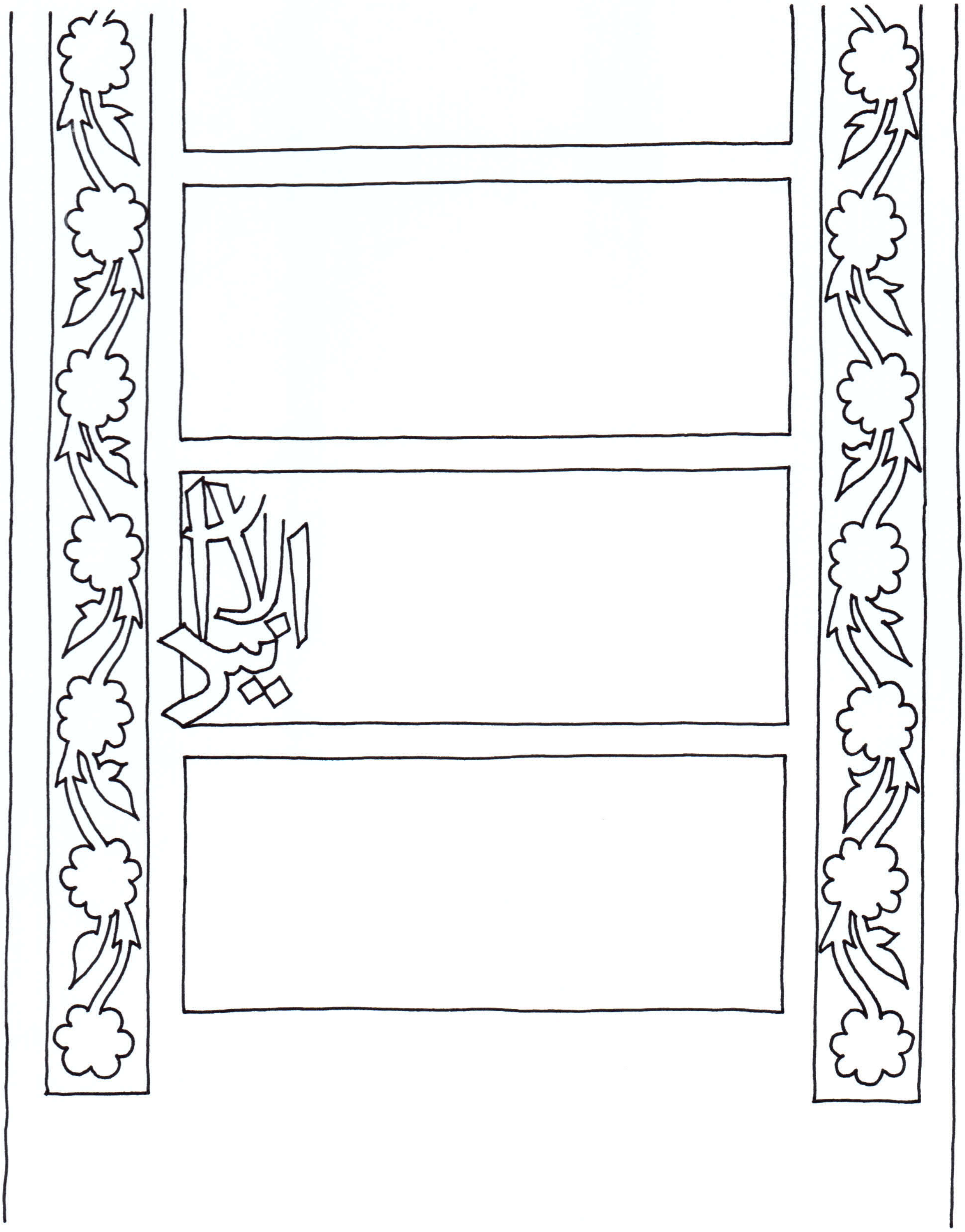

2:4:№2:A:δ.

73

73

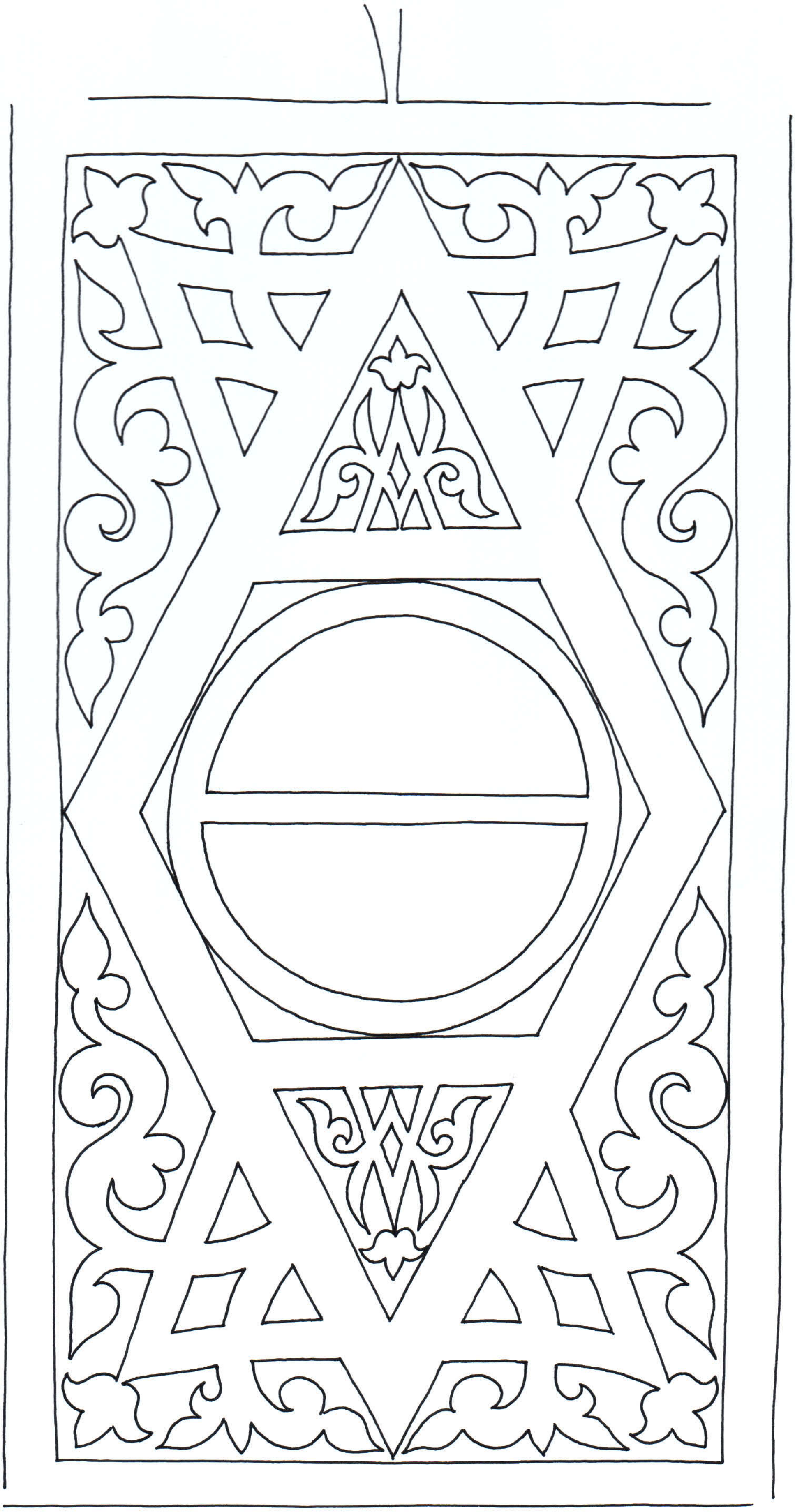

2:4:№2:B

2:4:№2: Б,Г.

2:4:№3:a

74

قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى وجه
ربك ذو الجلال والاكرام

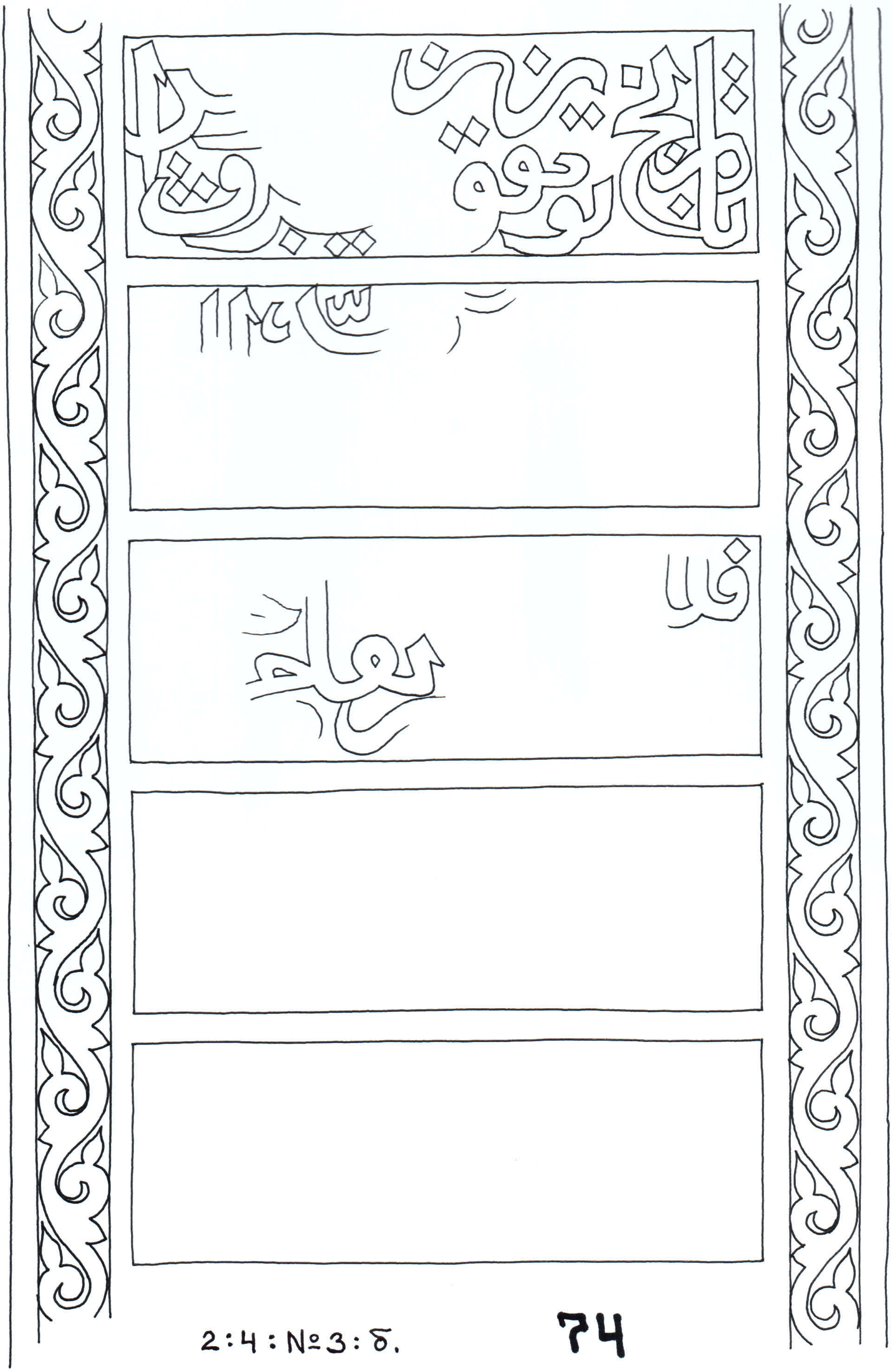

2:4:№3:б.

74

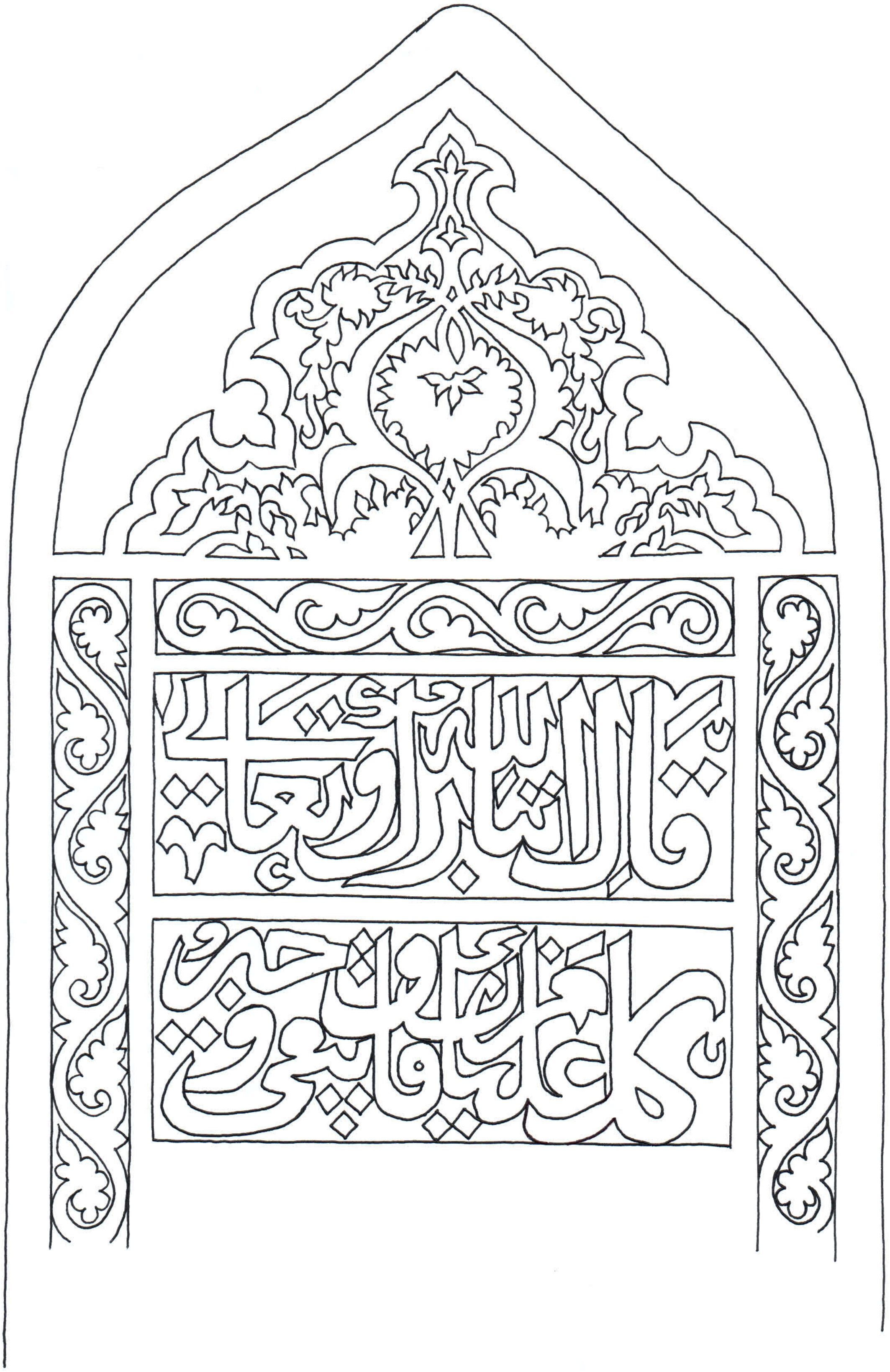

2 : 4 : № 4 : A : a

75

2:4:№4:A:δ. **75**

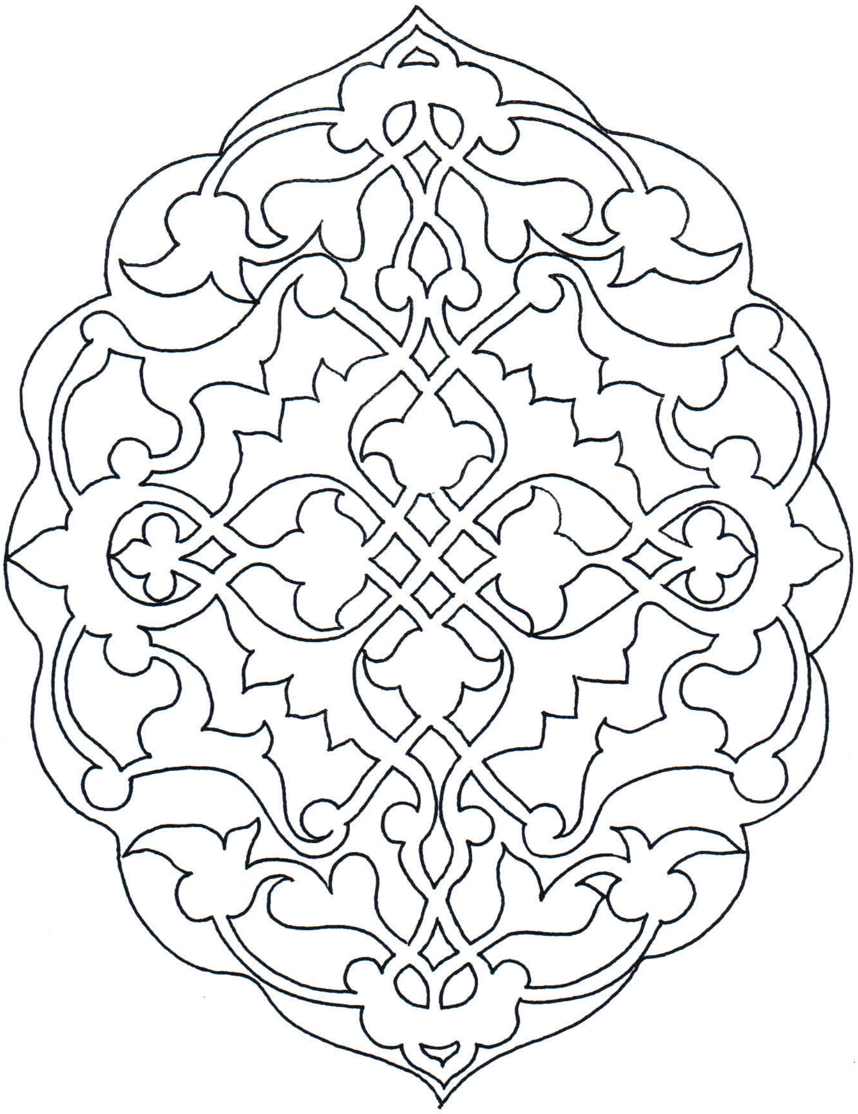

2 : 4 : Nº 5 : B.

76

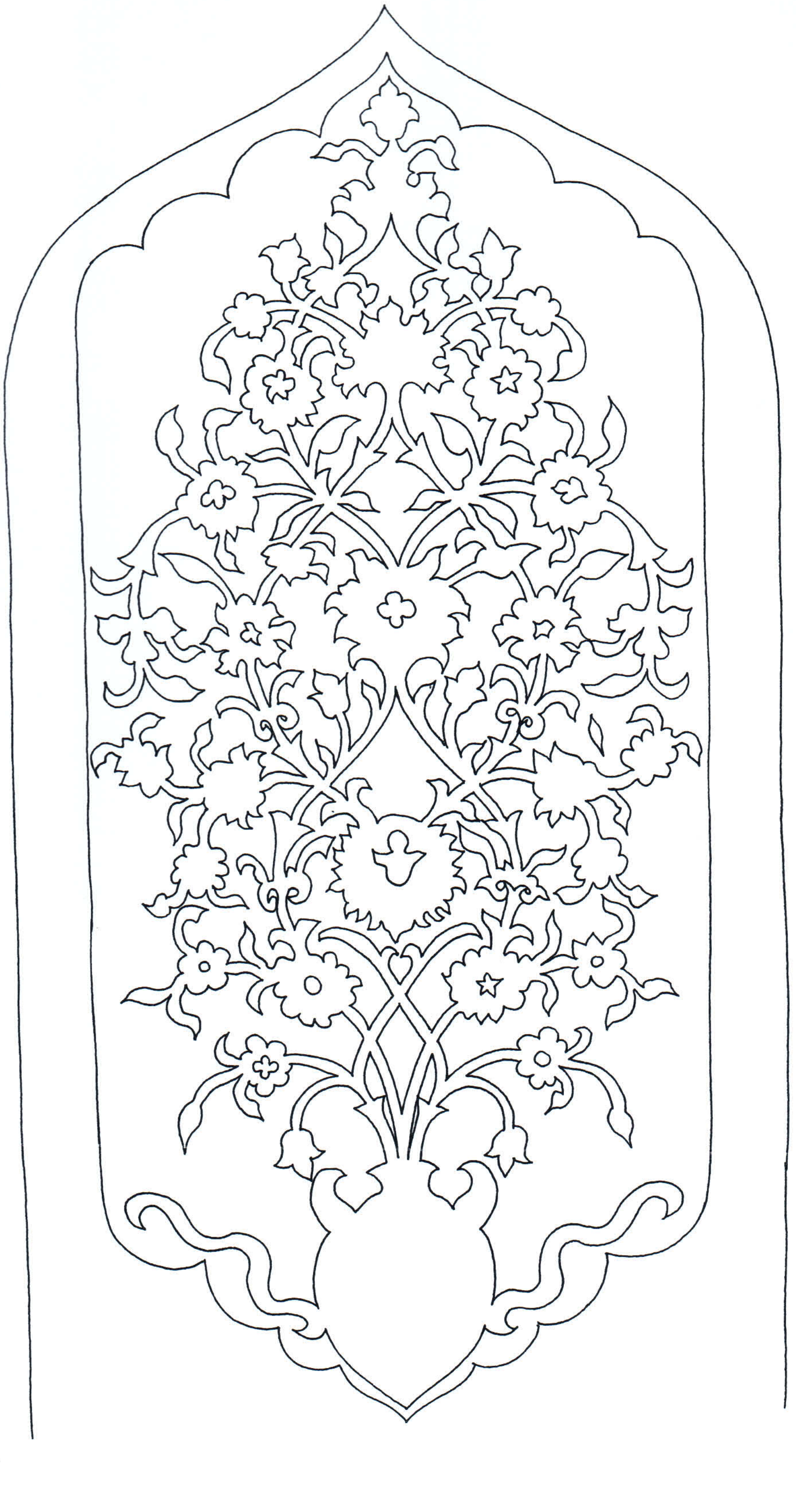

2:4:№6:B

77

78

2:4:№7:B

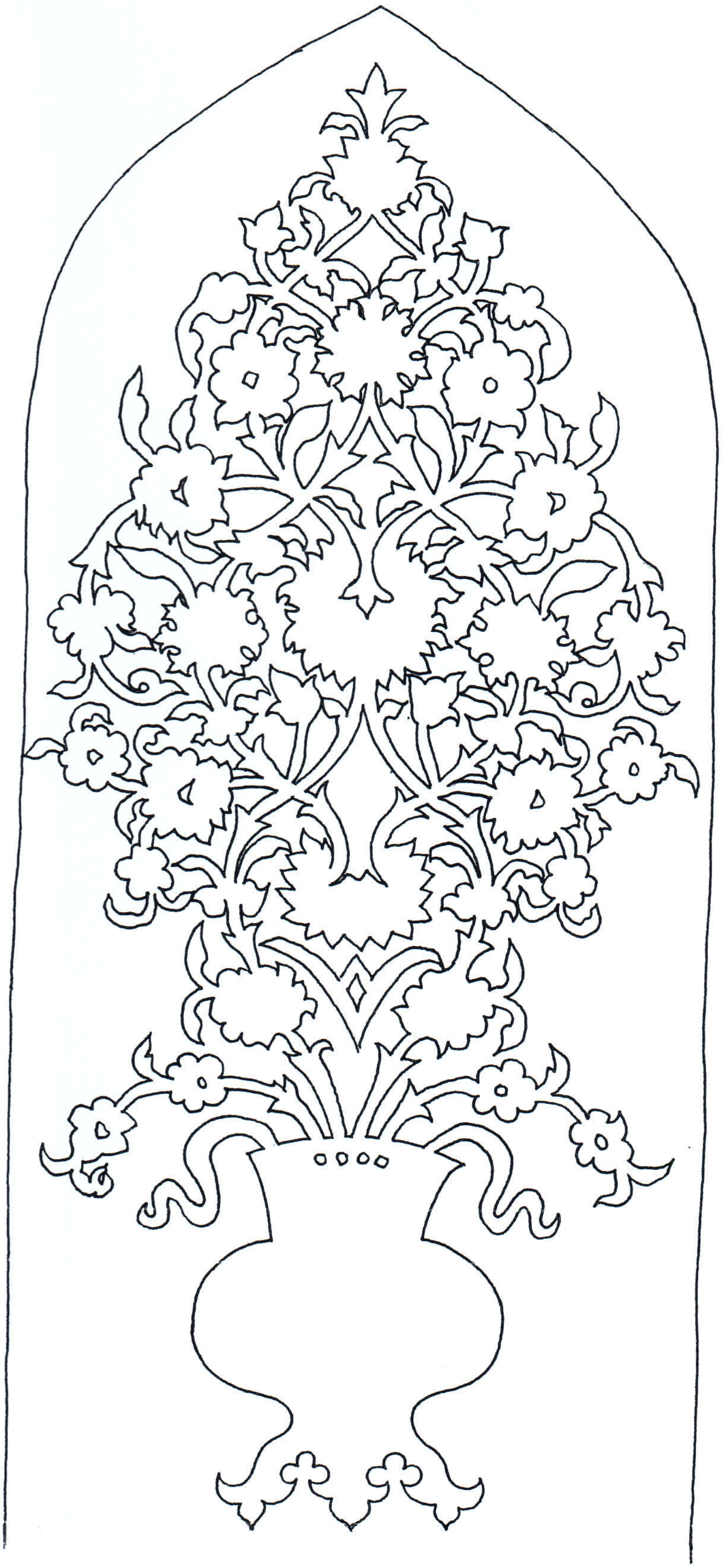

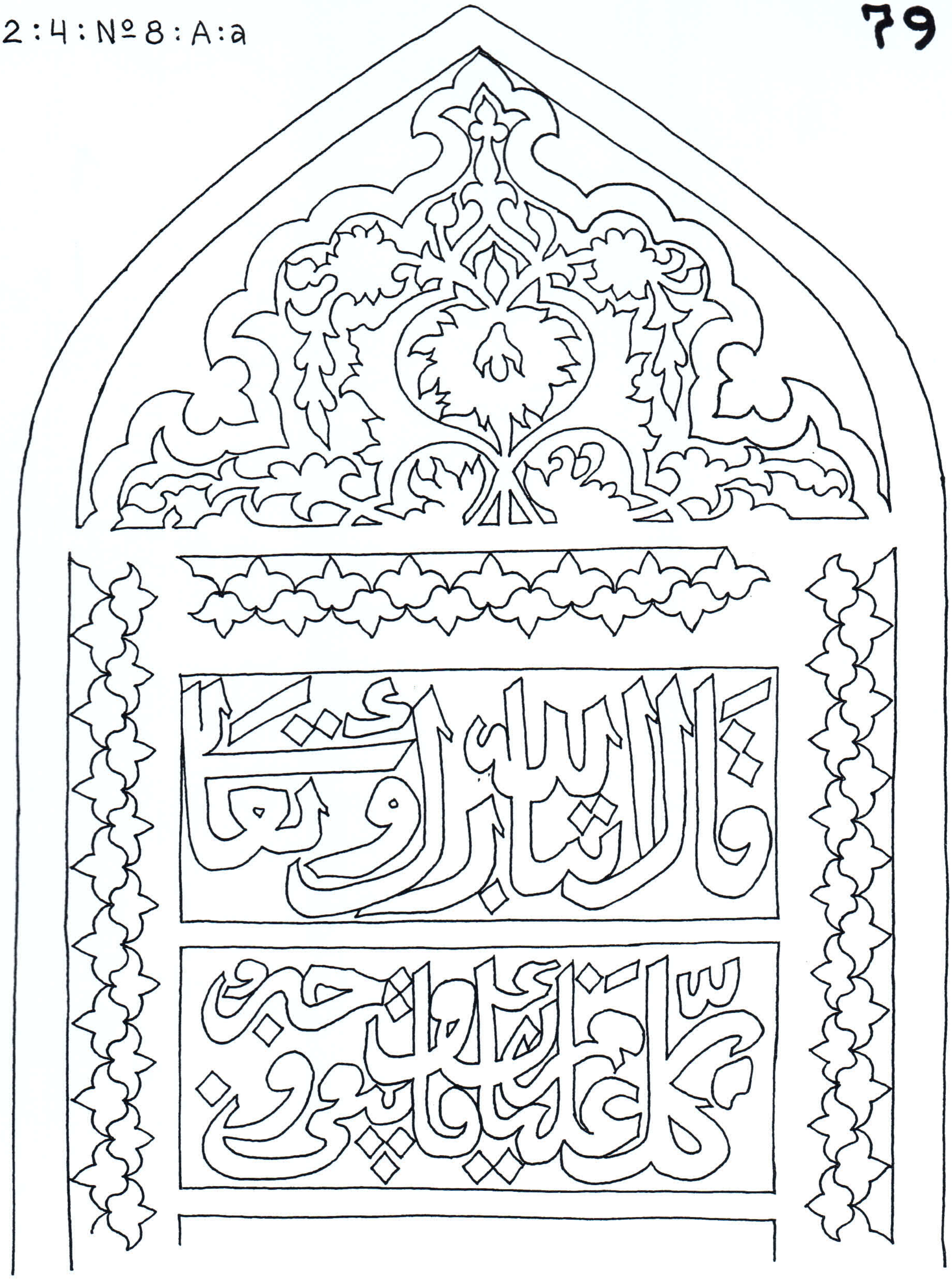
قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى وجه ربك

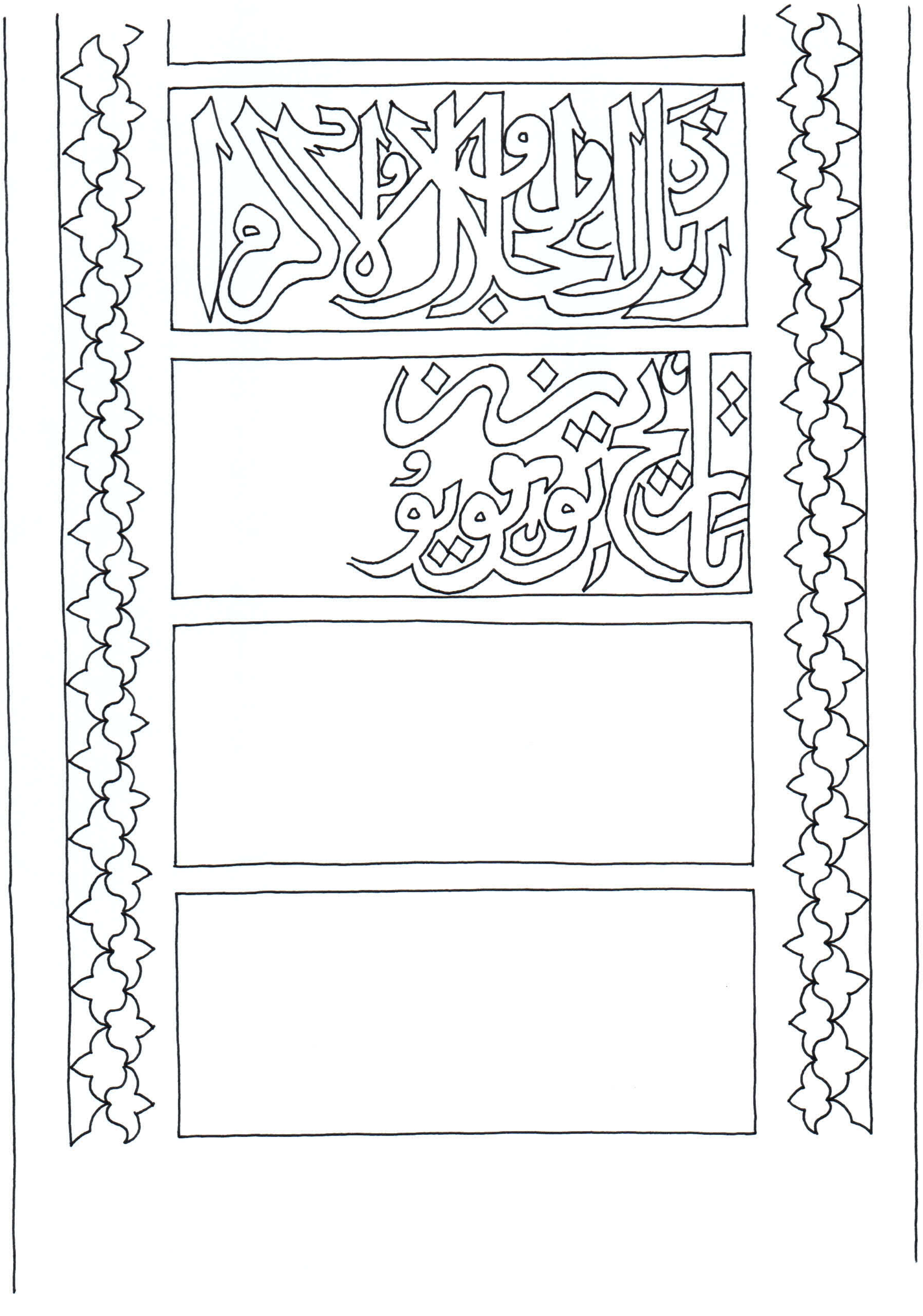

2:4:№8:A:δ.

79

2:4:№9:A:a

80

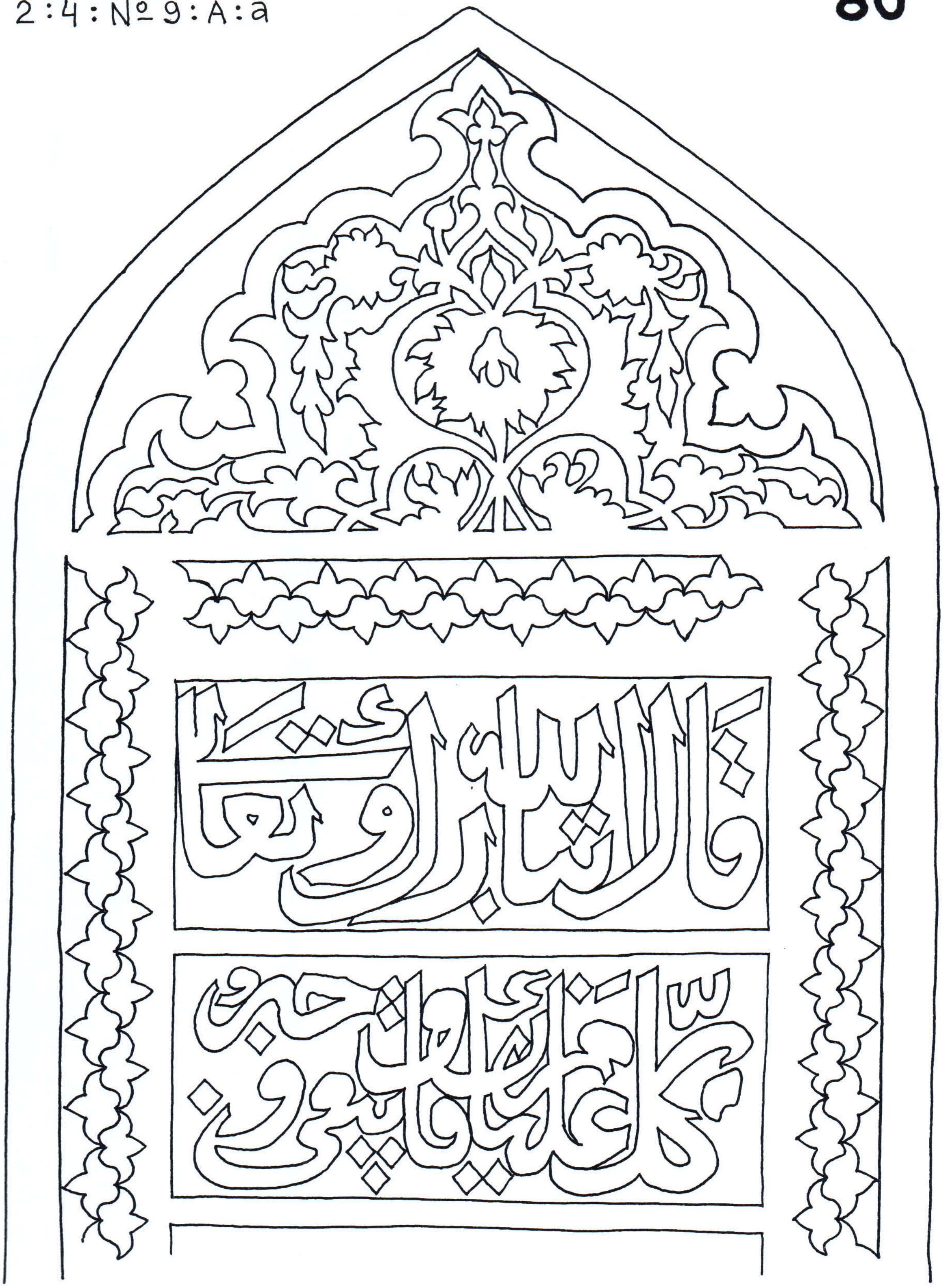

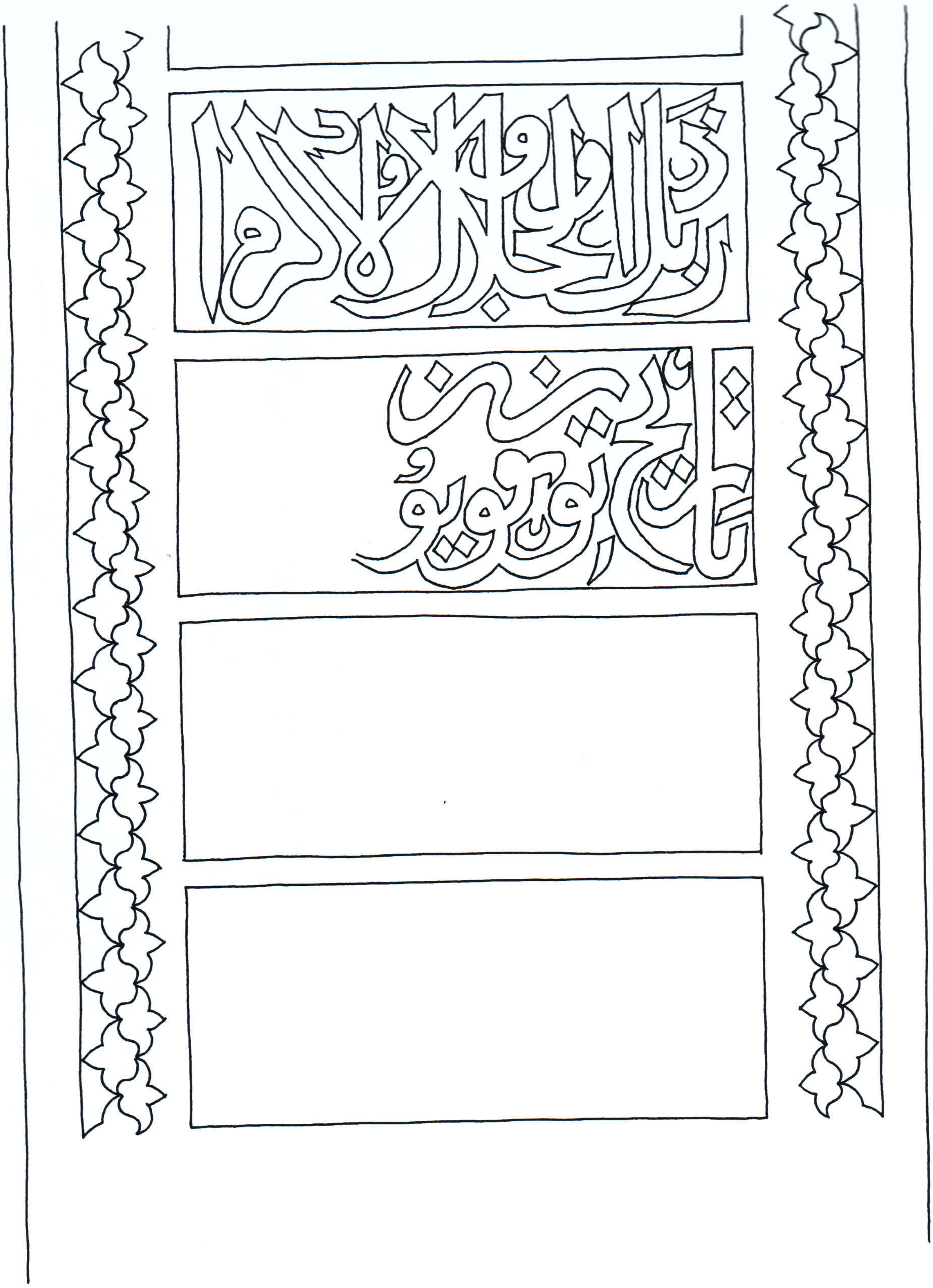

2:4:№9:A:δ.

80

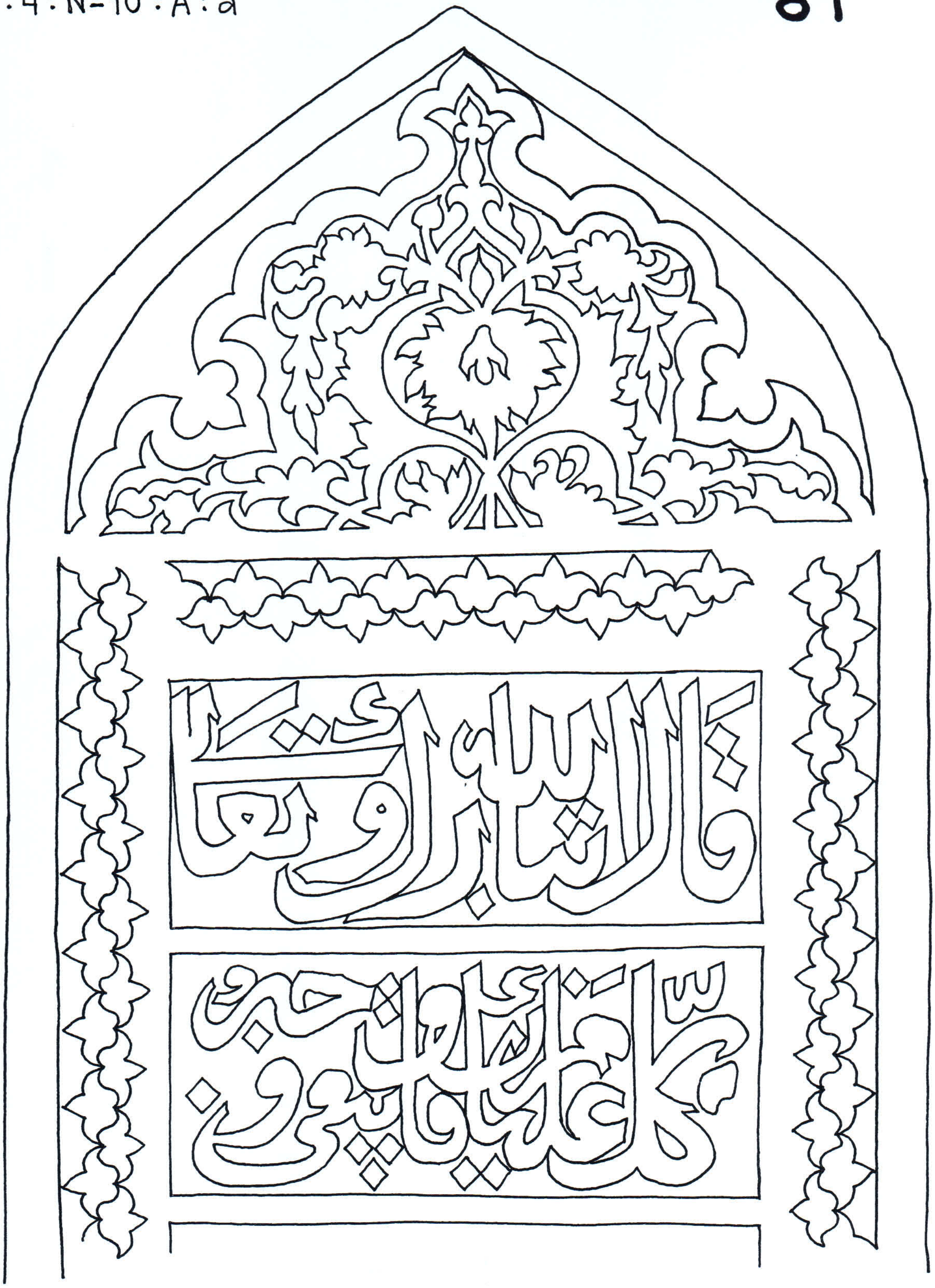
قال الله تبارك وتعالى
كل من عليها فان ويبقى

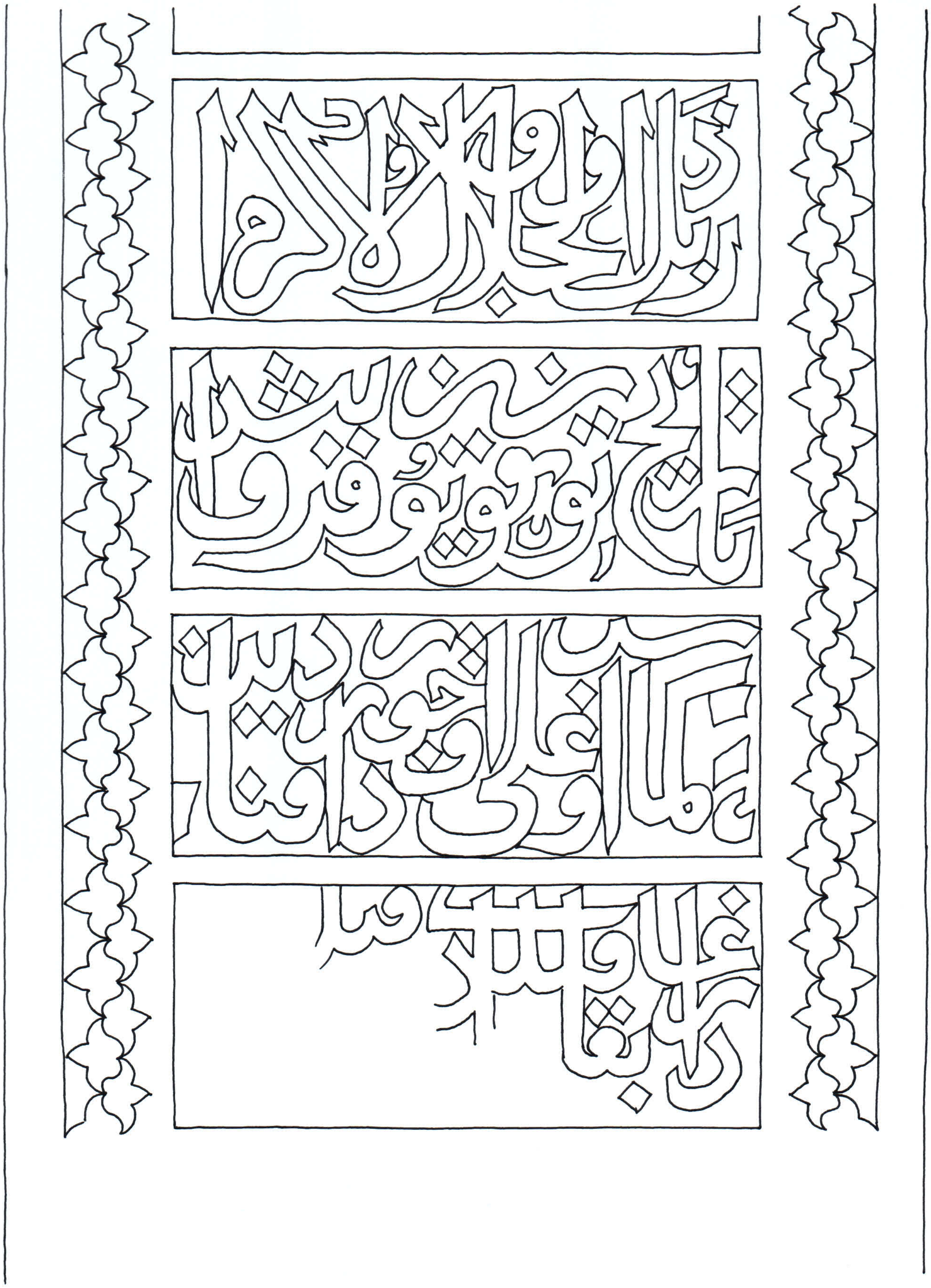

2:4:№10:A:б.

81

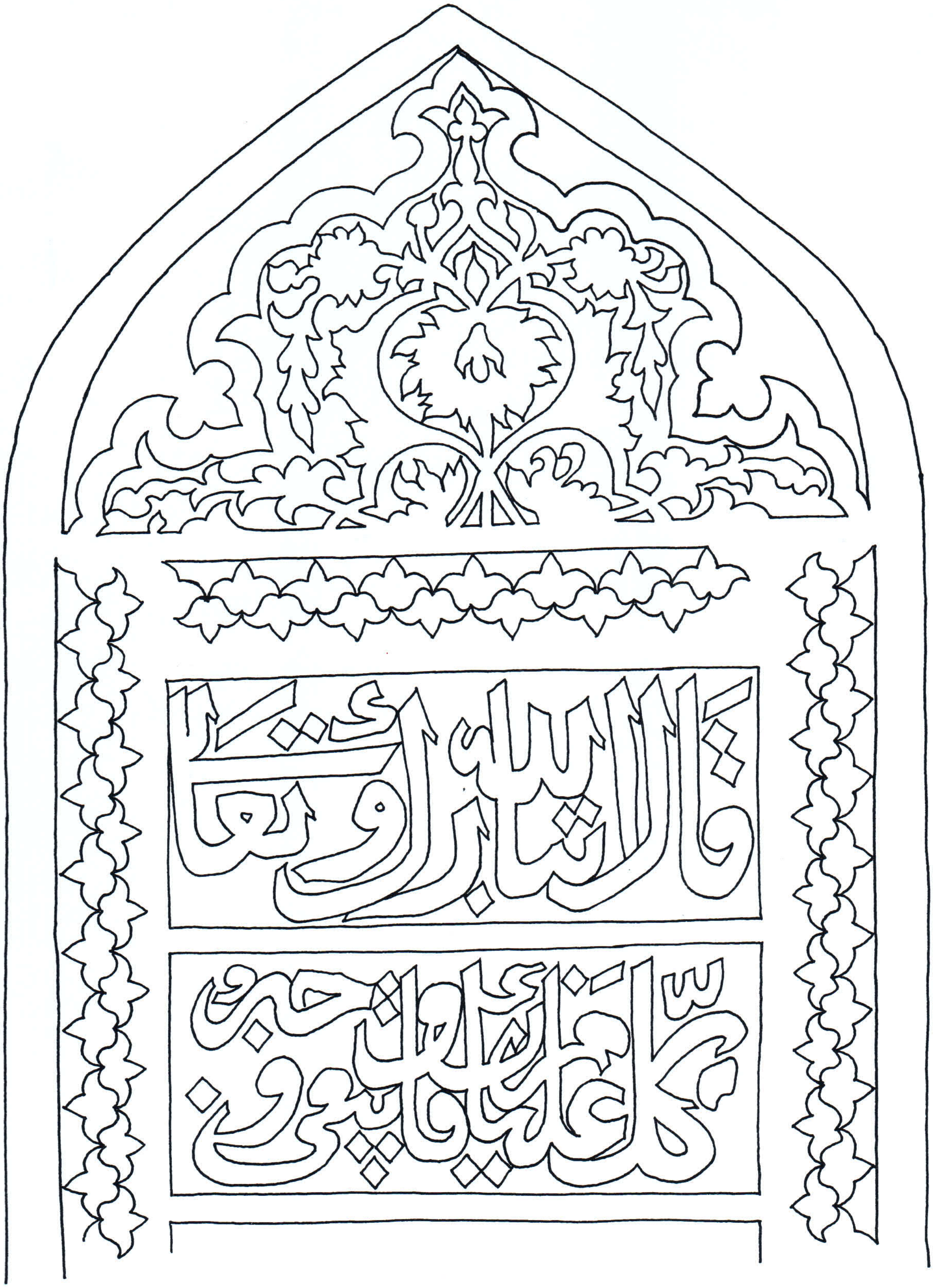

2:4:№11:A:a

82

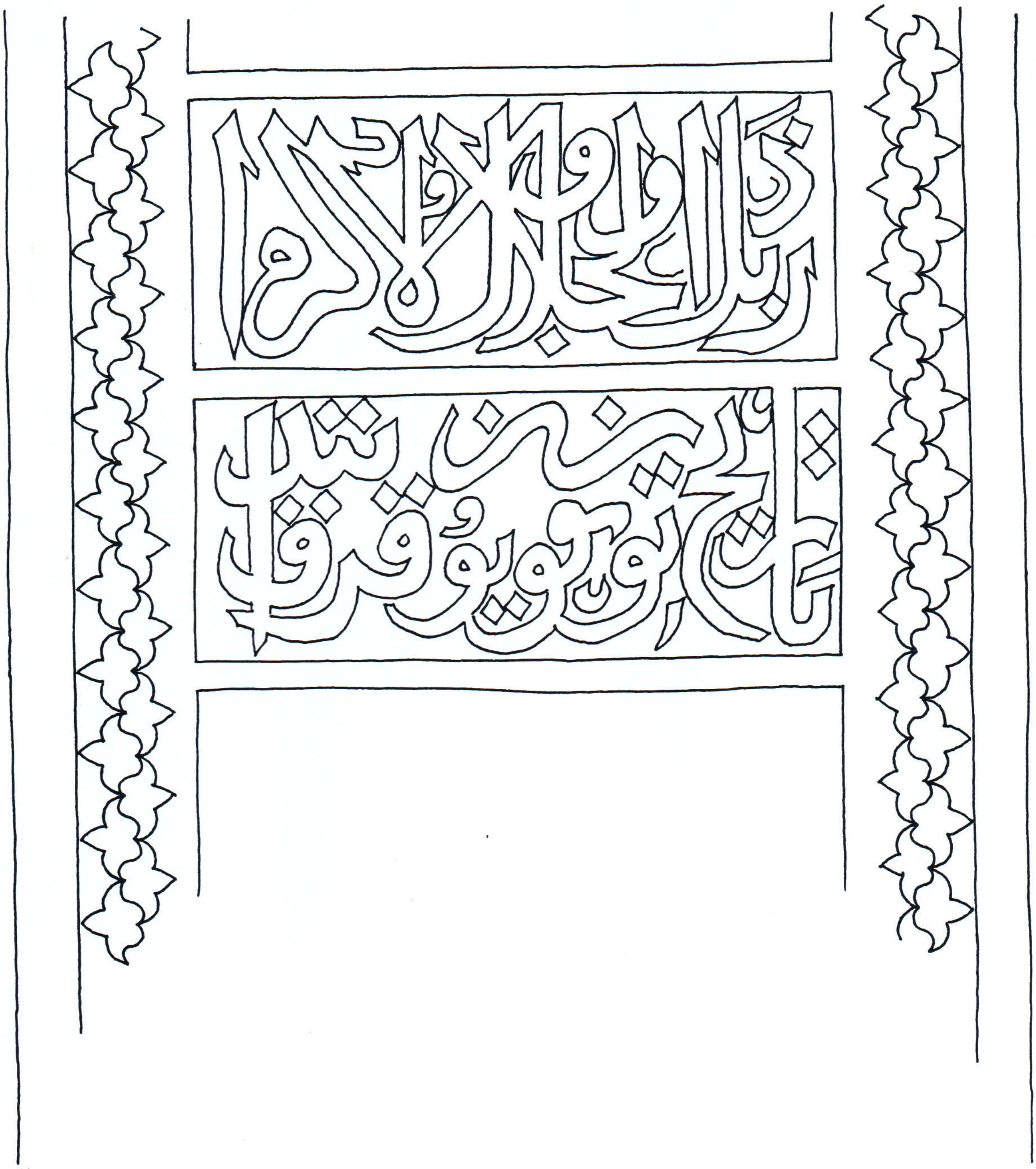

2:4:№11:A:ნ.

82

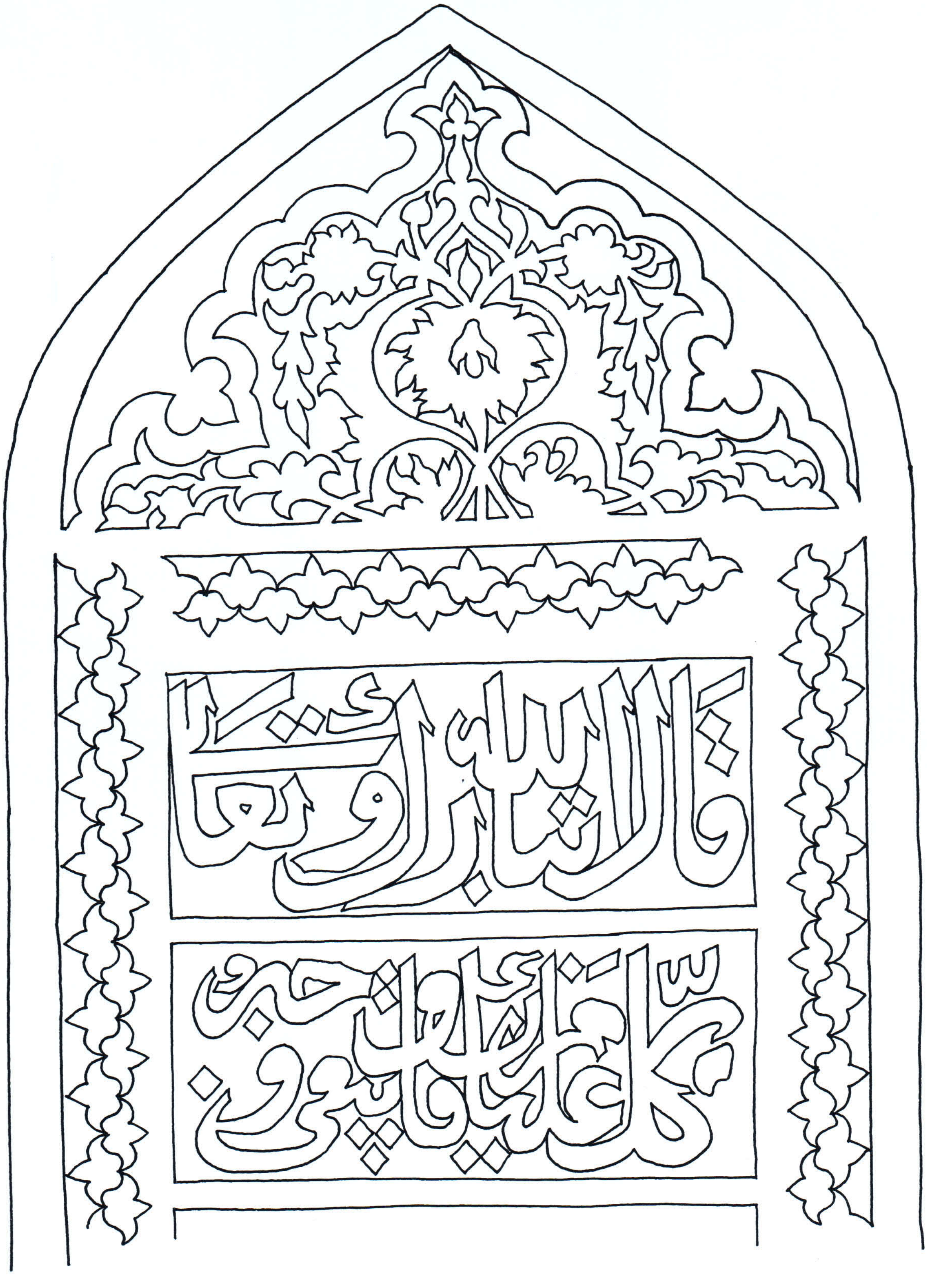

2 : 4 : № 12 : A : a

83

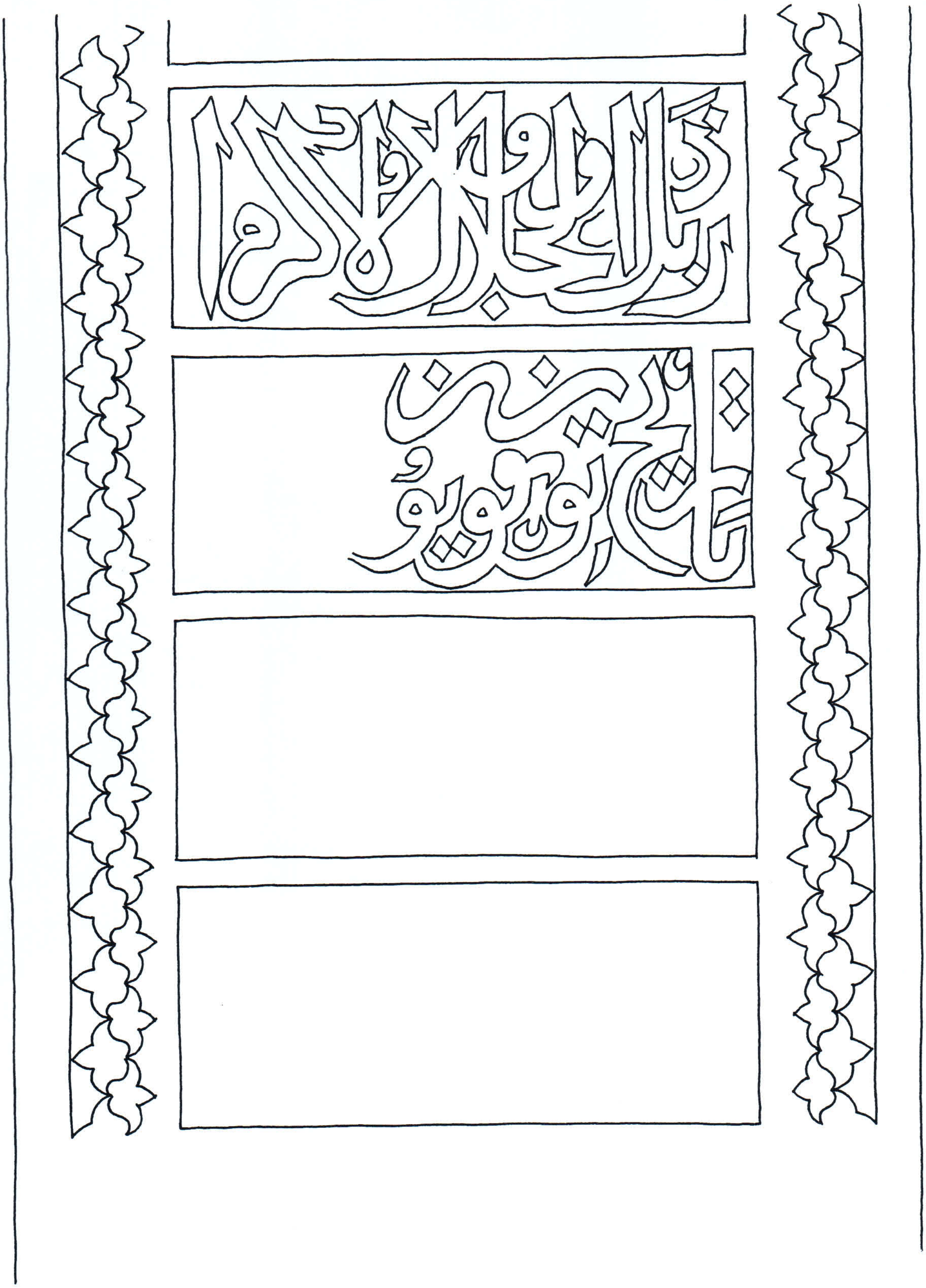

2:4:№12:A:б.

83

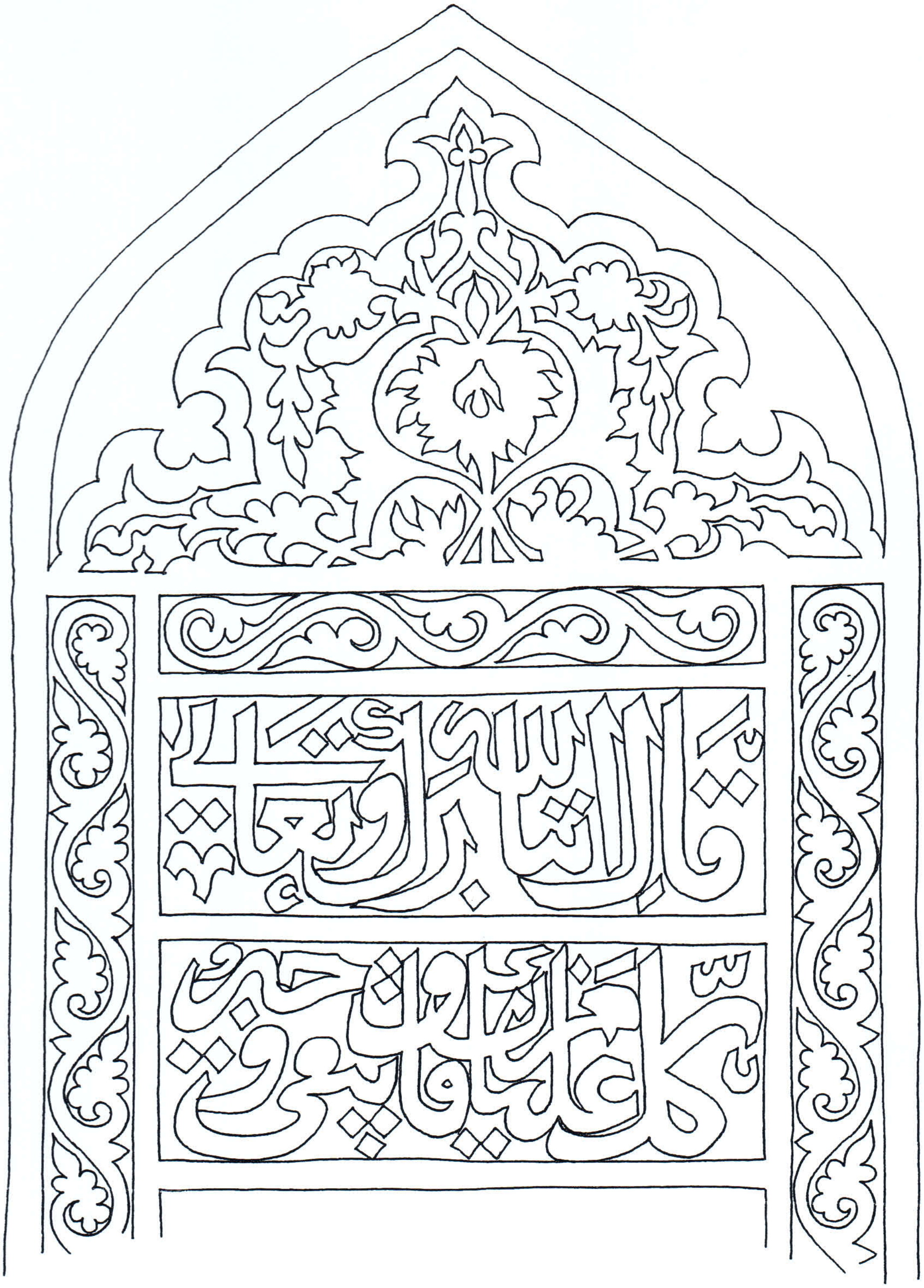

2 : 4 : № 13 : A : a

84

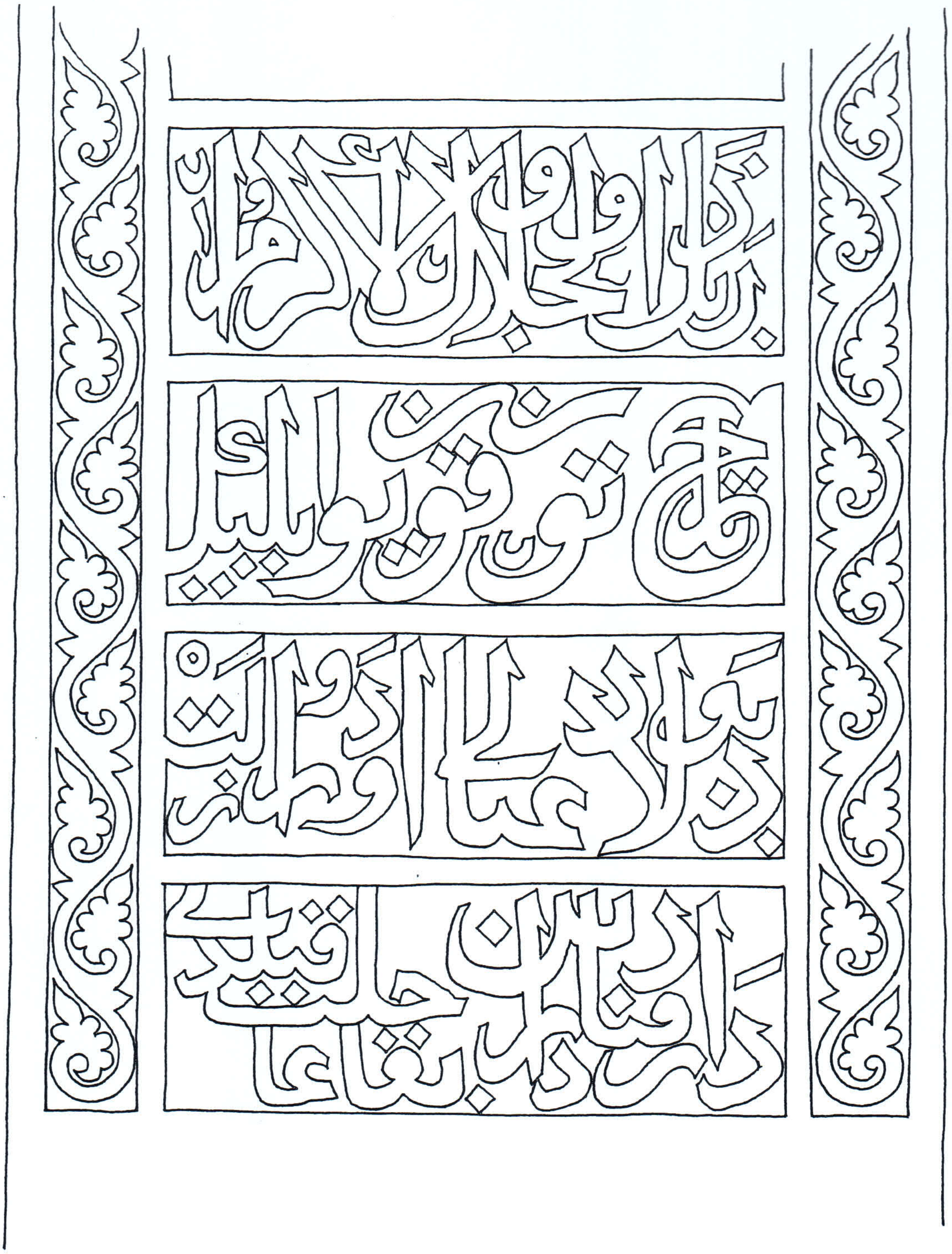

2:4:№13:A:δ.

84

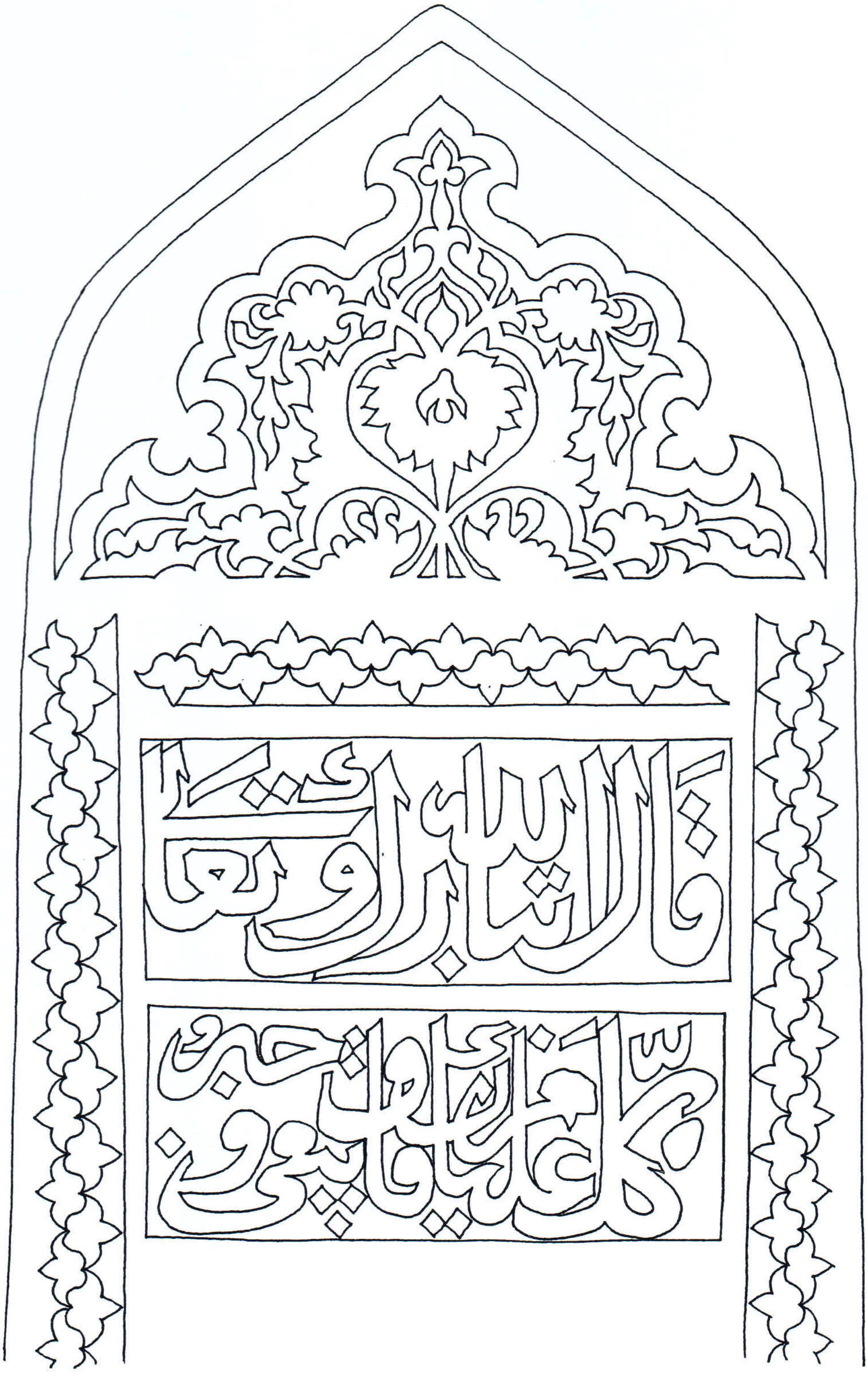

2 : 4 : № 14 : A : ə

85

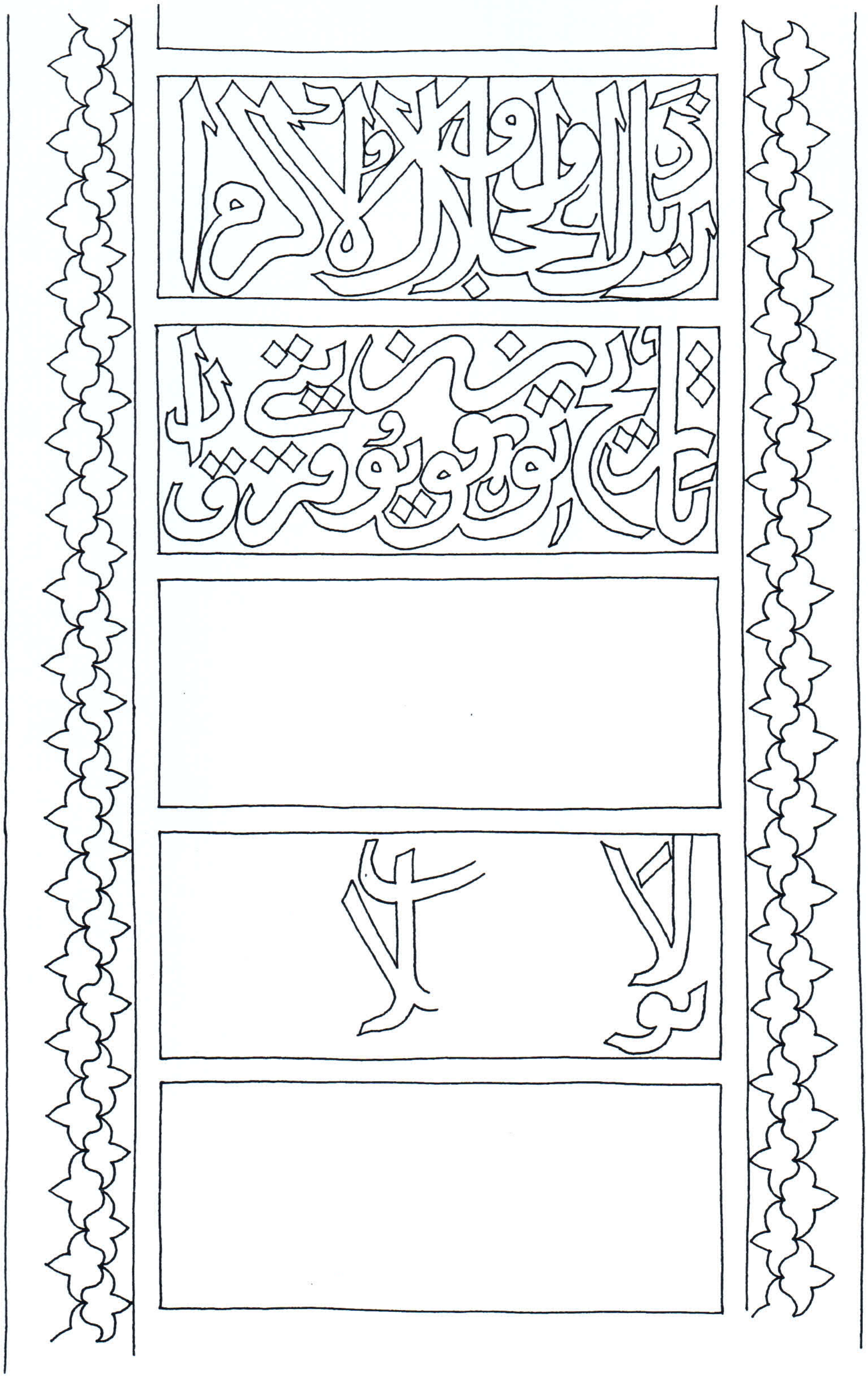

2:4:№14:A:б.

85

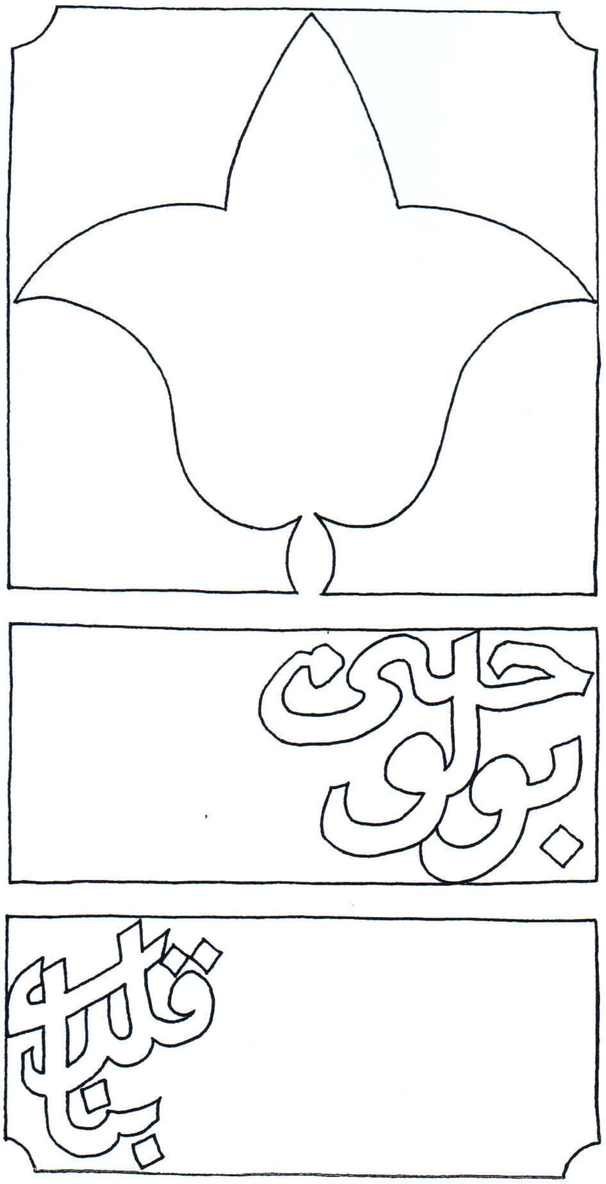

2 : 4 : № 14 : B

85

2:4:№15:A:a

86

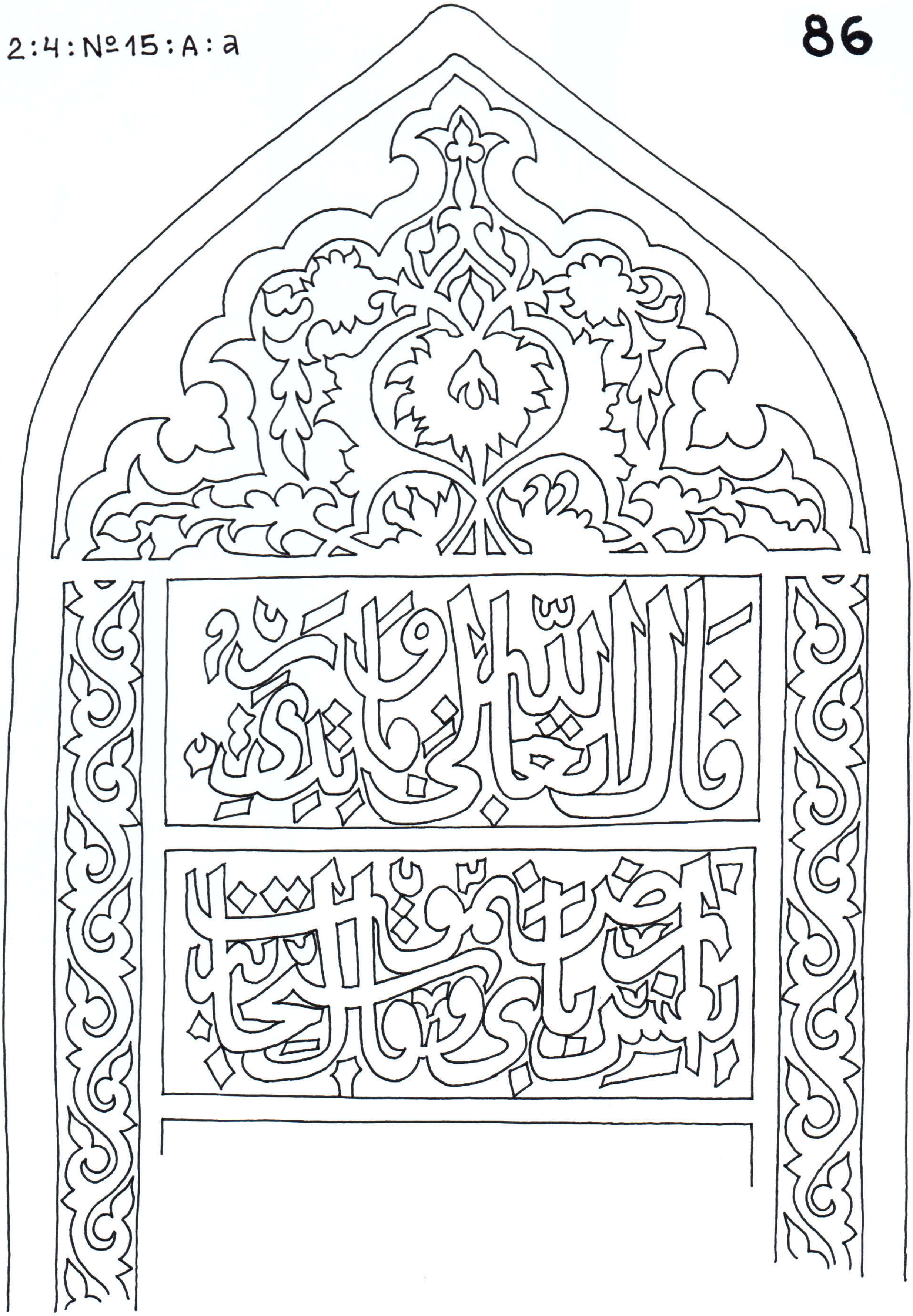

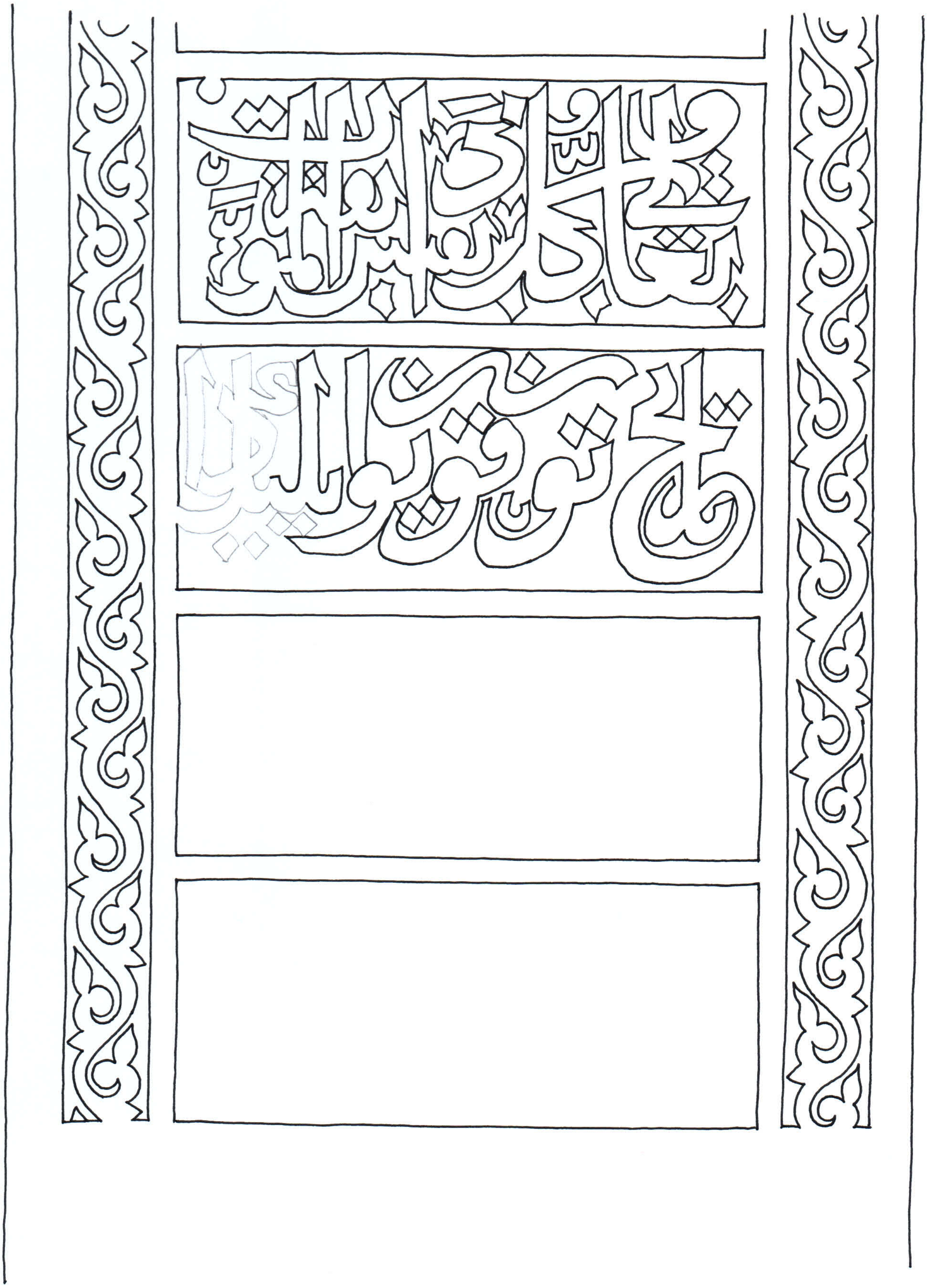

2:4:№15:A:Б.

86

2:4:№16:A:a

87

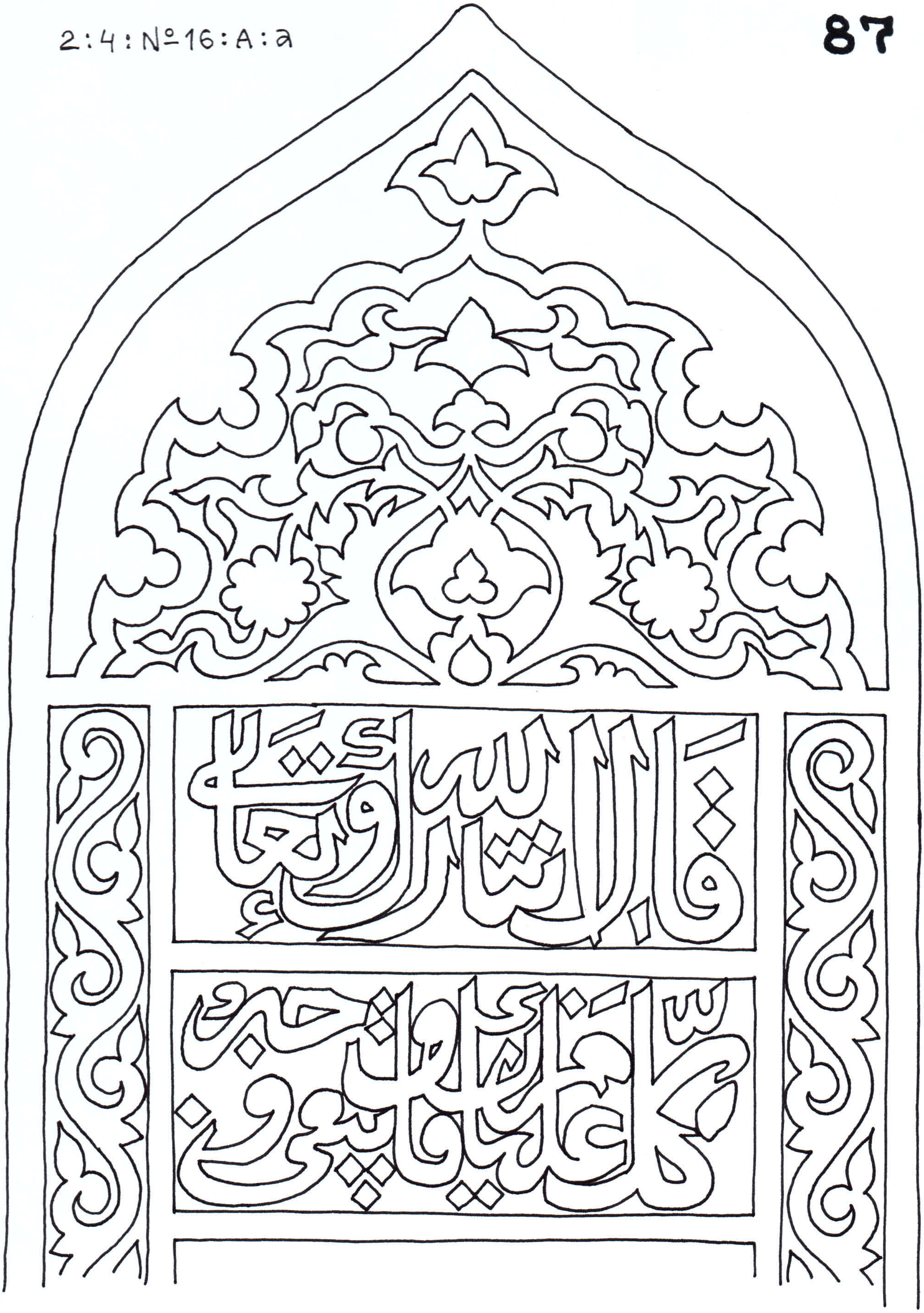

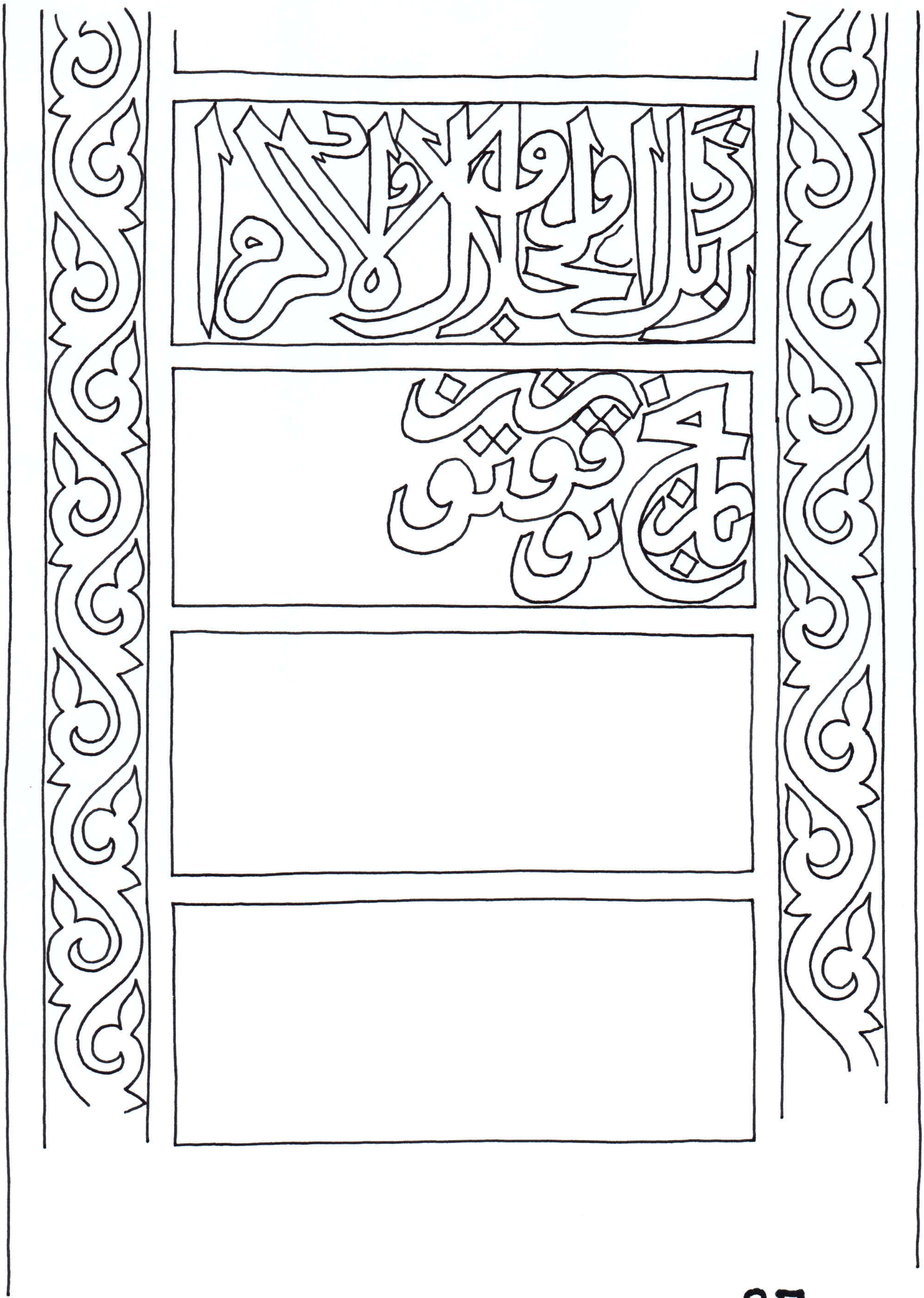

87

2:4:№16:A:δ.

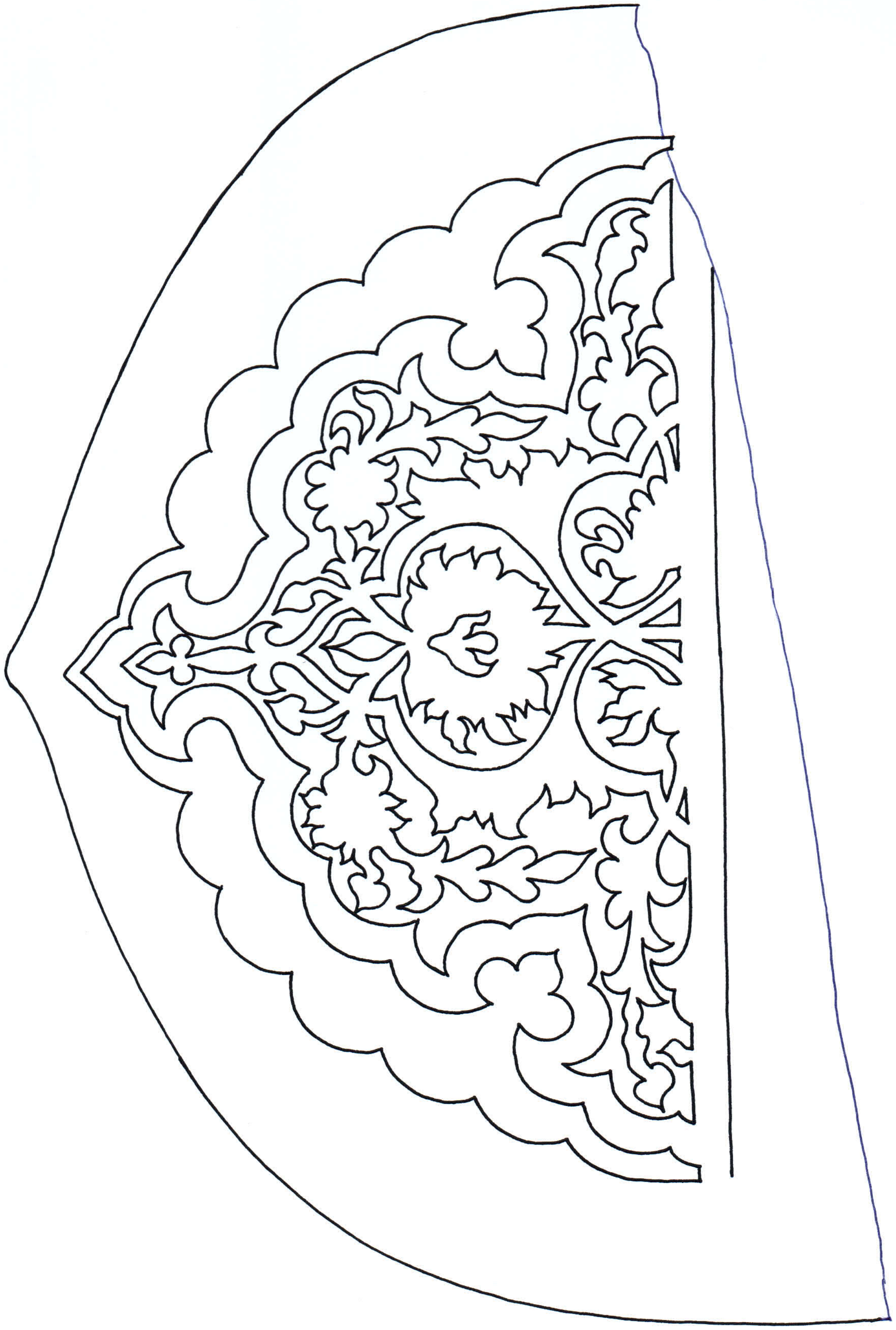

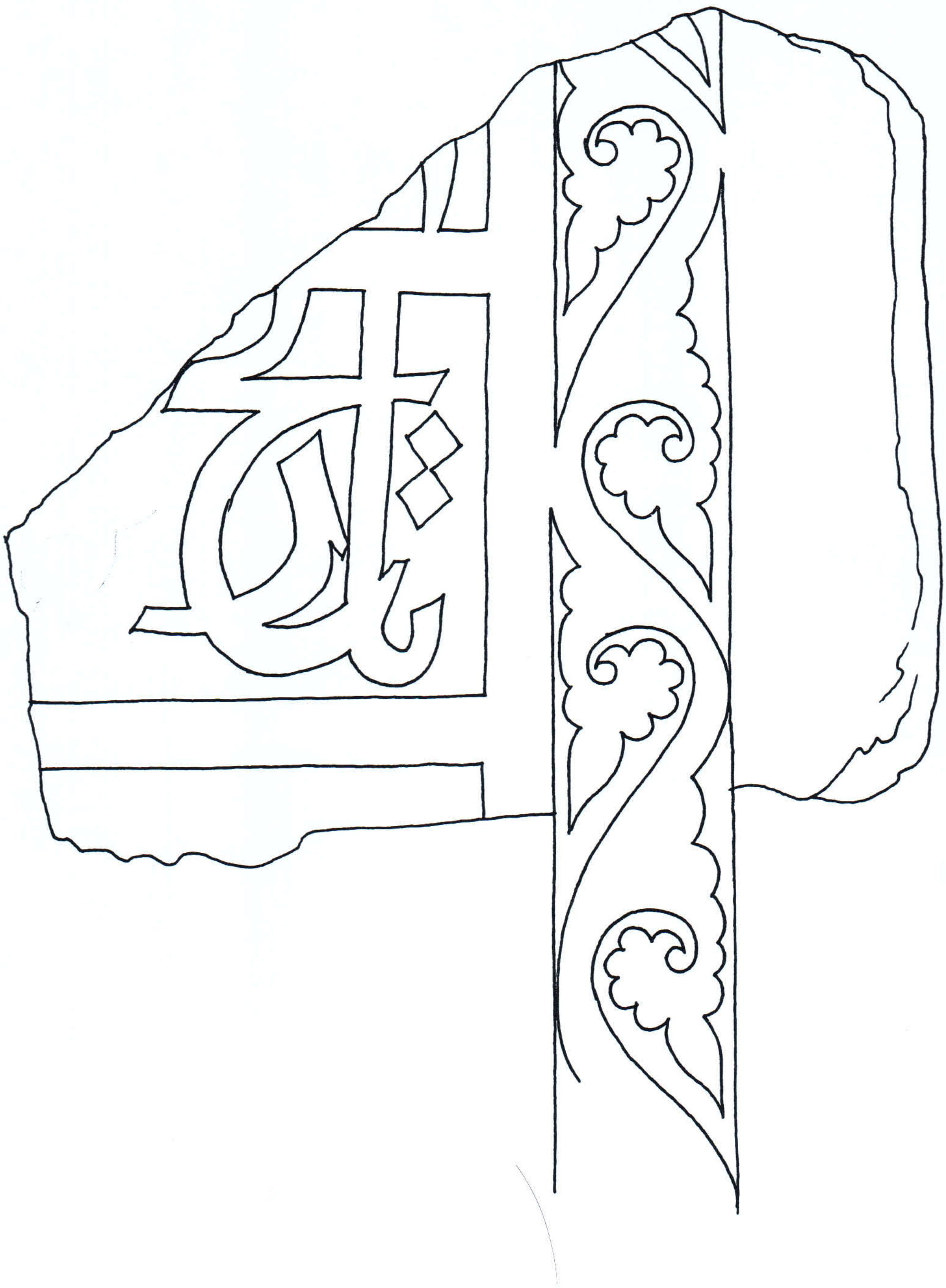

2:4:№18:A

89

2:4:№19:Б,Г. **90**

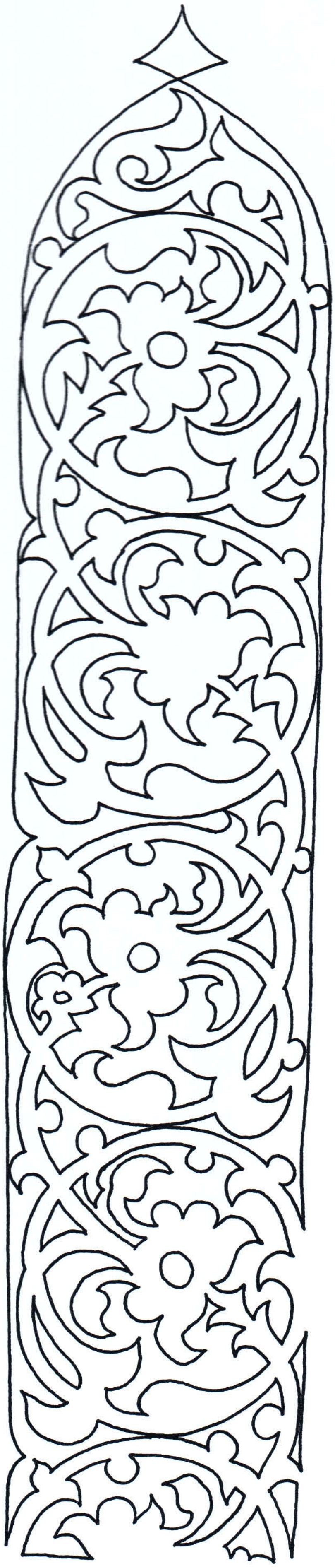

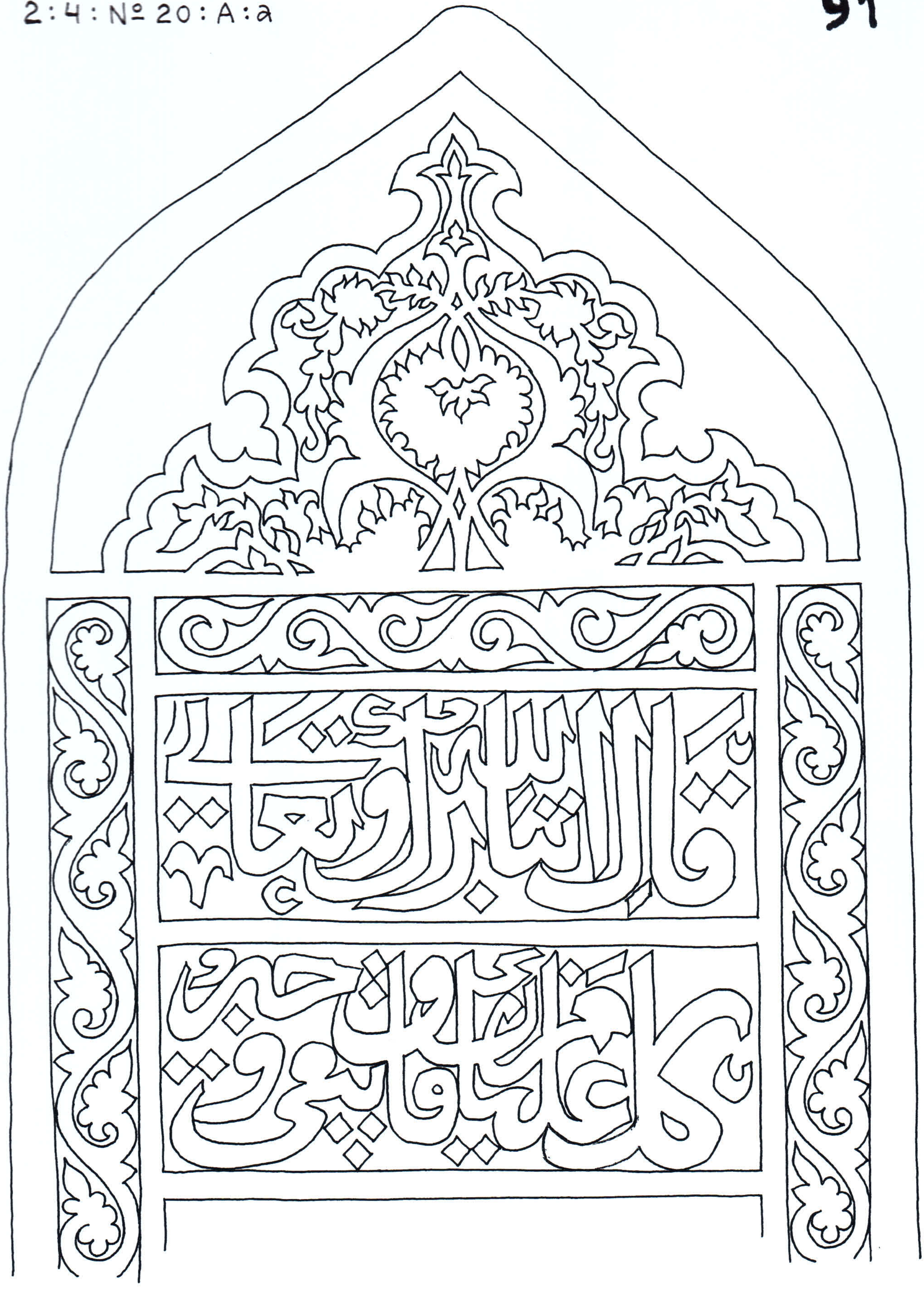
قال الله تبارك وتعالى

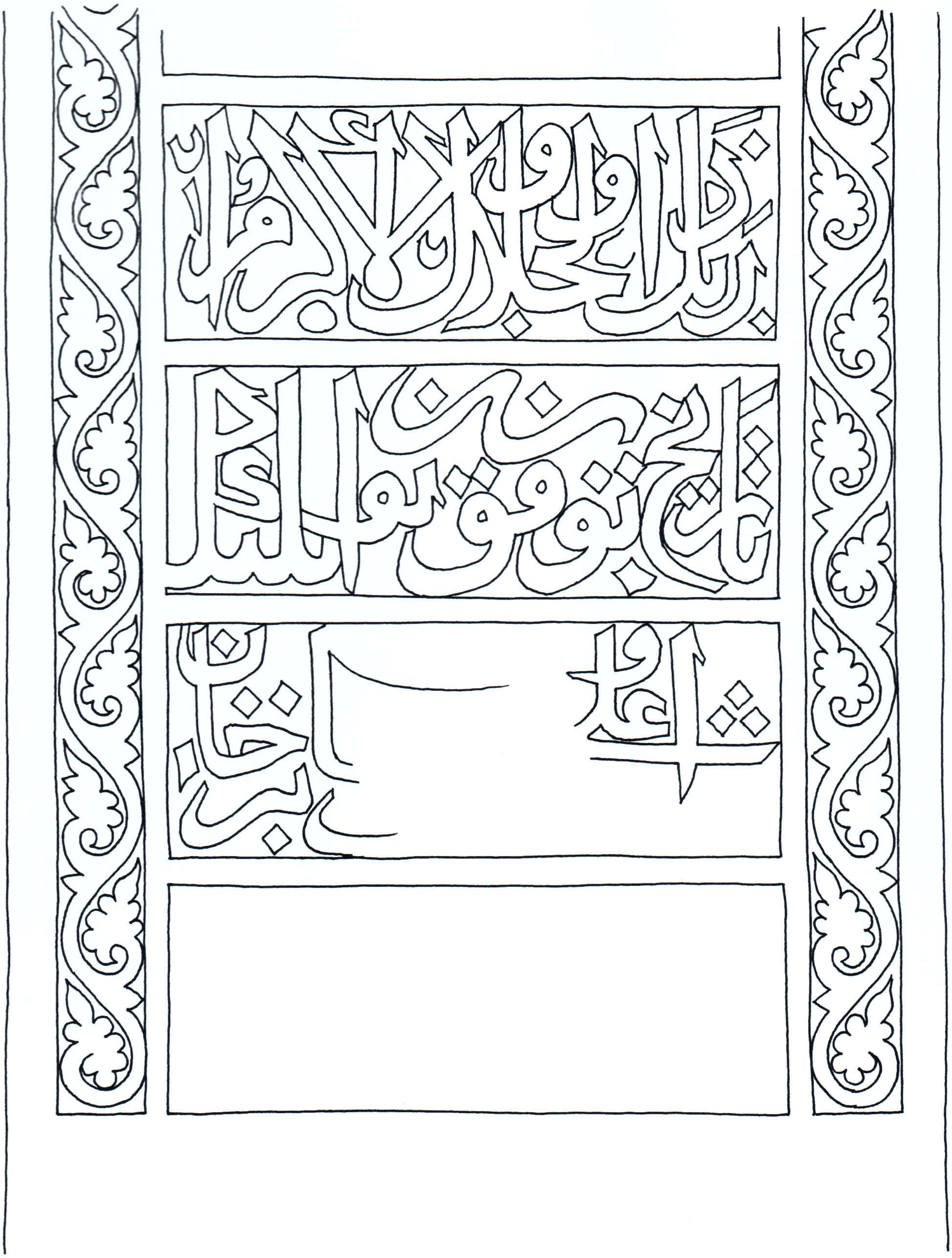

2 : 4 : № 20 : A : б.

91

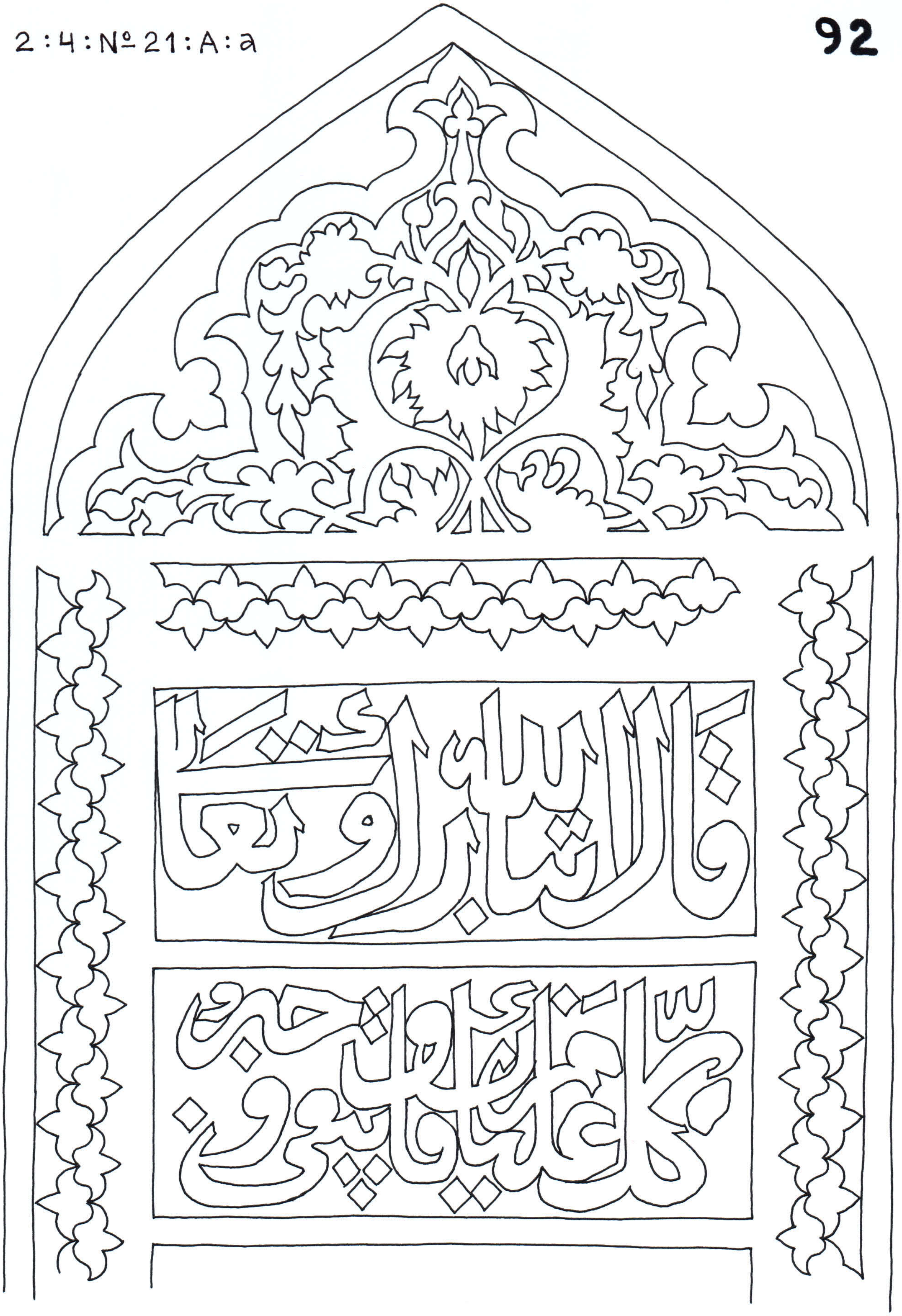
قال الله تبارك وتعالى

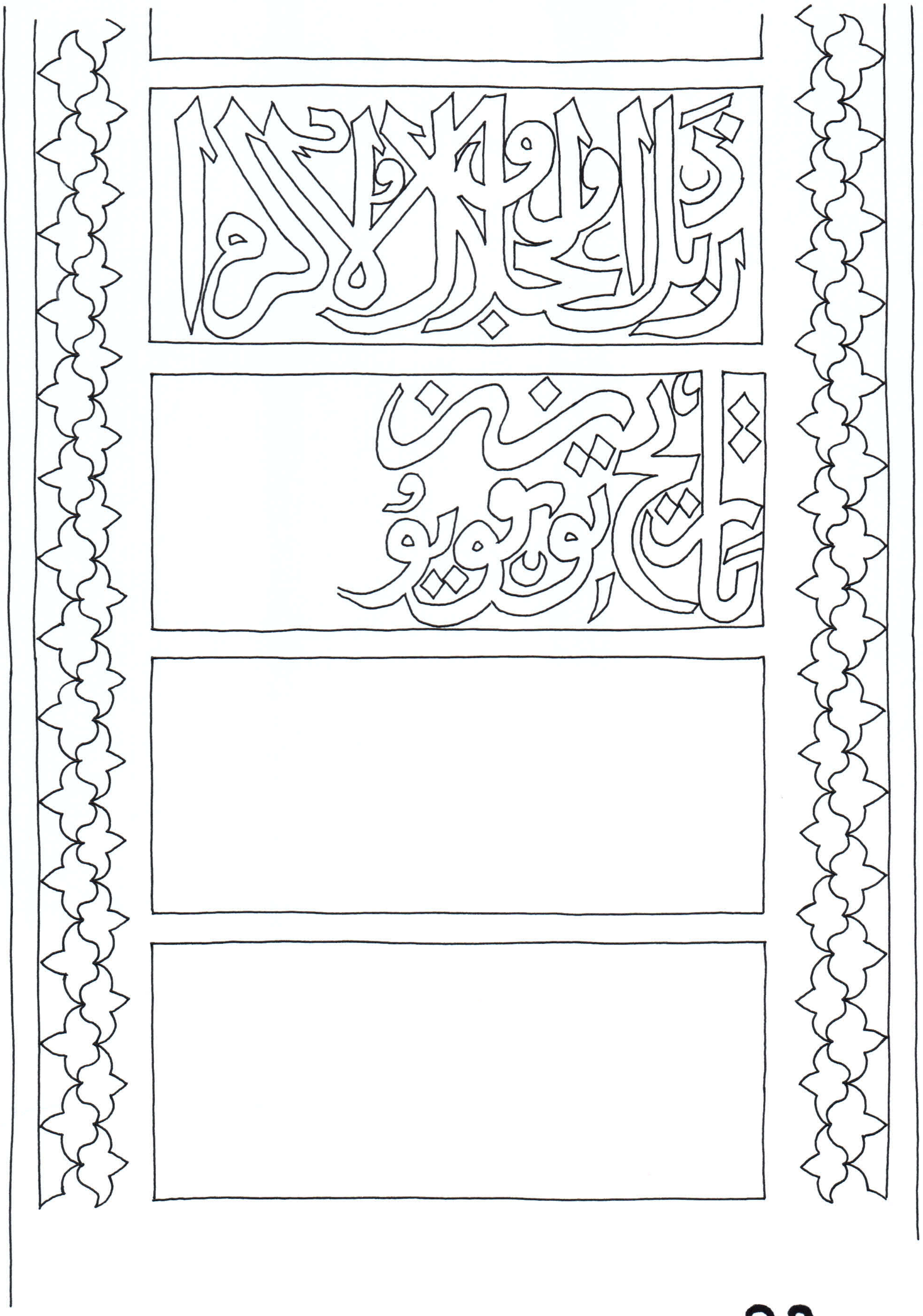

2:4:№21:A:δ.

92

2:4:№22:A:a

93

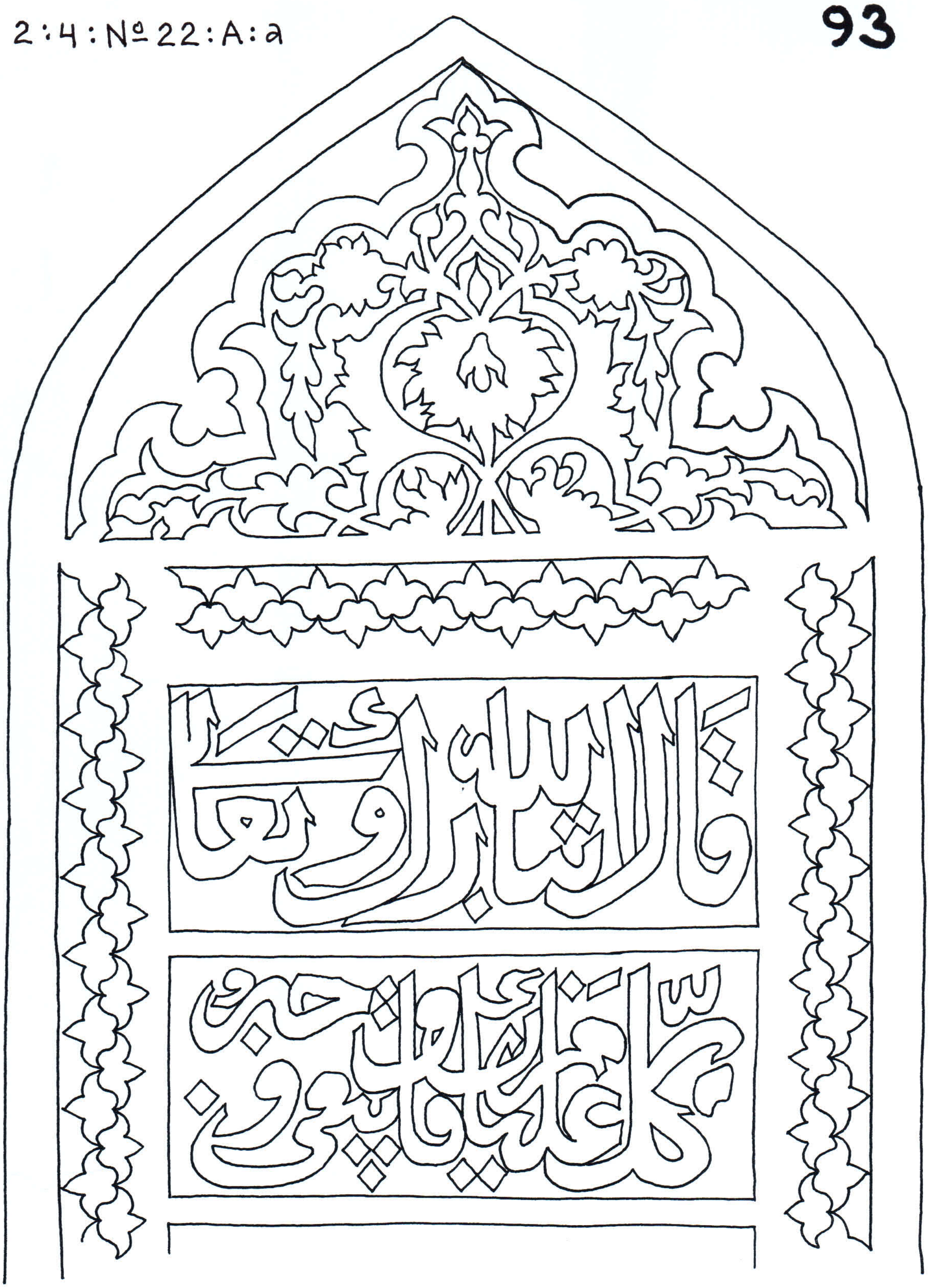

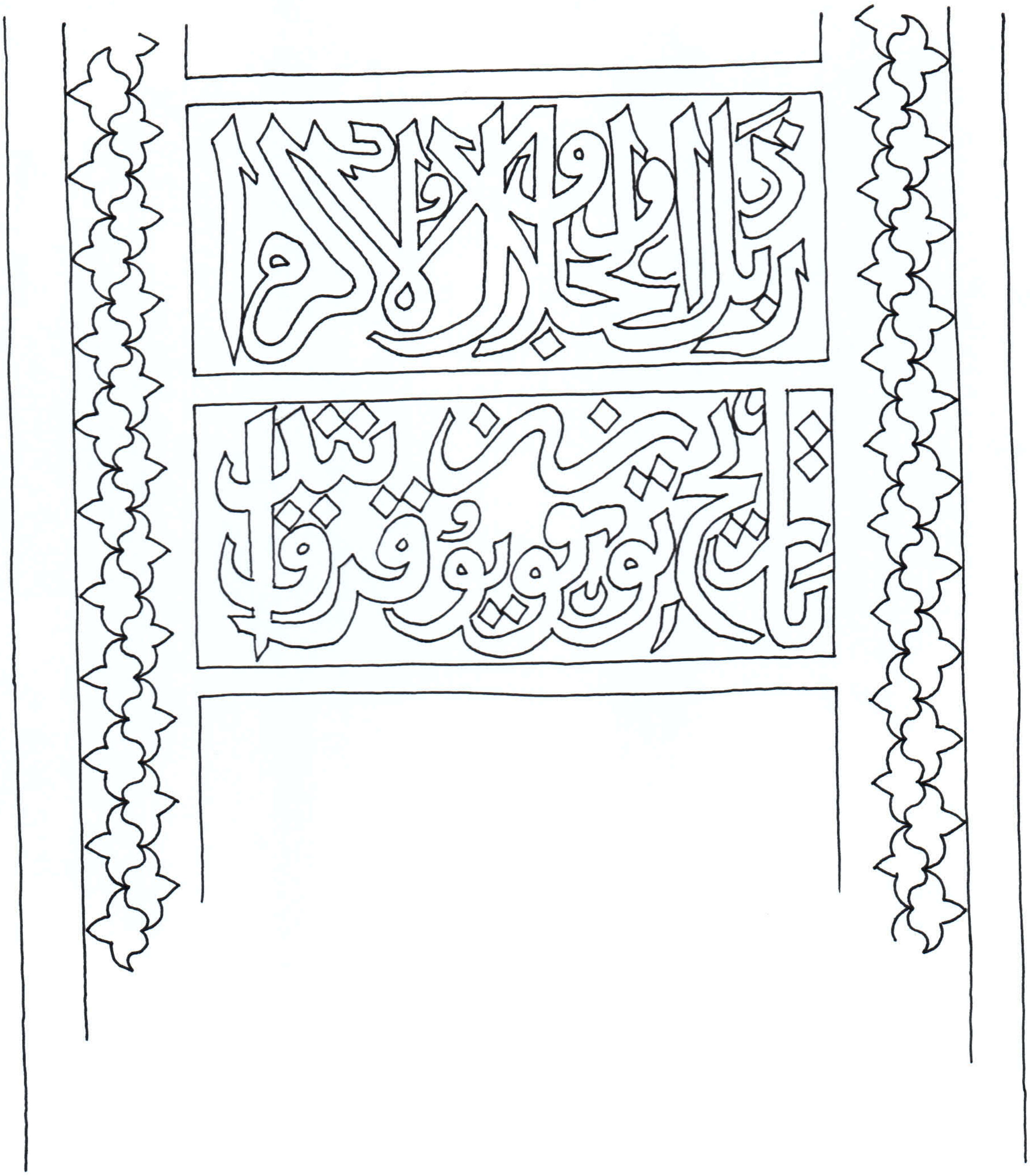

2:4:№22:A:б. **93**

2:4:№23:A:a

94

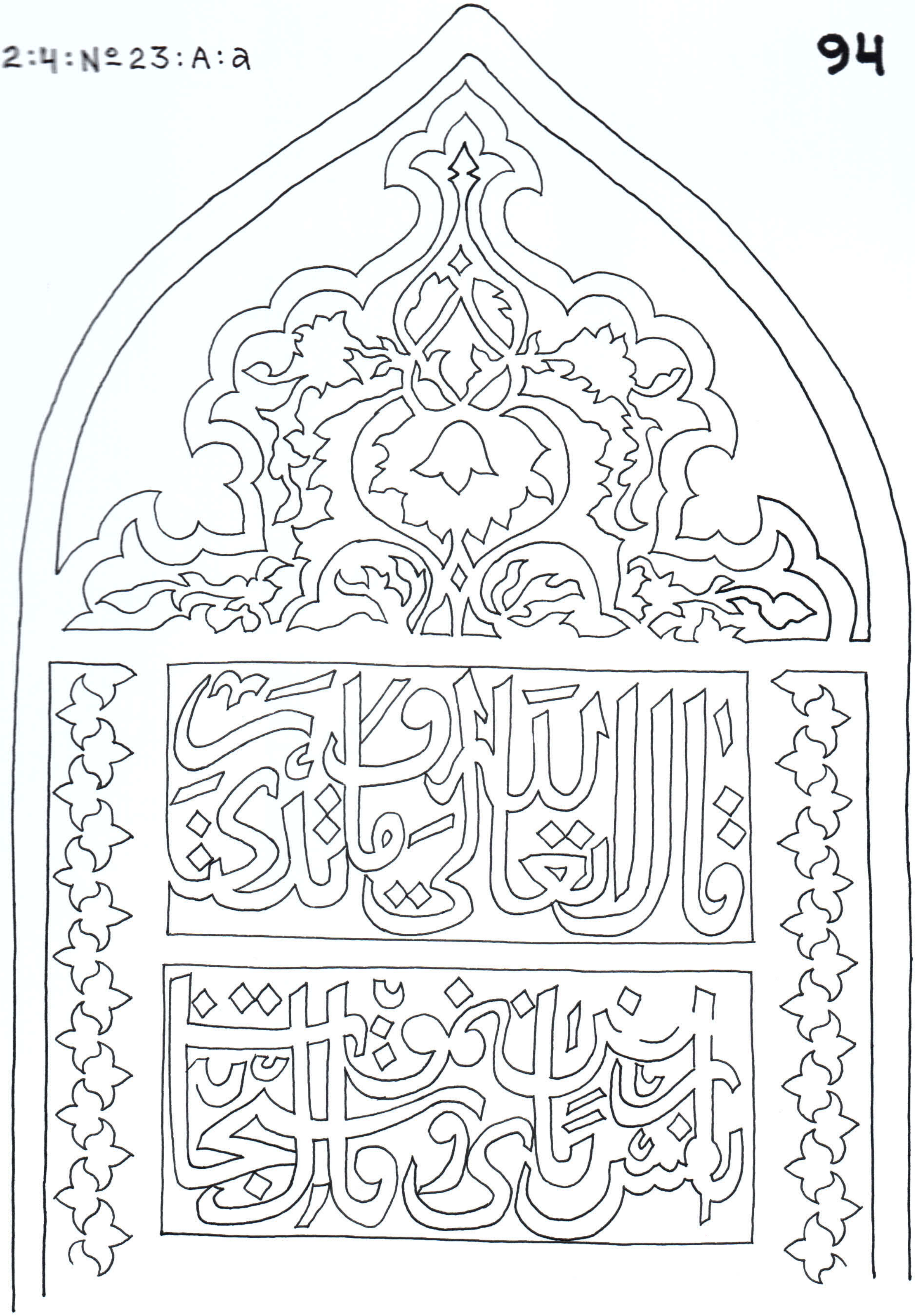

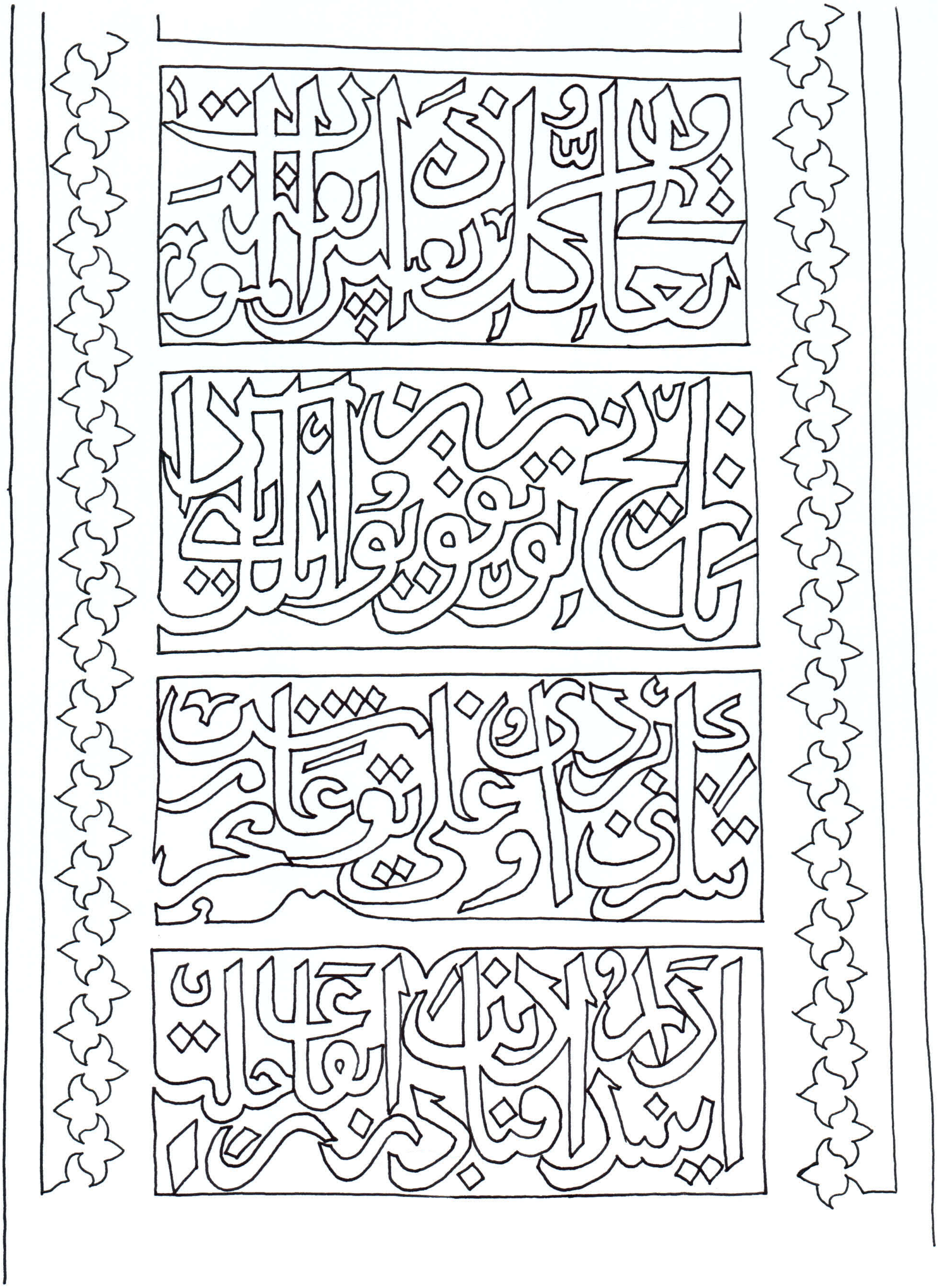

2:4:№23:A:δ.

94

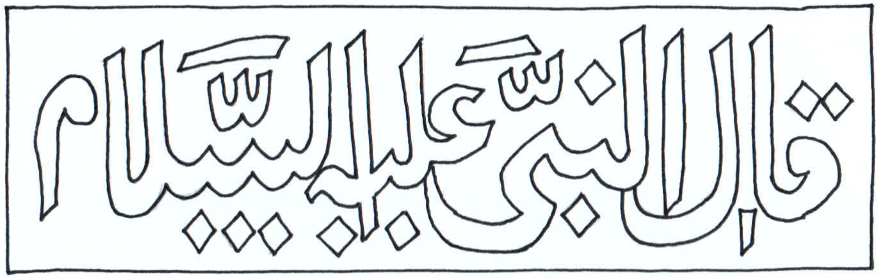

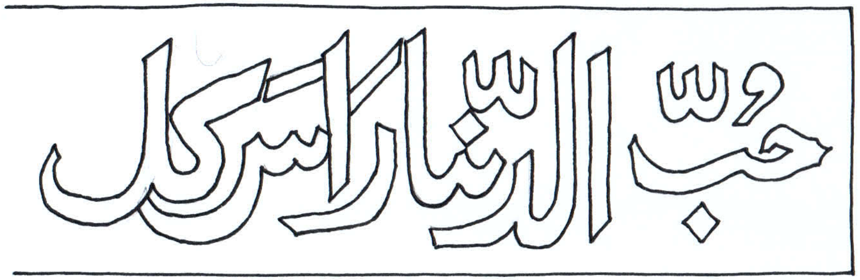

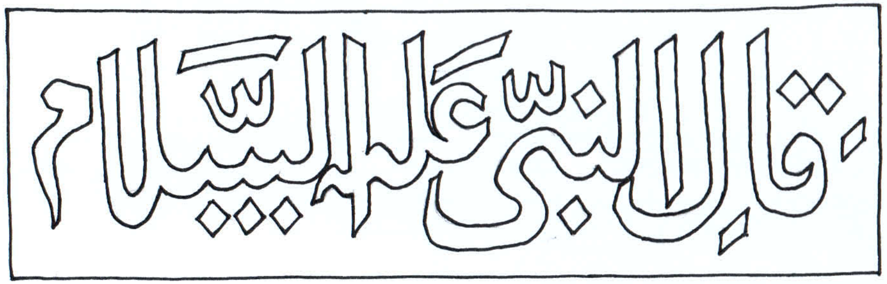

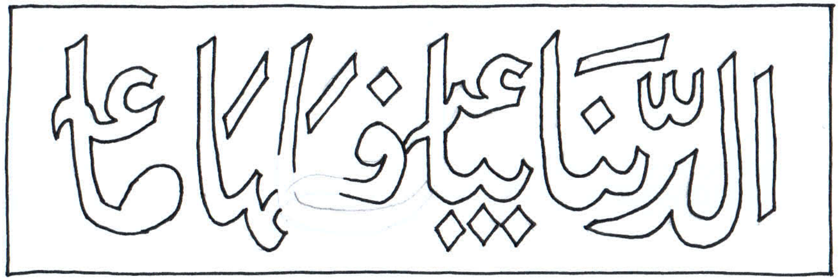

2:4:№23:Б,Г.

94

2:4:№24:B

95

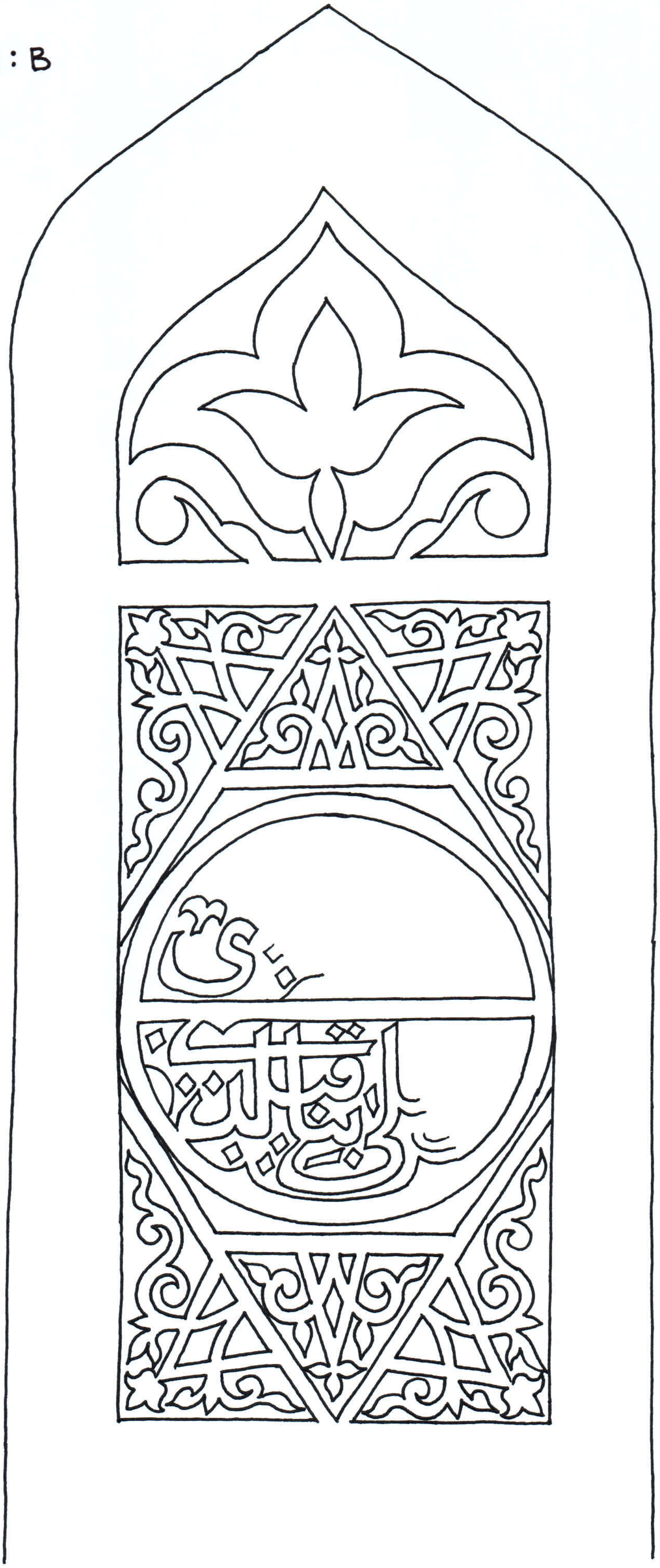

2:4:№25:A:a

96

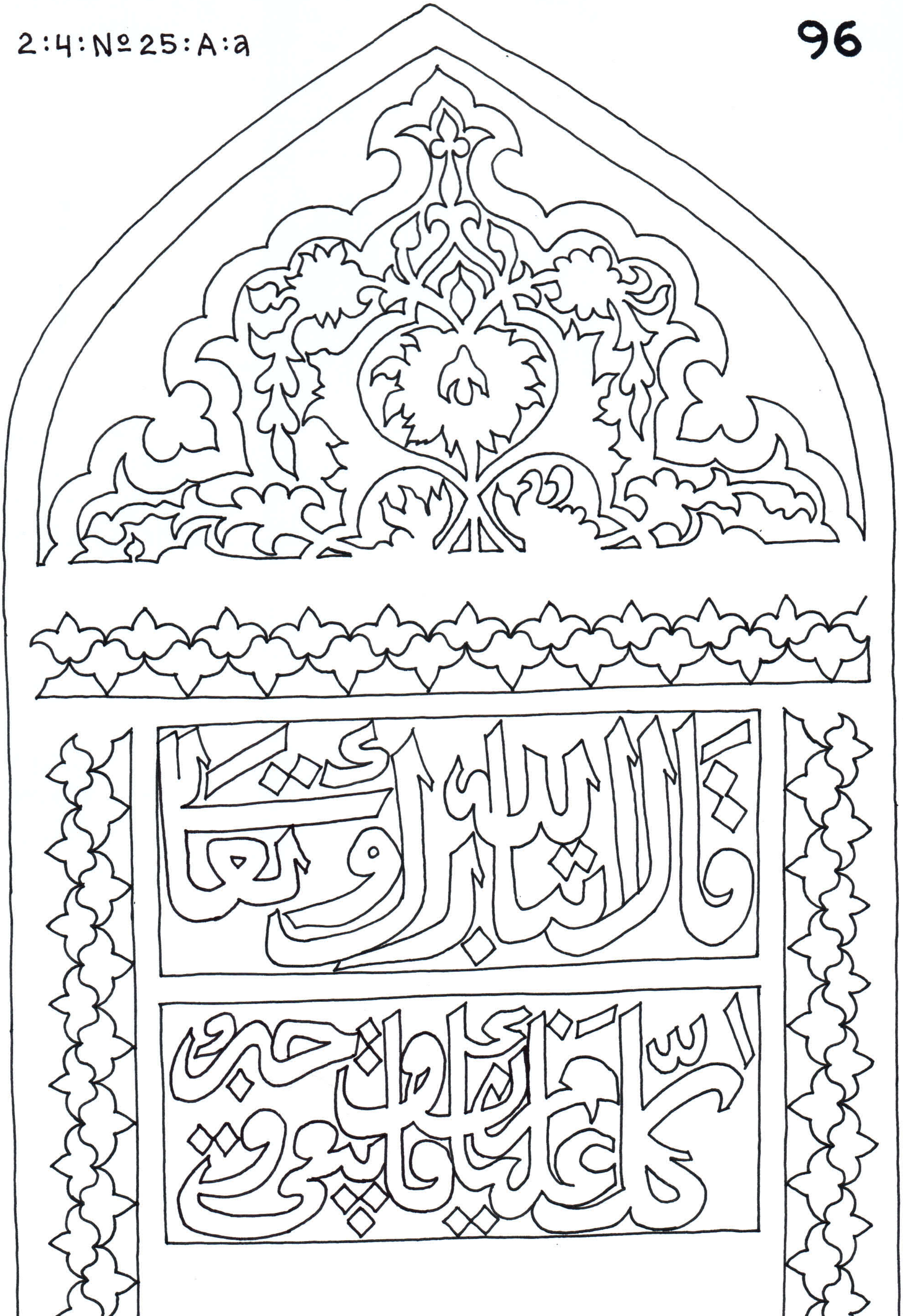

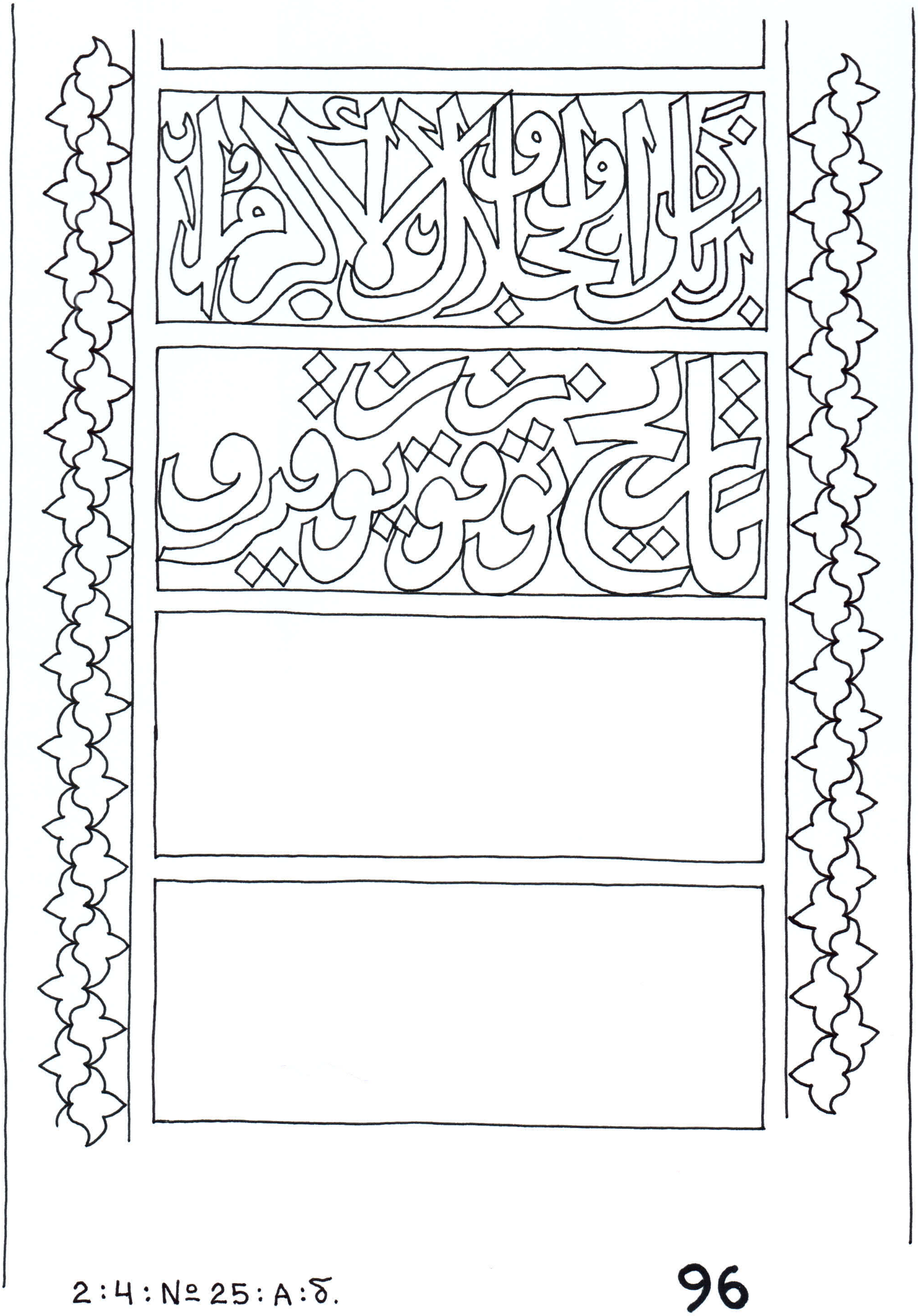

2 : 4 : № 25 : A : б.

96

2:4:№26:Б

97

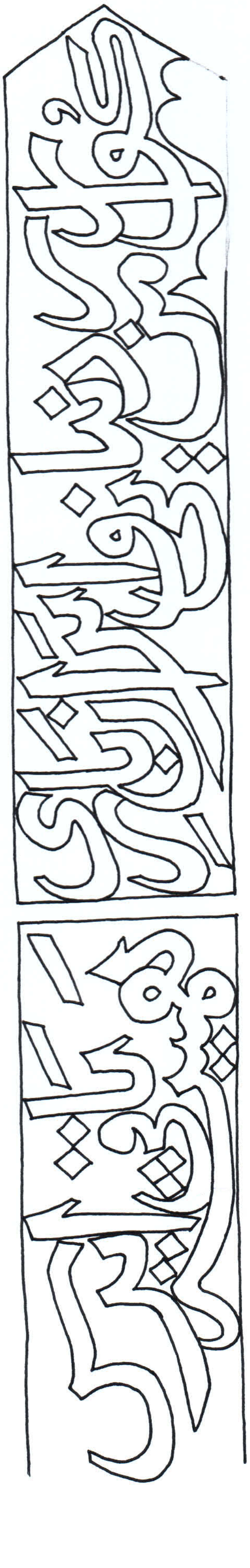

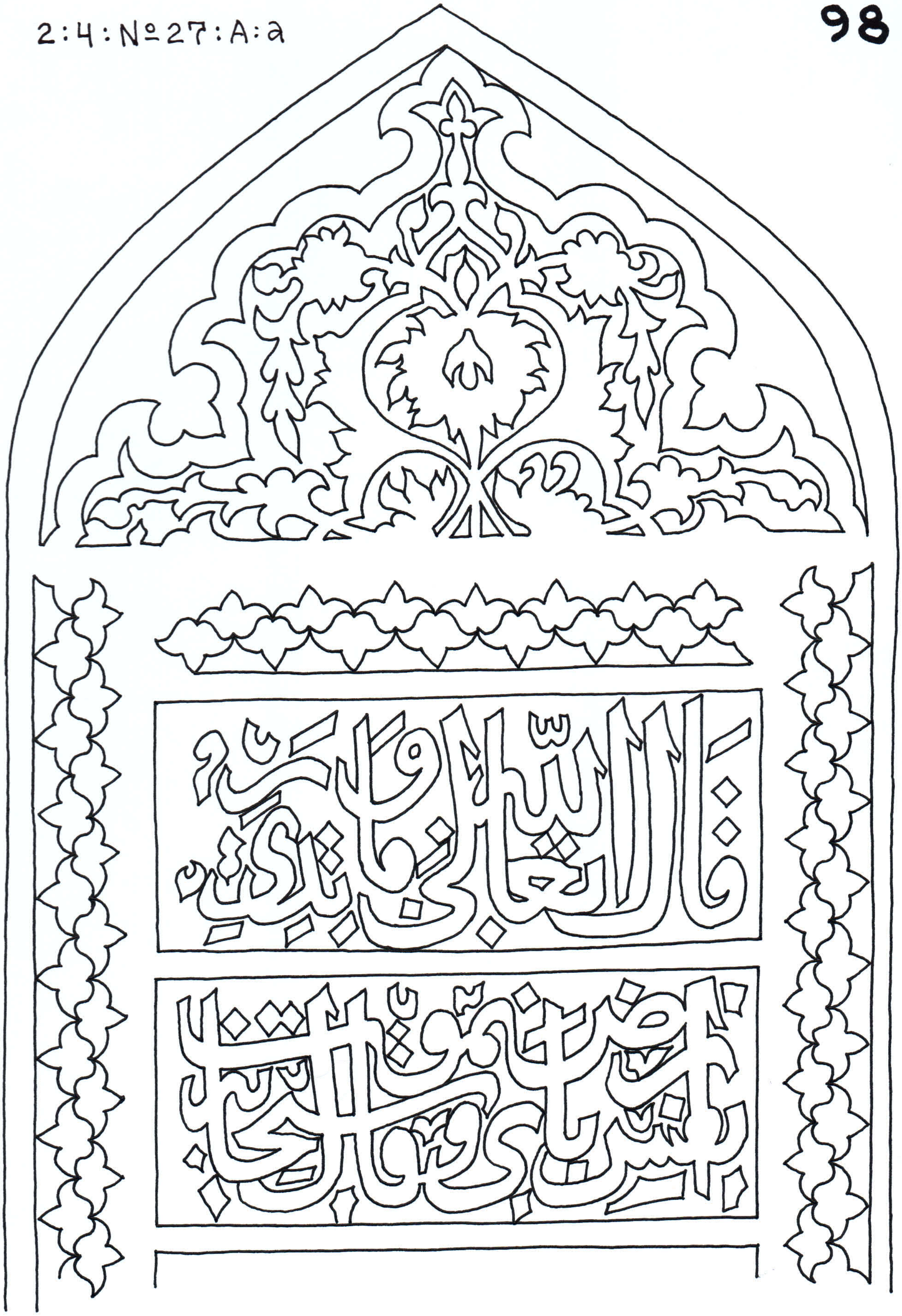

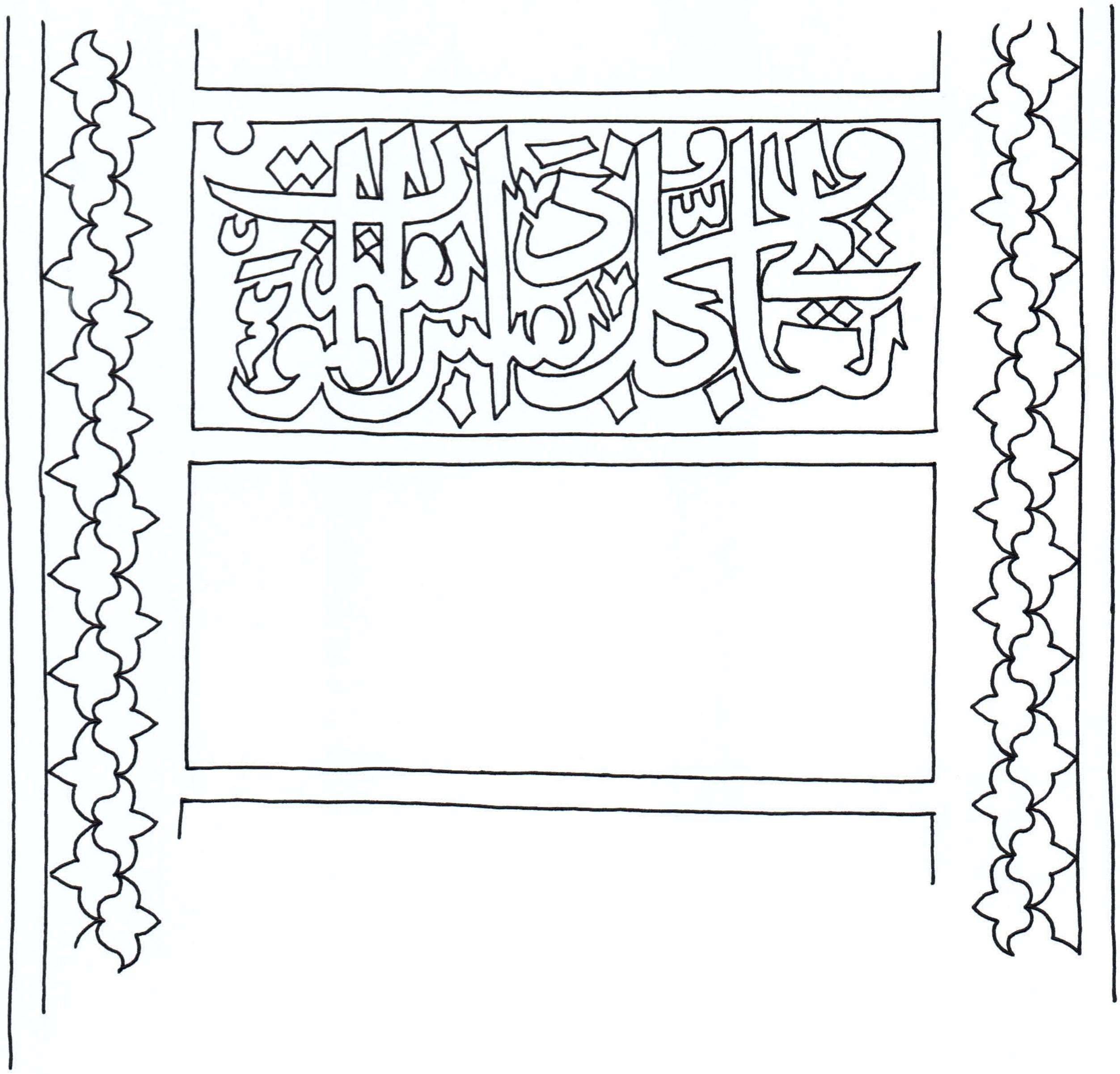

2:4:№27:A:б.

98

2:4:№28:A:a

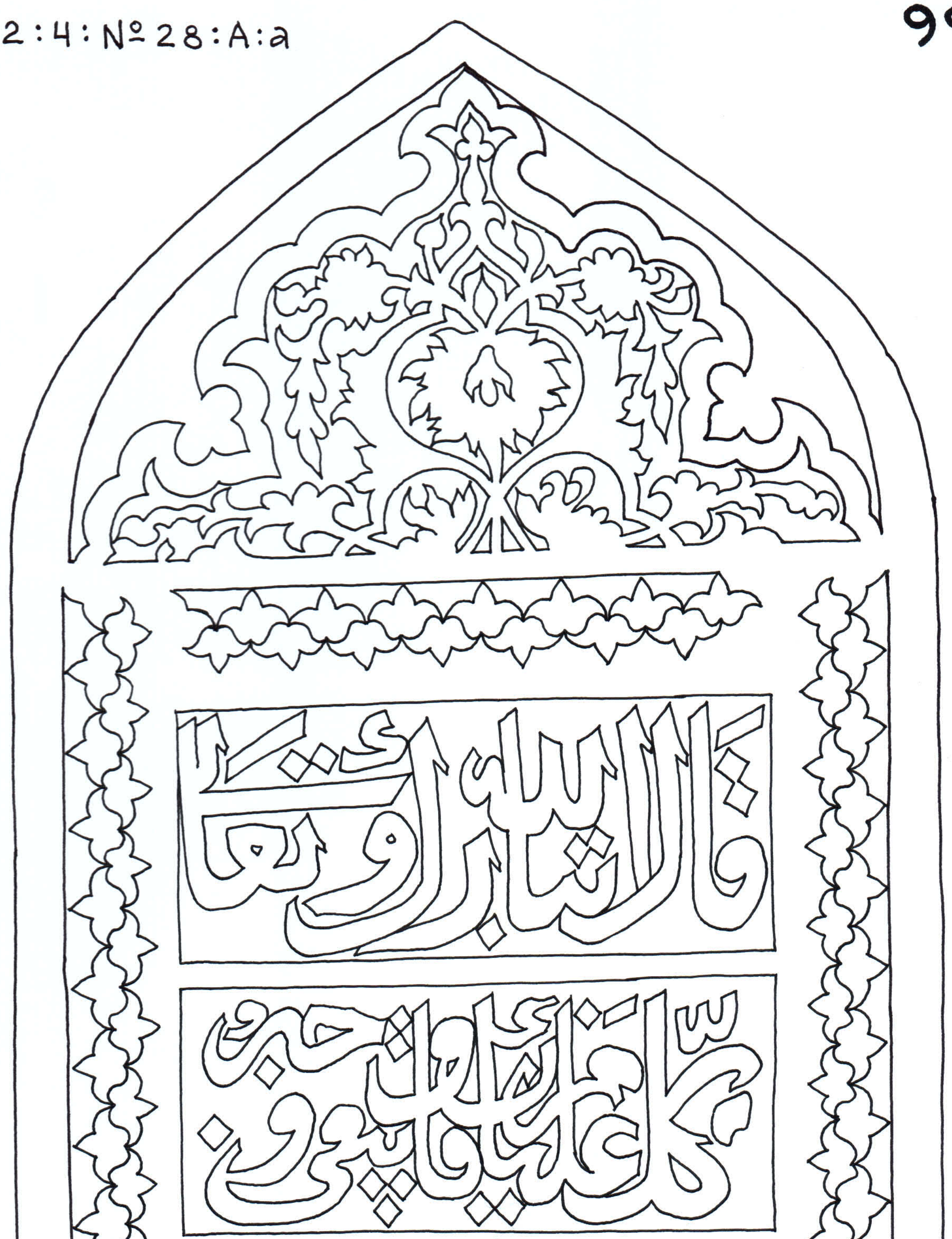

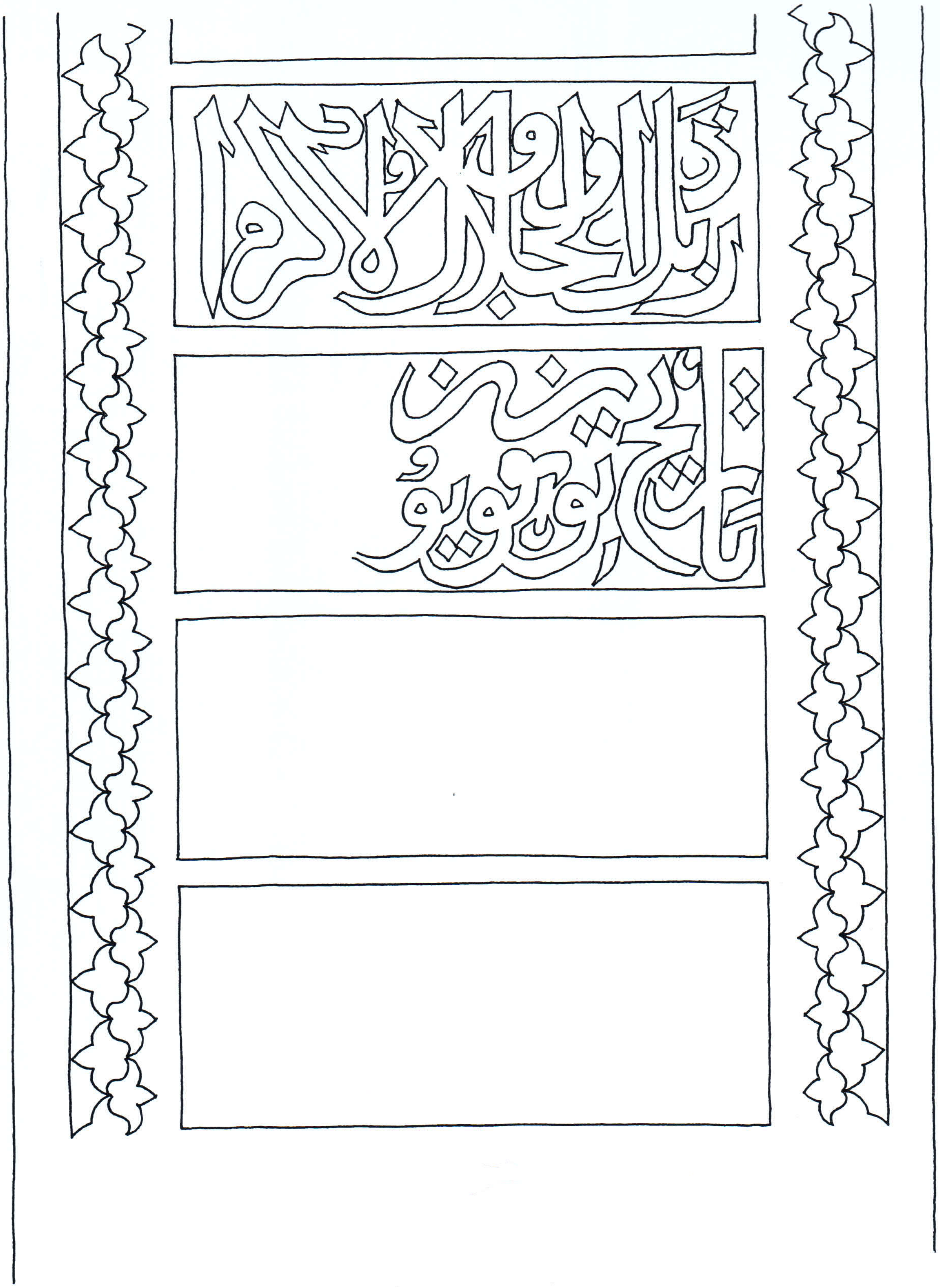

2:4:№28:A:δ.

99

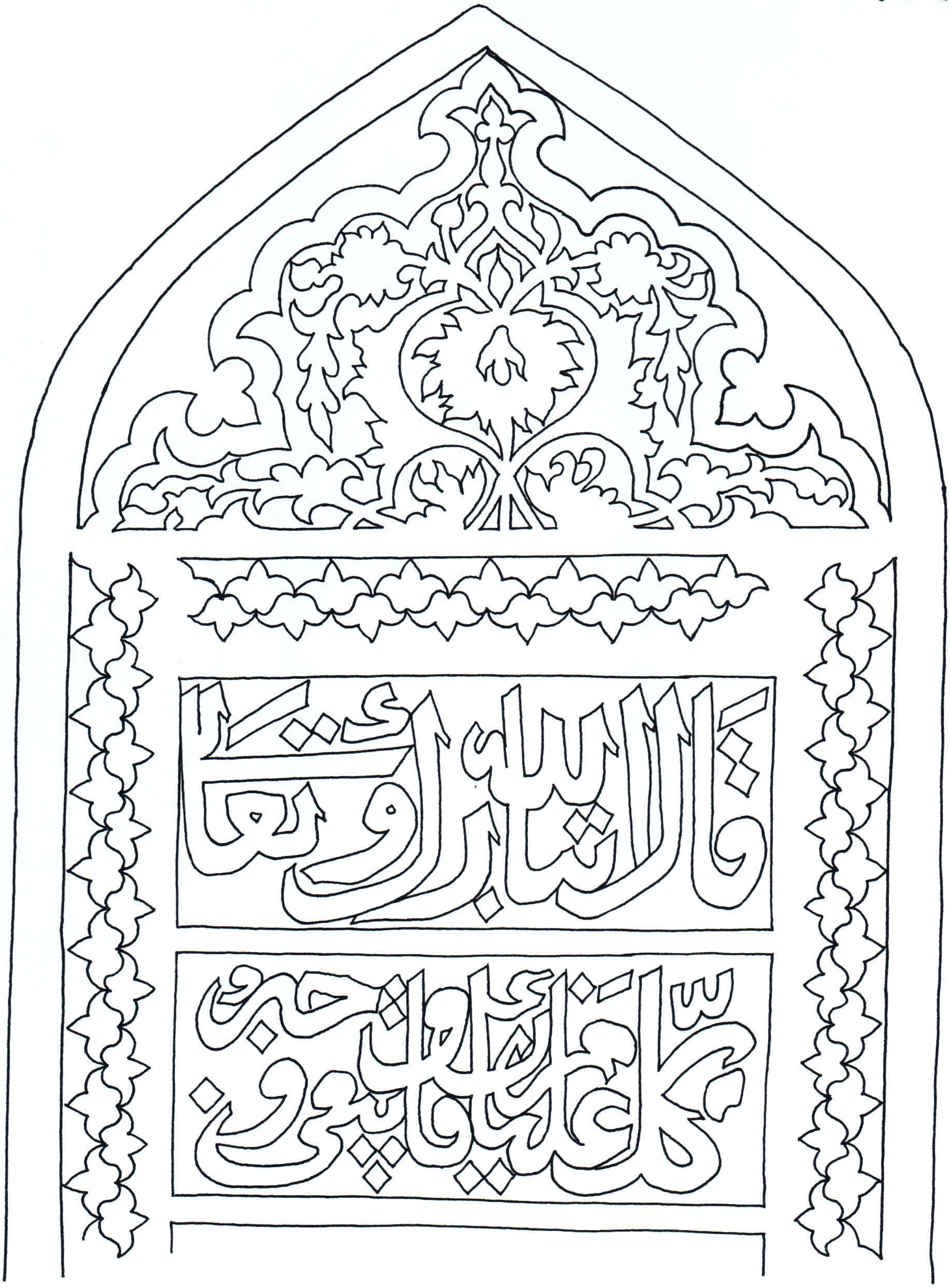
قال الله تبارك وتعالى

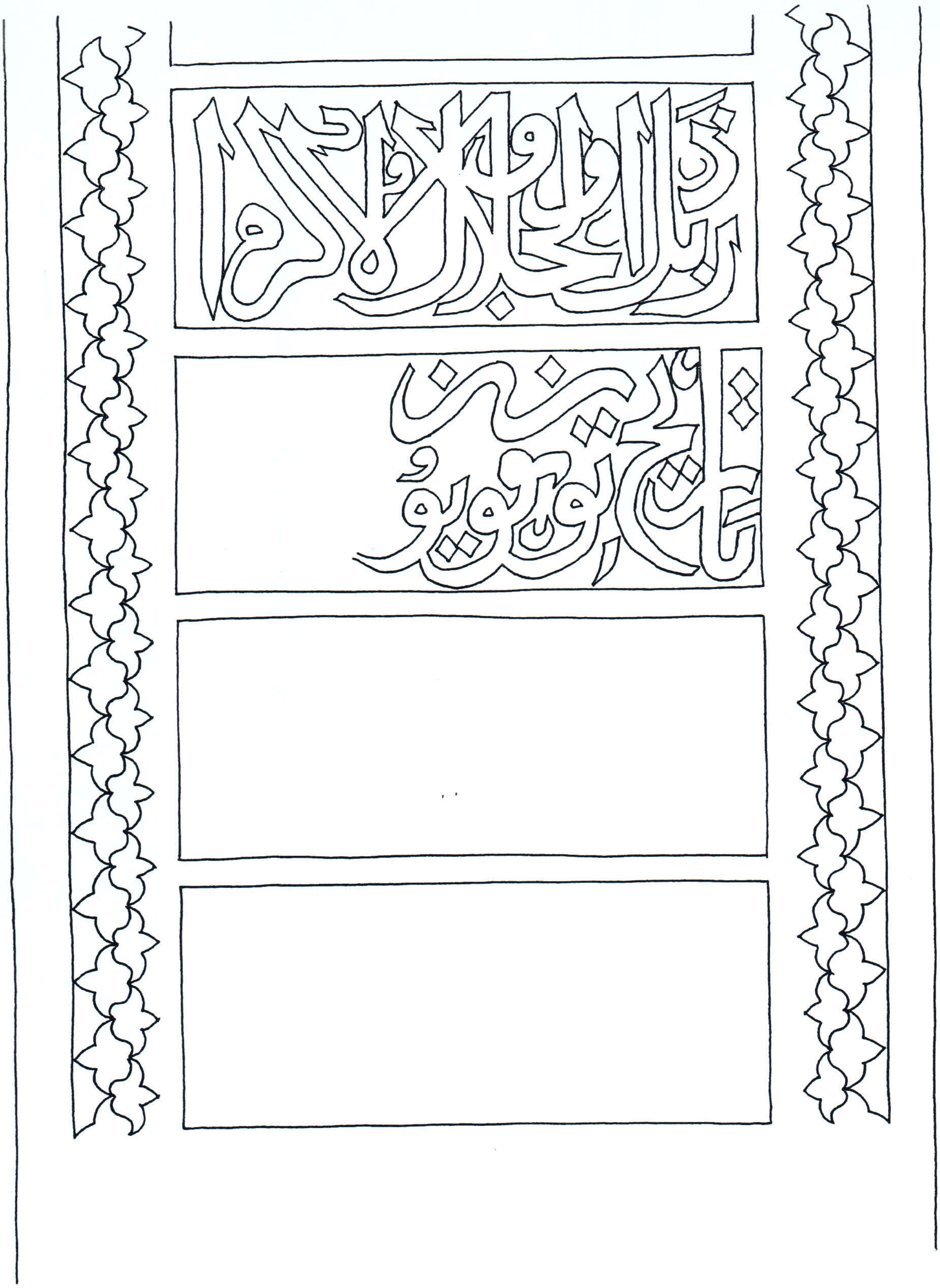

2:4:№29:A:б.

100

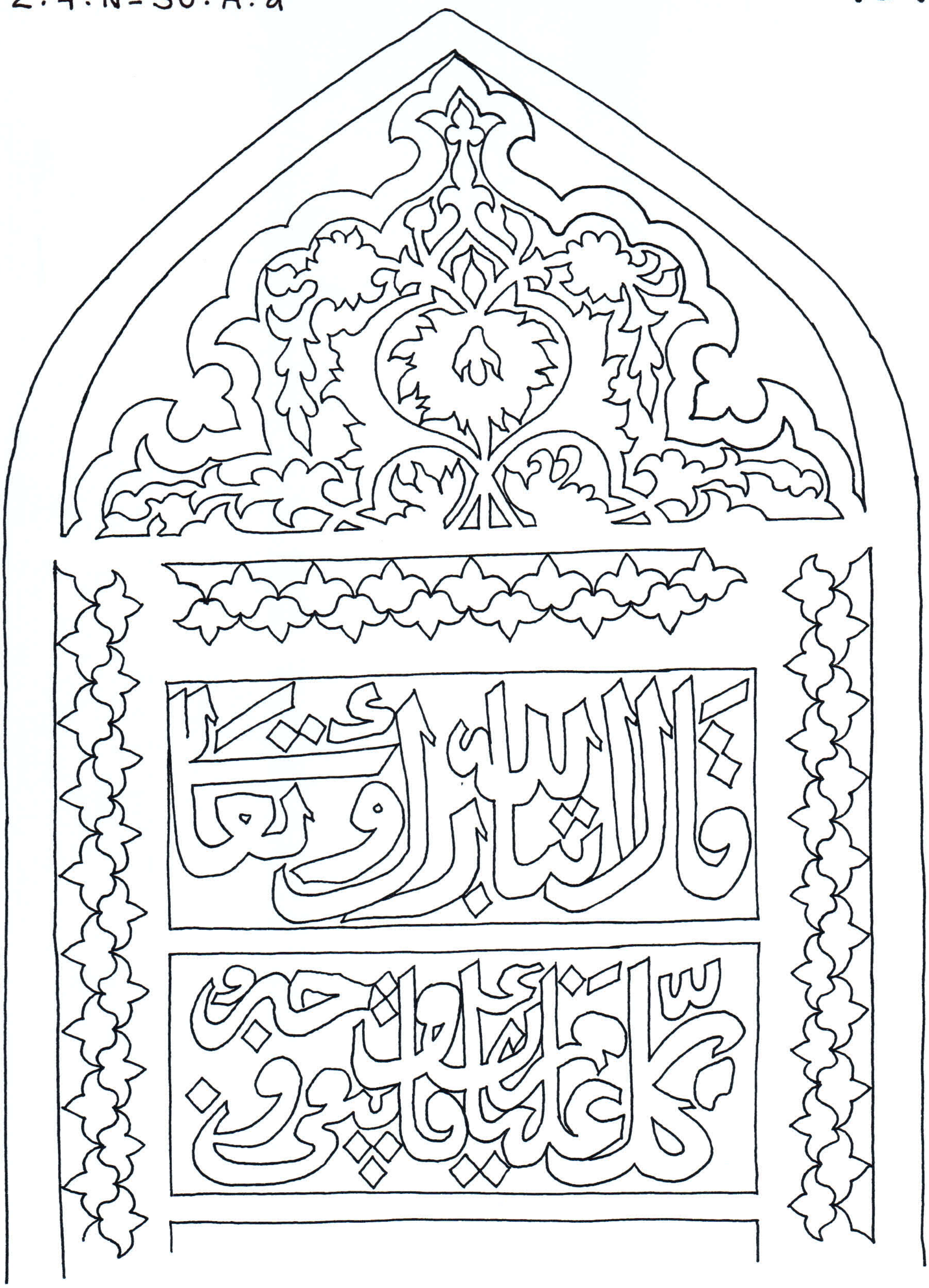
قال الله تبارك وتعالى

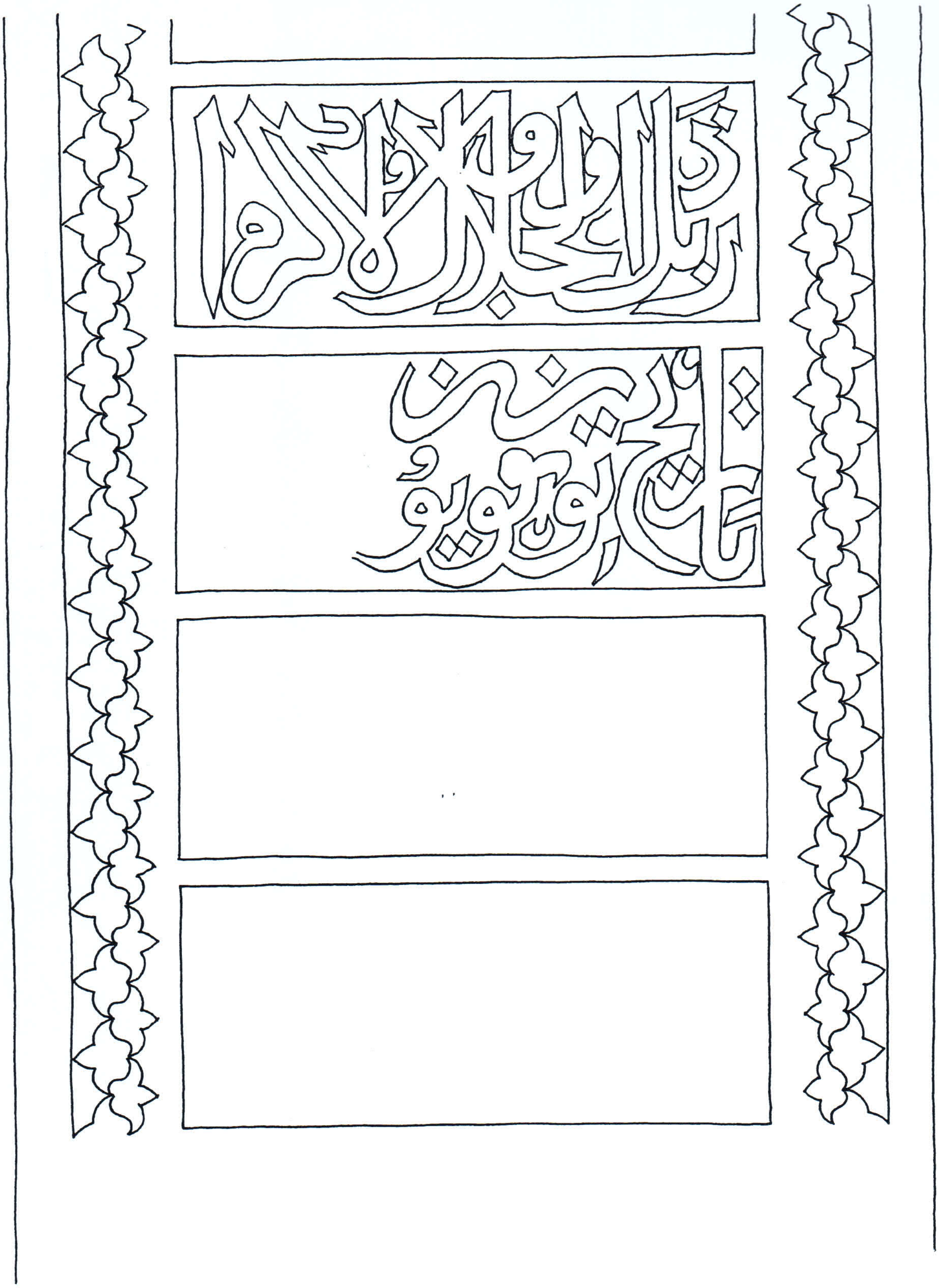

2:4:№30:A:б.

101

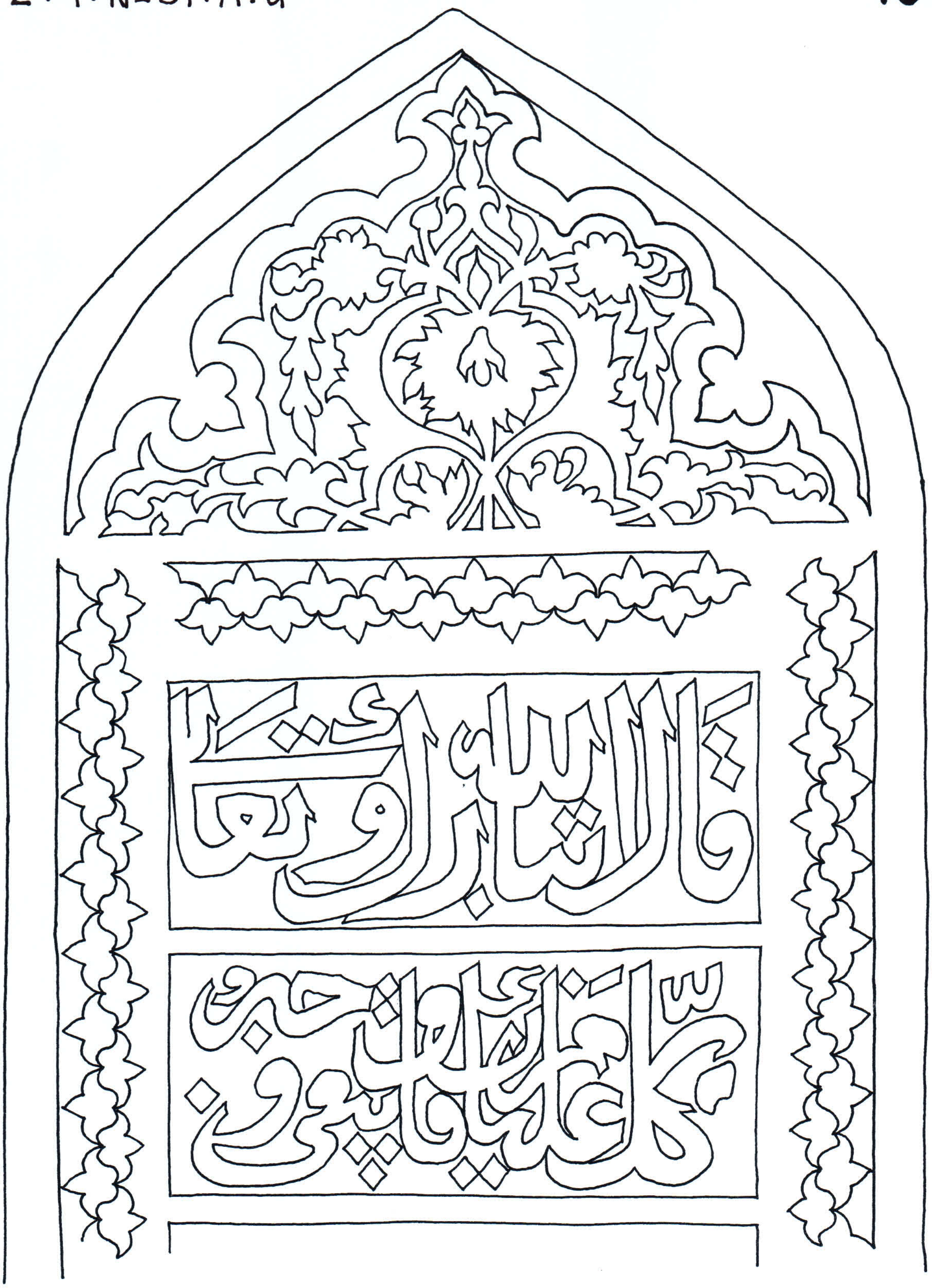
قال الله تبارك وتعالى

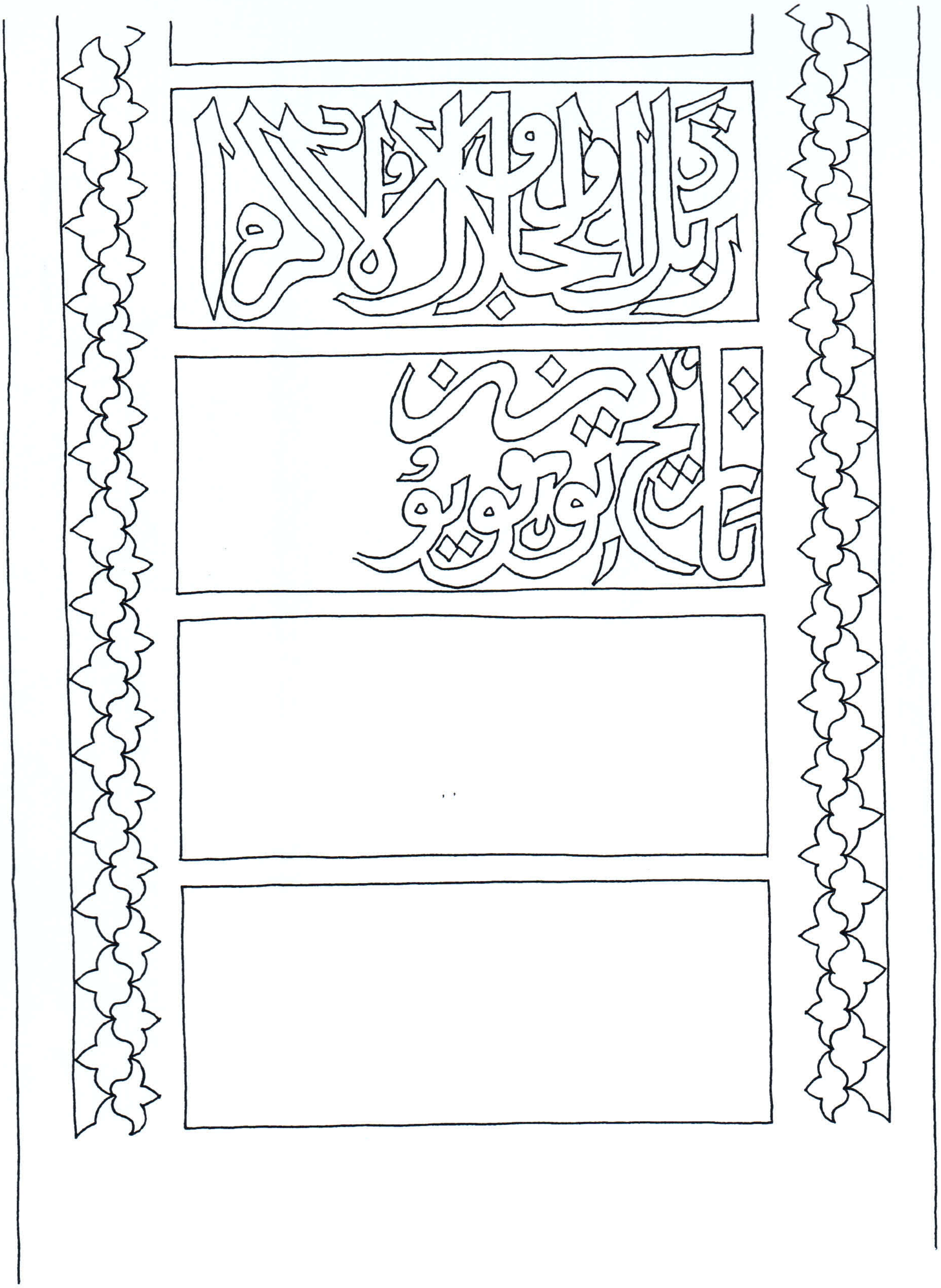

2:4:№31:A:δ.

102

103

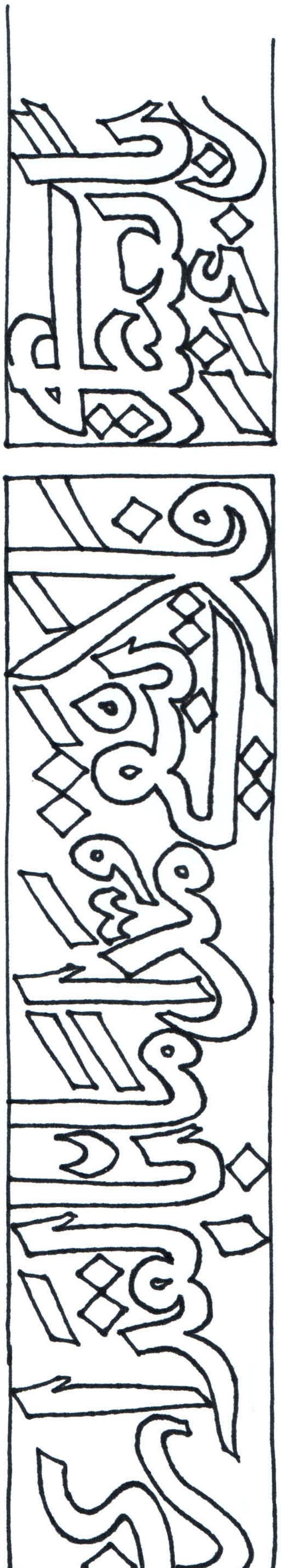

2:4:№32:Б

2:4:№33:A:a

104

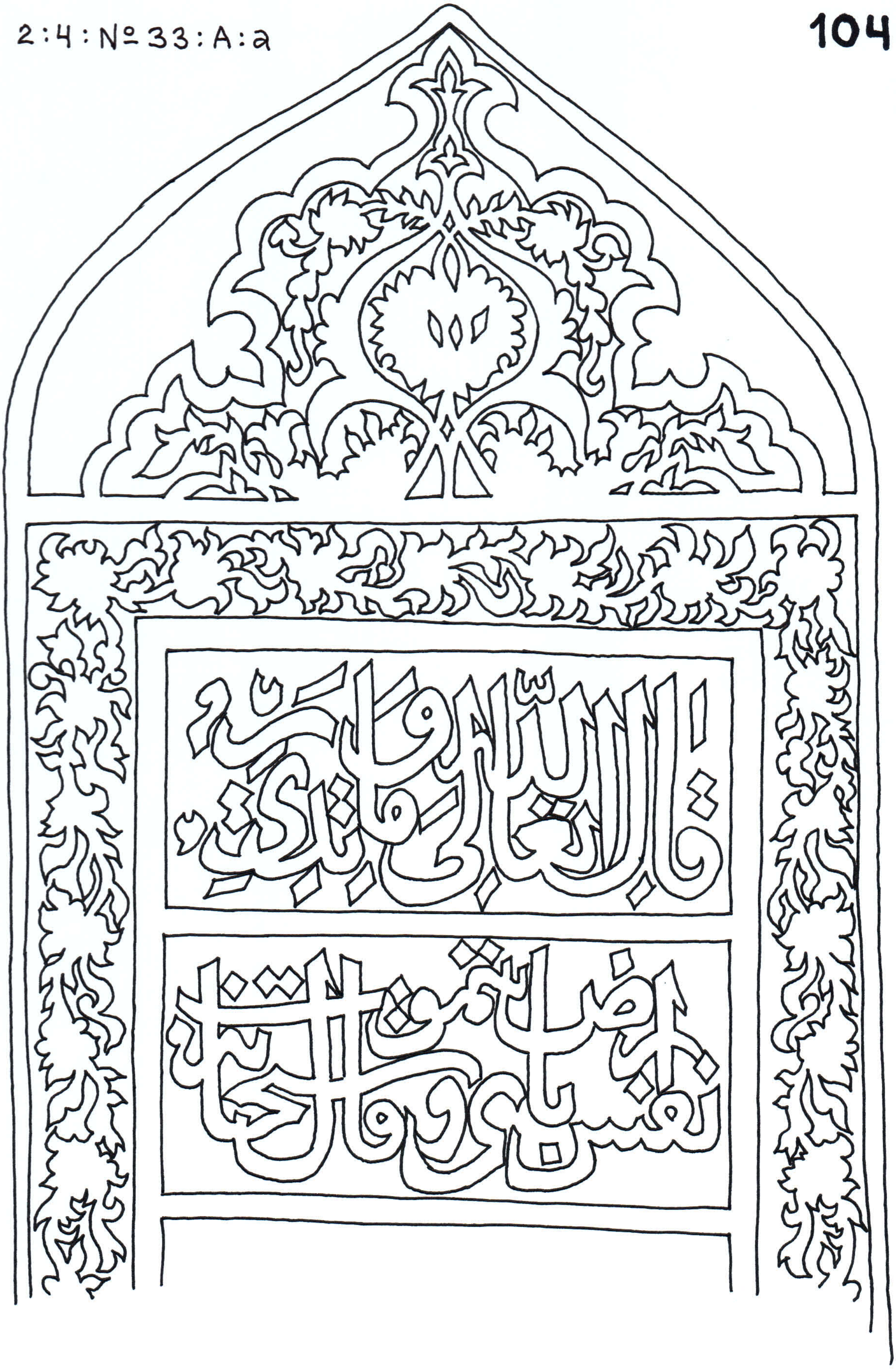

104

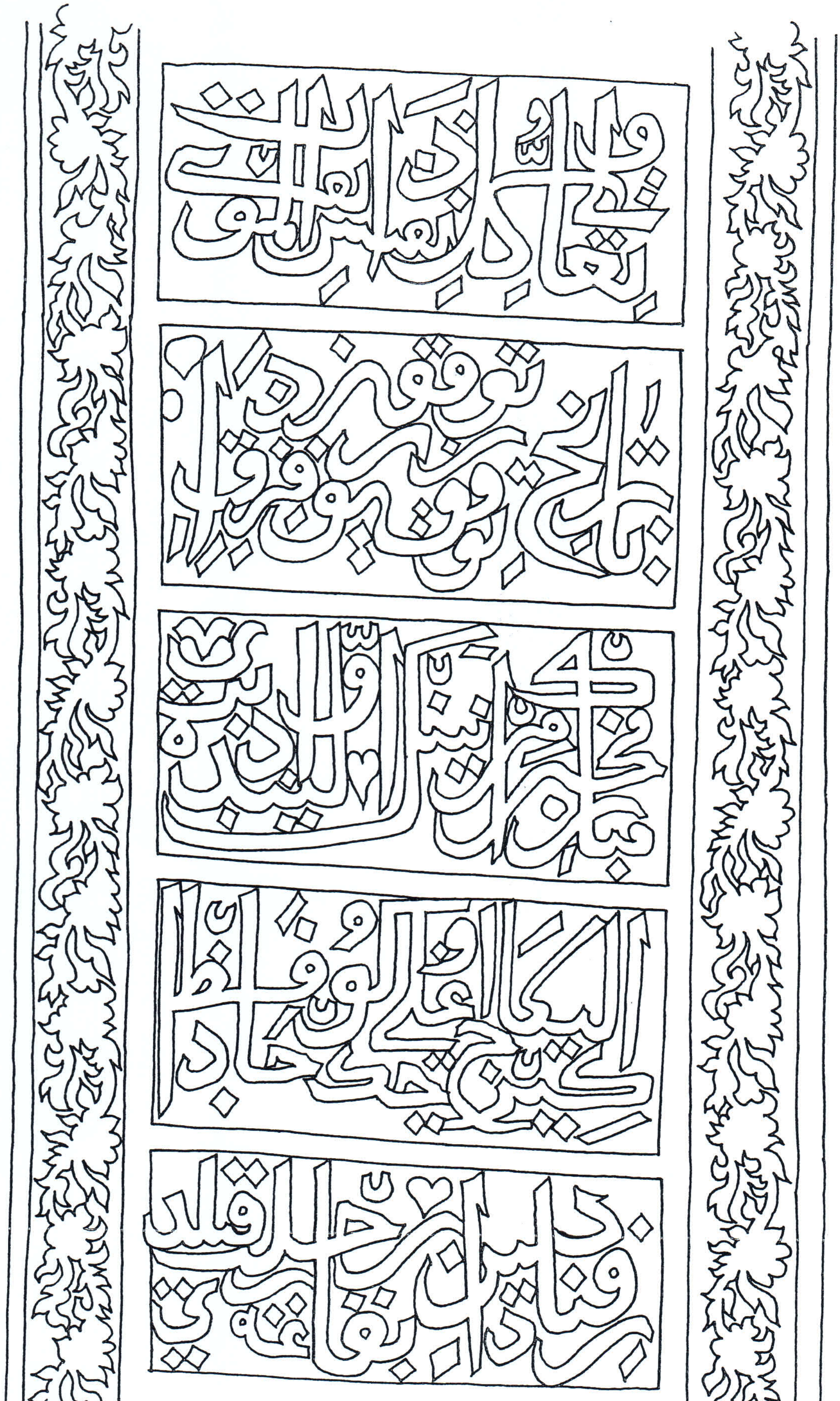

2:4:№=33:A:5.

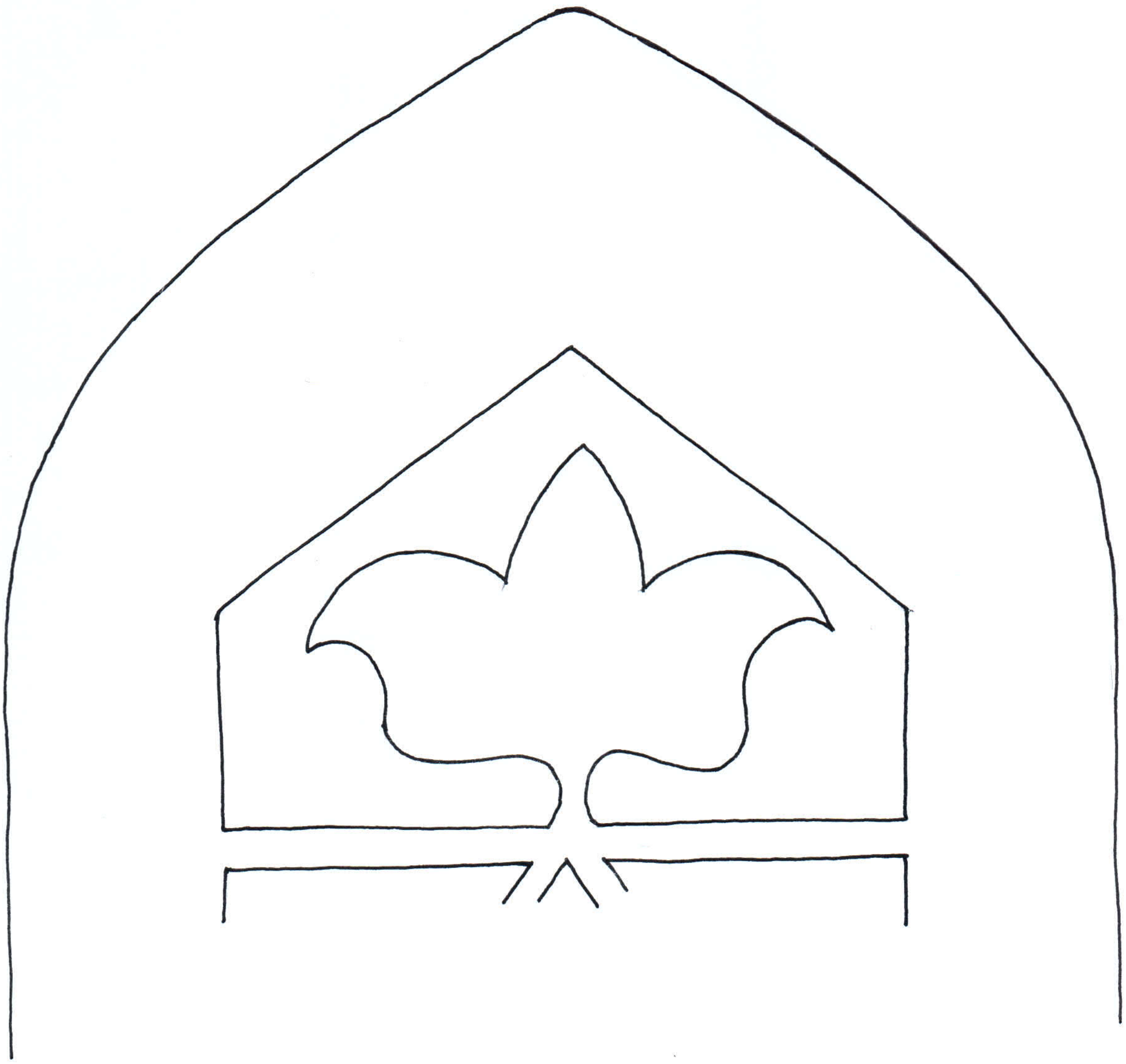

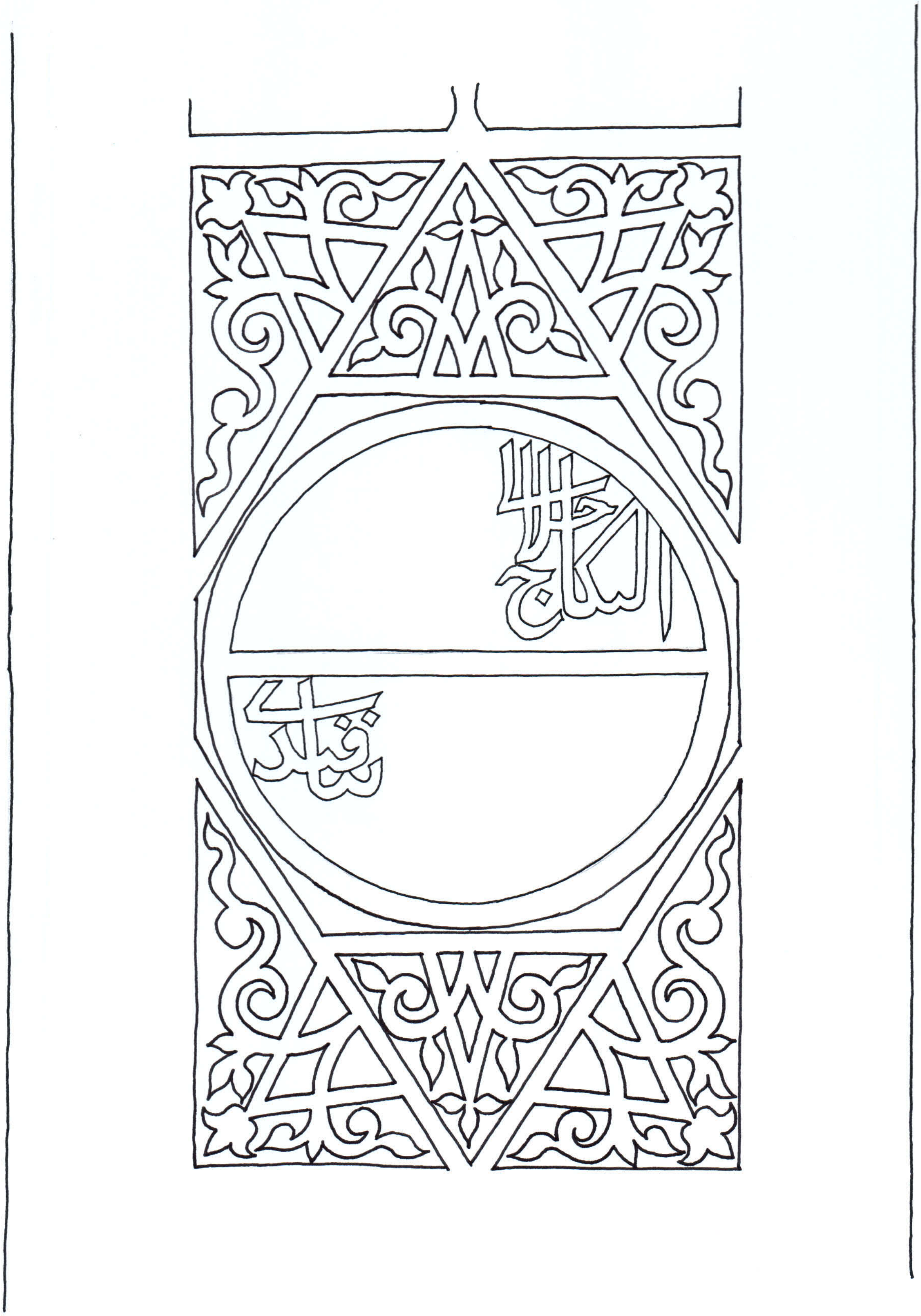

2 : 4 : № 33 : В : б.

104

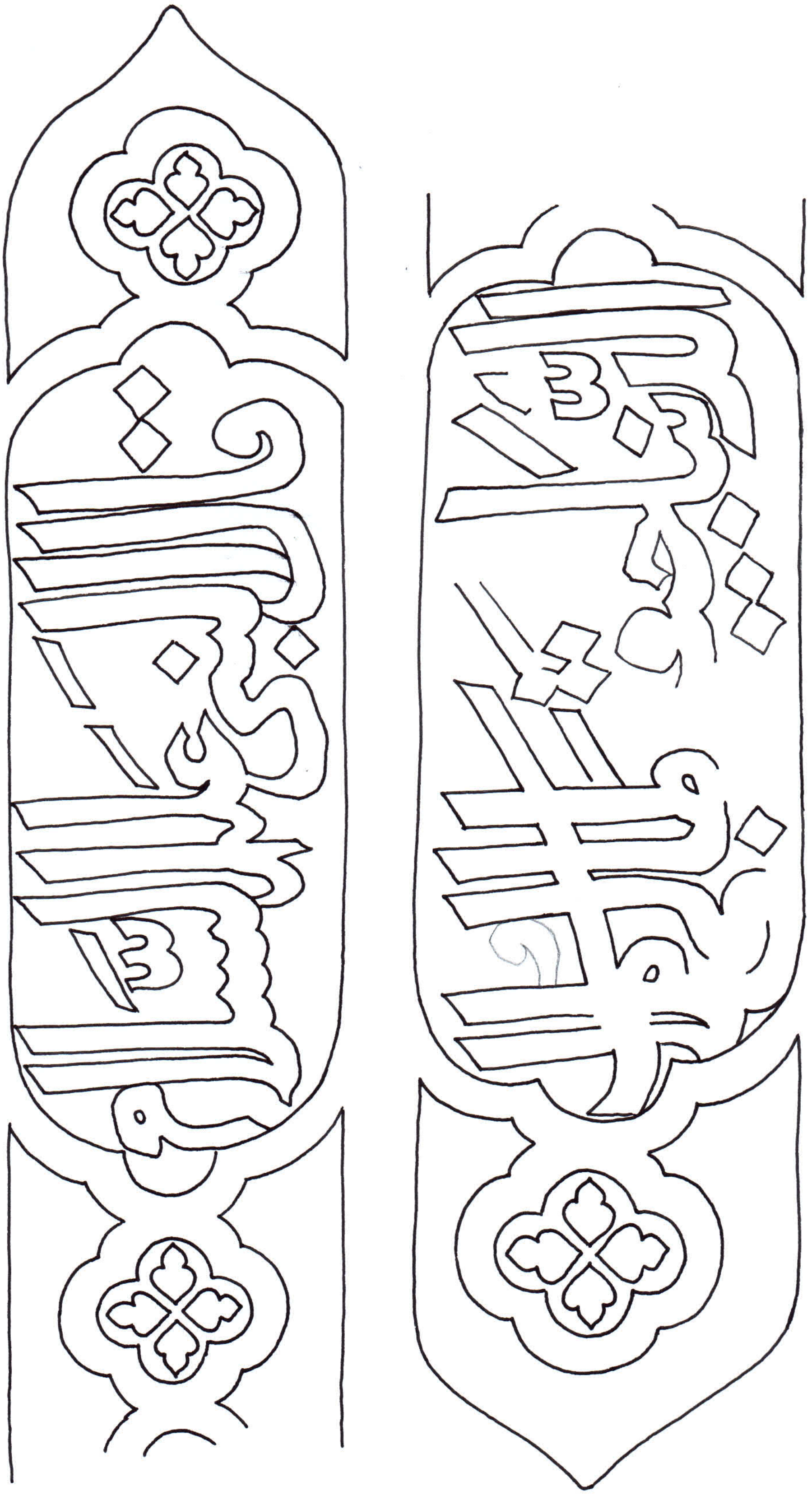

2:4:№ 33:Г

104

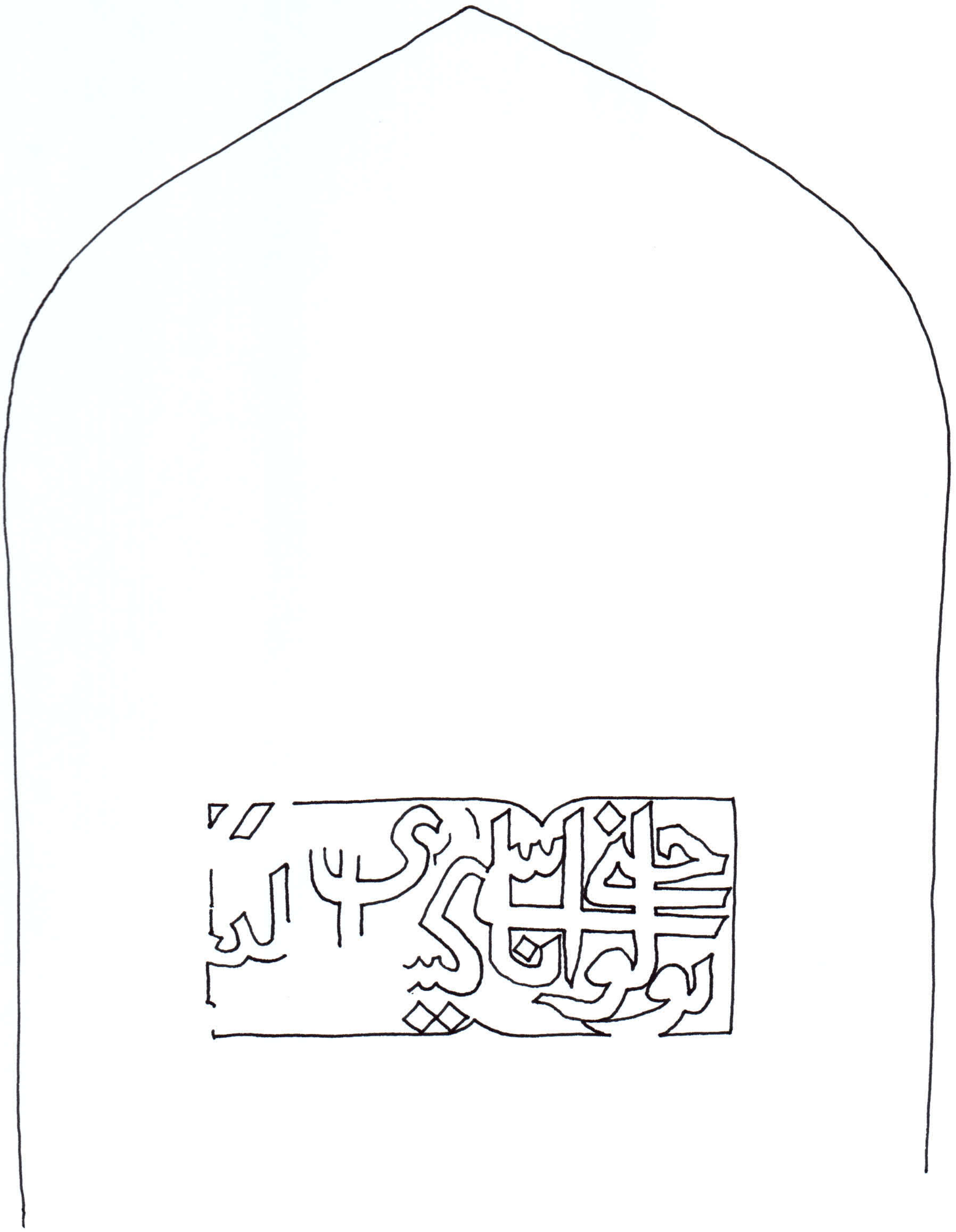

2 : 4 : № 34 : B : a

105

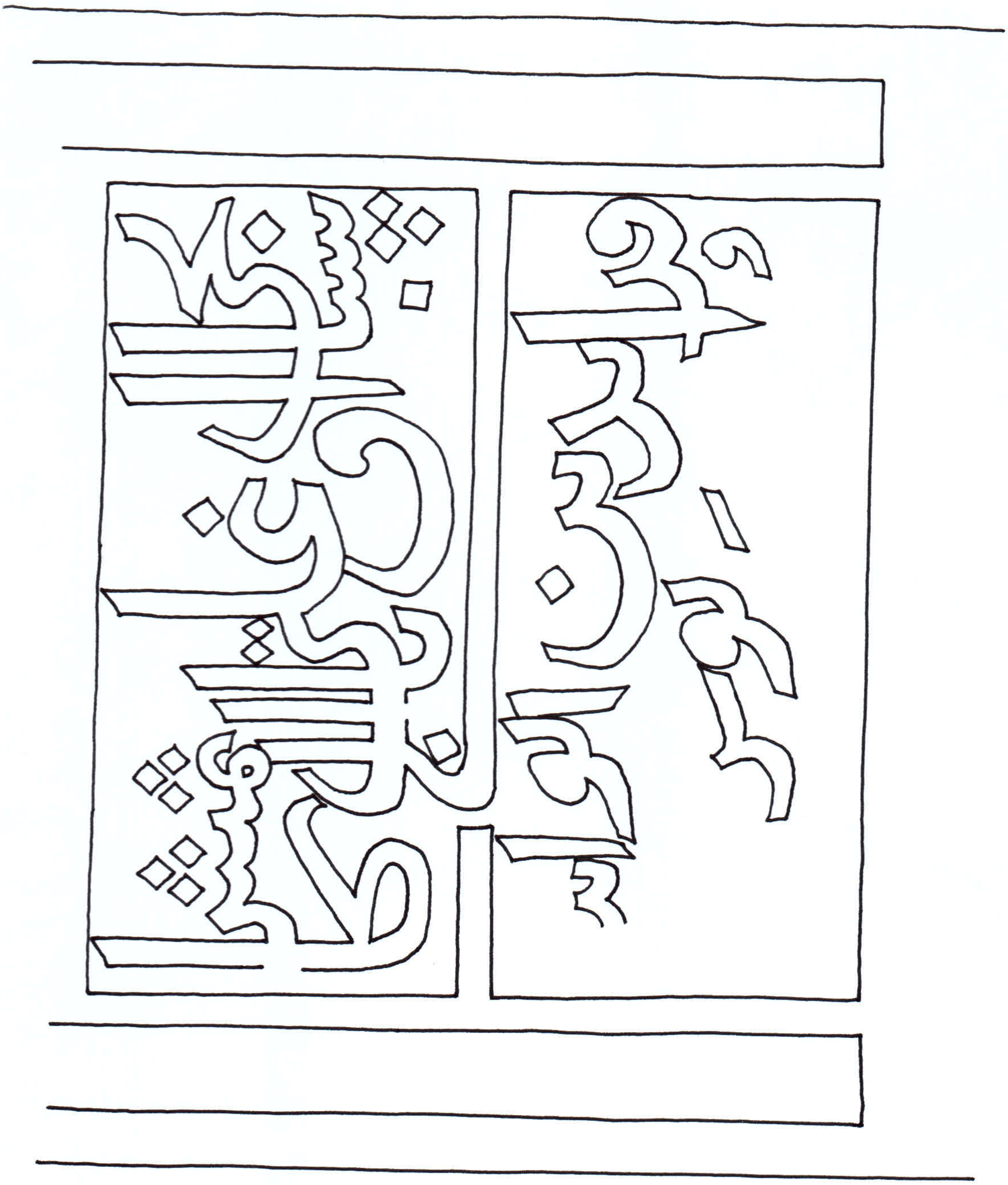

2 : 4 : № 35 : A

106

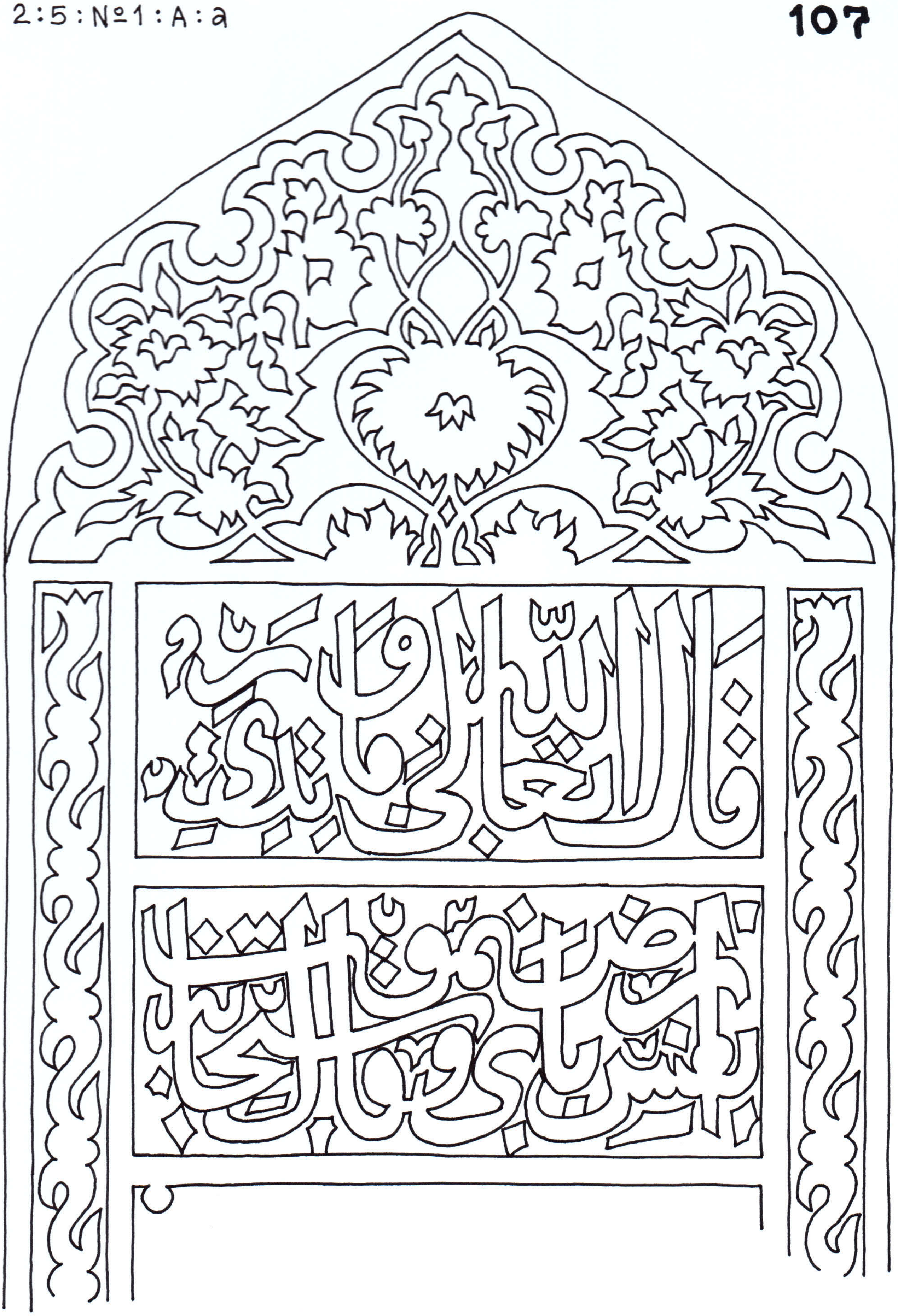

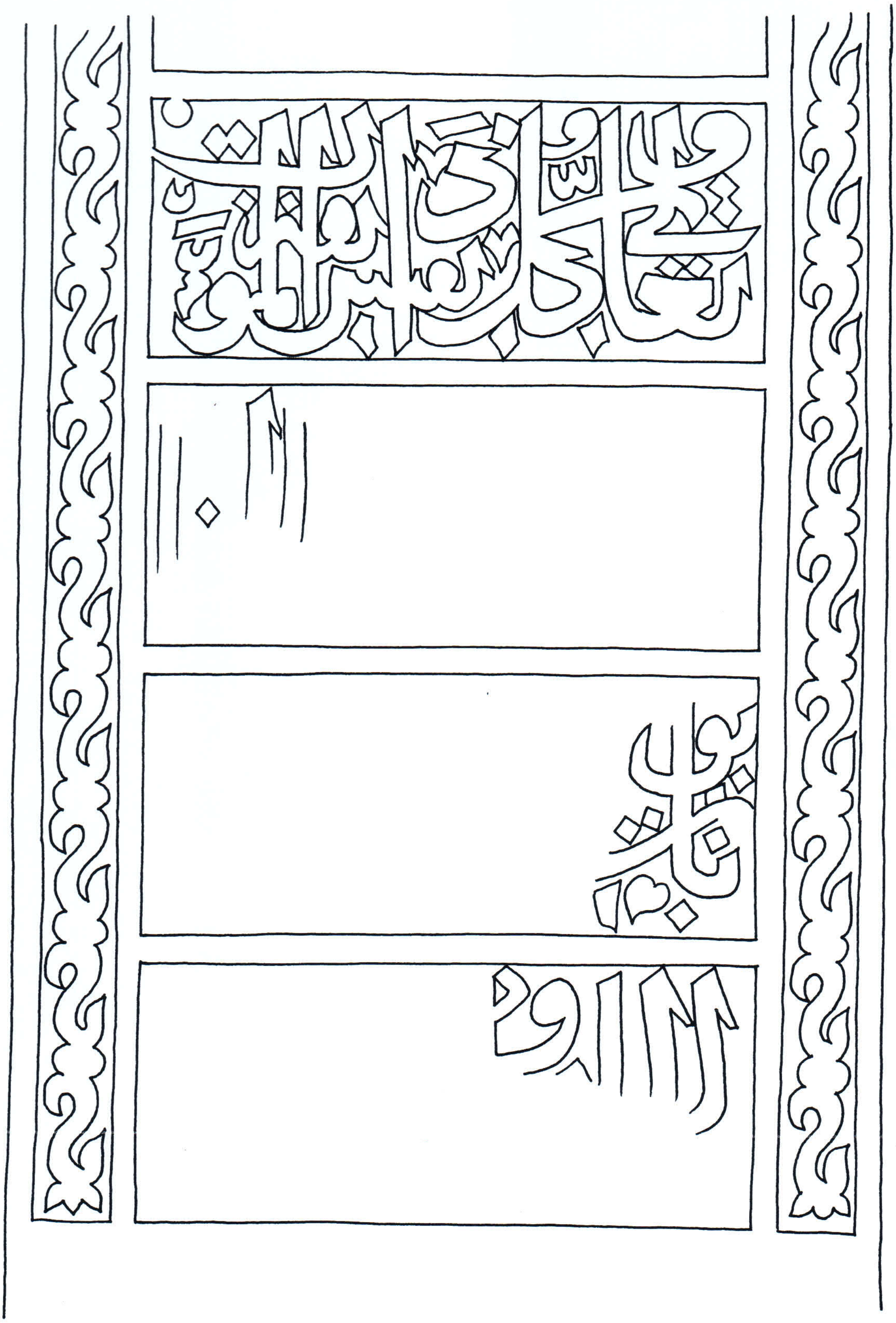

2:5:№1:A:δ. **107**

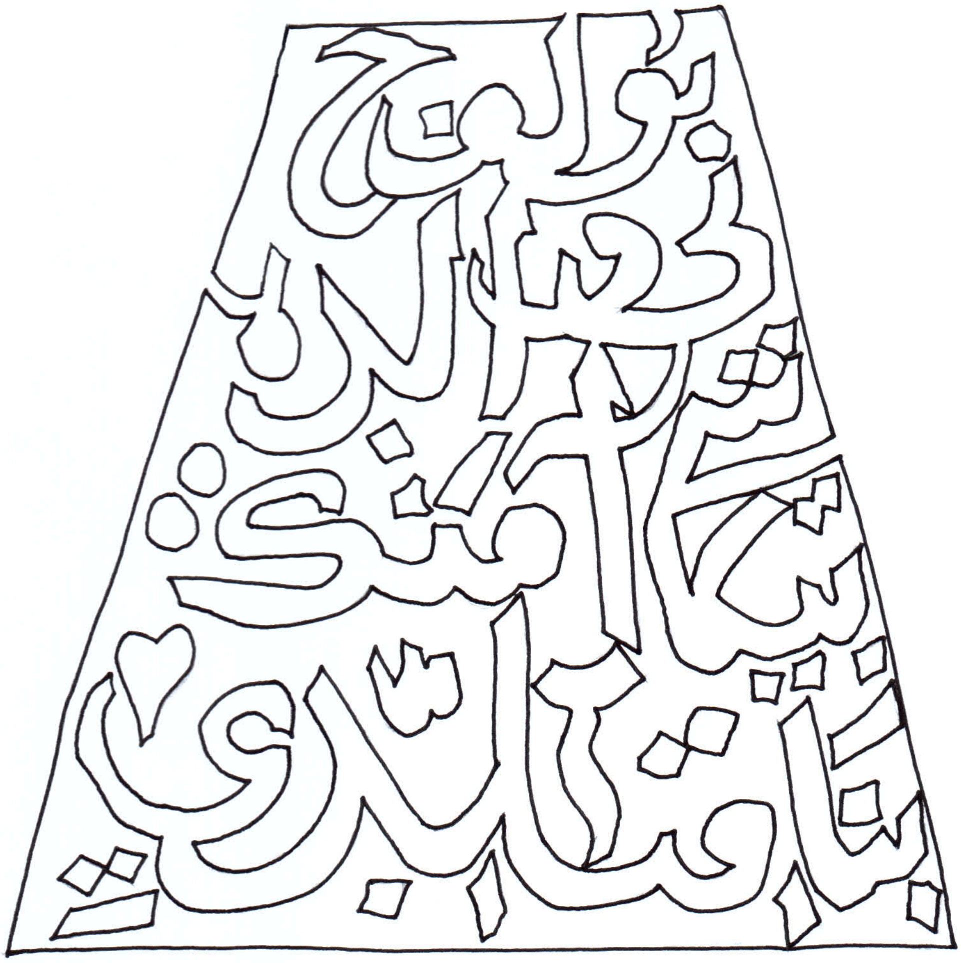

2:5:№1:B:a. 107

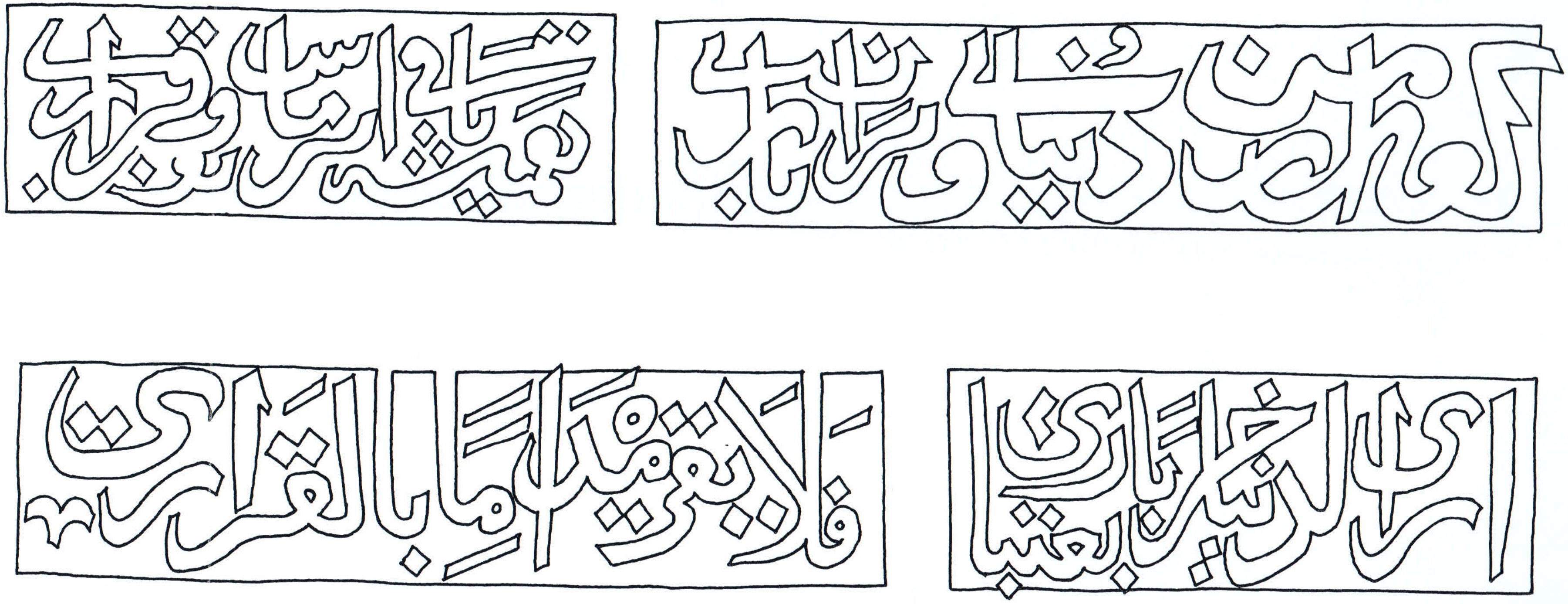

2 : 5 : №1 : Б, Г.

107

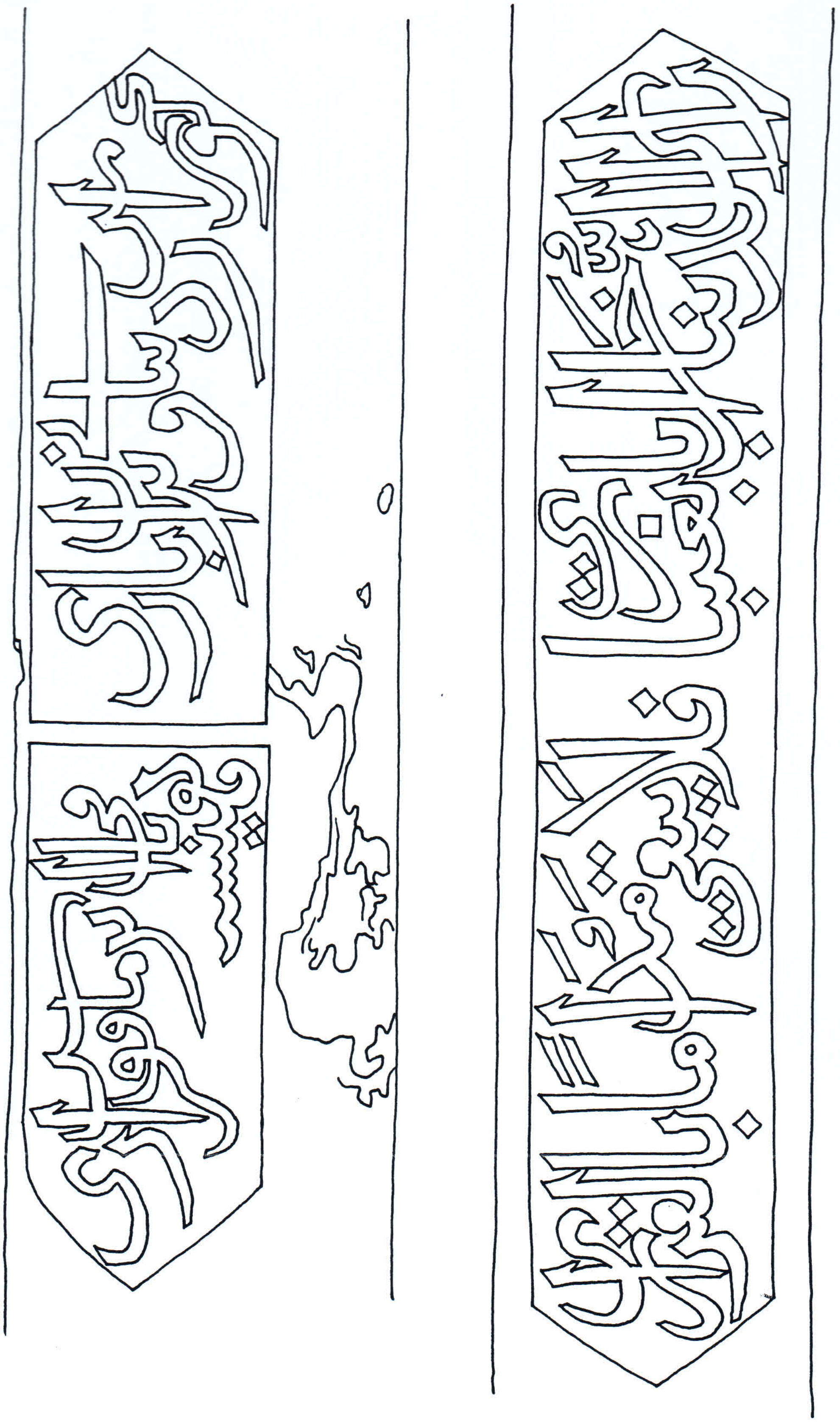

2:5:№2:Б,Г.

108

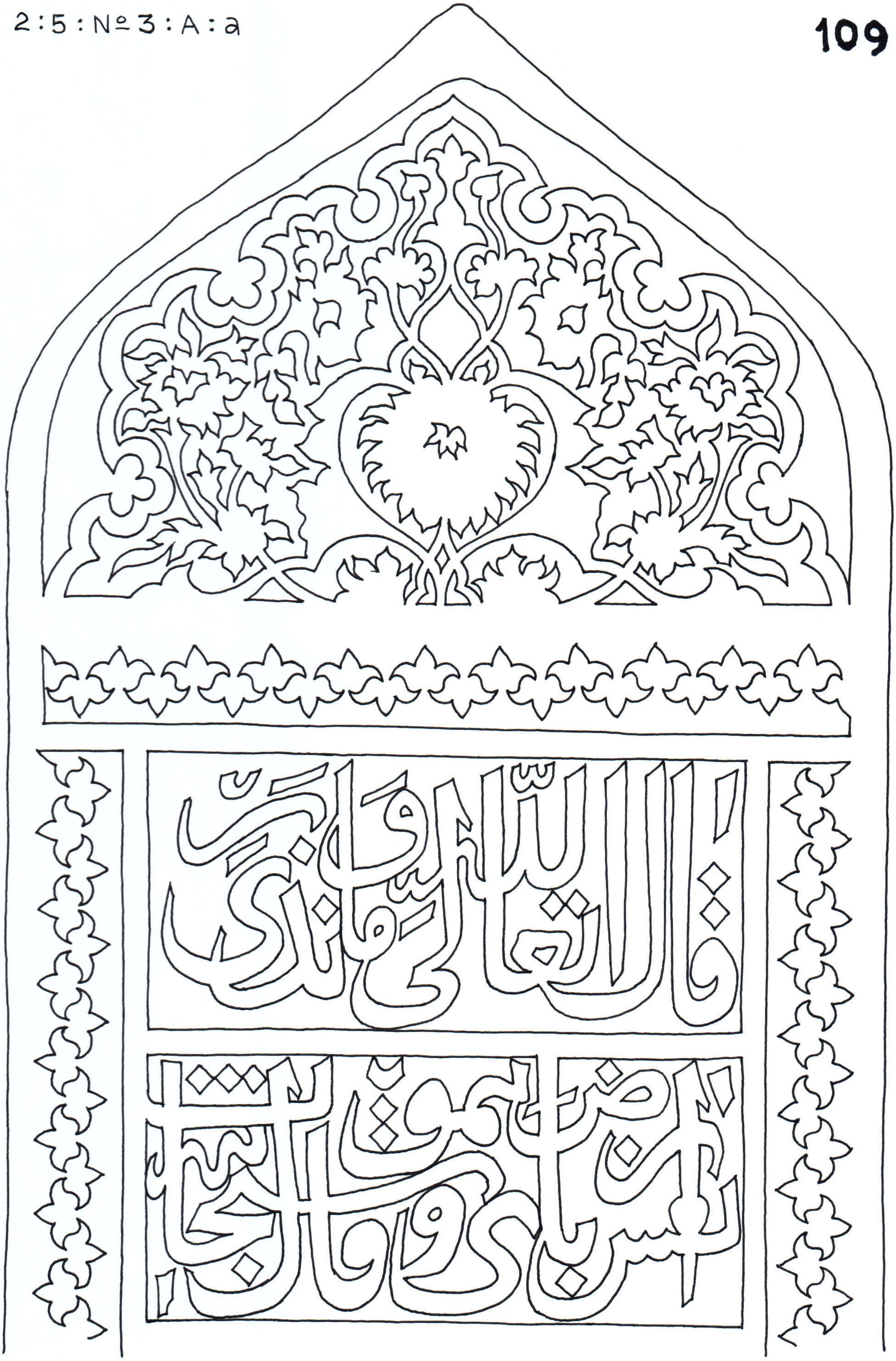

2:5:№3:A:δ

109

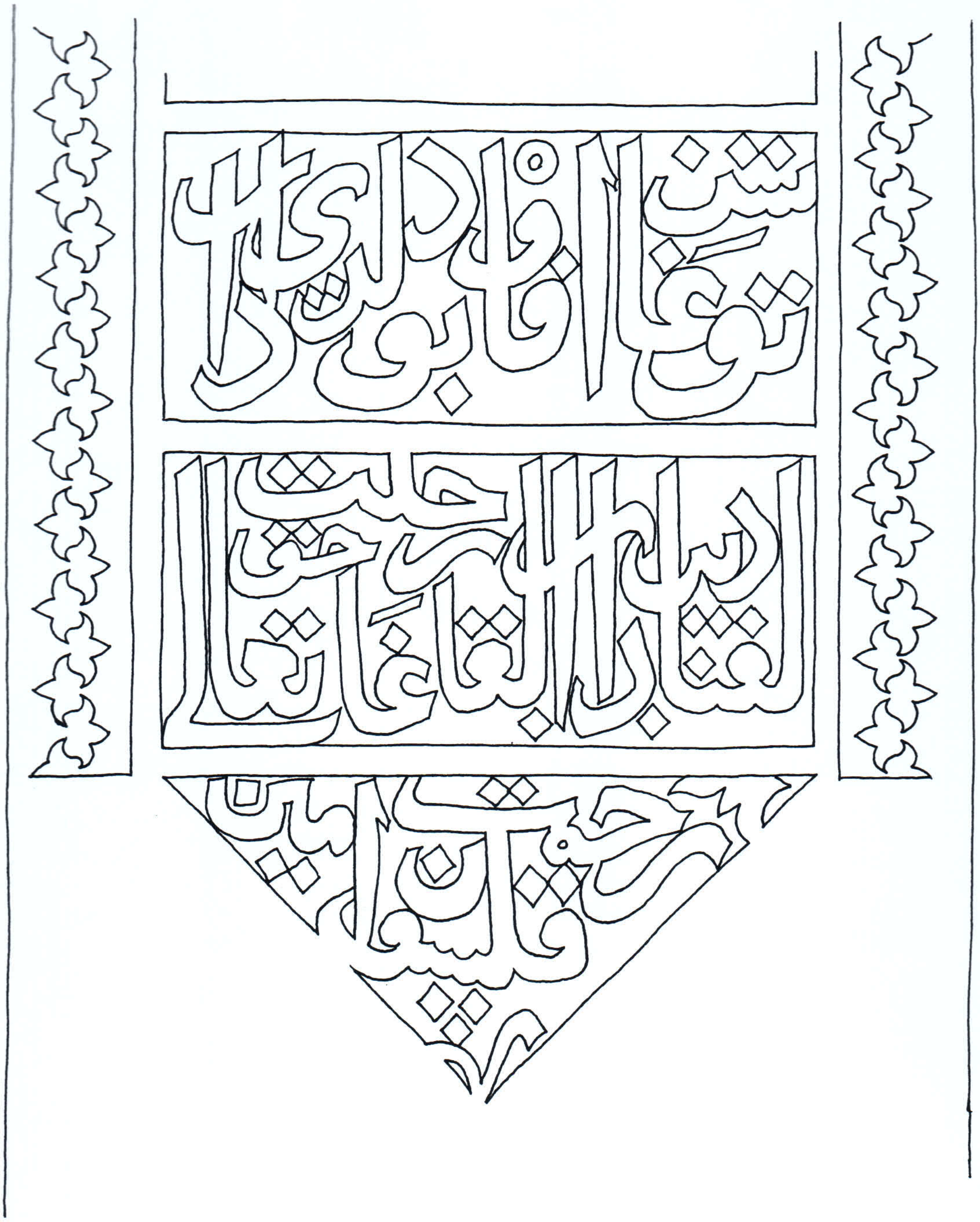

2:5:№3:A:в.

109

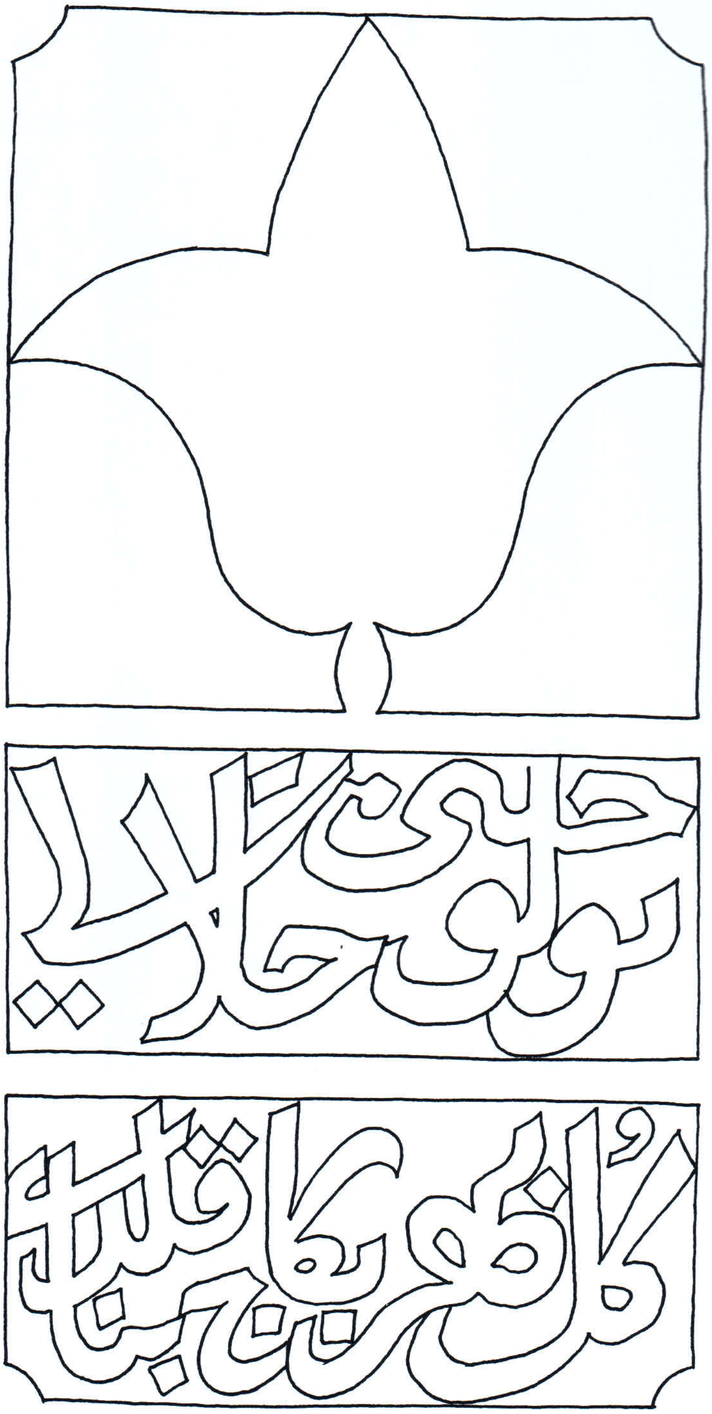

2 : 5 : № 3 : B

109

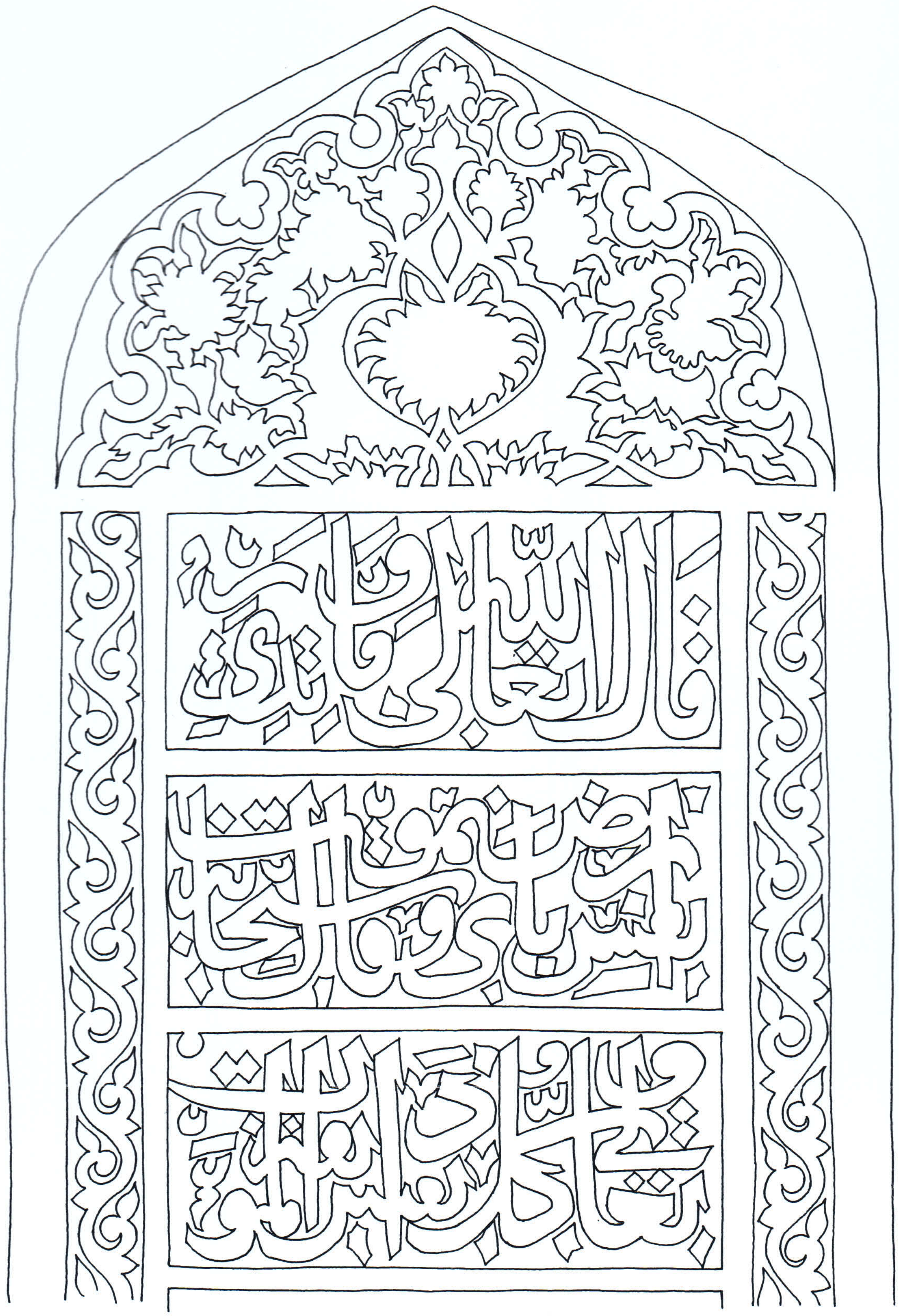

2:5:№4:A:a

110

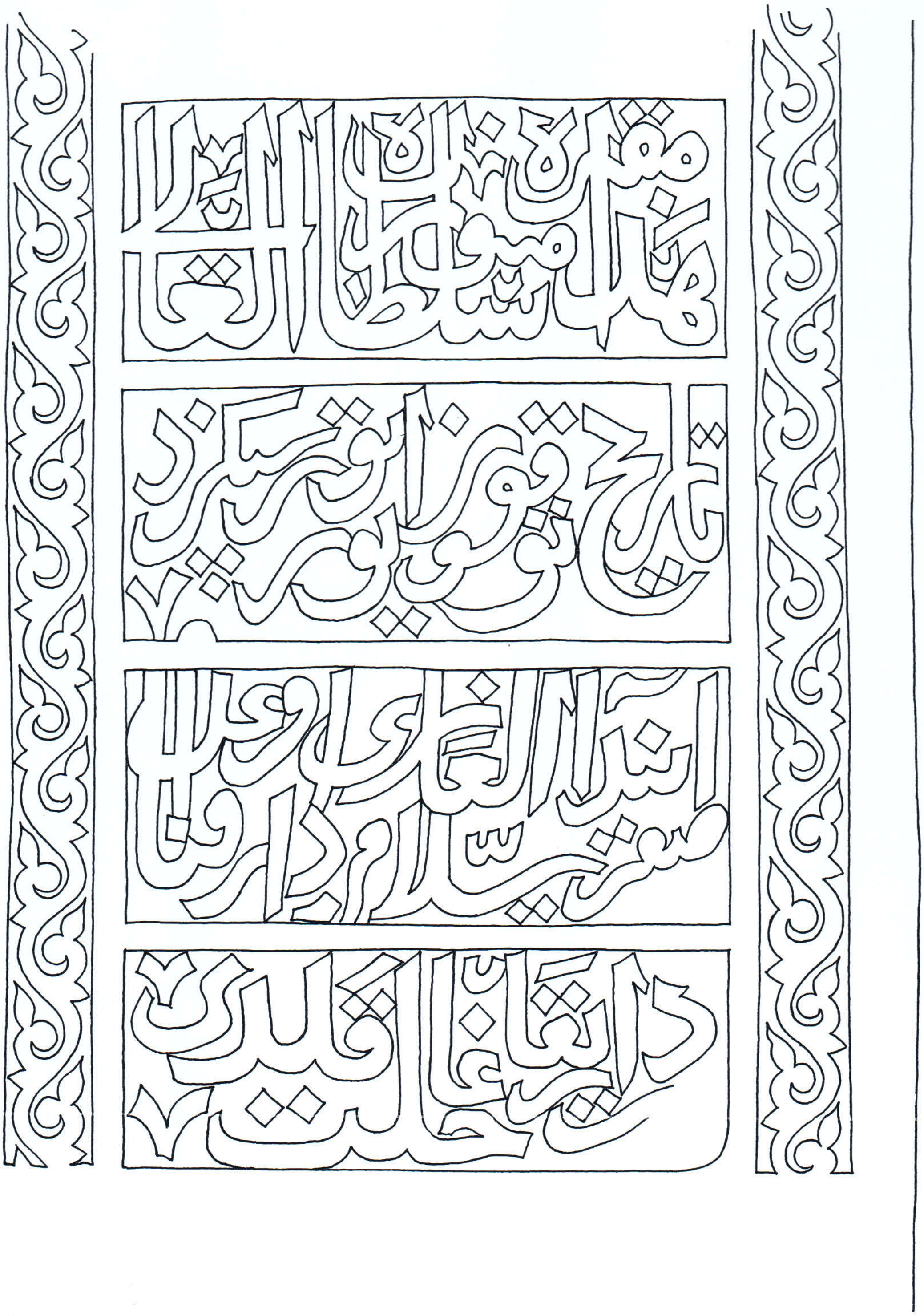

2 : 5 : № 4 : A : б.

110

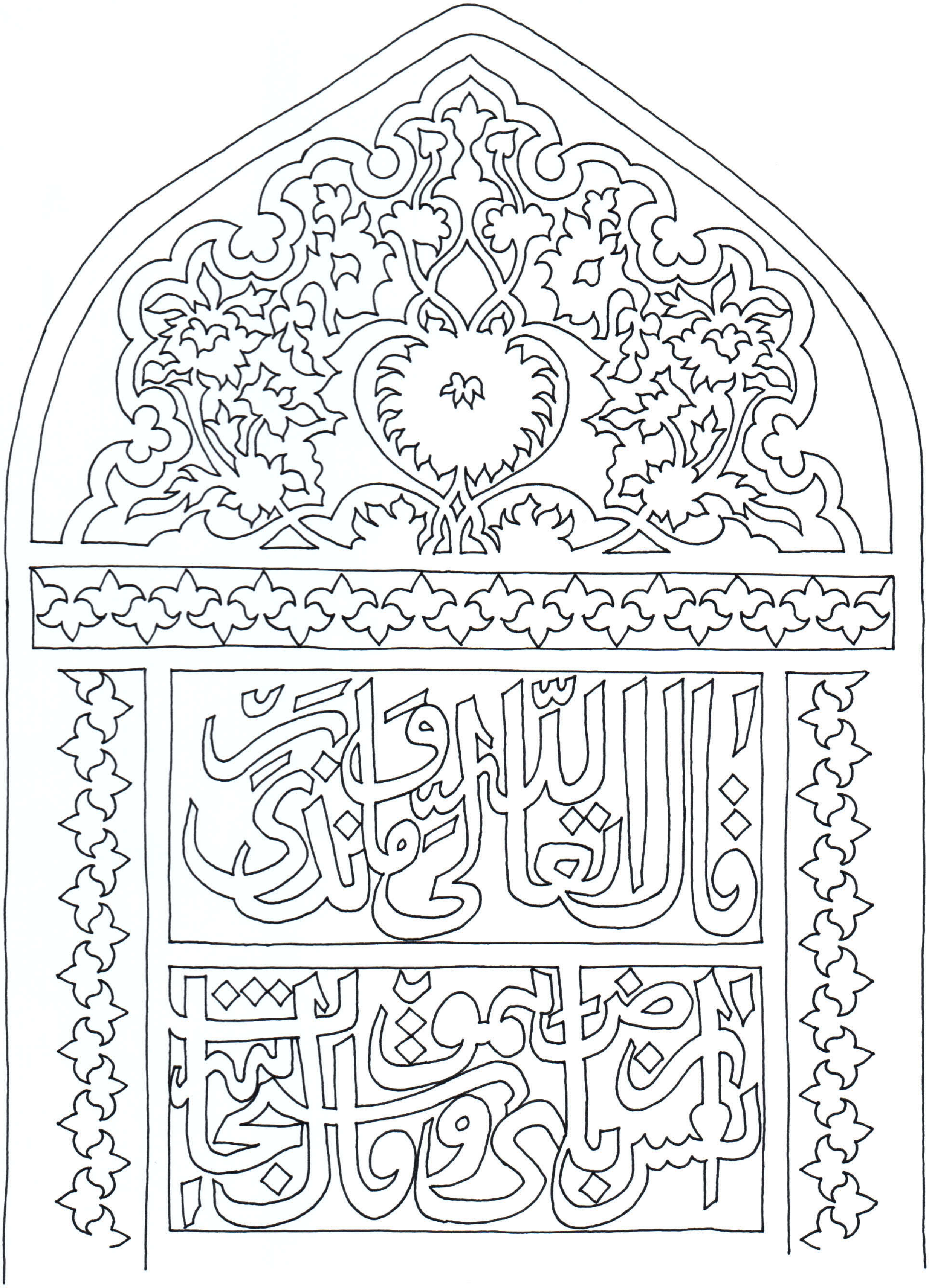

2 : 5 : №5 : A : a

111

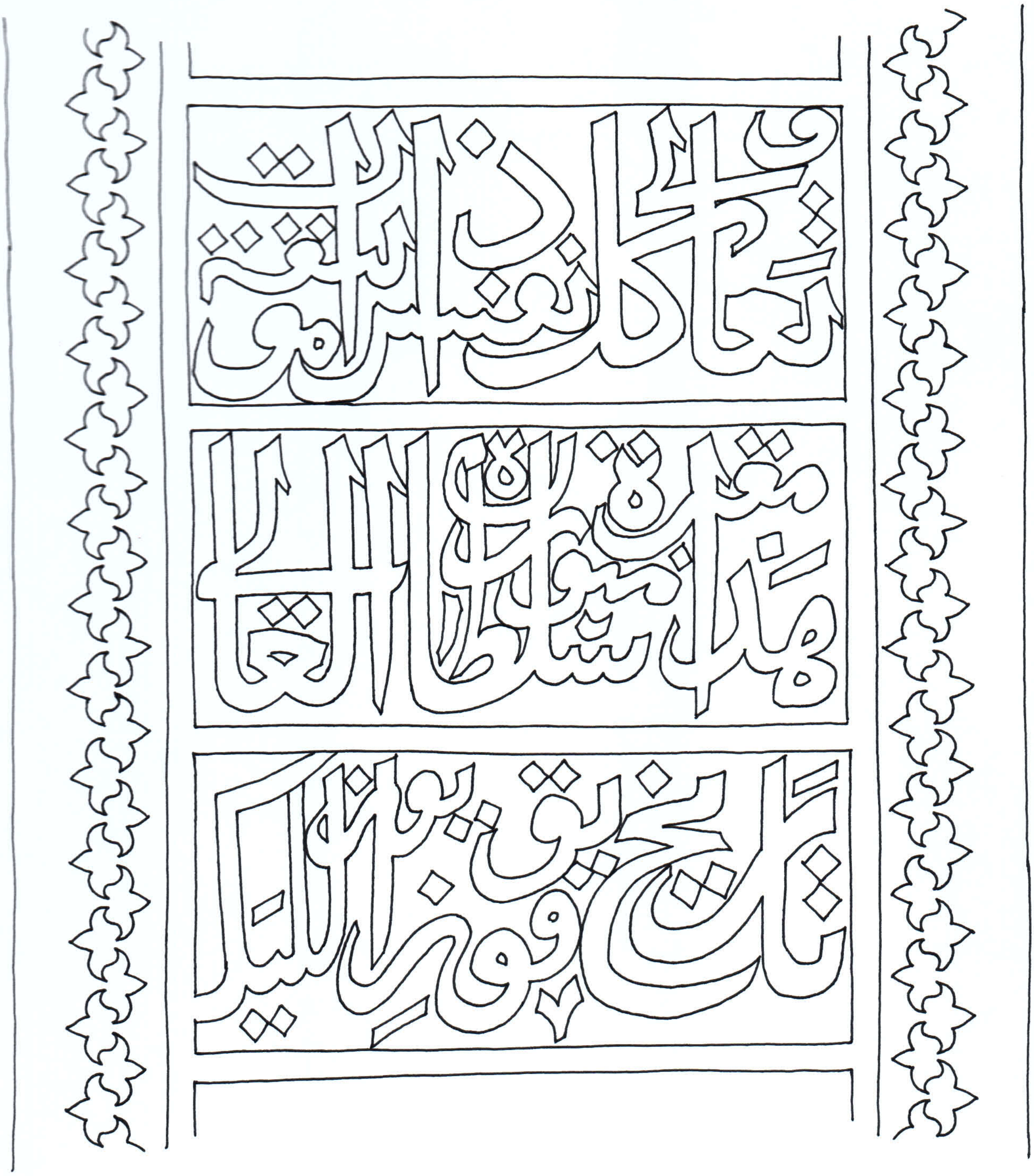

2:5:№5:A:б.

١١١

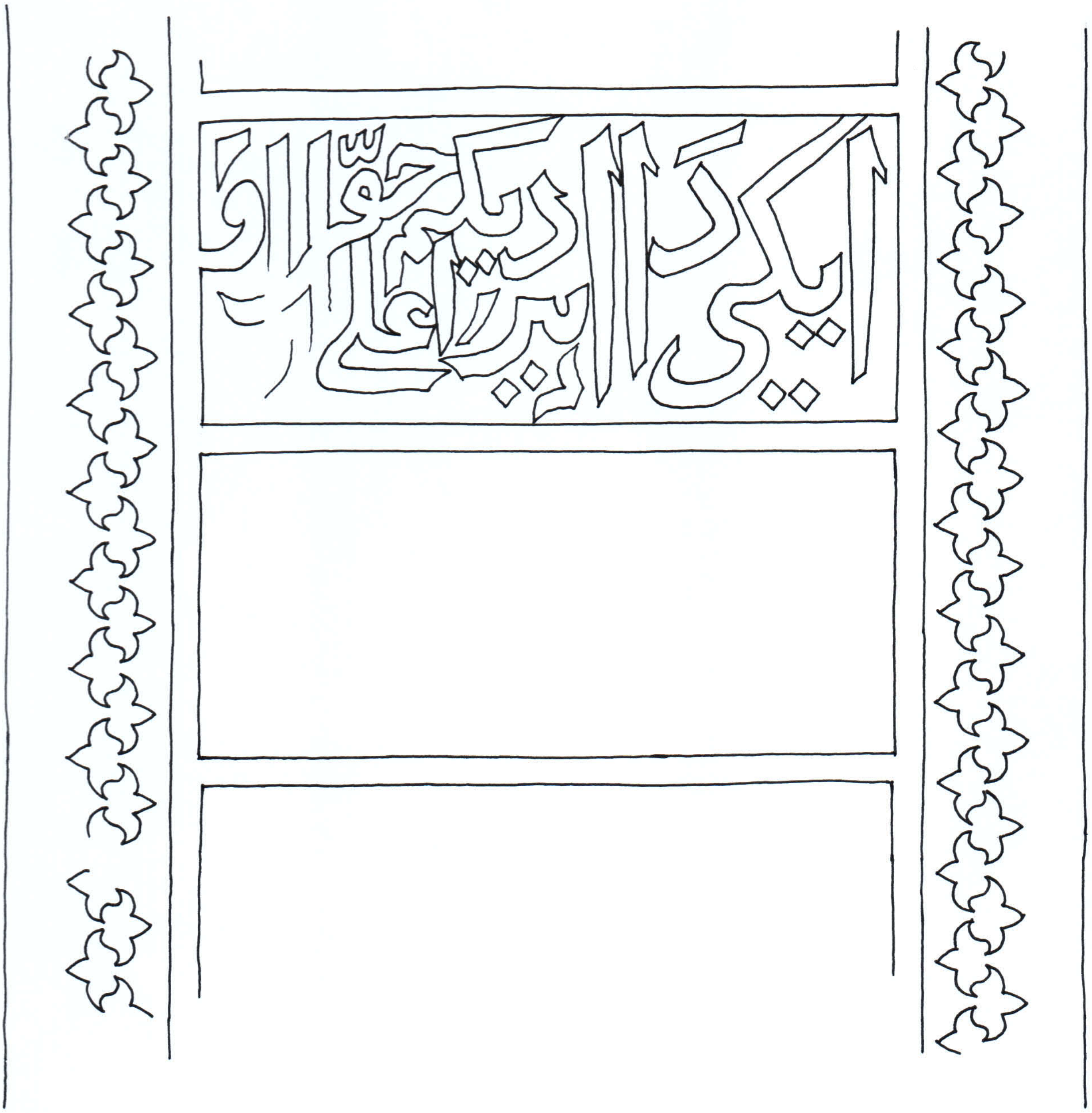

2:5:№5:A:b.

111

111

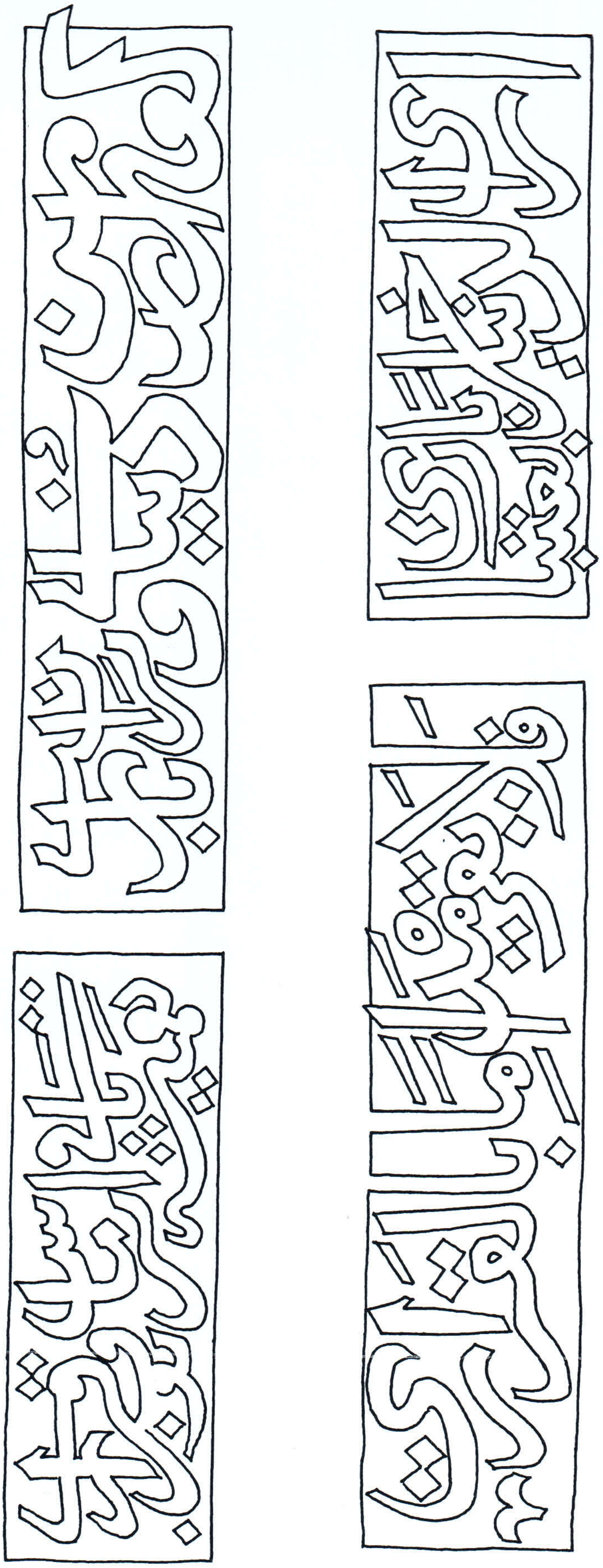

2:5:№5:Б,Г.

2:5:№6:B

112

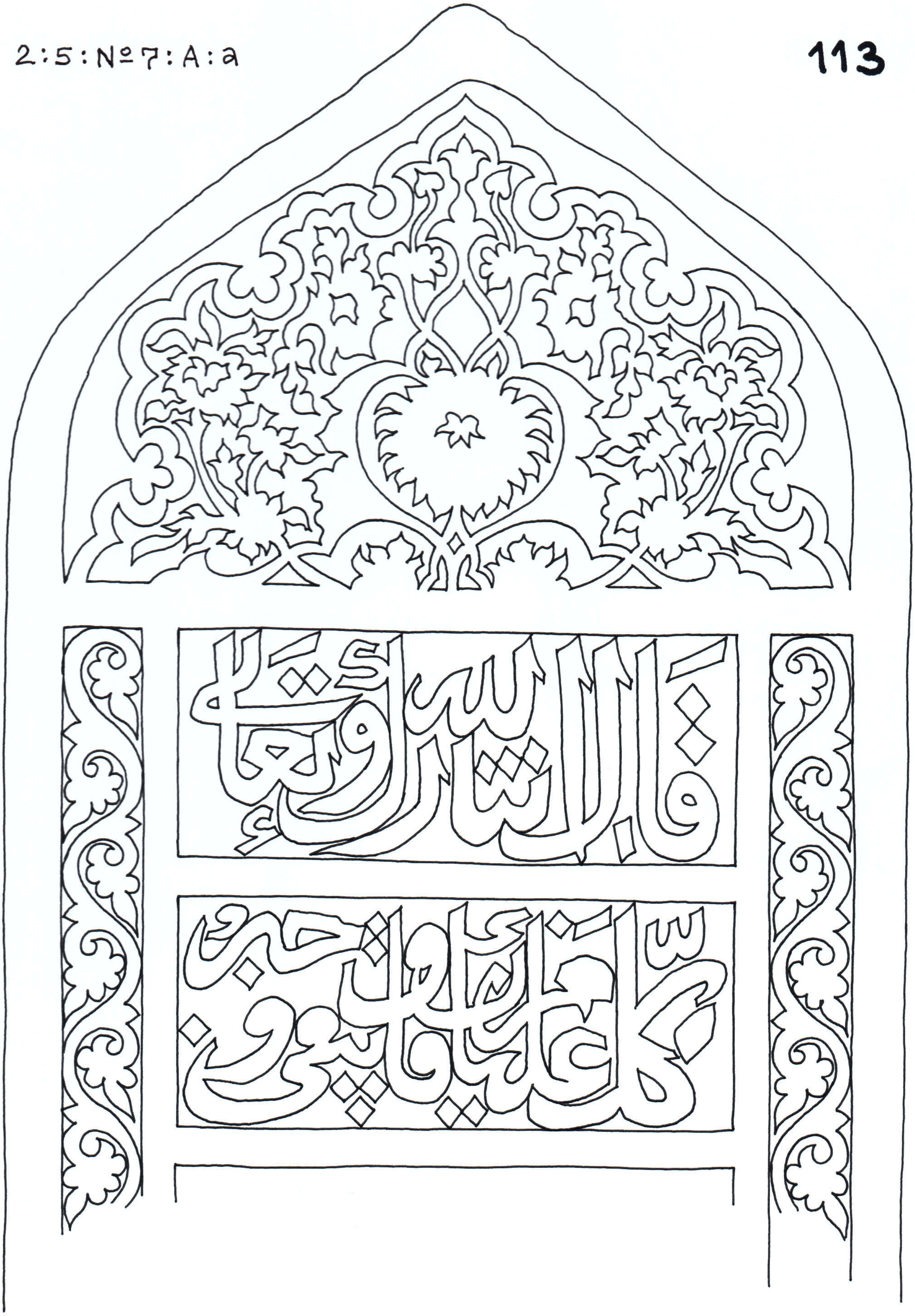
قال الله تبارك وتعالى

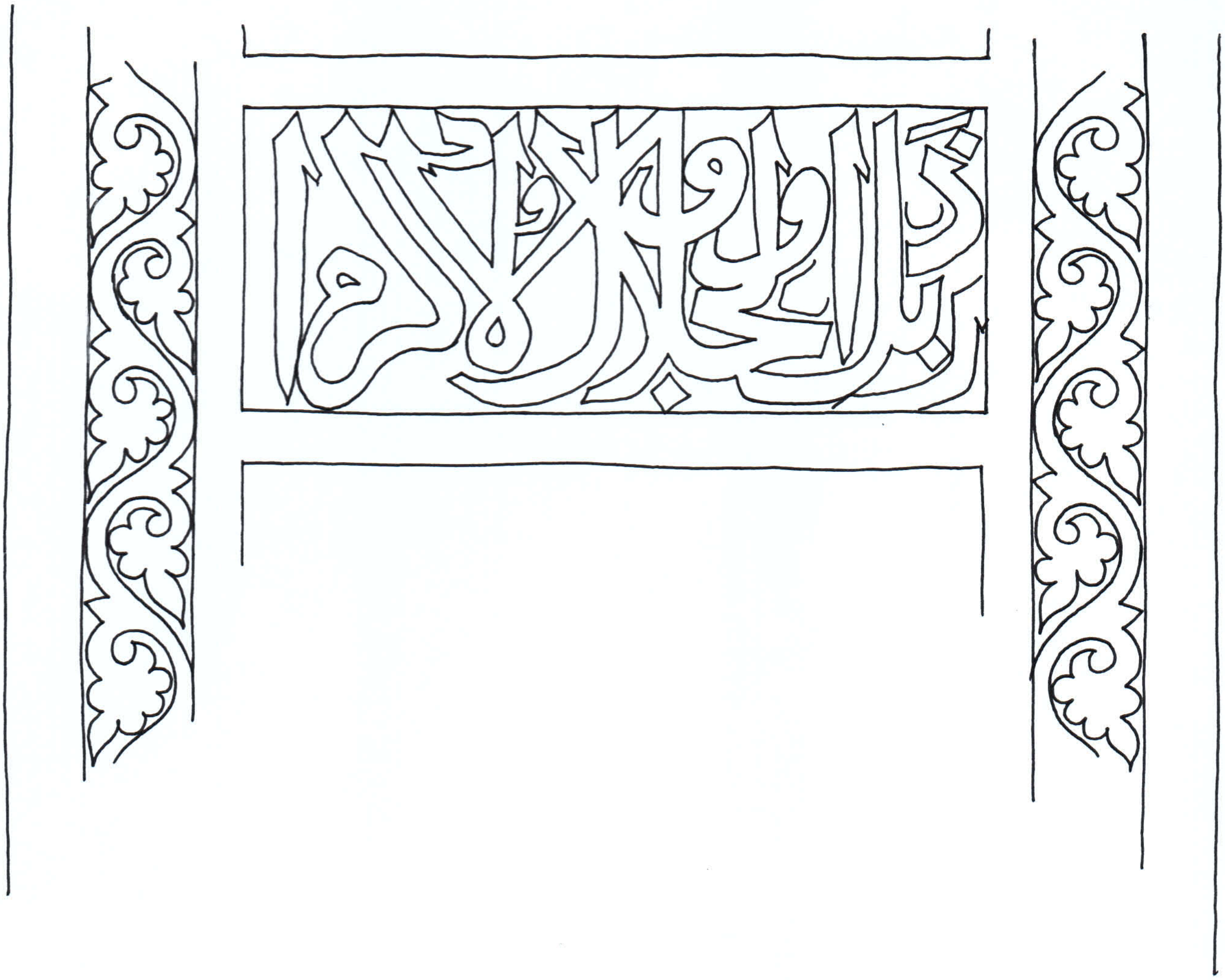

2:5:№7:A:б.

113

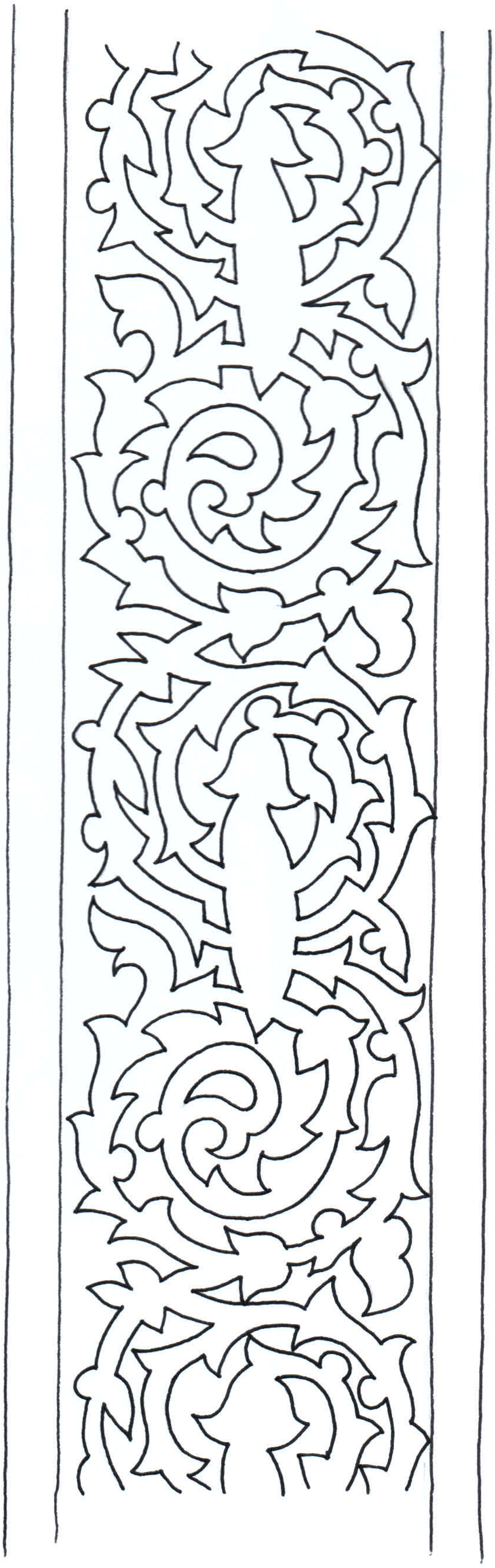

2 : 5 : № 8 : Б, Г.

114

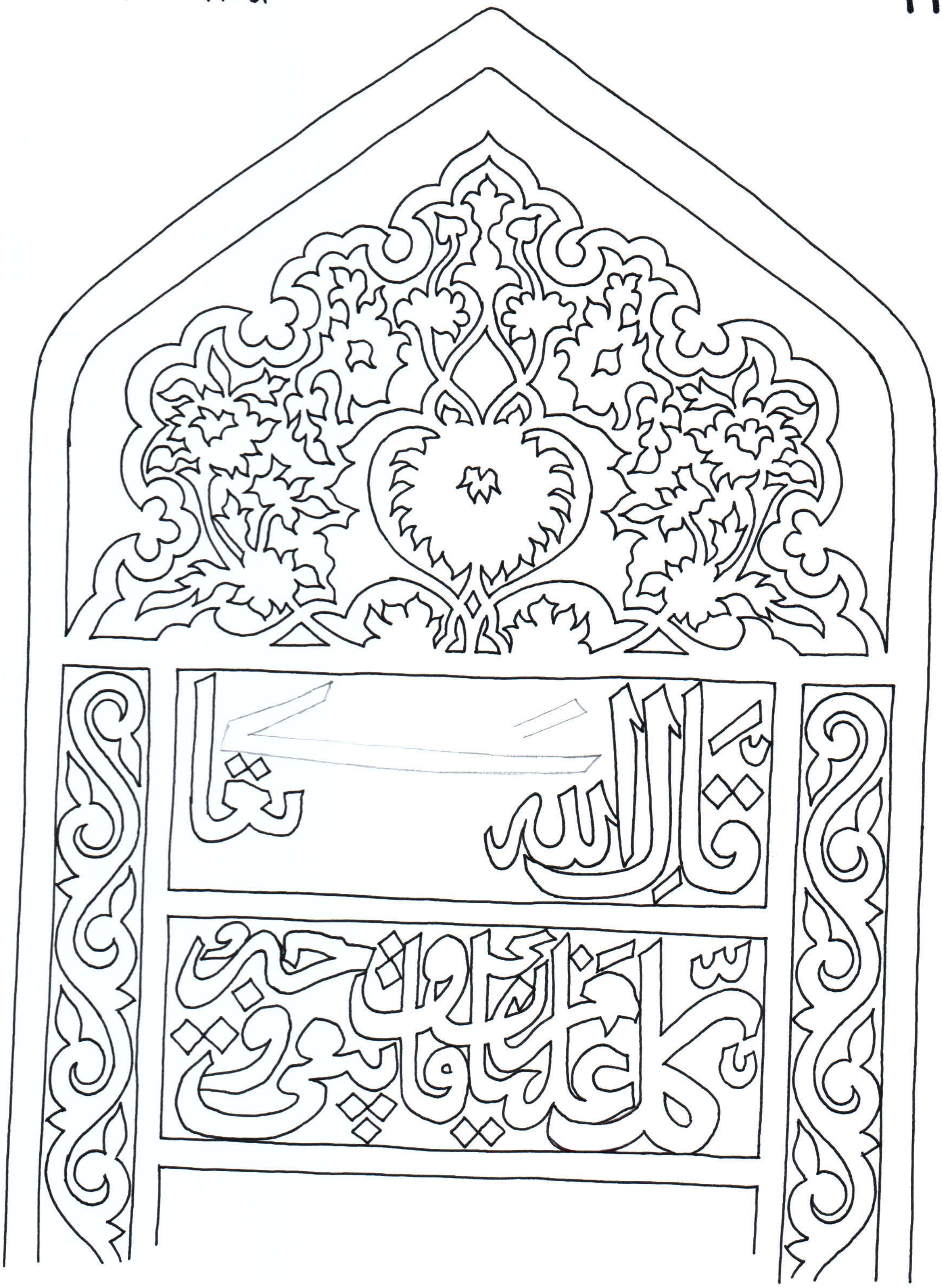

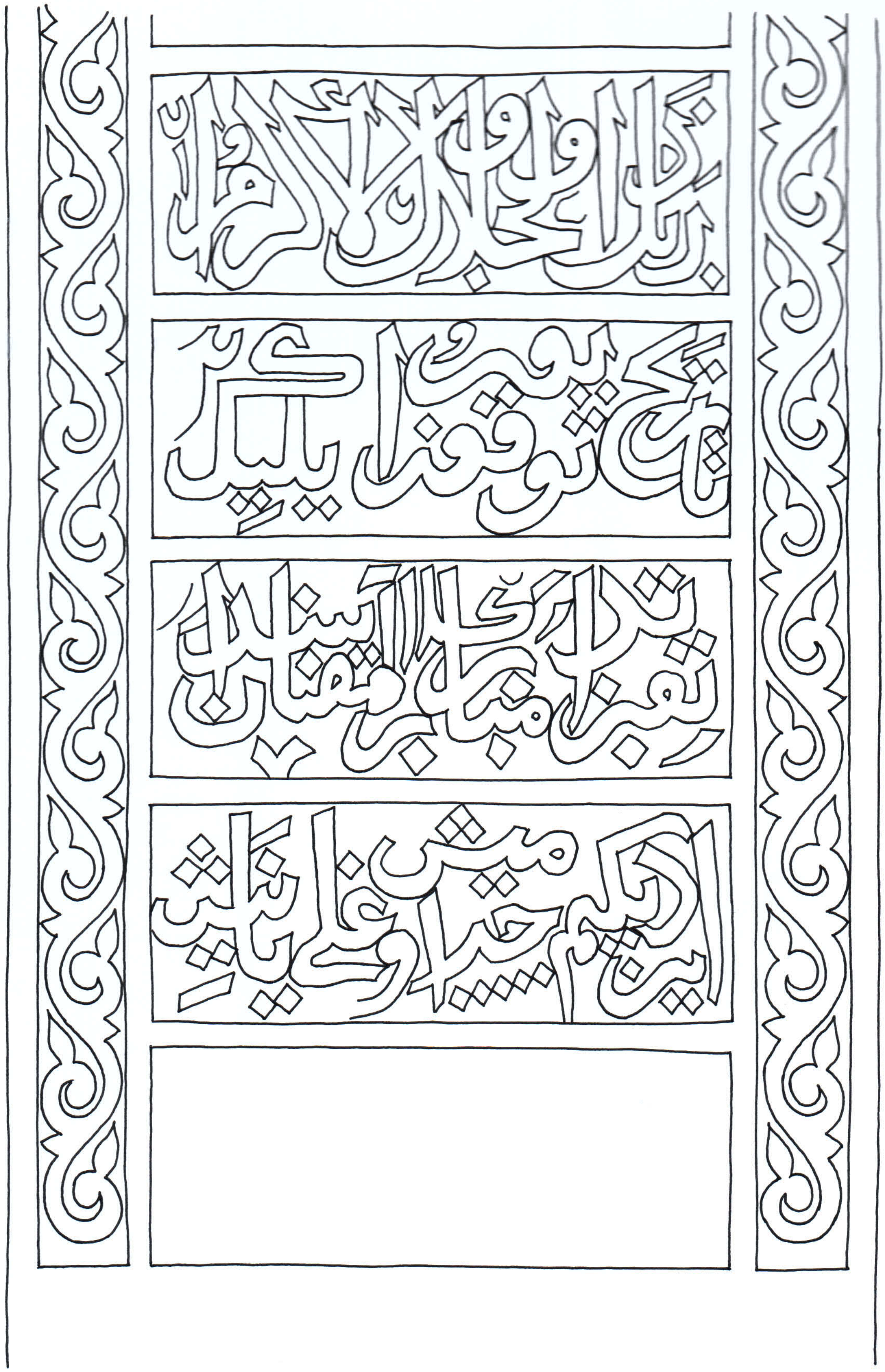

2:5:№9:A:б.

115

116

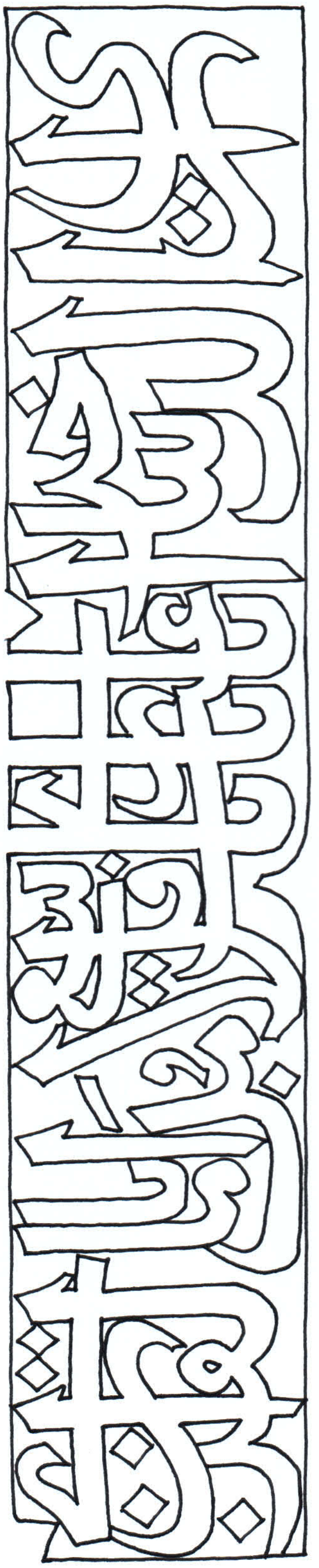

2 : 5 : №10 : Б

قال الله تبارك وتعالى

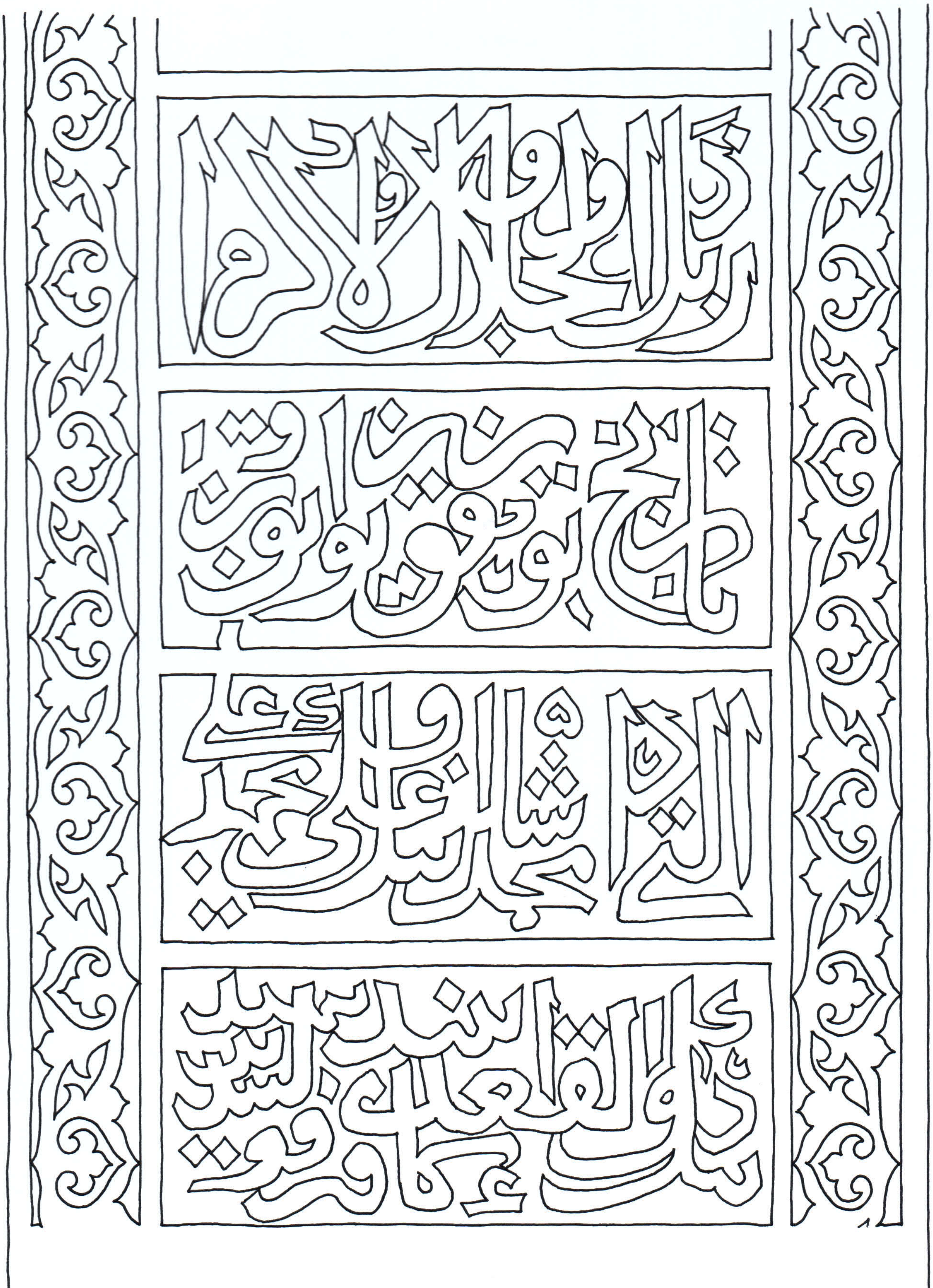

2 : 5 : № 11 : A : б.　　١١٧

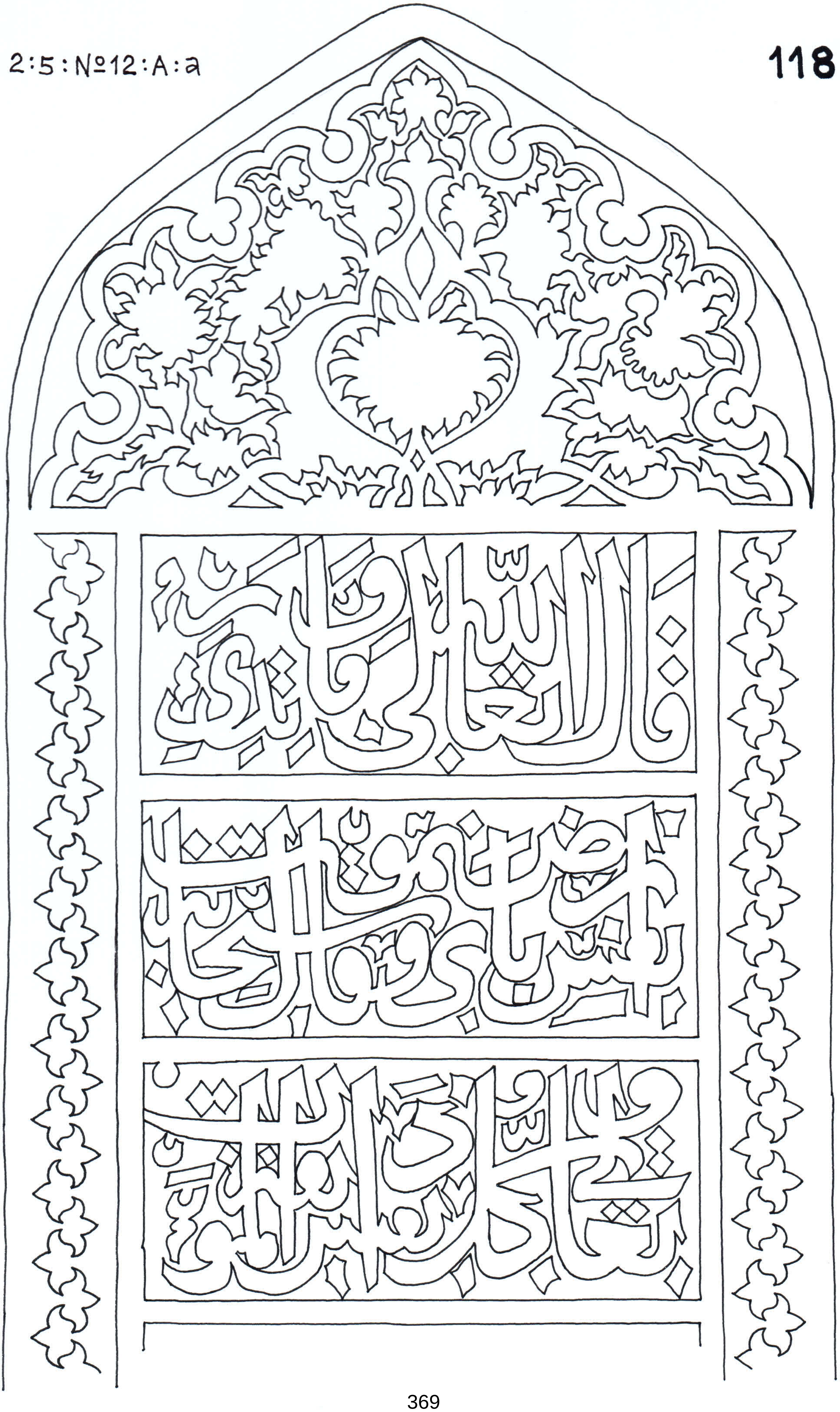

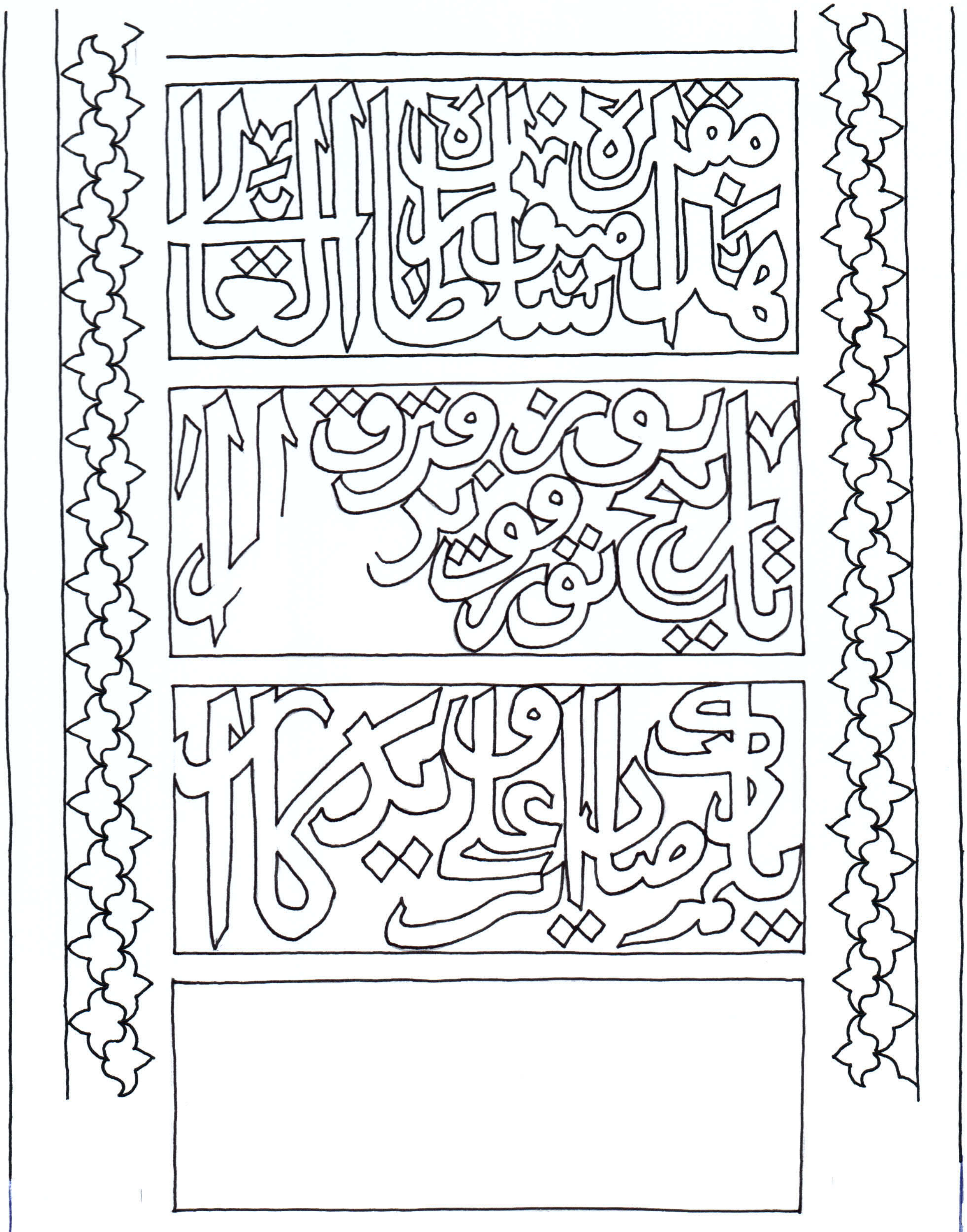

2:5:№12:A:δ.

118

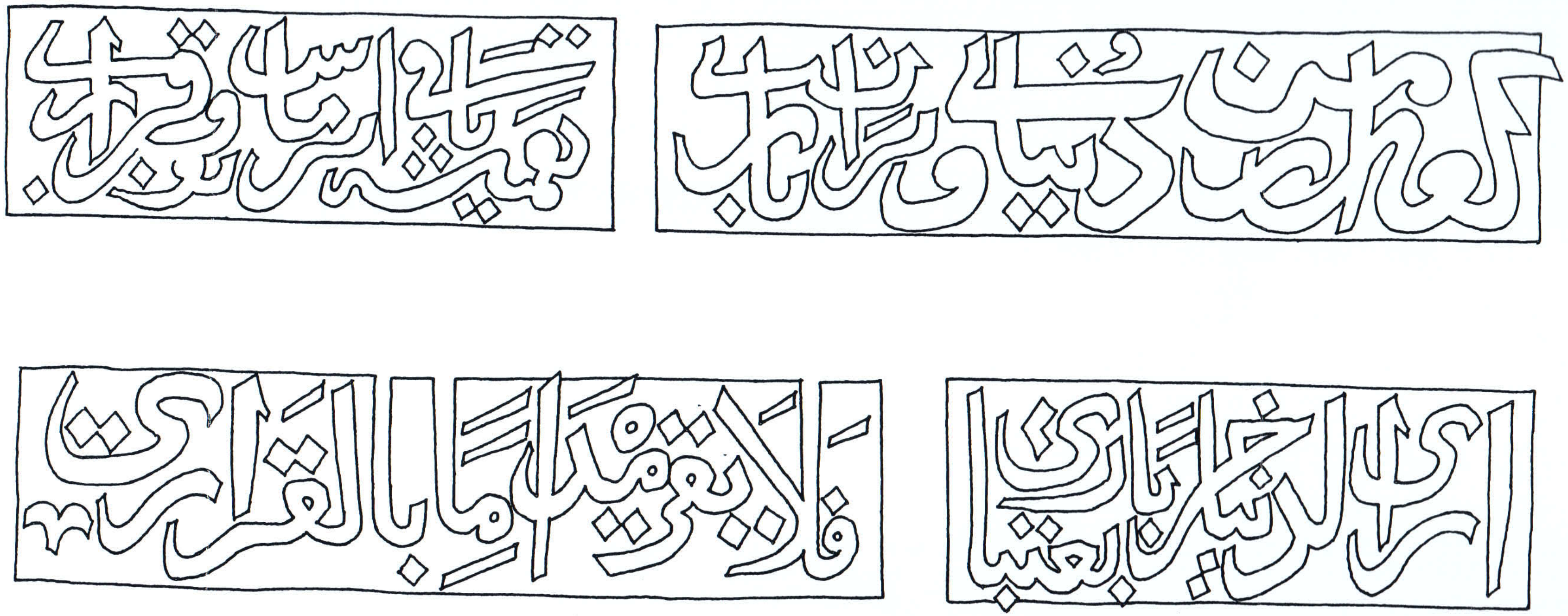

2 : 5 : №12 : Б, Г.

118

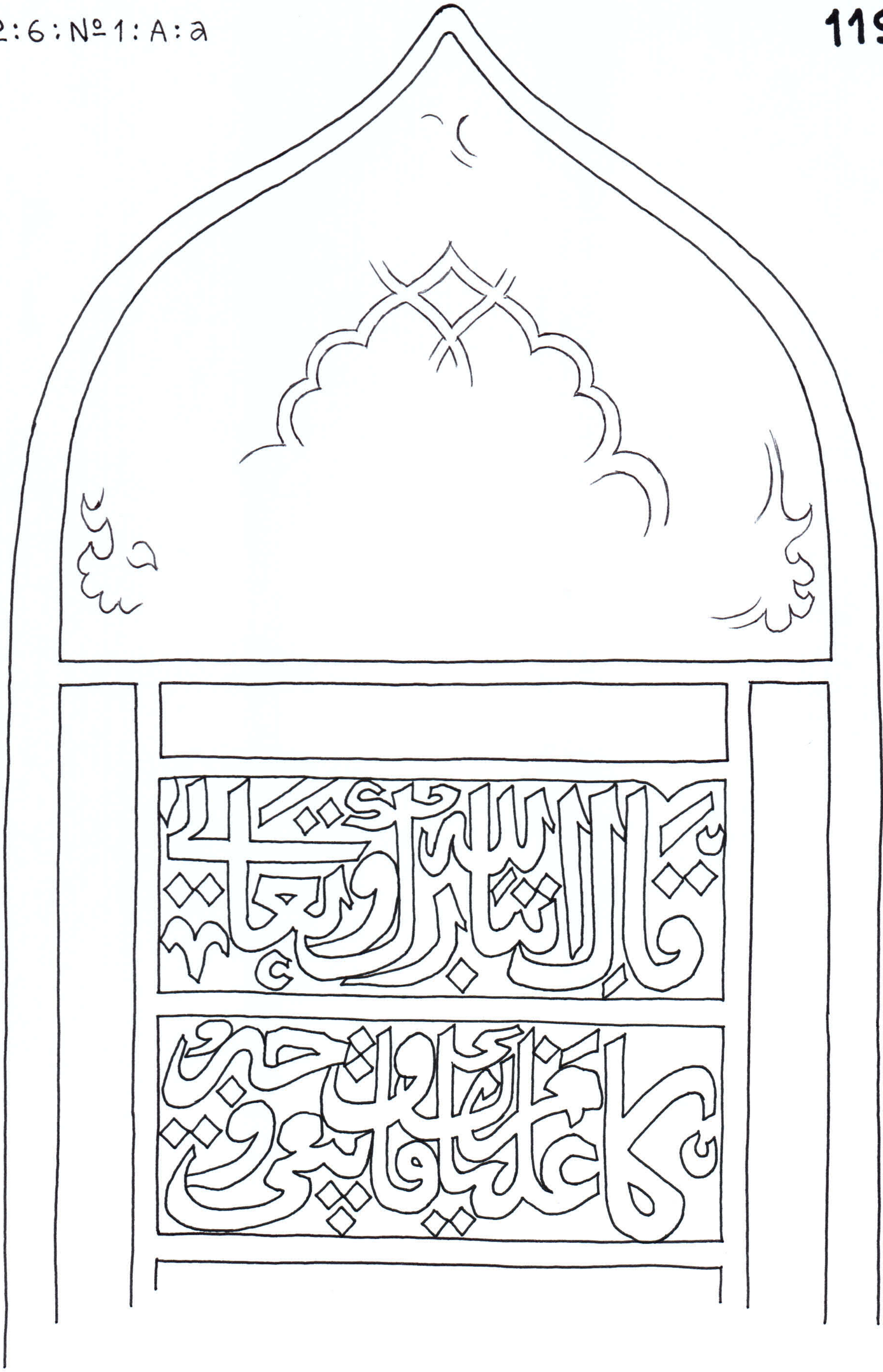
قال الله تبارك وتعالى

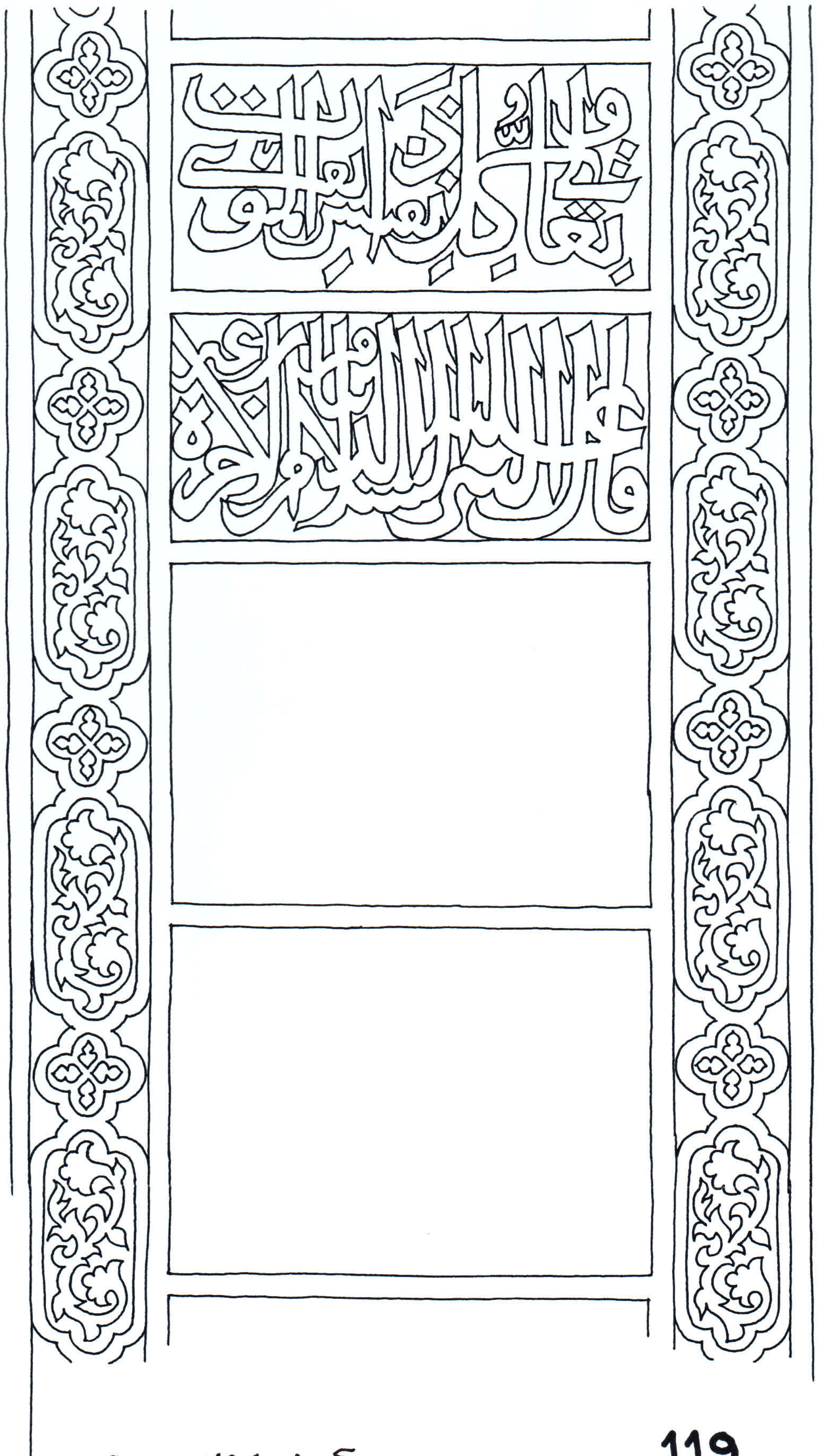

2 : 6 : №1 : A : б.

119

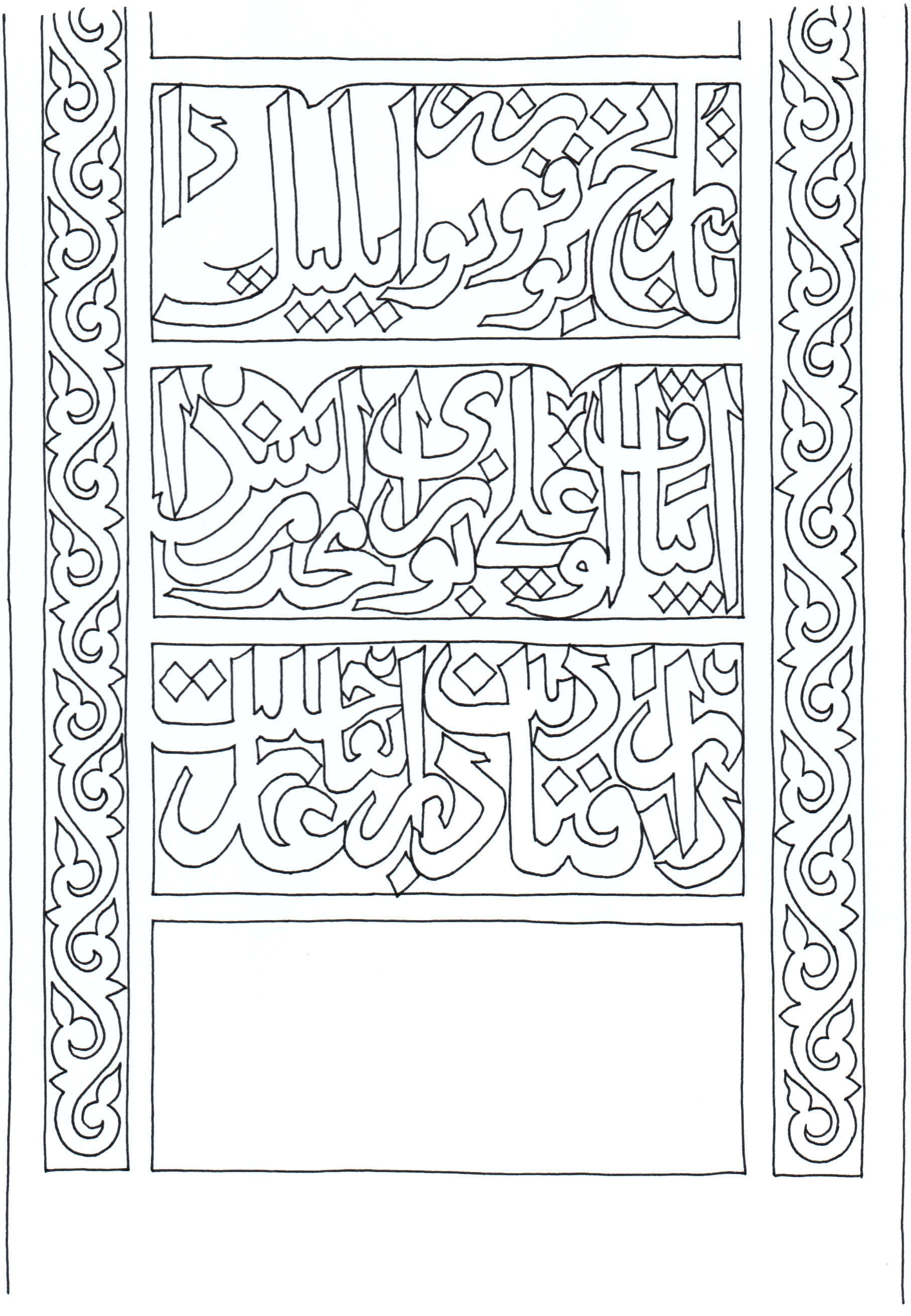

2 : 6 : №2 : A : б.

120

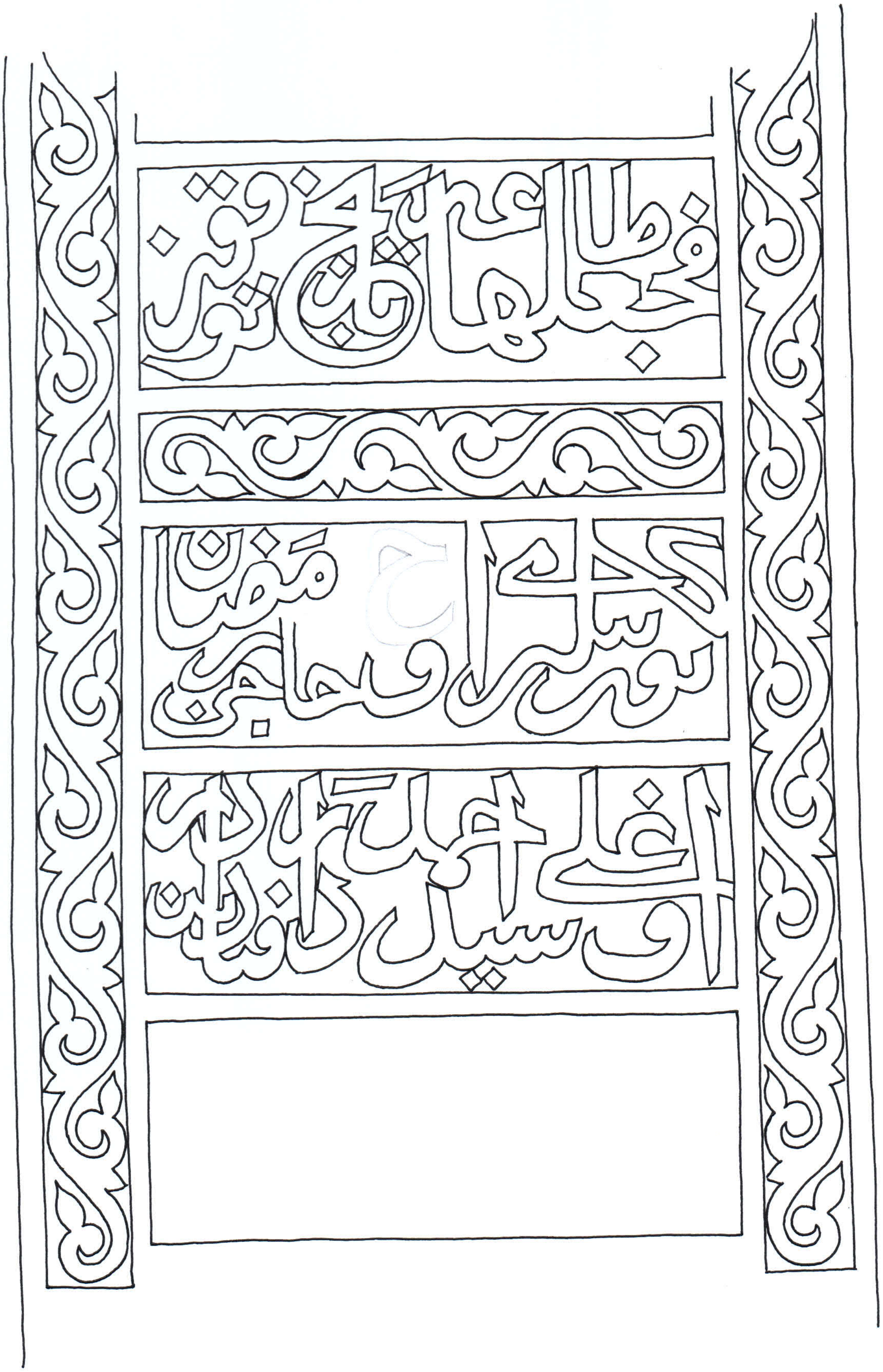

2 : 6 : № 3 : A

121

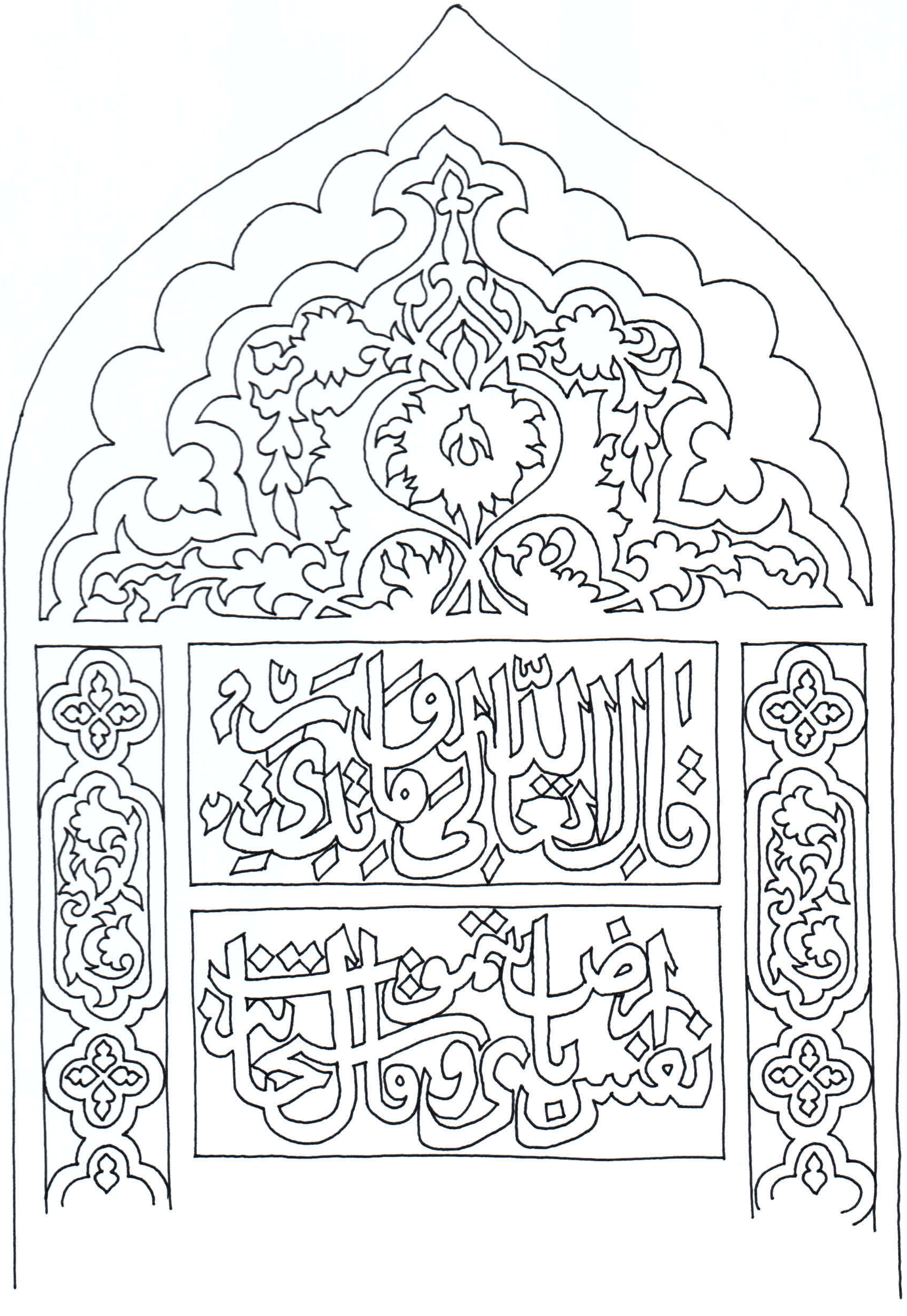

3 : 1 : №1 : A : a

122

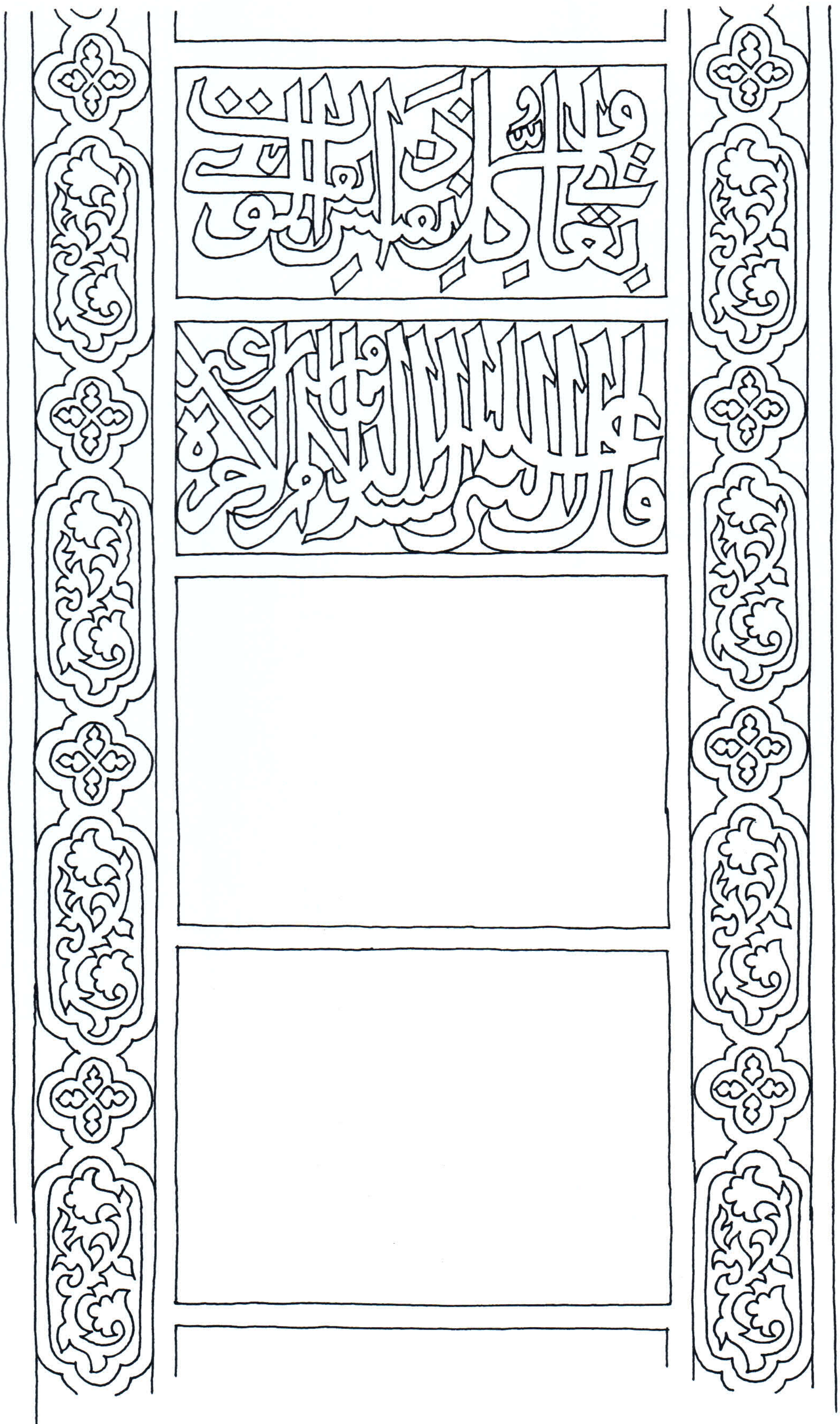

3:1:№1:A:δ. **122**

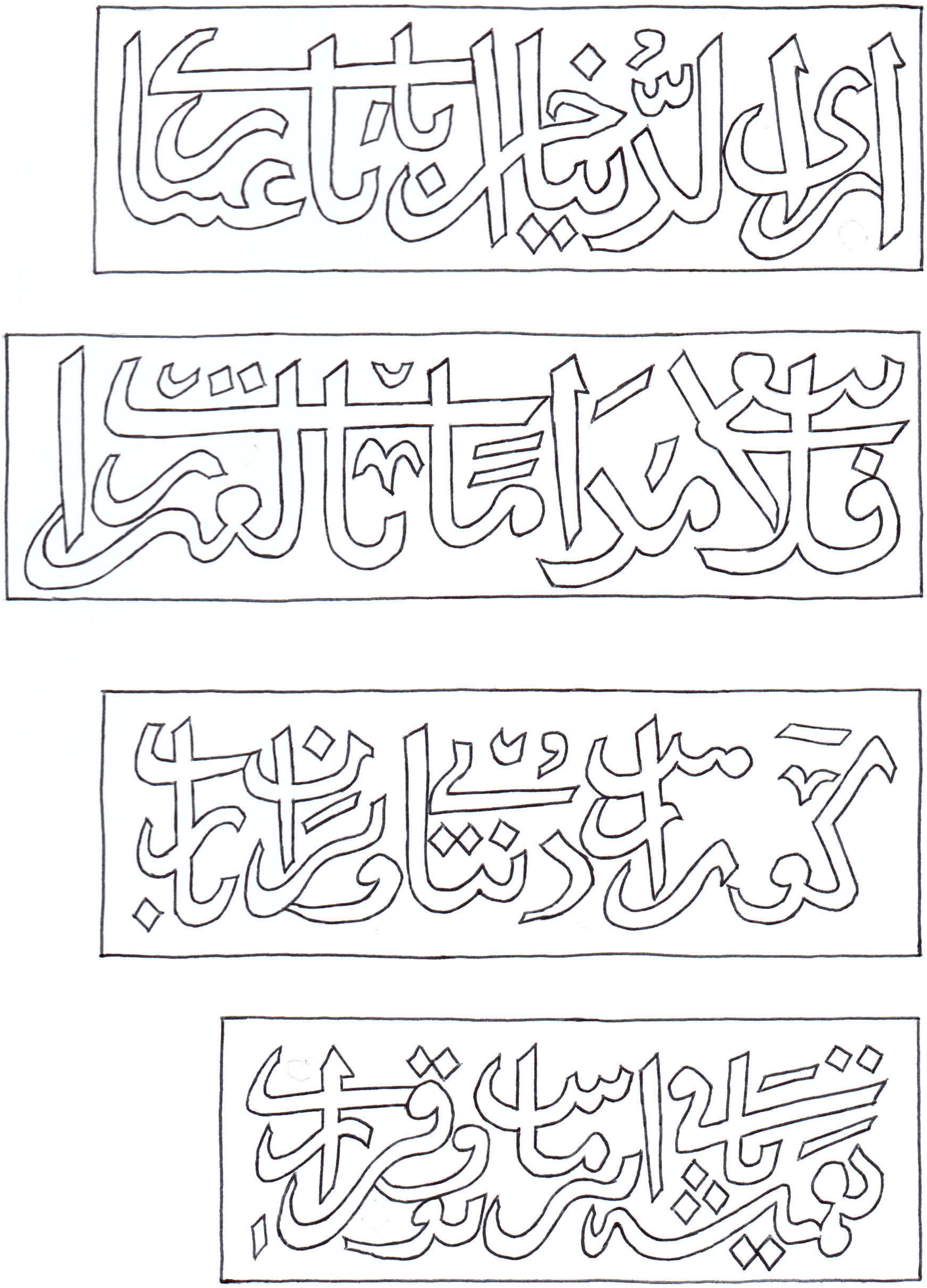

3:1:№1:Б,Г. **122**

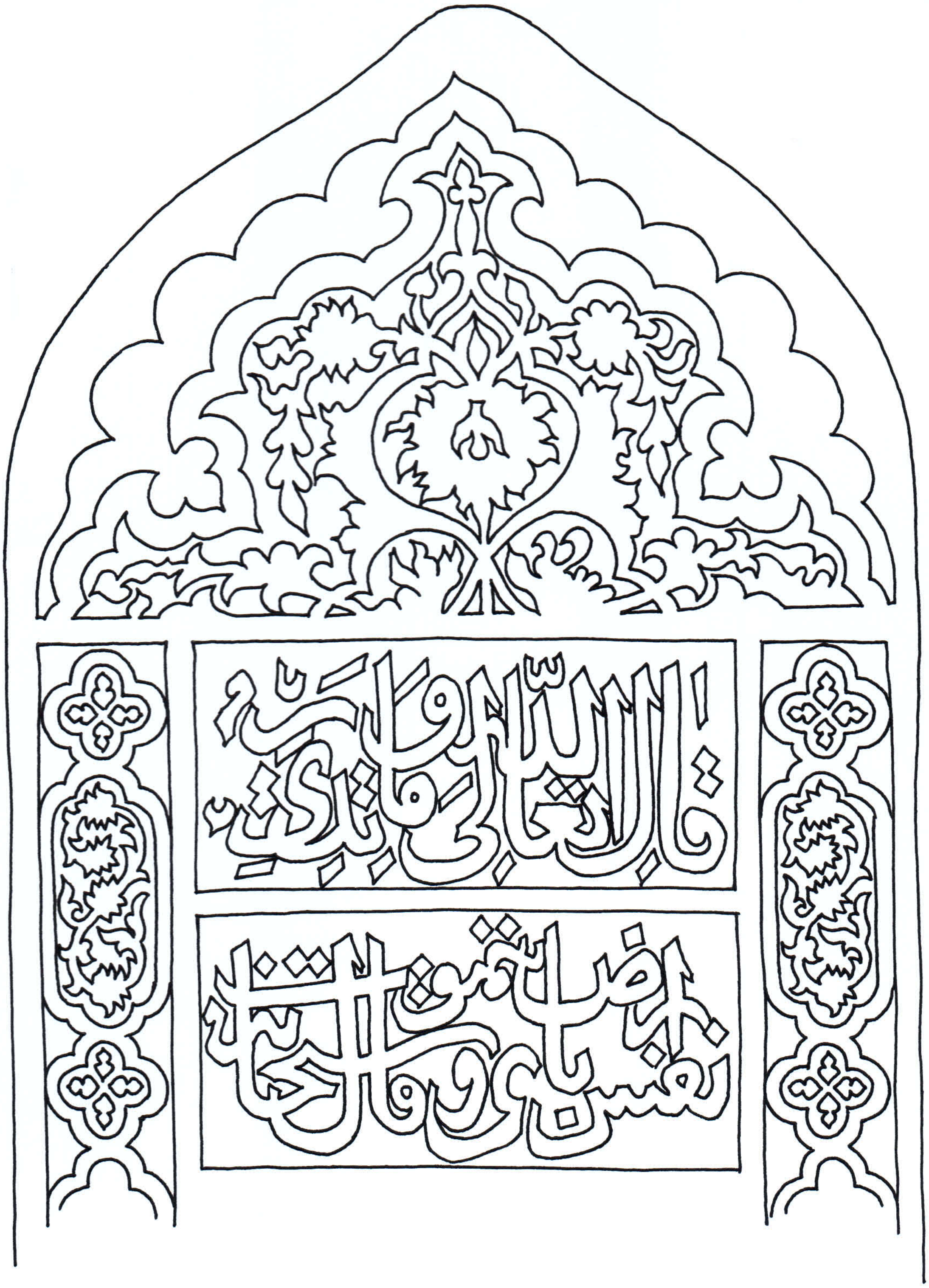

3:1:№2:A:a

123

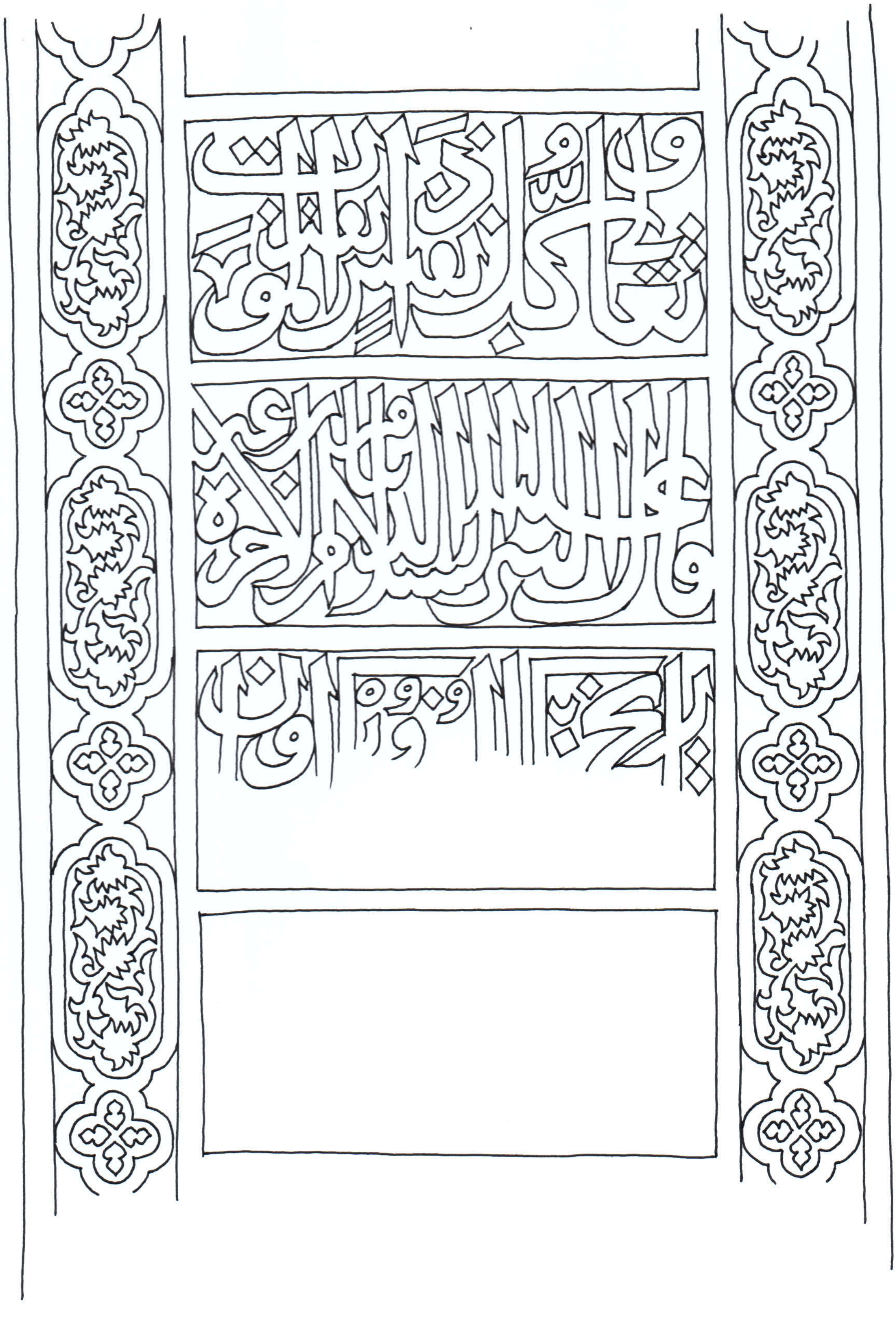

3 : 1 : № 2 : A : б.

123

3:1:№3:A:a

124

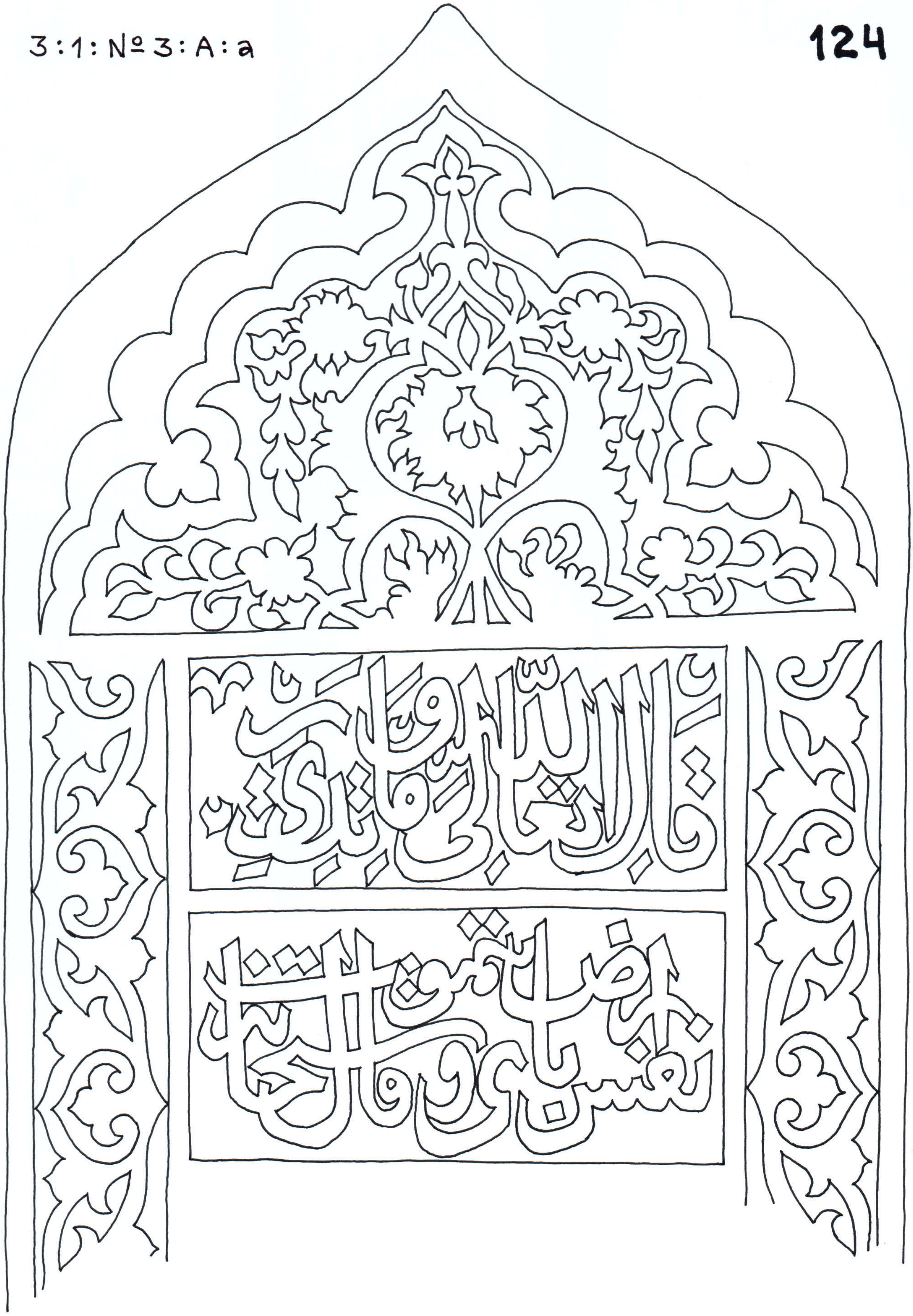

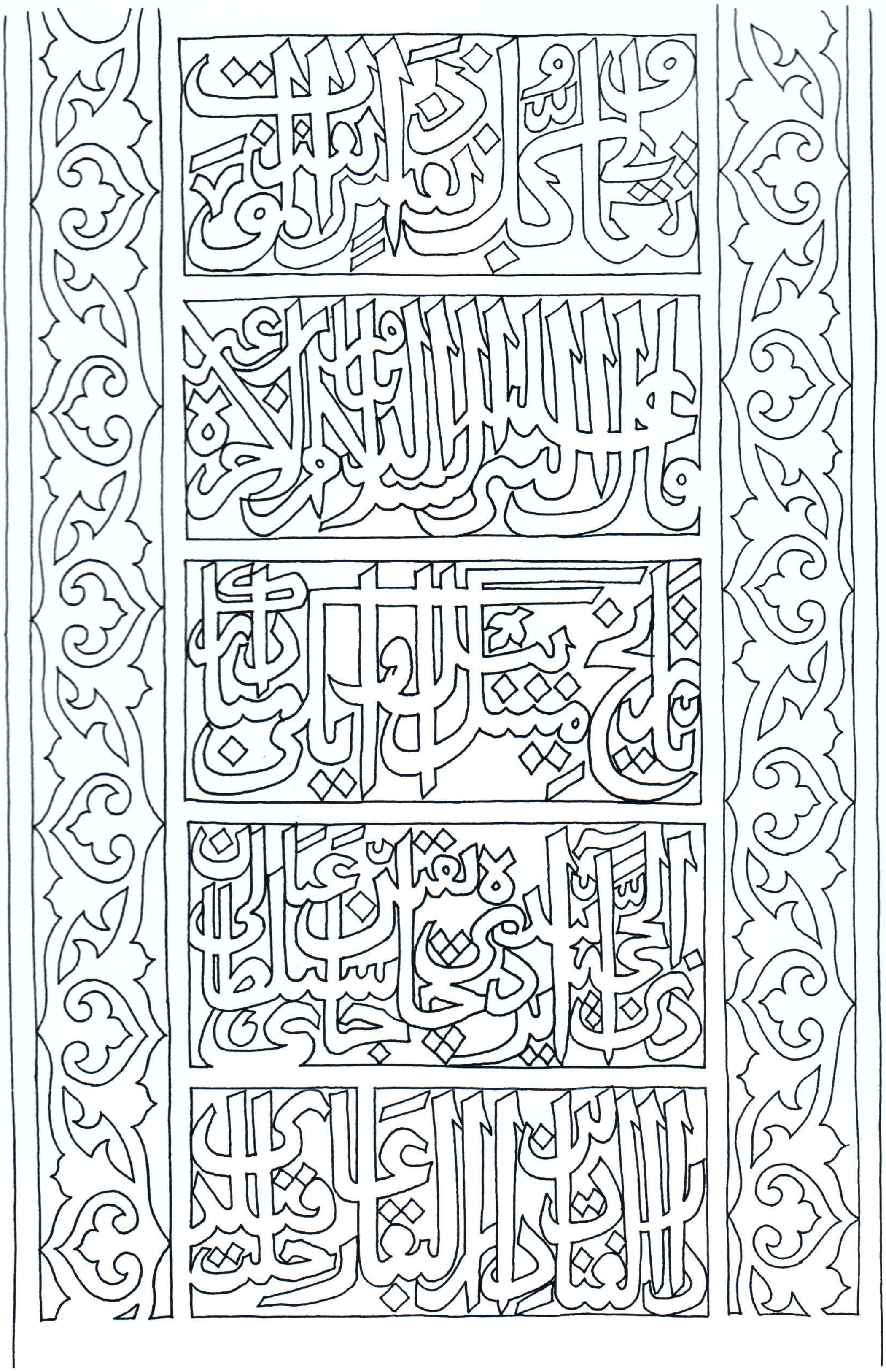

3:1:№3:A:б.

124

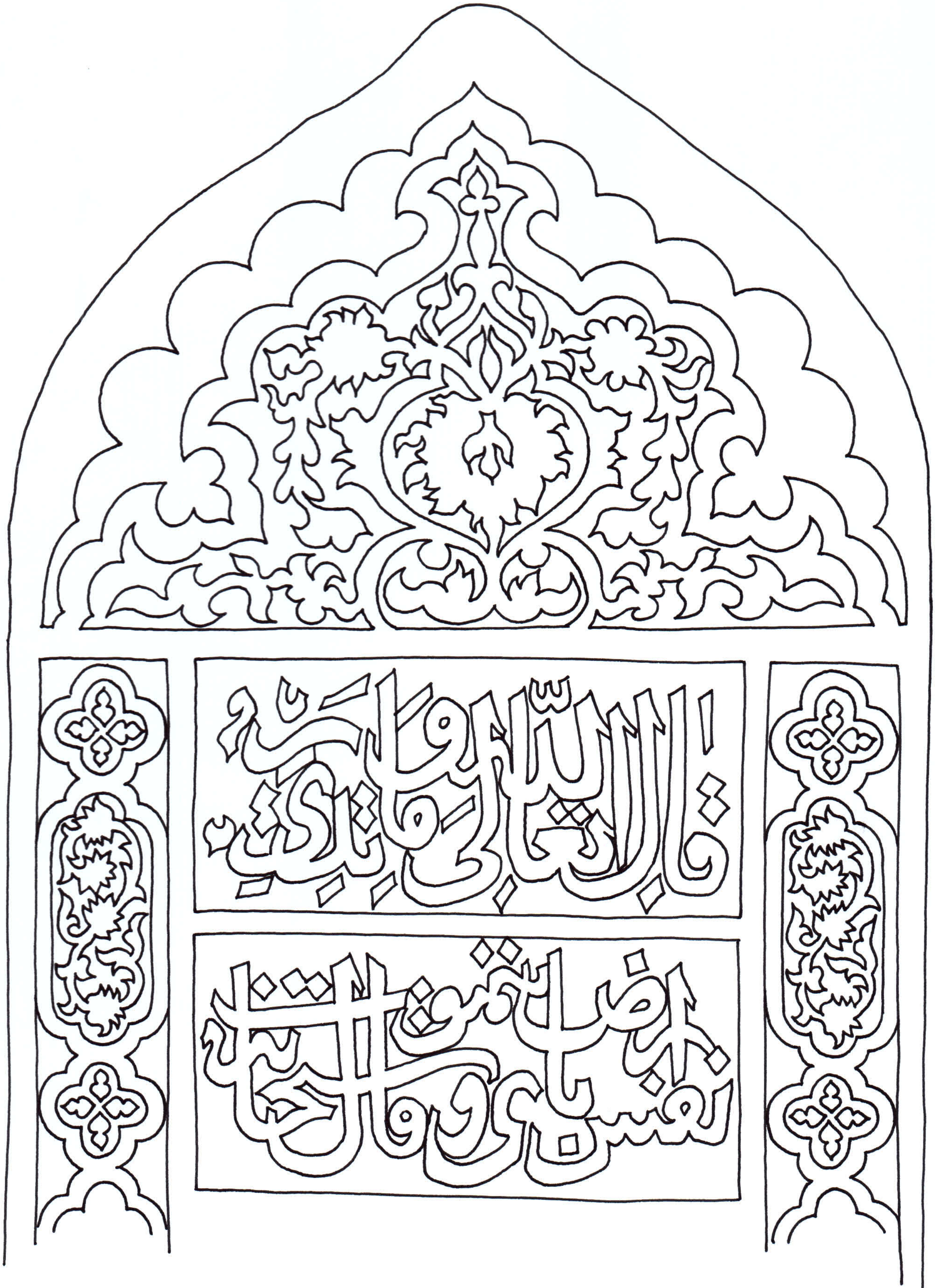

3:1:№4:A:a

125

3:1:№4:A:δ.

125

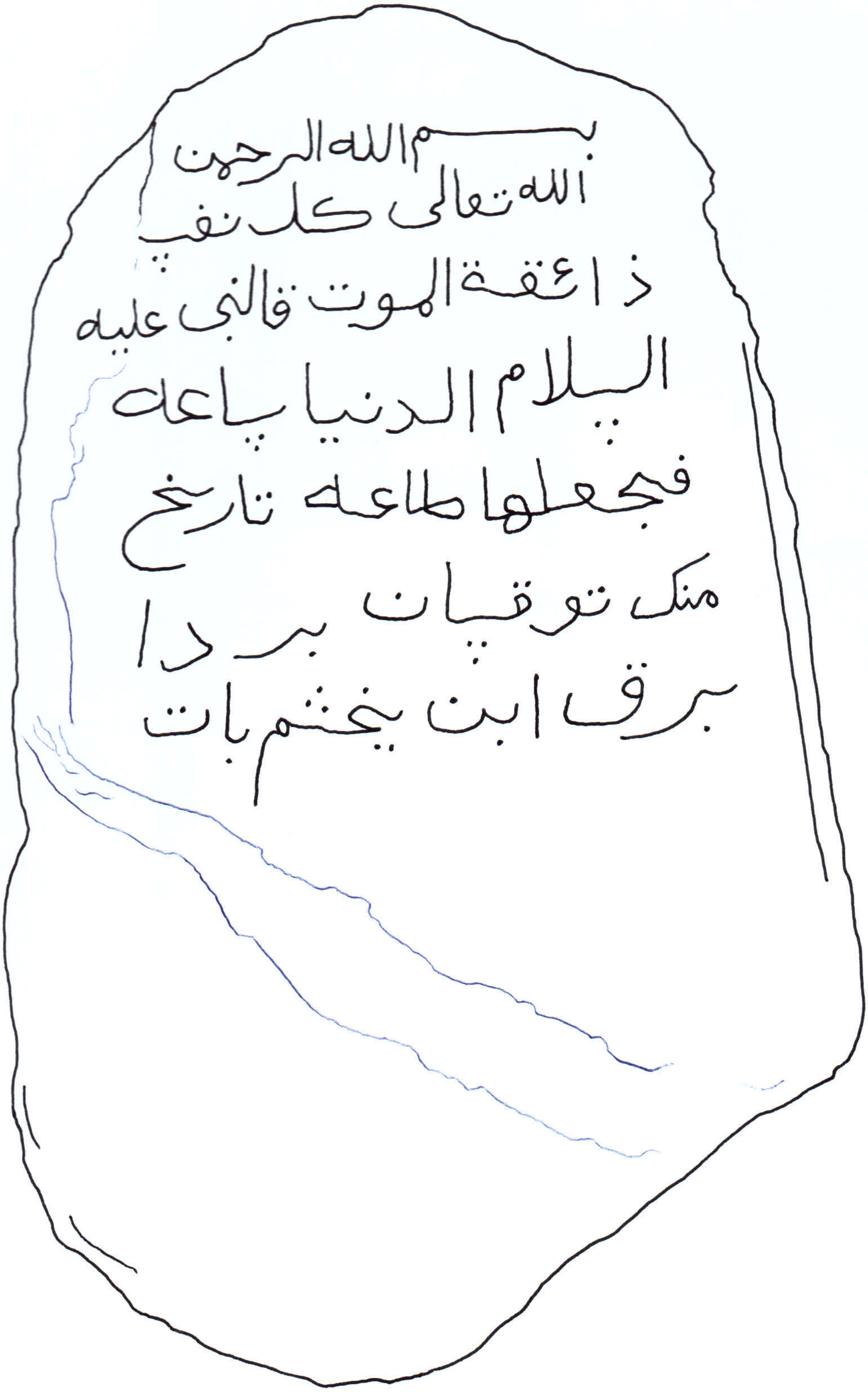
بسم الله الرحمن
الله تعالى كل نفس
ذا ئقة
الموت قالنبى عليه
السلام الدنيا ساعه
فجعلوها طاعه تارخ
منك توقپان
بر دا
برق ابن يخشم بات

3:2:№1:A

126

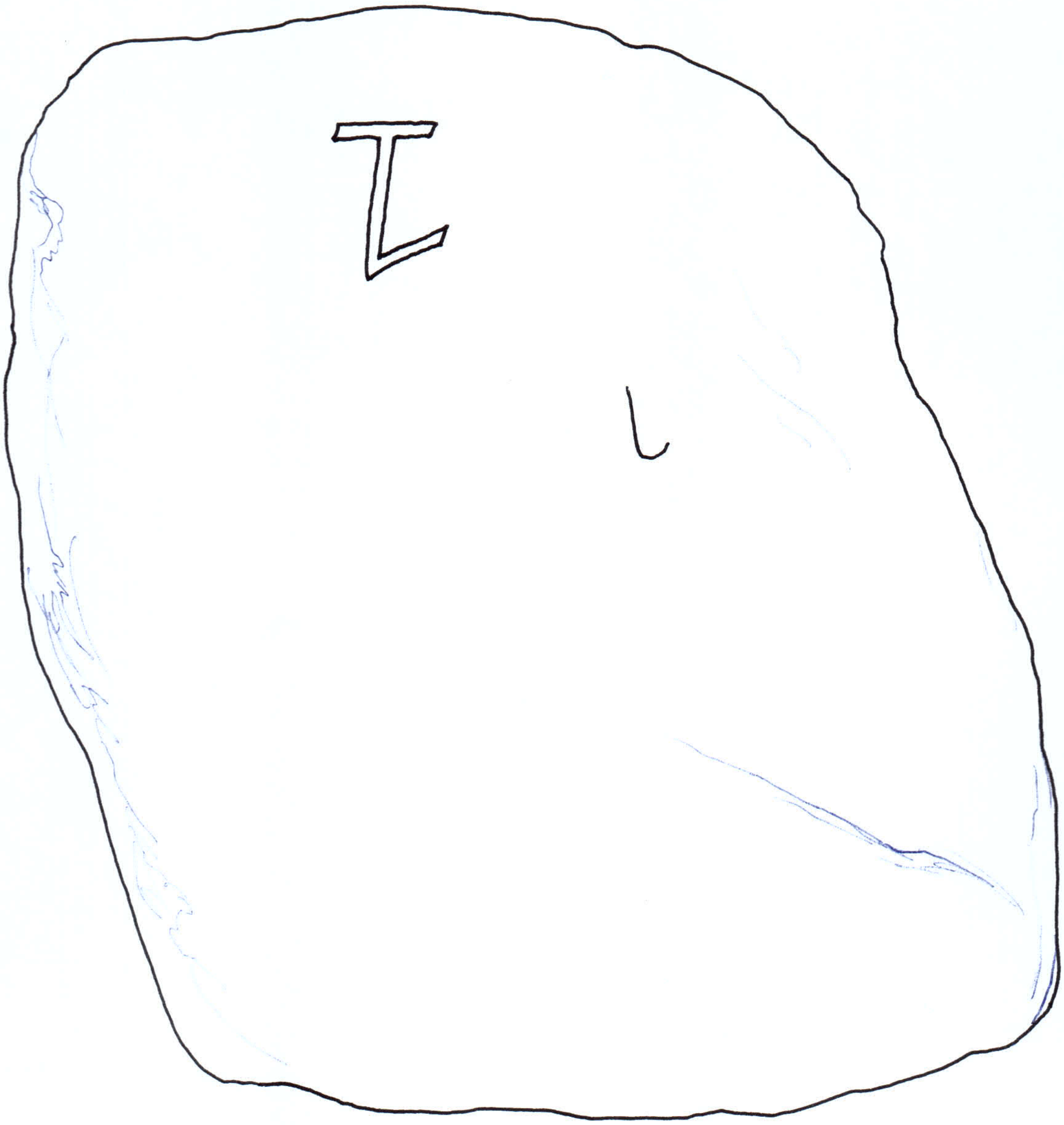

3 : 2 : № 2 : A

127

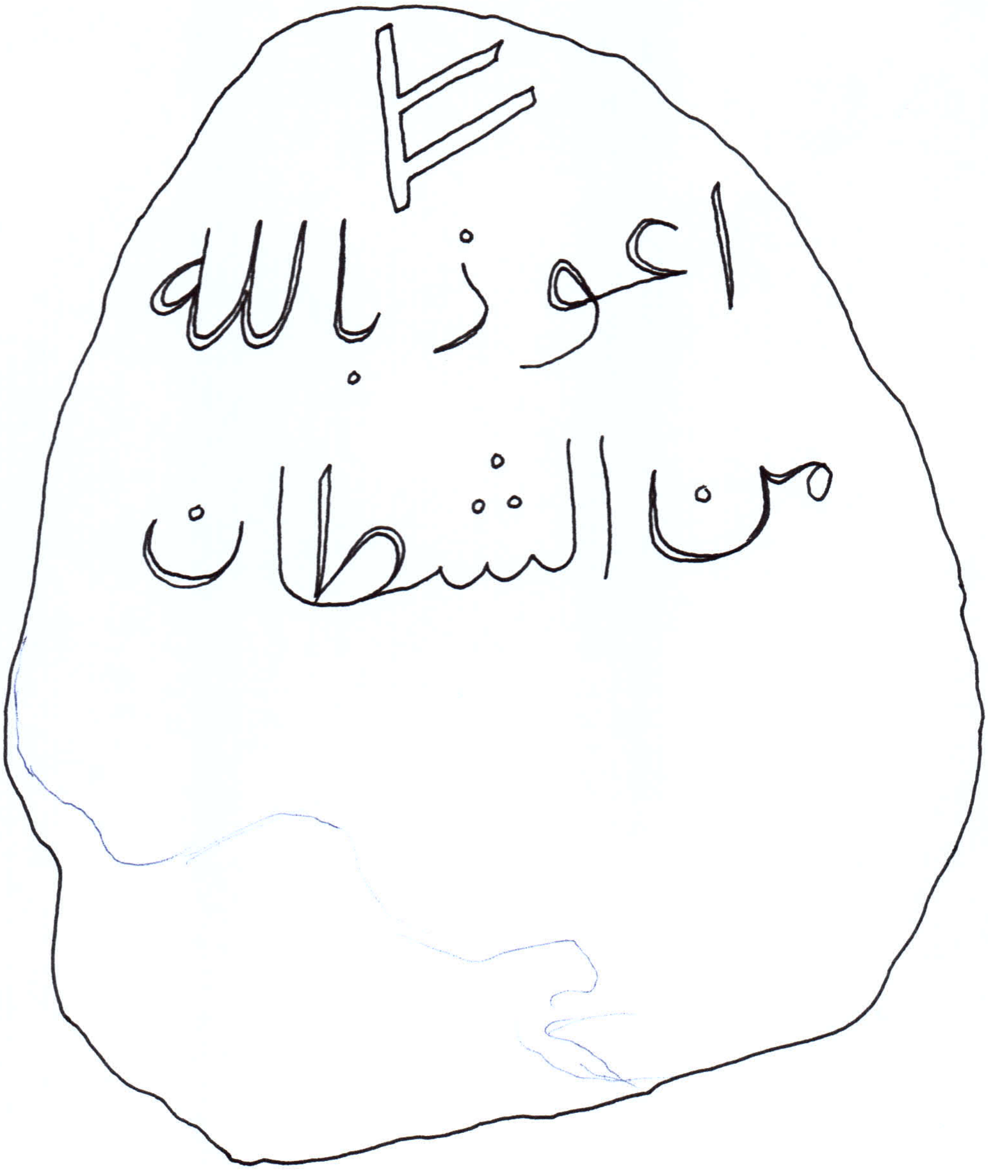

3 : 2 : № 3 : A

128

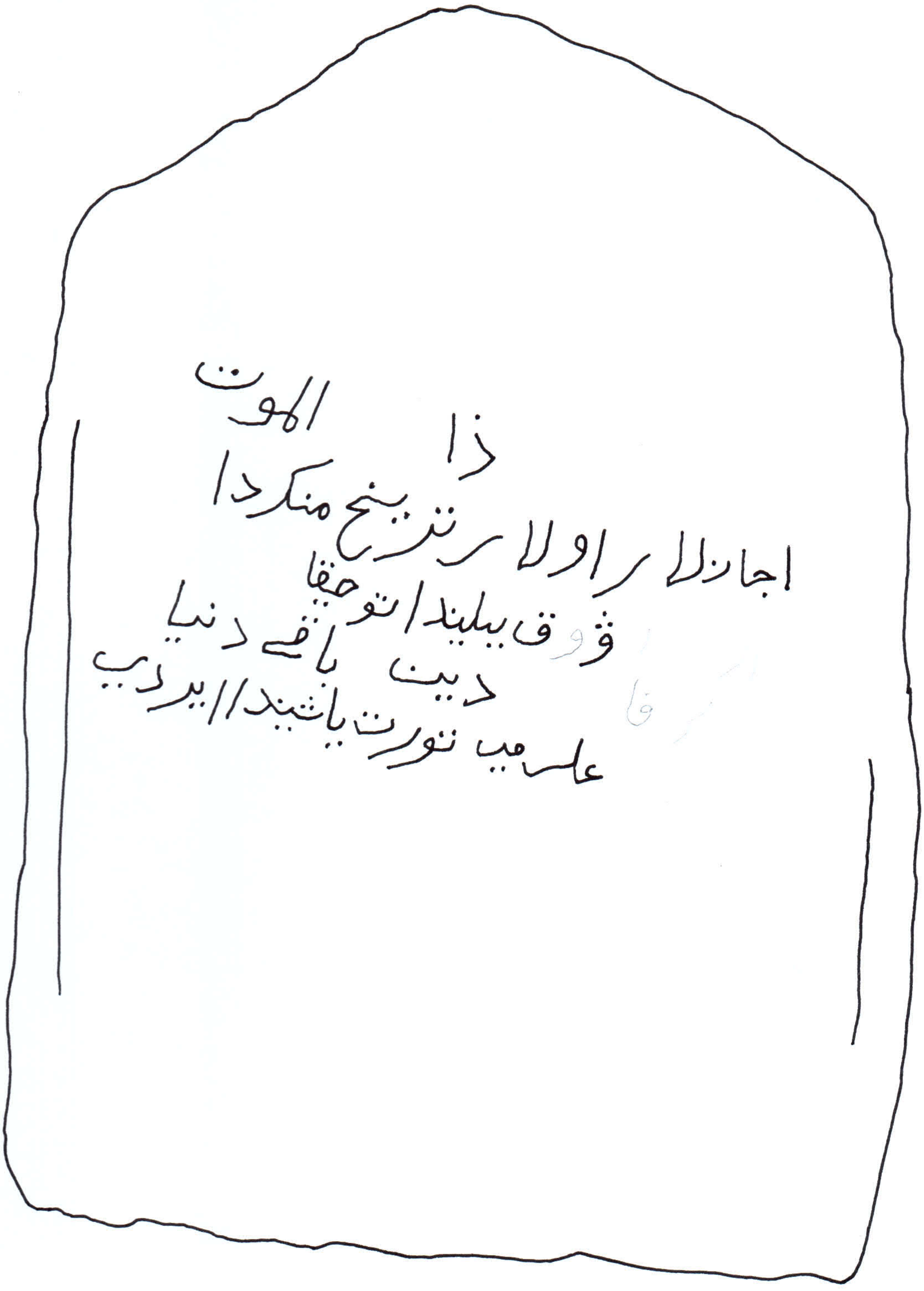

3 : 2 : № 4 : A

129

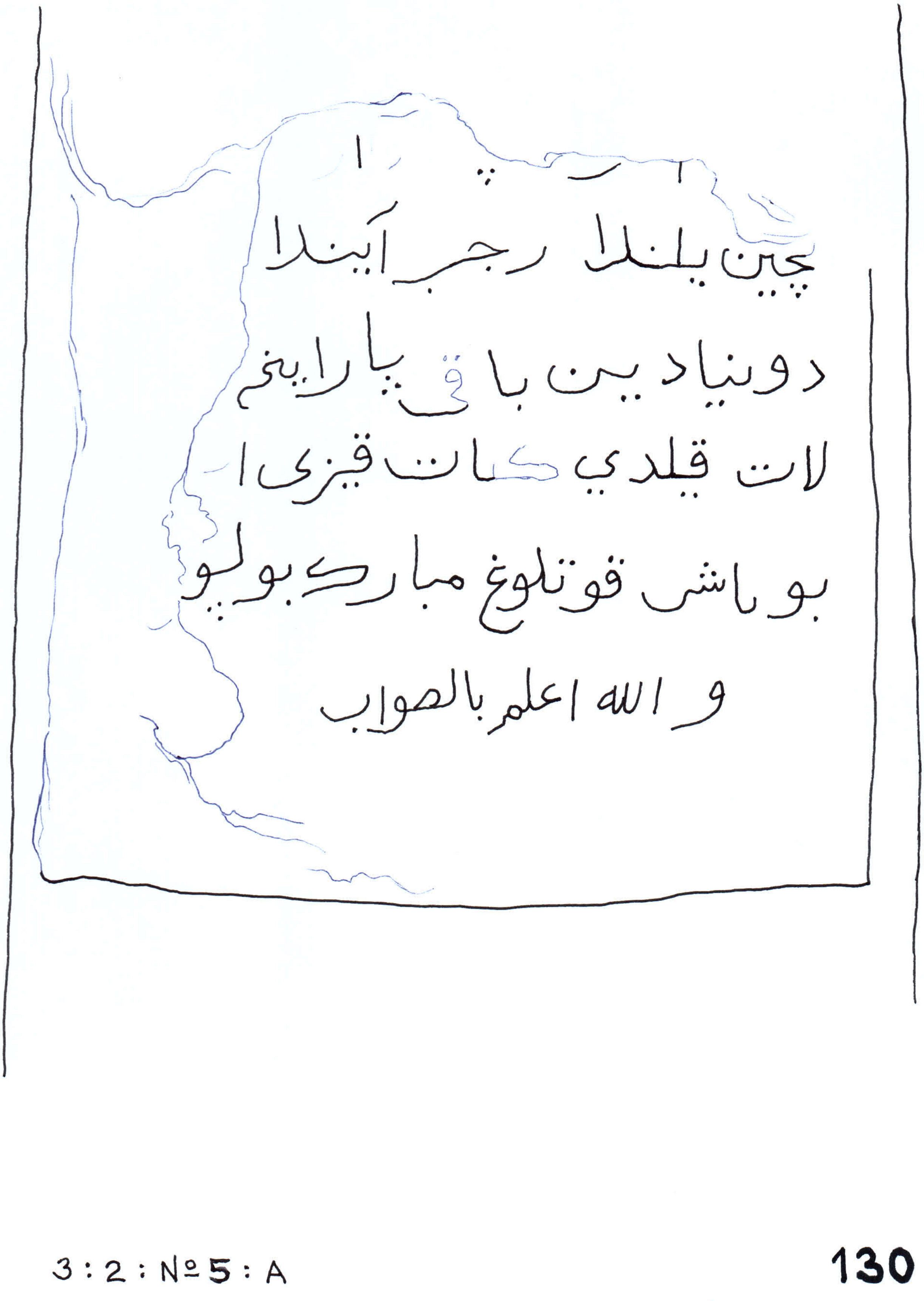
چین یلندا رجب آیندا
دونیادین باقی پارابنغ
لات قیلدی کات قیزی ا
بو باش قوتلوغ مبارک بولو
و الله اعلم بالصواب

3 : 2 : № 5 : A

130

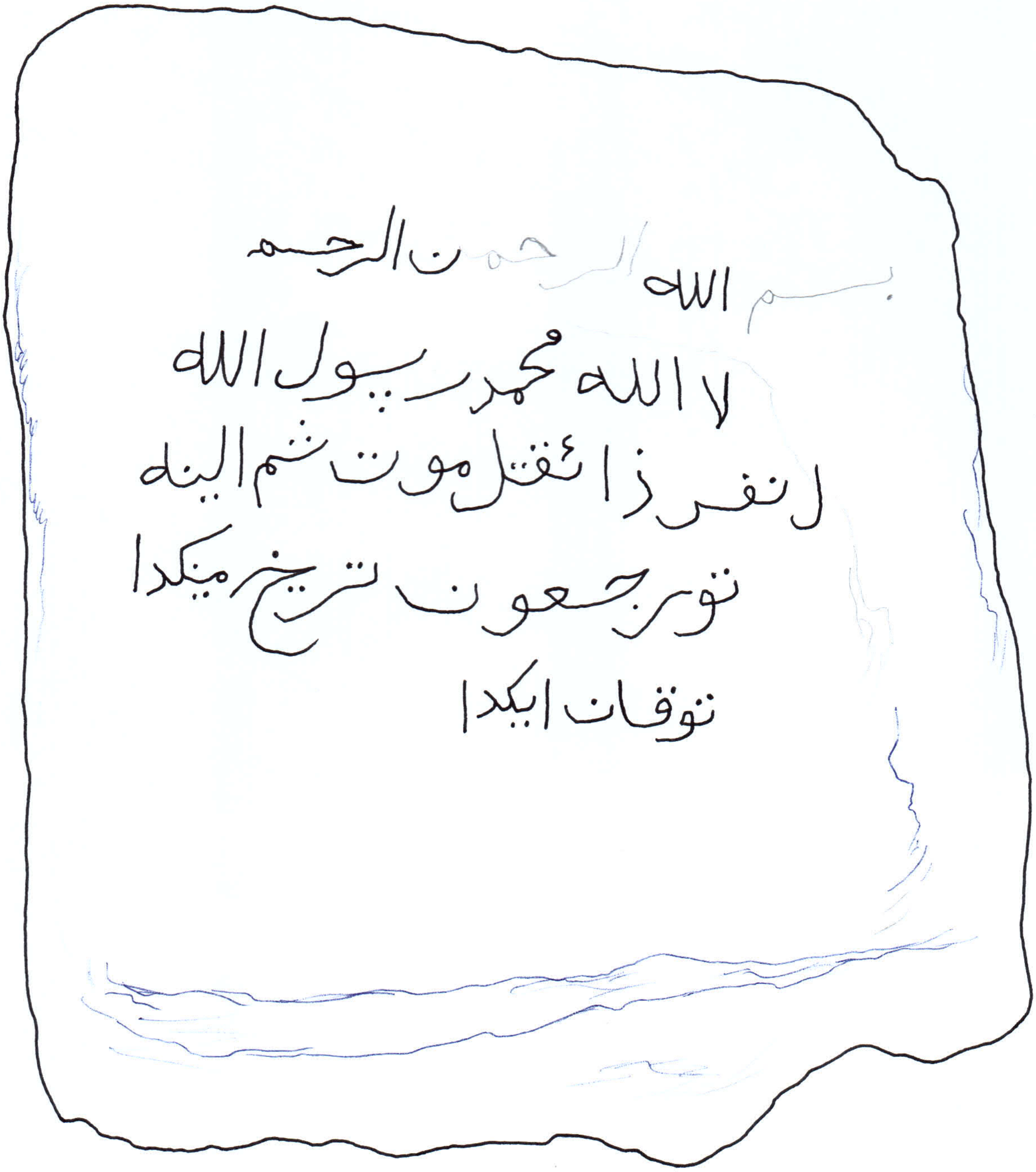

3:2:№6:A

131

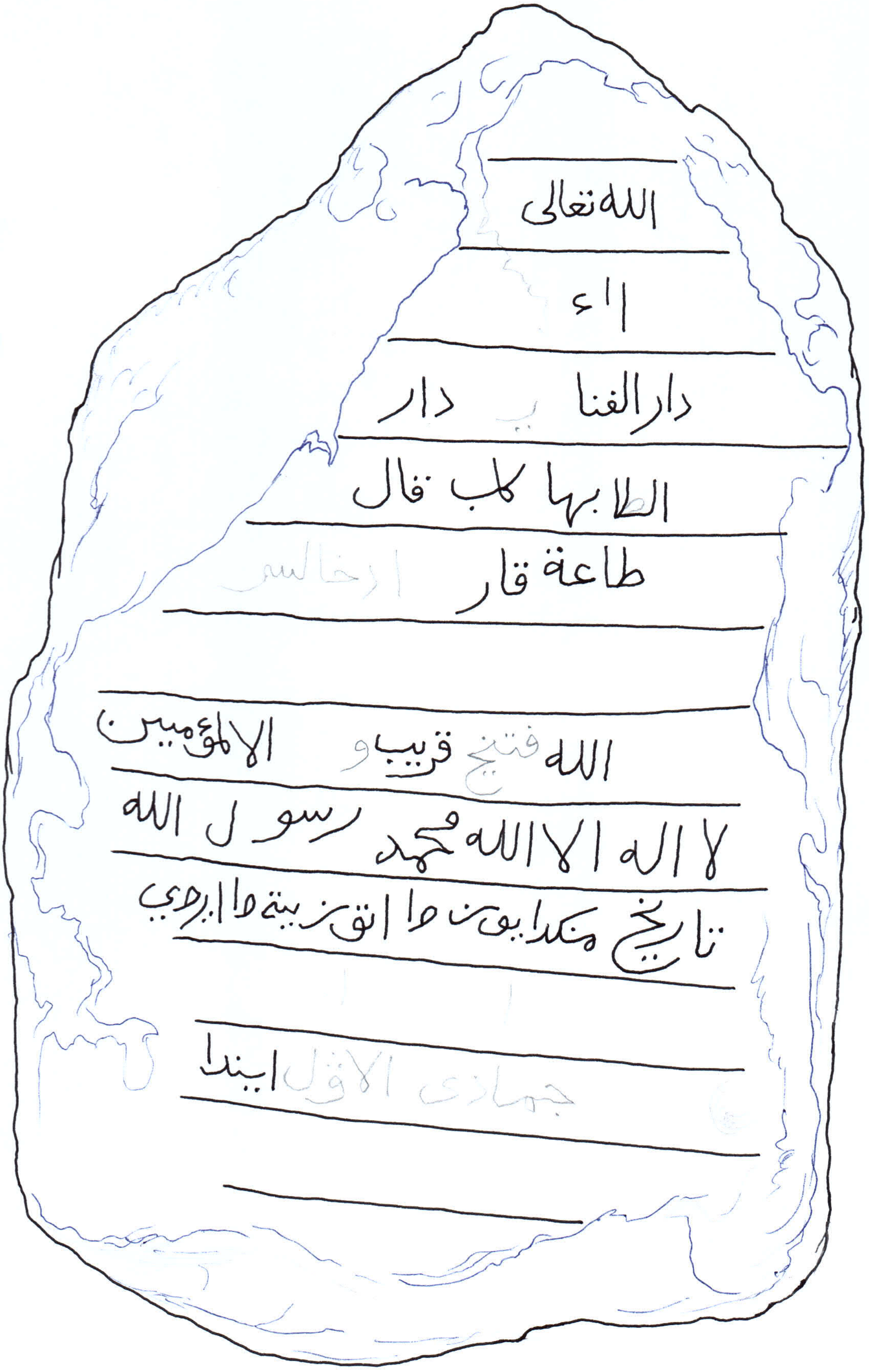
الله تعالى
اا ء
دار الفنا ي دار
الطابها كلب قال
طاعة قار ارخالس
الله فتيح قريب و الالموءمين
لا اله الا الله محمد رسو ل الله
تاريخ مكدا يوسنه وا اتق زبية وا ابرجي
ابندا الاول جمادى

3 : 2 : № 7 : A

132

3:2:№8:A

133

3:3:№1:A

134

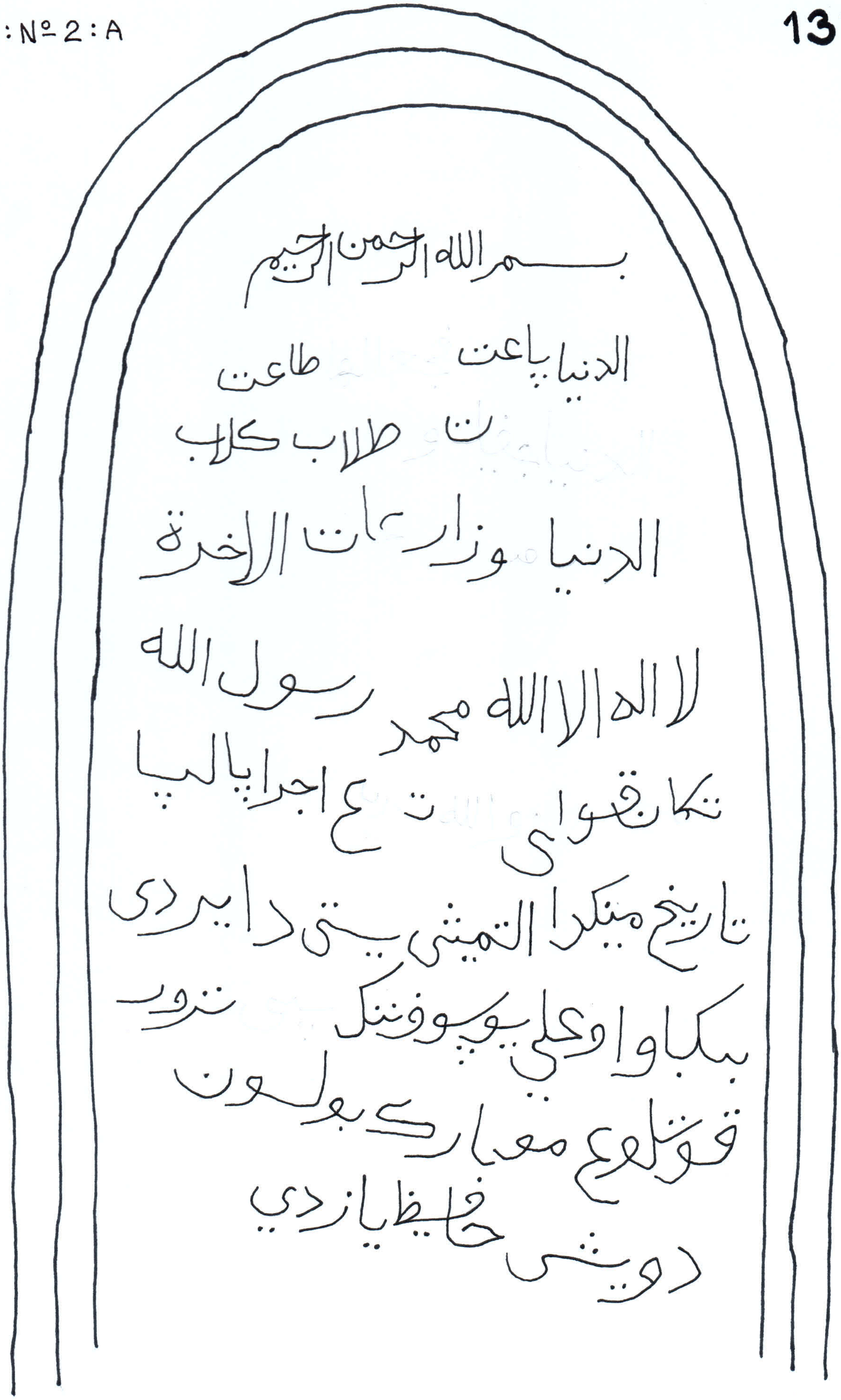
بسم الله الرحمن الرحيم
الدنيا ياعت طاعت
طلاب كلاب
الدنيا موزارعات الاخرة
لا اله الا الله محمد رسول الله
نكان قنواى تع اجرا پاليپا
تاريخ مينكرا التميش يتى دا ايردى
بيكباوا وعلي يوسوفننك تندور
قوتلوع معاركى بولسون
درويش حافظ يازدي

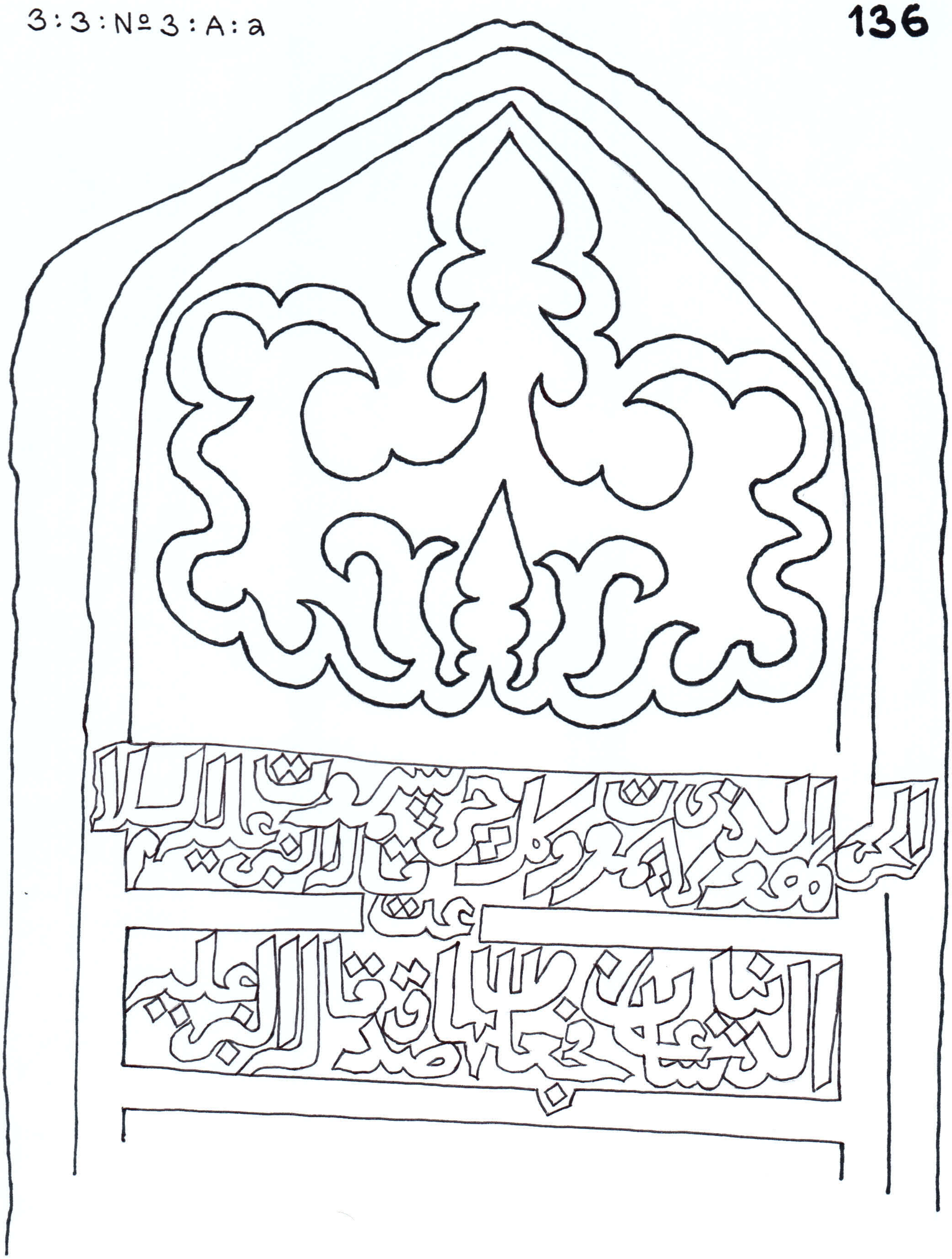

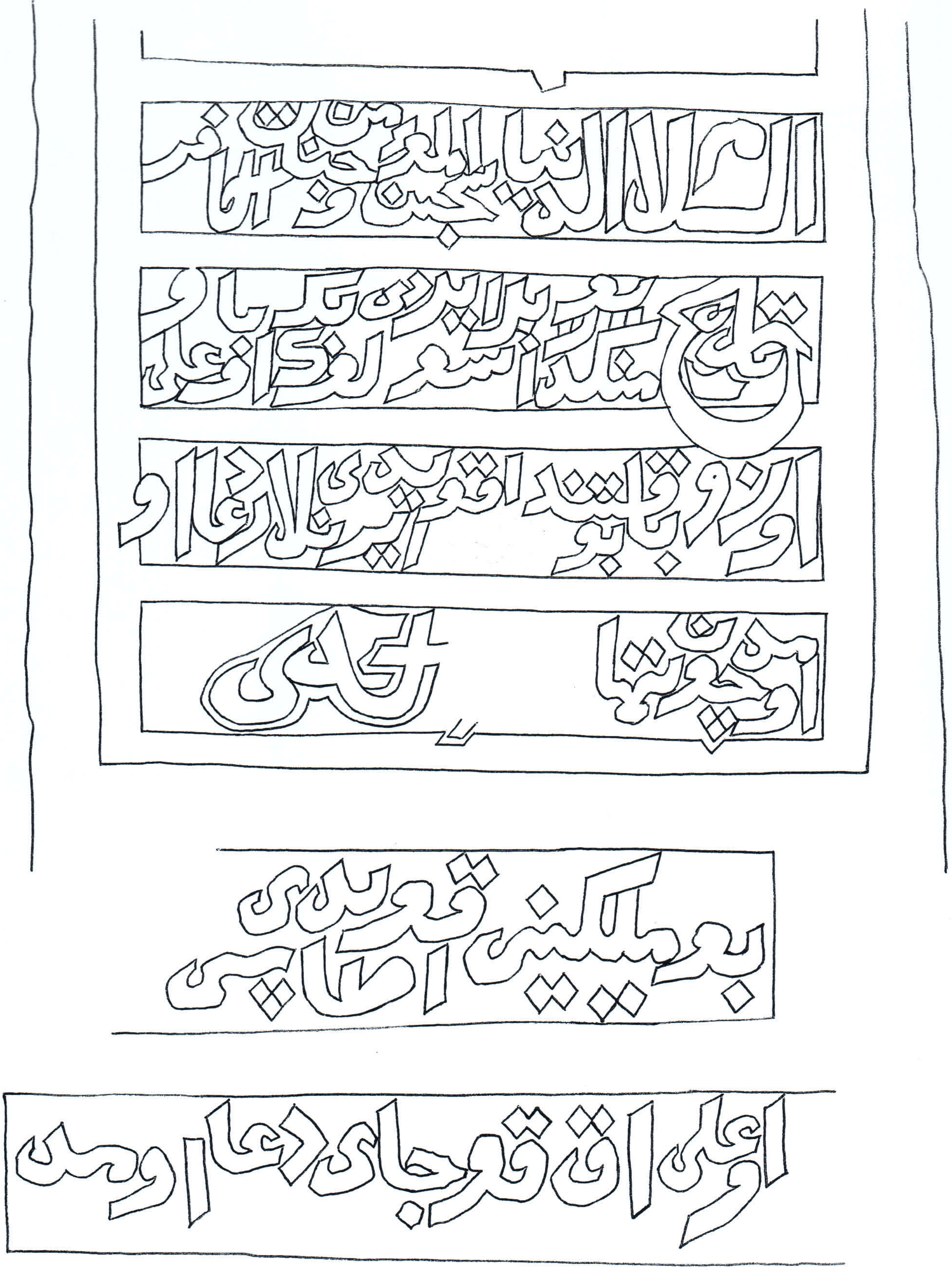

3:3:№3:А:б; Б.

136

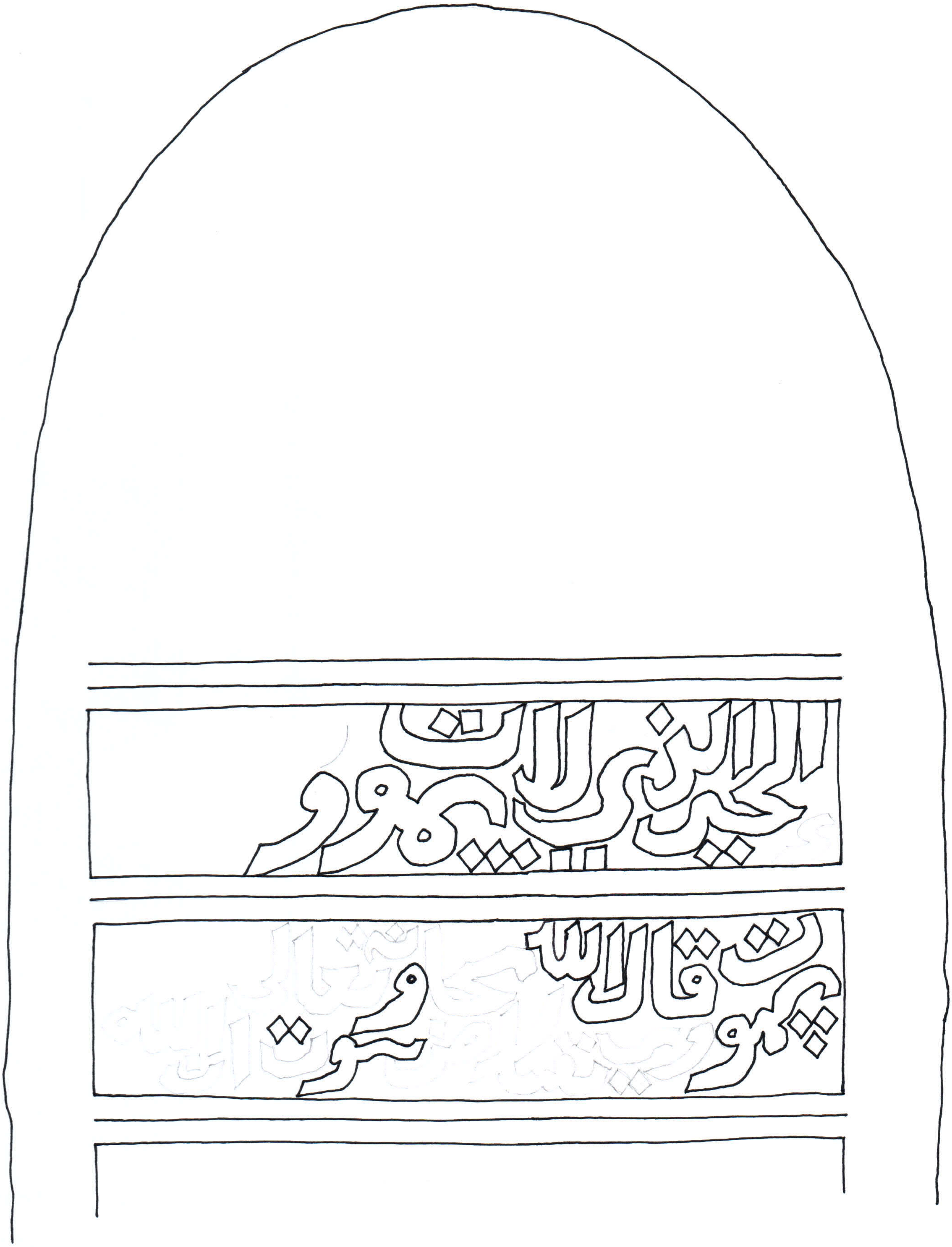

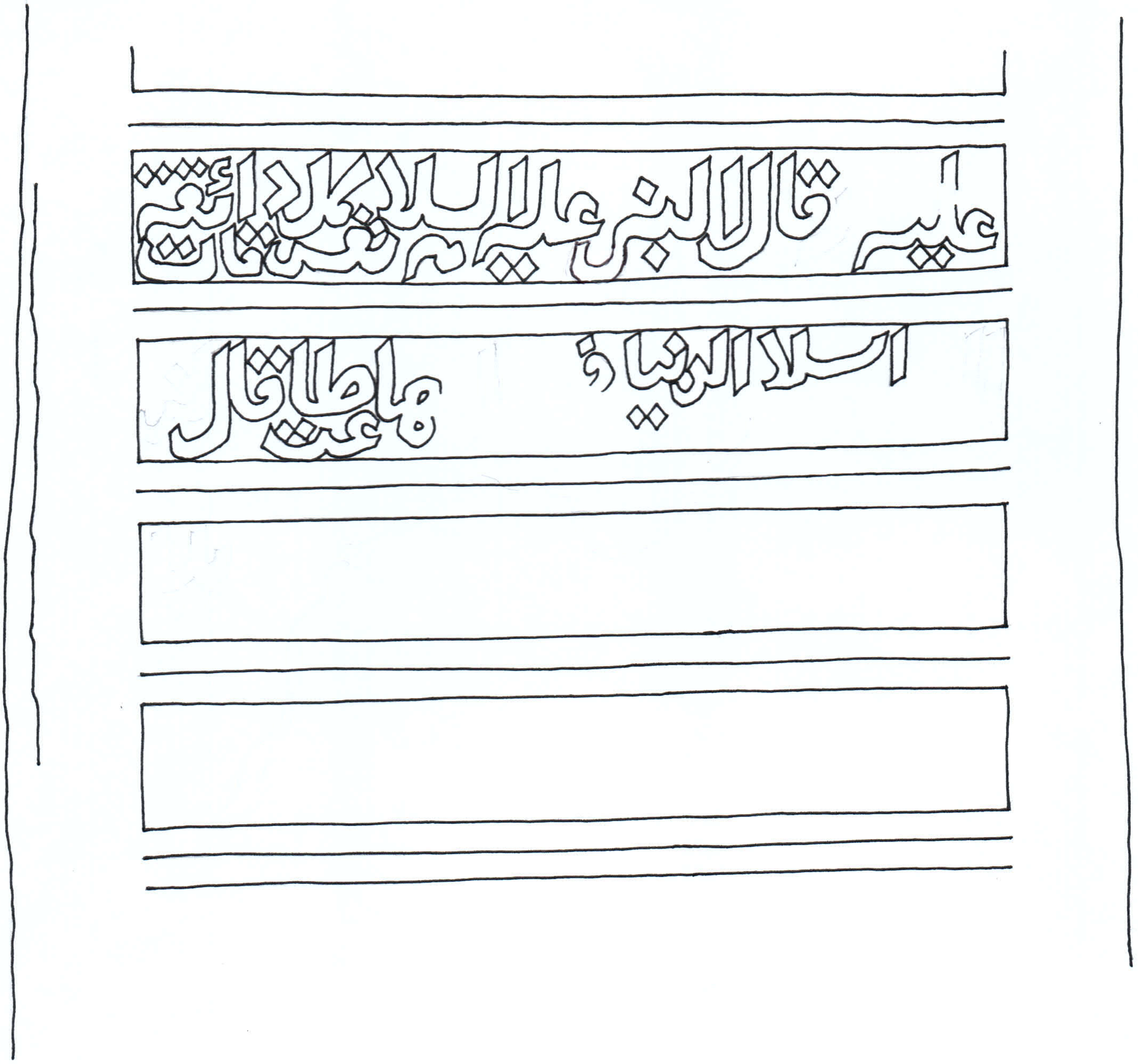

3:3:№4:б.

137

3:3:№5:a

138

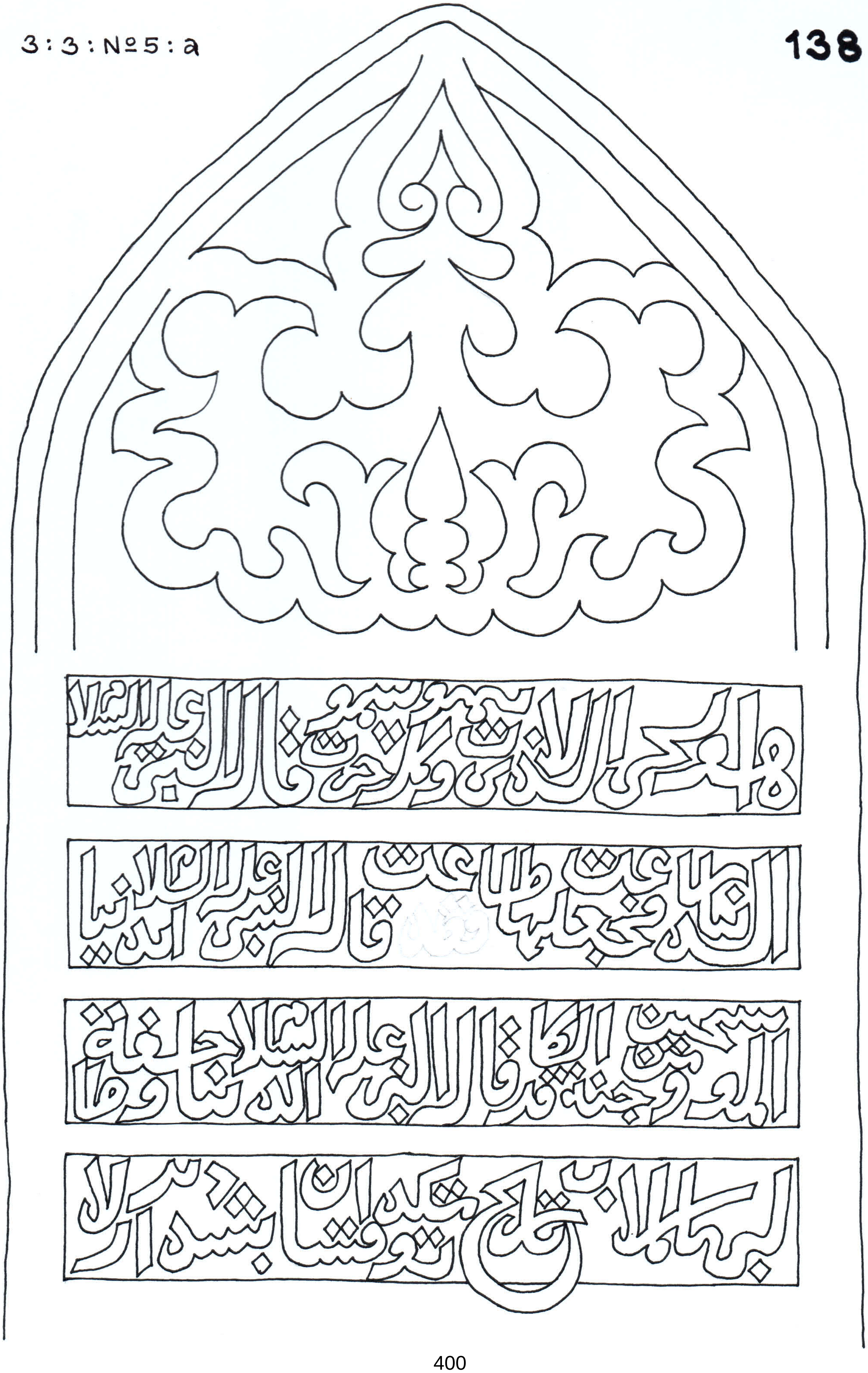

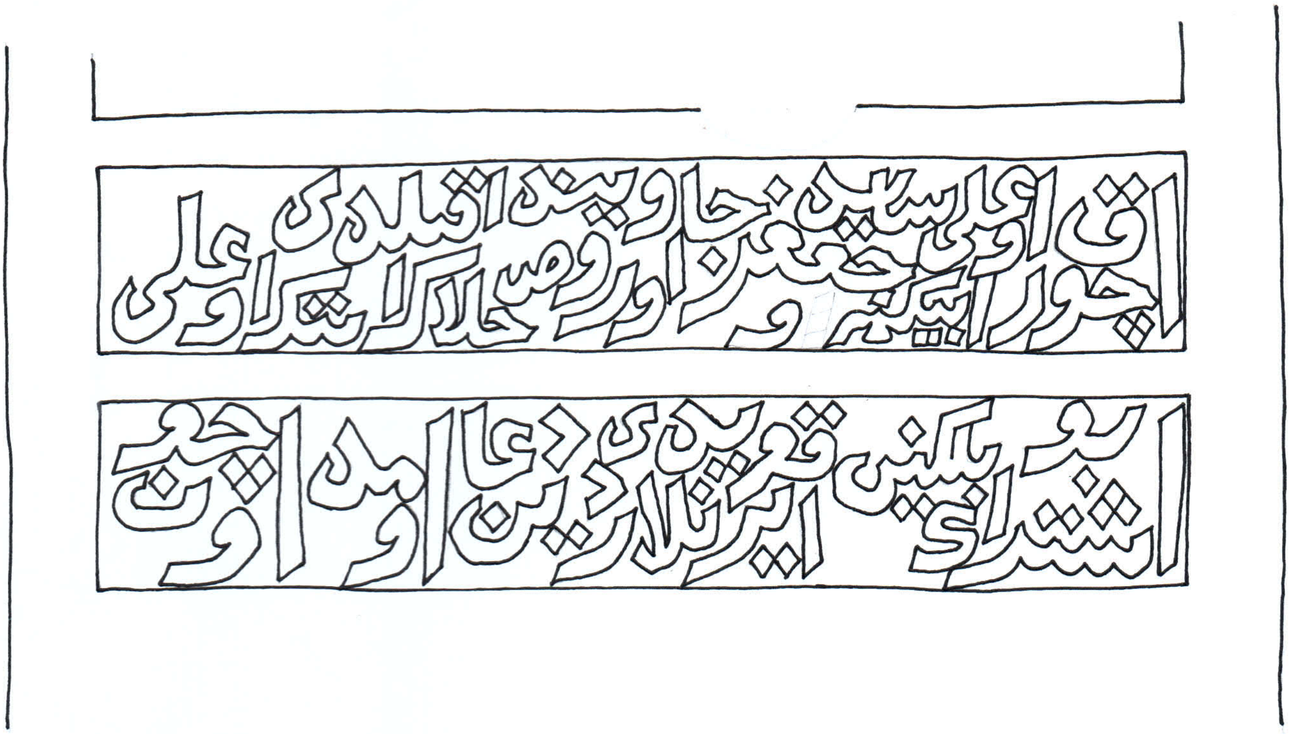

3:3:№5:δ.

138

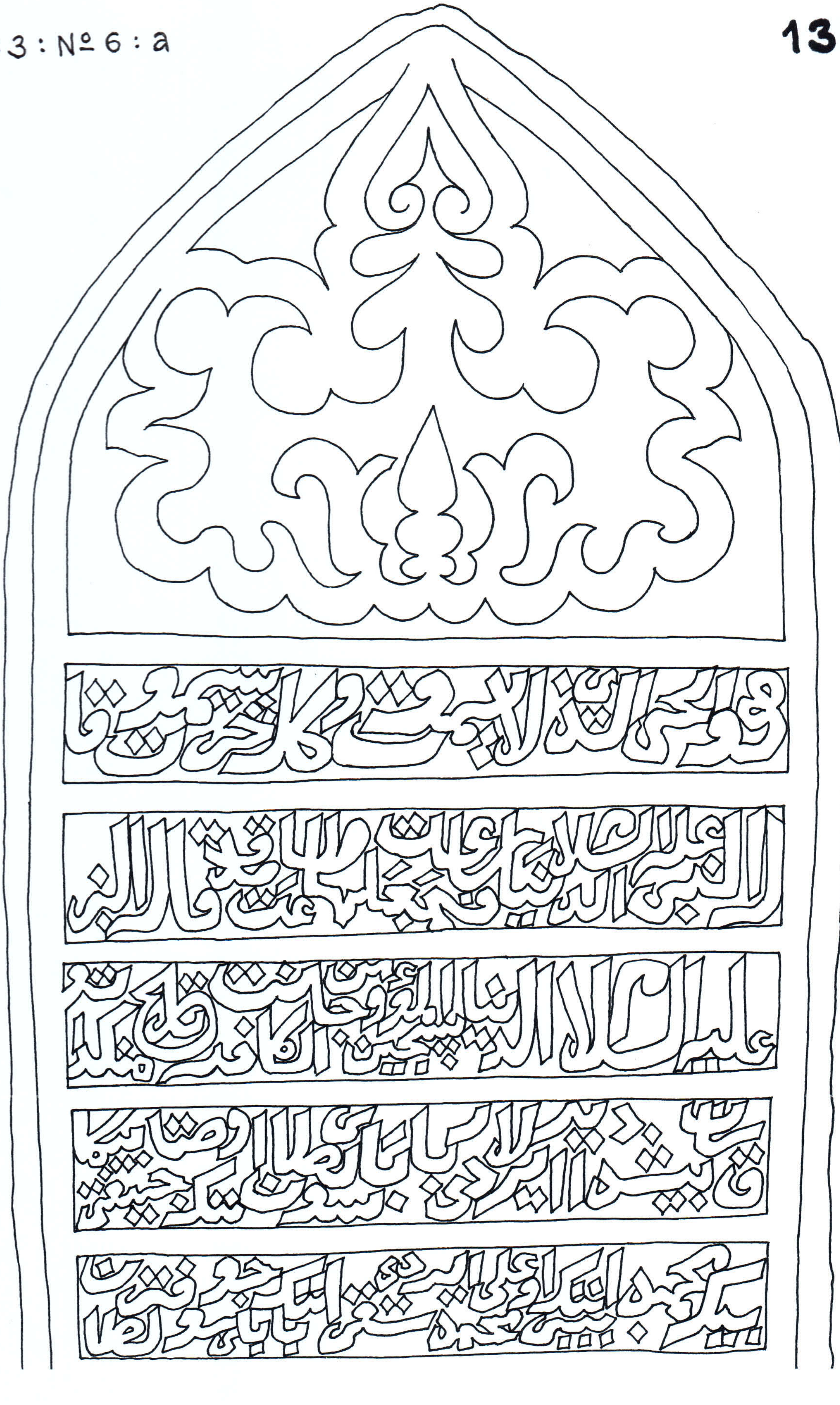

3:3:№6:δ.

139

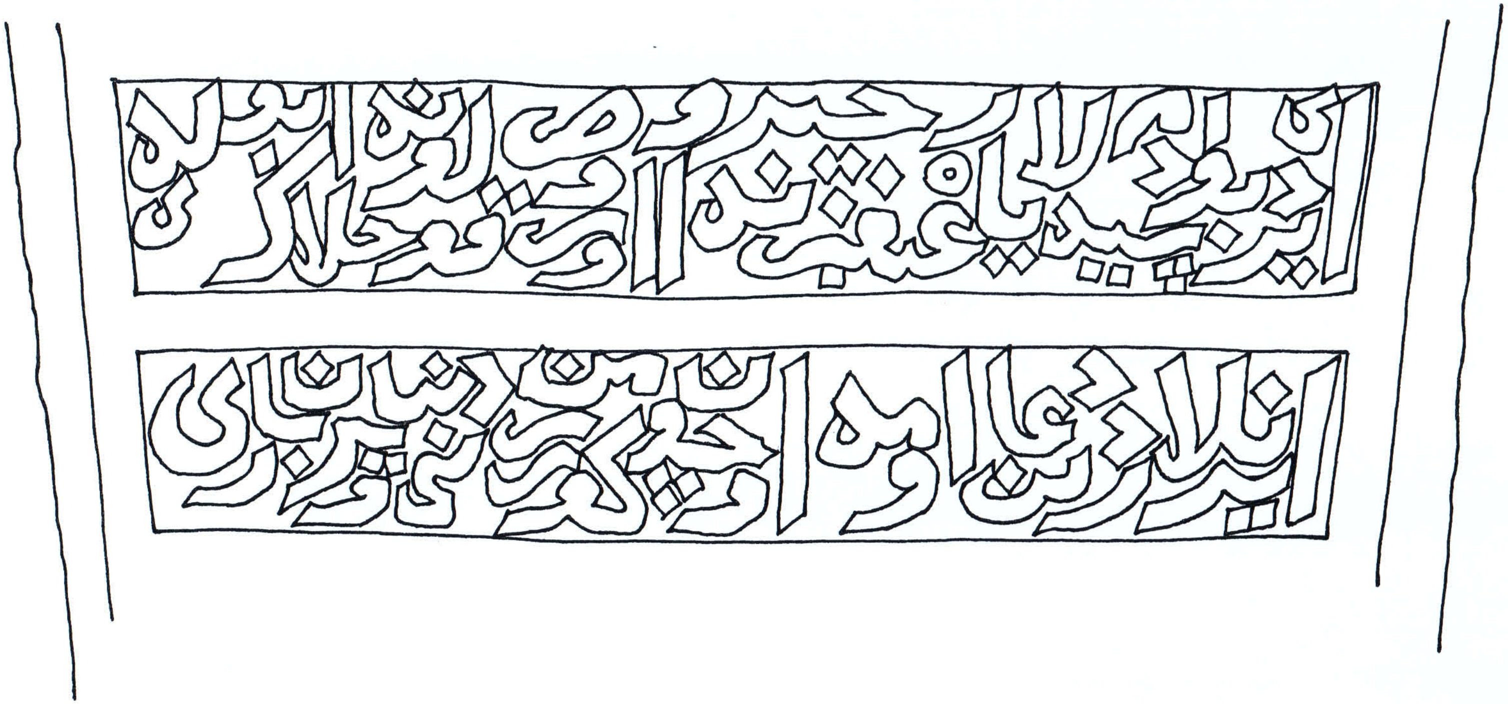

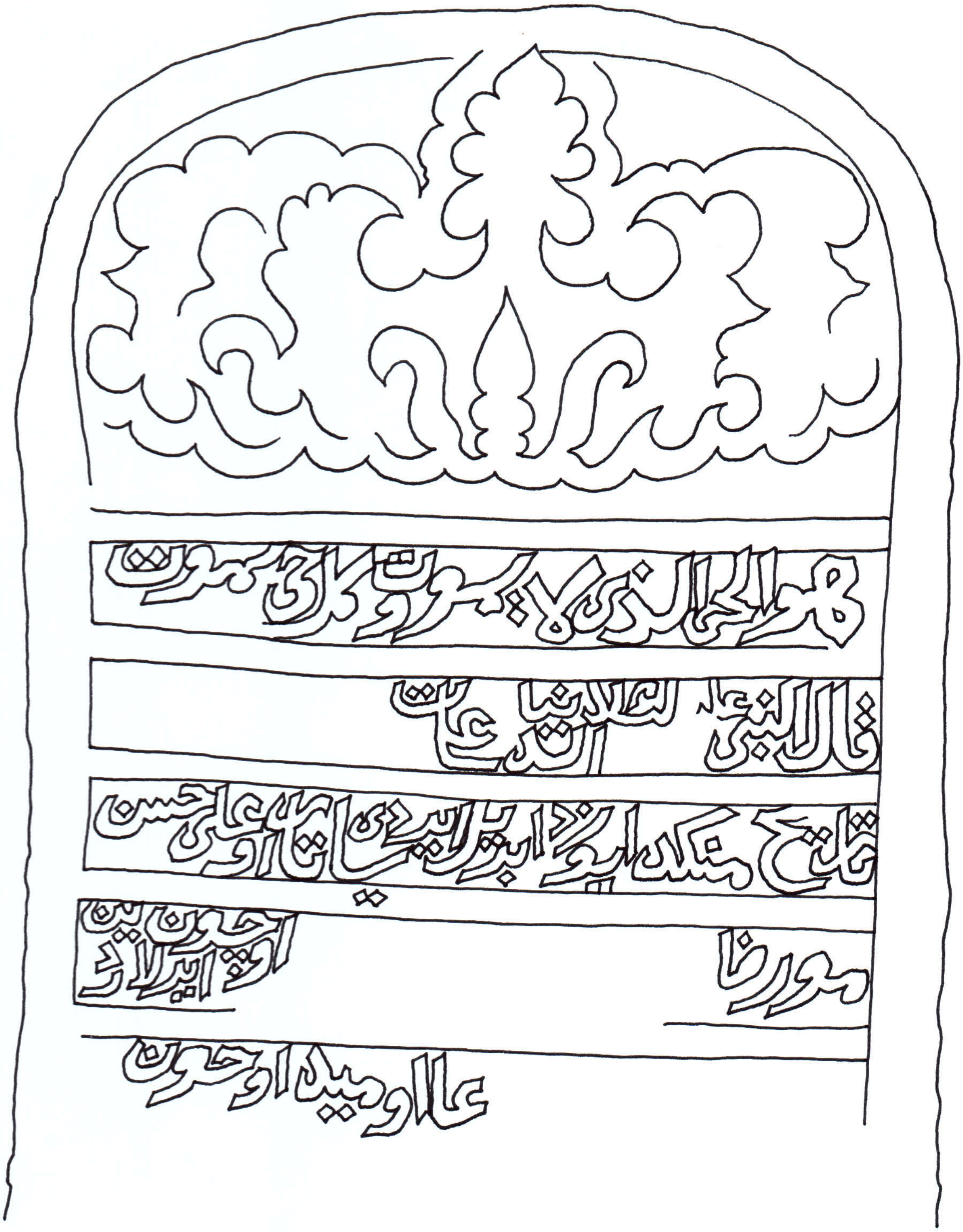
هو الحی الذی لا یموت و کل حی یموت
قال النبی علیه السلام الدنیا ساعت

3 : 3 : № 7 : A

140

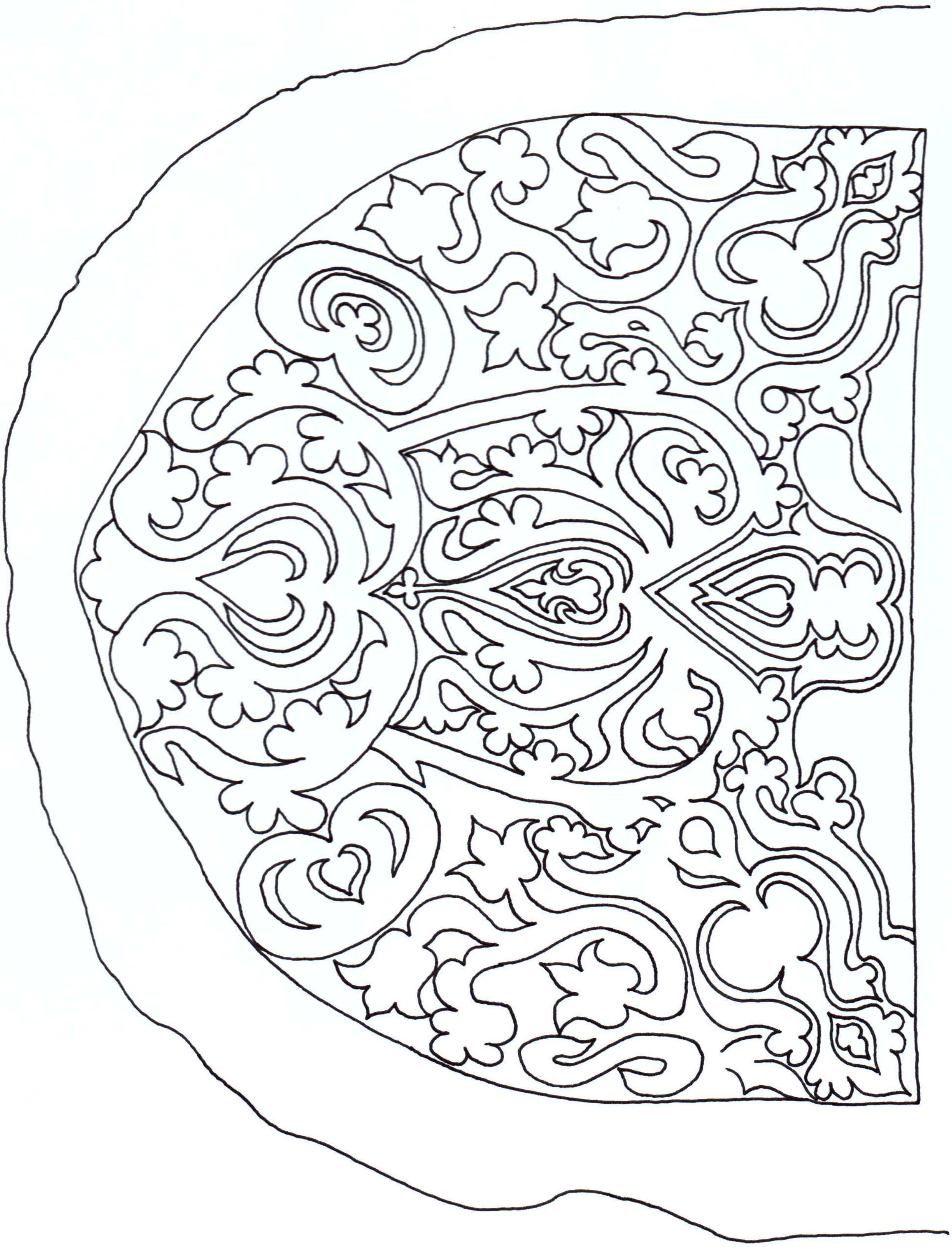

3 : 3 : №8 : A : a

141

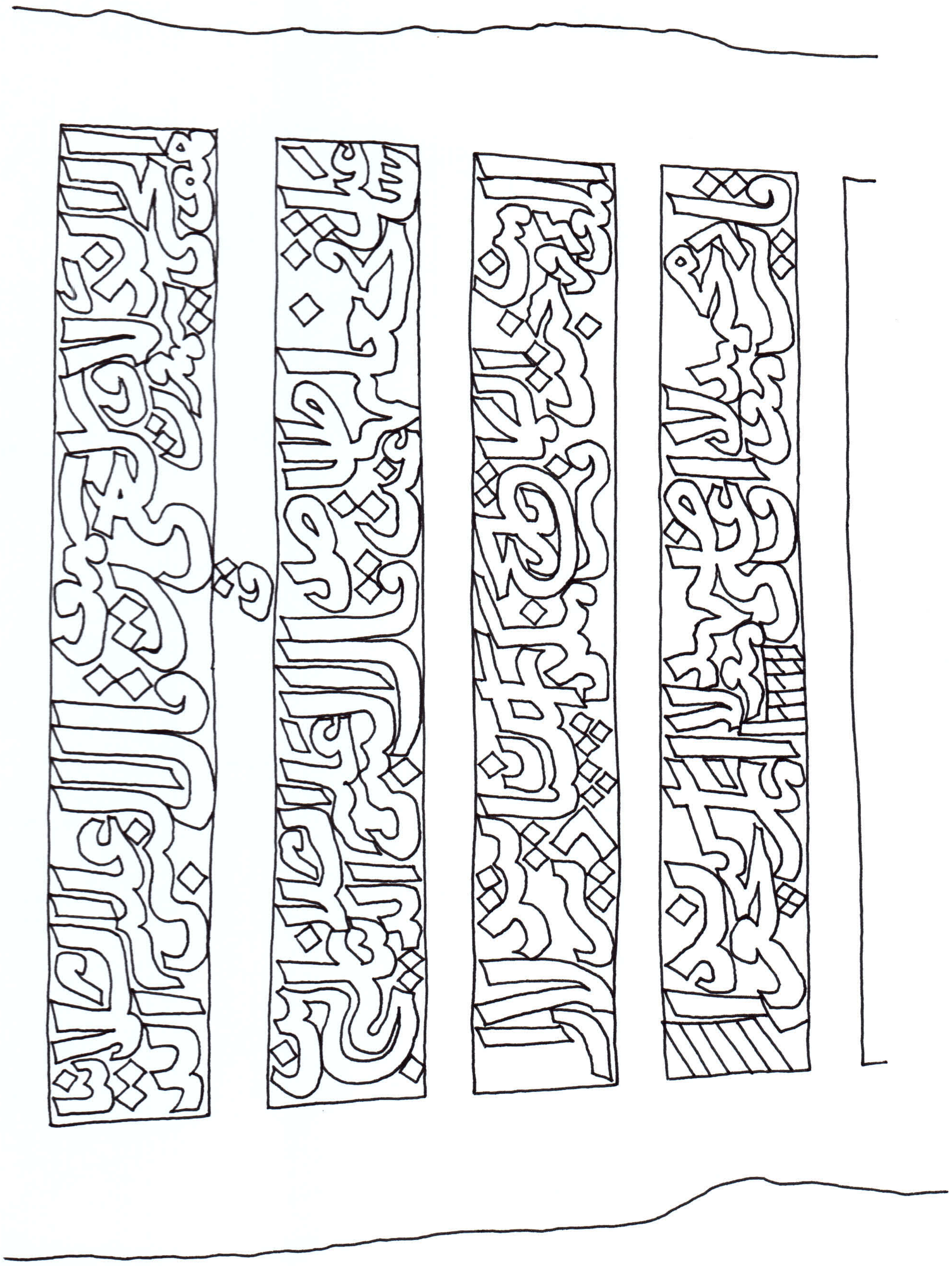

3 : 3 : № 8 : А : б

141

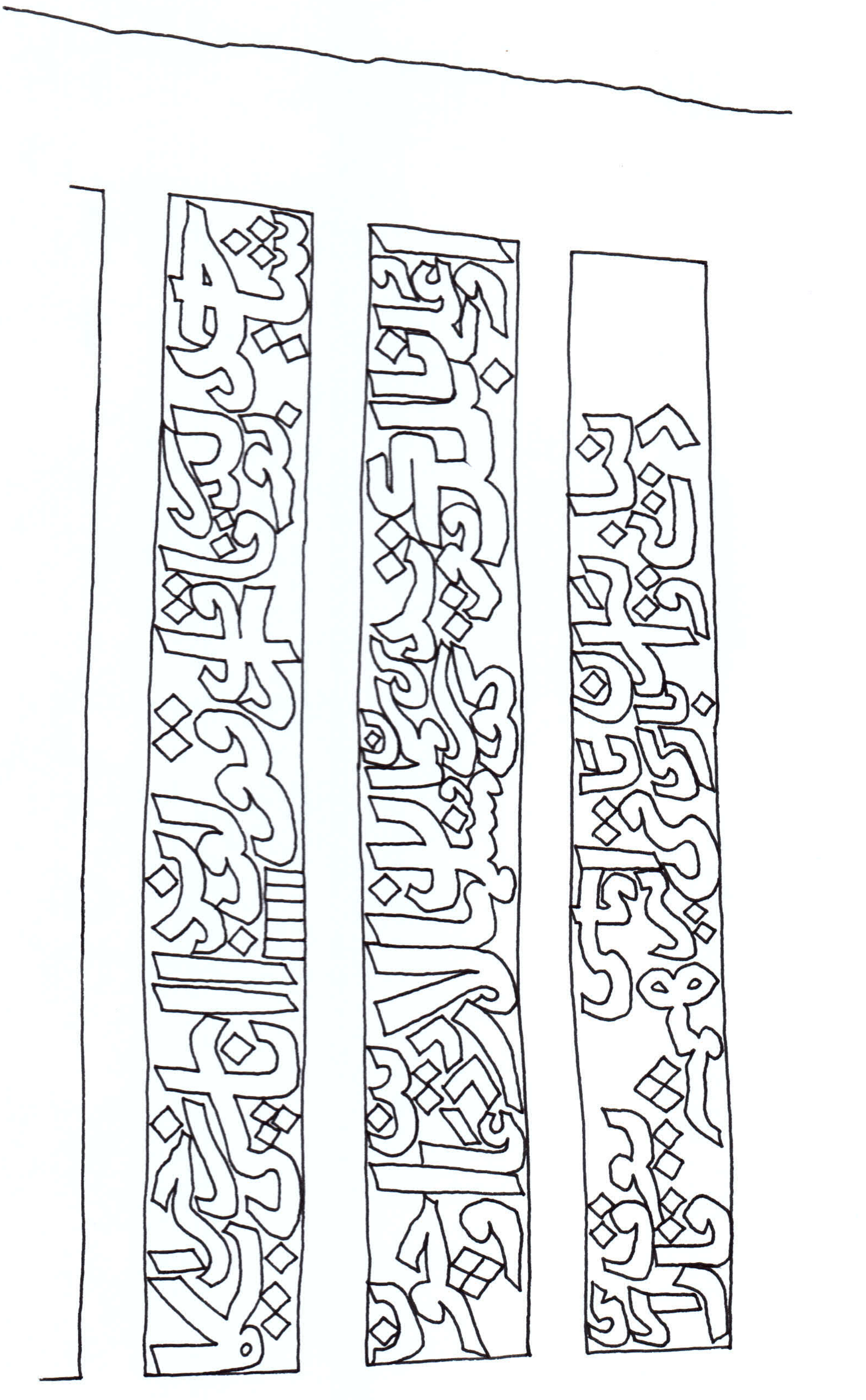

141

3:3:№8:A:b.

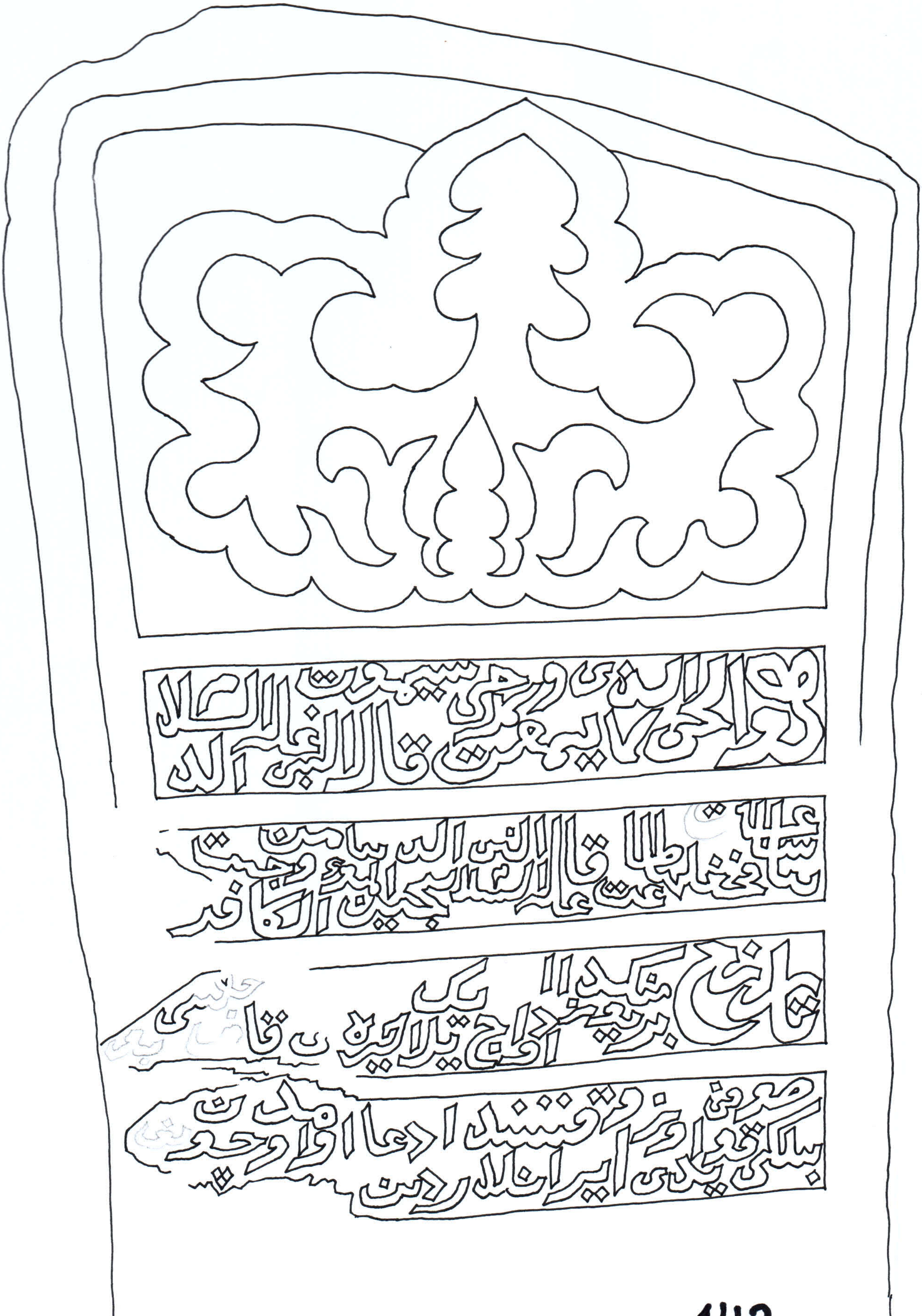

3:3:№9:A

142

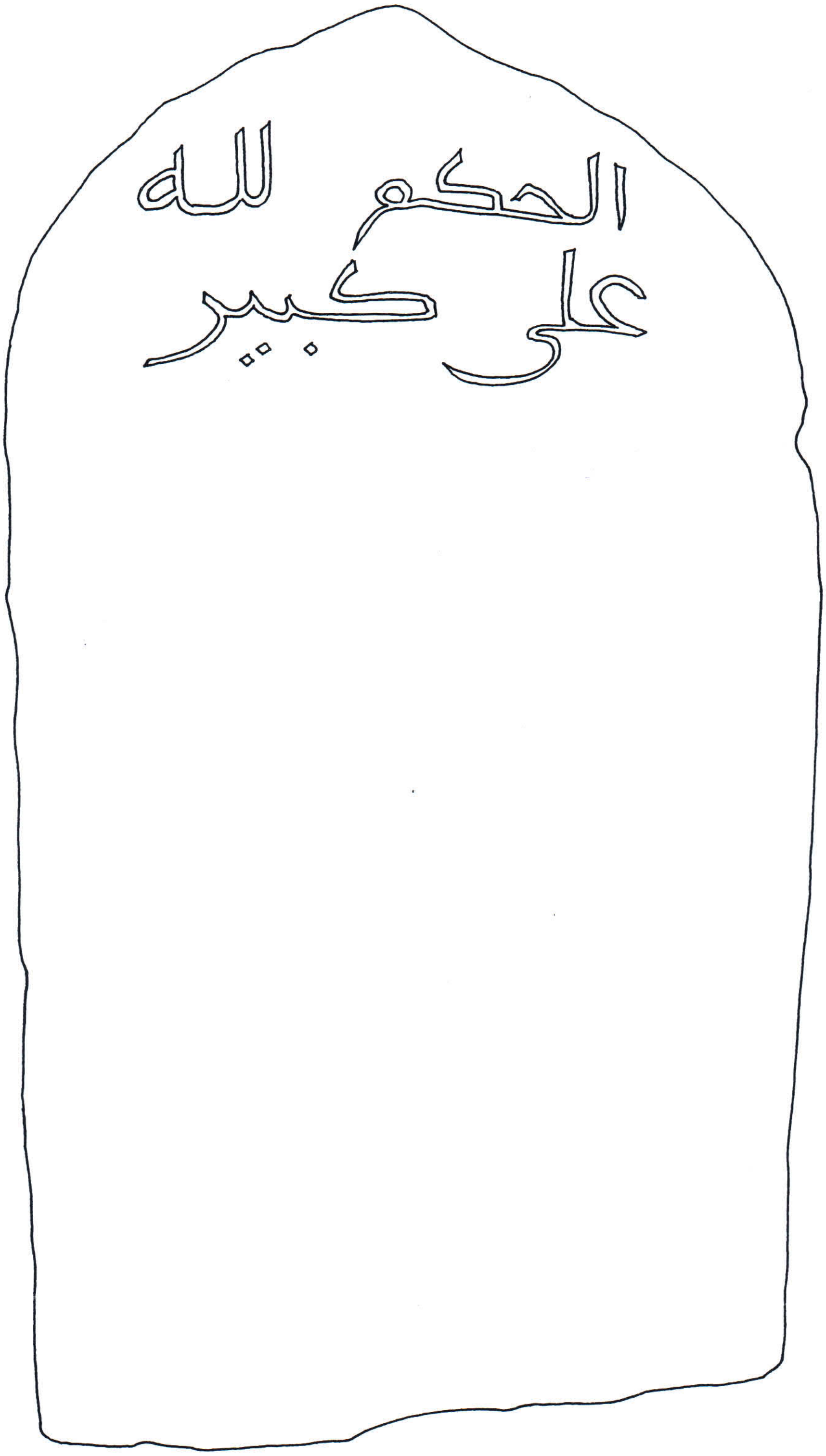

1 : 1 : №1 : A

1

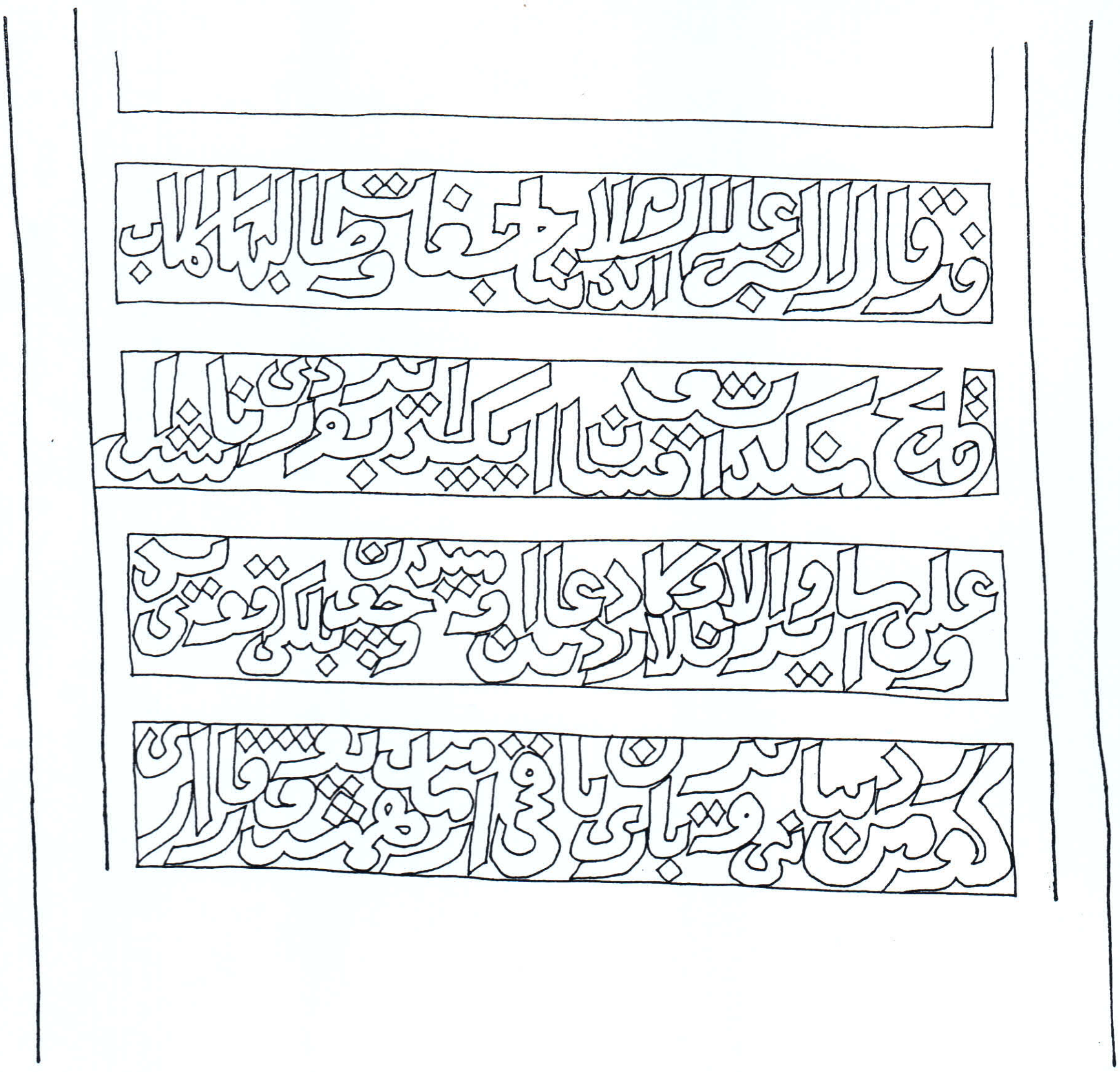

3 : 3 : № 10 : A : δ.

143

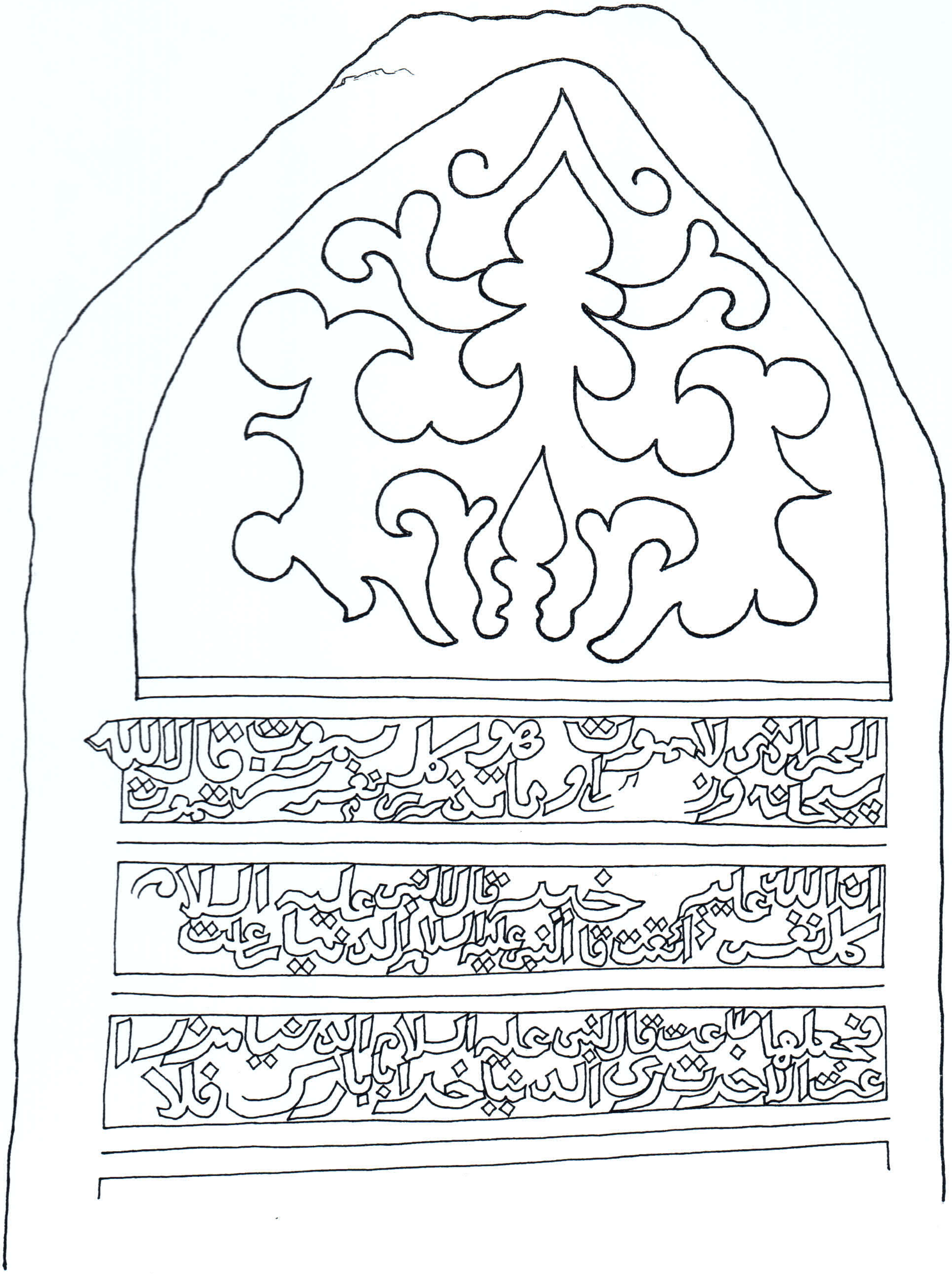

3 : 3 : № 11 : A : a

144

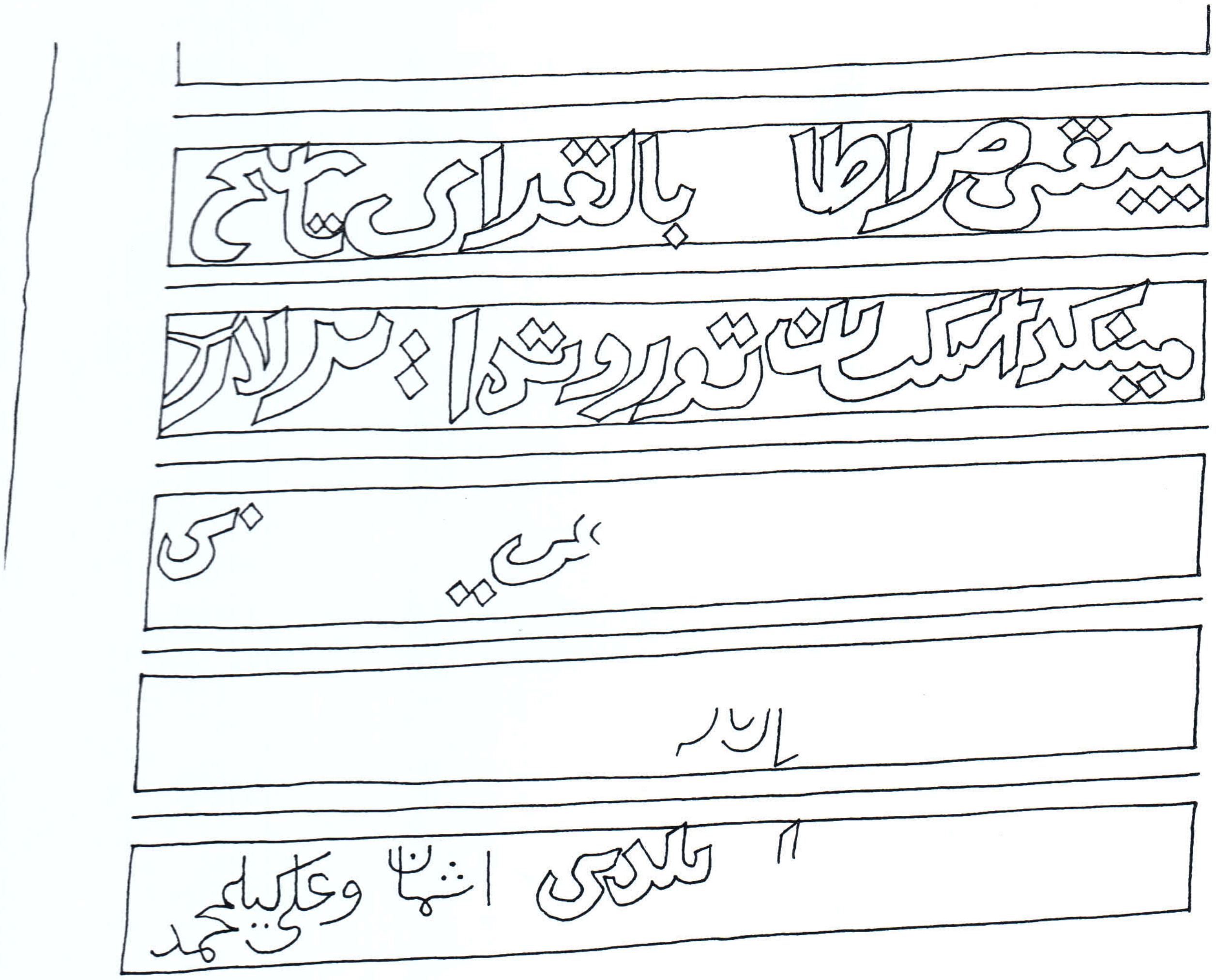

3:3:№11:A:δ.

144

145

3:3:№12:A:a

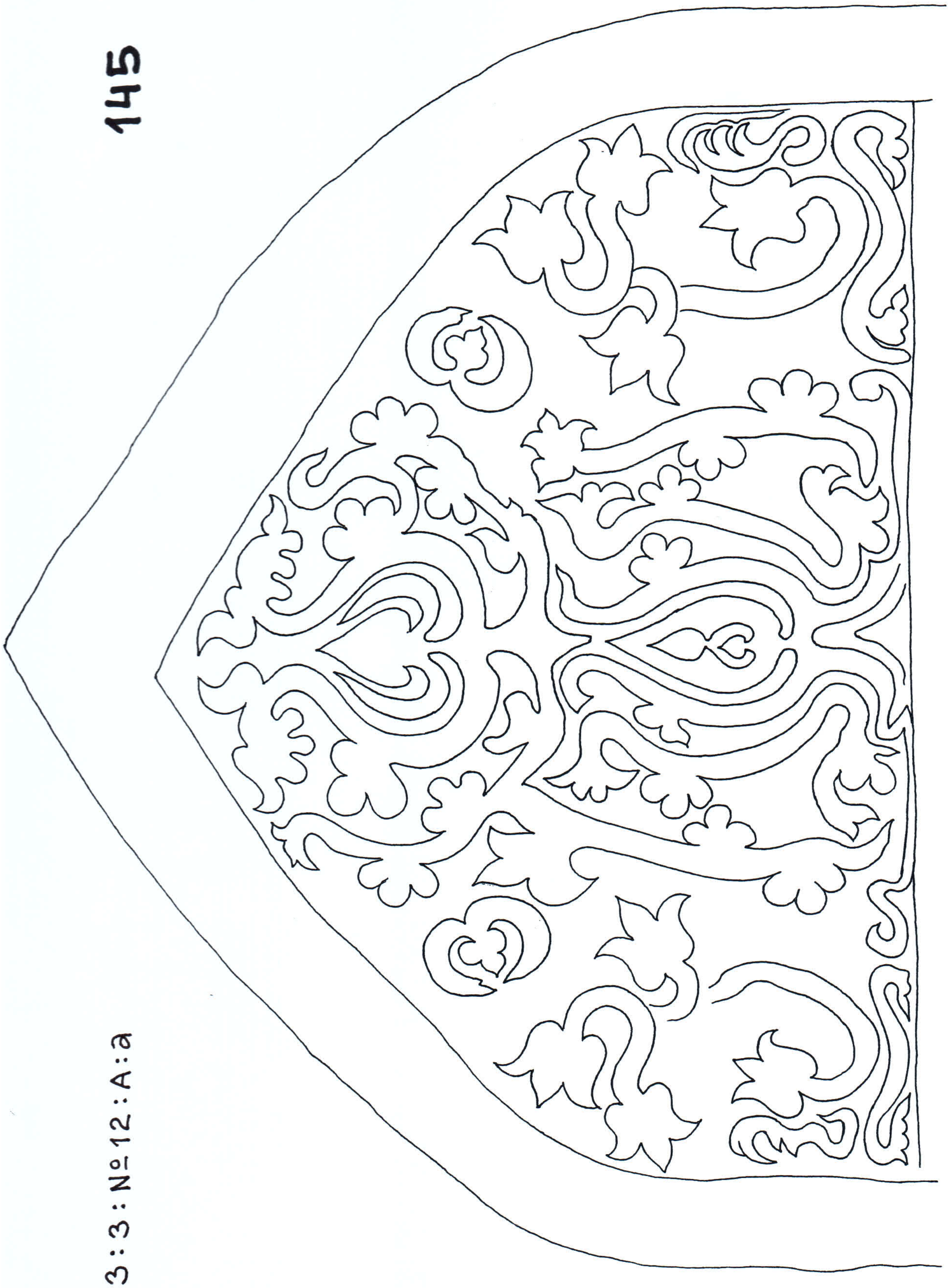

Сүзлек

- ***Айхы*** – Ай.

آيحِ

- ***Әгузе билләһи мин әш-шәйтан ир-ражҗим*** –
  Таш белән куылган шайтаннан качып, Аллаһка сыгынам.

اعوذ بالله من الشيطان

- ***Әл-кабр раузат мин риязый әл-җәннәт*** –
  (Аллаһ) каберен җәннәт бакчасы кылсын.

القبرروضةمن رياض الجنة

- ***Әл-хөкме лилләһи әл-Гали әл-Кәбир*** -
  Хөкем итү Бөек, Олуг Аллаһ карамагындадыр.

الحكم لله العلى الكبير

- ***Әрә әд-дөнья хәрабән би-игътибари фә лә йәбка мәдамән бил-карари*** -
  Күрәм дөньяны: җимерек бары, бернәрсә дә мәңге булмас, юк карары.

ارى الدنيا حربا بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى

- ***Бәләвике*** – Билге, кабер ташы.

بَلوُي كُ

- ***Бисмиллаһир-Рахманир-Рахим*** –
  - Рәхимле, шәфкатьле Аллаһның исеме белән.

بسم الله الرحمن الرحيم

- ***Вә калә сөбханә вә Тәгалә*** - Вә Аллаһ Сүбхәнү Тәгалә әйтте.

و قال سبحانه وتعالى

- ***Әд-дүнйәә сиҗҗиинүл-мәъмини вә җәннәтүл-кәфир*** –
  Дөнья - иманлылар өчен зиндан, кяферләргә - җәннәт .

الدنيا سجين المومن وجنت الكافر

- ***Әл-хөкме лилләhи әл-Гали әл-Кәбир*** –
  Хөкем итү Бөек, Олуг Аллаh карамагындадыр.

الحكم لله العلىالكبير

- ***Бисмиллаhир-Рахманир -Рахим*** – Рәхимле, шәфкатьле Аллаhның исеме белән.

بسماللهالرحمنالرحيم

- ***Вафат балтави*** – Вафат булды.

وَفا تُ بَلطوُي

- ***Дарелфәнадин дарелбәкага рихләт кылды*** -
  Фәни дөньядан мәңгелек дөньяга күчте.

دارالبقاغا رحلتقيلدى

- ***Иллик*** – Илле.

ايليك

- ***Калә ән-нәби галәйhиссәлам әд-дөнья расү күллү хатыгату*** -
  Пәйгамбәребез галәйhиссәләм әйтте: « Бу дөньяга булган мәхәббәт - гөнаhларның чыганагыдыр.

قالالنبىعليهالسلامحبالدنيار اسكلخطيئة

- ***Калә ән-нәби галәйhиссәлам*** -
  Пәйгамбәребез, аңа Аллаhның сәламе булсын, әйтте.

قالالنبىعليهالسلام

- ***Калә үн-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа мәзррагатүл-ахирәти*** - Пәйгамбәребез, аңа Аллаһның сәламе булсын, әйтте: дөнья – ахирәтнең иген кыры.

قال النبىعليه السلام الدنيامزرعة الاخرة

- ***Каләән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгальһа тагатән*** - Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: «Дөнья бер сәгатьлек, аны гыйбадәт белән үткәр».

قال النبى عليه السلام الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

- ***Каләән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья җифәт вә талябиһа киляб*** – Пәйгамбәребез галәйһиссәләм әйтте: «Дөнья – үләксә, аңа этләр мохтаҗ.

قالالنبىعليهالسلامالدنياجيفةوطالبهاكلاب

- ***Калә Аллаһу Сөбханәһә вә Тәгалә*** – Вә Аллаһ Сүбхәнү Тәгалә әйтте.

قالاللهسبحانهوتعالى

- ***Калә Аллаһу Тәбарәкә вә Тәгалә*** - Мөбарәк һәм Бөек Аллаһ әйтте.

قالاللهتباركوتعالى

- ***Калә Аллаһу Тәгалә вә ма тәдәрри нәфси баи арди тәмәүет*** - Бөек Аллаһ әйтте: «Һичбер кеше кайда үләчәген белмәс.»

قال الله تعالي و ما تدرى نفس باى ارض تموت

- ***Көллү нәфсин заикател-мәүт*** – Барча кеше үлем ачысын татучы.

كل نفسذائقةالموتثماليناترجعون

- ***Күән әте*** –Көн иде.

كُوَان آتِ

- ***Рәхмәтуллаһи галәйһи рәхмәтән васигатән*** *–*
  Аллаһның рәхмәте булсын (Аллаһның киң рәхмәтләре ирешсен).

رحمةالله عليه رحمة واسعة

- ***Садак*** *- Дөрес.*

صدق

- ***Сөммә иләйна тәрҗигун*** - Соңра кубарылып, Миңа кайтырсыз.

ثم الينا ترجعون

- ***Тәватем*** – Дүрт.

تواتم

- ***Җиареме*** – Егерме.

جِيرم

- ***Җиати*** - Җиде.

جِيَاتِ

- ***Җүр*** – Йөз.

جوُر

- ***Һир*** - Протоболгар телендә “ кыз.”

هيرى

- ***Һу әл-Хәййе әл-ләдзи ля йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт*** -
  Ул (Аллаһ) мәңге үлемсез, ә һәр тереклек үлә.

هو الحى الذى لايموت وكل حى سيموت

Библиография

1. *Агеев В.В.* Касимовский мусульманский некрополь: история и перспективы изучения // Древности Поочья. Сборник научных работ к 60-летию В.В. Судакова / Сост. А.А. Гомзин, В.И. Завьялов, И.Г. Кусова; отв. ред. А.О. Никитин. Рязань: РИКО, 2016. С. 264-274.
2. *Агеев В.В.* Надгробия касимовских татар как исторический источник // XI Фаизхановские чтения: Ислам в Рязанской области: прошлое, настоящее и будущее. Материалы XI Всероссийской научно-практической конференции г. Рязань, 14 апреля 2015 г. М., 2016. С. 85-89.
3. *Аджигалиев С.И.* Особенности мемориальной эпиграфики Западного Казахстана // Известия ИАНРК. Серия филологическая. Алма-Ата, 1994. № 1. С. 44-57.
4. *Андреев Н.А.* Чувашские порядковые числительные в сравнении с порядковыми числительными булгарских намогильных памятников // Ученые записки / НИИ яз., лит. и истории при Совете Министров Чуваш. АССР. Чебоксары, 1956. Вып. 14. С. 236–245.
5. *Археологическая карта татарской АССР.* Предкамье / Отв. Ред. А.Х.Халиков. М.: Наука, 1981. 282 с.
6. *Арча төбәге тарихы.* Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. Б.42-43.
7. *Ахмаров Г.Н.* Заметки о происхождении нескольких кладбищ при татарских селениях Волжско-Камского края // ИОАИЭ. Казань, 1893. Т. XI, вып. 3. С. 277.
8. *Ахметзянов М.И.* О лексике татарских эпитафий XVII–XVIII вв. // Историко-лингвистический анализ старописьменных памятников. Казань, 1983. С. 75-84.
9. *Ахметзянов М.И.* Тайны эпитафий // История Лаишевского края. Без указания места издания, 1997. С. 114-117.
10. *Ахметзянов М.И.* Болгар теленең язмышы (Эпиграфика материаллары буенча) // Татарская археология. Казань, 1998. № 1(2). С. 99-120.
11. *Ахметзянов М.И.* Биектау төбәгенең XIII–XVII гасырлардан калган татар эпиграфикасы // Очерки истории Высокогорского района Республики Татарстан. Казань, 1999. С. 90-123.
12. *Ахметзянов М.И.* Үлгәннәрнең каберен бел. Әлмәт төбәге эпиграфик истәлекләре. Казан, 2000. 158 с.
13. *Ашмарин Н.И.* Болгарские надписи, найденные около с. Тукмакла // Известия общества исследования и изучения Азербайджана. Баку, 1928. № 5. С. 16-21.
14. *Ашмарин Н.И.* О мусульманском камне в загородном архирейском доме в Казани // ИОАИЭ. Казань, 1905. Т. 21, вып. I. С. 92-112.
15. *Әхмәтҗанов М.И. Авыл исемнәре ни сөйли?// Татарстан. - 1997. - № 3. - Б.20-26.*
16. *Әхмәтҗанов М.И.* Әстерхан өлкәсе татар зиратлары һәм алардагы кабер өсте культурасы // Милли-мәдәни мирасыбыз: Әстерхан татарлары. Казан, 2017. С. 9-52.

17. *Әхмәтҗанов М.И.* Татарстандагы татар зиратлары ташбилгеләре язмалары. Беренче кисәк. Казан, 2016. 92 б.
18. *Әхмәтҗанов М.И.* Ташларның да тамыры бар // Милли-мәдәни мирасыбыз: Пермь татарлары. Барда. Казан, 2017. С. 9-48.
19. *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011.
20. *Башкиров А.С.* Памятники булгаро-татарской культуры на Волге. Казань, 1929. 117 с.
21. *Бороздин И.Н.* Два татарских надгробия близ городища Иски Казань // МОРРП ТАССР. Казань, 1930. Вып.4. С. 58-65.
22. *Борисов В.Л.* Мусульманская надпись из деревни Куземетьево // ИОАИЭ. Казань, 1899. Т. 15, вып.4.
23. *Булатов А.Б.* Булгарские эпиграфические памятники XIII–XIV вв. Правобережье Волги // Эпиграфика Востока, XVI. М.-Л.: Наука, 1963. С. 56-71.
24. *Булатов А.Б.* Эпиграфические памятники Закамья // Ученые записки НИИЯИИЭ. Чебоксары, 1967. С. 198-215.
25. *Валеев Ф.Х.* Орнамент казанских татар. Казань: Таткнигоиздат, 1969. 202 с.
26. *Валеев Ф.Х.* Древнее и средневековое искусство Среднего Поволжья. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство, 1975. 216 с.
27. *Валеев Ф.Х.* Архитектура и искусство Волжско-Камской Булгарии // Ученые записки Казанской государственной консерватории. Казань, 1970. Вып. 4. С. 79-110.
28. *Валеев Ф.Х.* Архитектурно-декоративное искусство Казанских татар. Сельское жилище. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство, 1975. 92 с.
29. *Валеев Ф.Х.* Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Таткнигоиздат, 1984. 171 с.
30. *Валеева-Сулейманова Г.Ф., Шагеева Р.Г.* Декоративно-прикладное искусство казанских татар. М.: Советский художник, 1990. 215 с.
31. *Валеева Д.К.* Художественная резьба в архитектуре и эпиграфике золотоордынских булгар // Татарская археология № 1 (2). Казань, 1998. С. 88-98.
32. *Валеева Д.К.* Искусство волжских булгар периода Золотой Орды (XIII–XIV вв.). Казань: Фикер, 2003. 230 с.
33. *Валеев Р.М., Мухаметшин Д.Г.* Великий Болгар — памятник булгаро-татарской цивилизации. Анкара, 2000. 192 с. илл.
34. Вәлидов Җ. Нократ һәм Глазов татарлары арасында // Татарстан. 1929. № 5-6. Б.40.
35. *Вельяминов-Зернов В.В.* Исследования о Касимовских царях и царевичах. Ч. I. 1863. Ч. II. 1864. Ч. III. 1866.
36. *Вознесенский П.Н.* Надгробные камни в Жукотинском округе по левую сторону Камы. Сорочьи горы на Каме // ИОАИЭ. Казань, 1894. Вып. I. С. 75-78.
37. *Воробьев Н.И.* О болгаро-татарских надгробных камнях Мамадышского кантона ТАССР // МОРРП ТАССР. Казань, 1929. Вып. III. С. 11-14.
38. *Гайнетдинов А.М.* Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. 456 б.

39. *Гайнетдинов А.М.* Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. 556 б.
40. *Гайнетдинов А.М.* Казанның Бишбалта бистәсе эпиграфик истәлекләре // Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2018. 68 б.
41. *Гайнетдинов А.М.* Өйрәнелгән таш шомара, яткан таш мүкләнә // Милли-мәдәни мирасыбыз: Арча. Казан, 2017. С. 71-88.
42. *Гали Рәхим:* тарихи-документаль, Әдәби һәм биографик җыентык / төз.: Р.Мәрданов, И.Һадиев. - Казан: Җыен, 2008.
43. *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. 128 б.
44. *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. 308 б.
45. *Гомәров И.Г., Усманов В.М.* Көрнәленең тарихына ташлар шаһит (Коры Көрнәле авылындагы ташъязма истәлекләр) // Коры Көрнәле авылы тарихы. Казан, 2018. С 18-38.
46. *Денике Б.П.* Орнаментация минарета «Малого столба» в Болгарах // МОРРП ТАССР. Казань, 1928. Вып. II. С. 5-10.
47. *Дульский П.* Несколько слов по поводу орнаментики памятников XVI–XVII вв. // МОРРП ТАССР. Казань, 1929. Вып. III. С. 22-27.
48. *Егерев В.В.* Архитектура города Болгара // МИА № 61. Москва, 1958. С. 360-392.
49. Золотая Орда и Причерноморье. Уроки Чингисидской империи:каталог выставки / Гос. Эрмитаж. – М.:Фонд Марджани, 2019. – 504 с.:ил. – Тит.л. парал. рус., англ., тат.
50. *Износков И.А.* Эпиграфический памятник Волжской Булгарии // ИОАИЭ. Казань, 1893. Т. II, вып.3. Отдельный оттиск.
51. *Ильминский Н.И.* Татарские надписи из времен Казанского ханства в Лаишевском уезде // Записки Археологического общества. Москва, 1851. Т. III. С. 114-118.
52. *Казаков Е.*П., Старостин П.Н., Халиков А.Х. Археологические памятники Татарской АССР. - Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. - С.100.
53. *Калинин Н.Ф.* Булгаро-татарские эпиграфические памятники как исторический источник // Тезисы докладов на конференции по археологии, древней и средневековой истории народов Поволжья в Казани в 1956 г. Казань, 1956. С. 25-31.
54. *Катанов Н.Ф.* Эпиграфический памятник Волжской Булгарии // ИОАИЭ. Казань, 1905. Т. 21. Вып. 3. С. 1-8.
55. *Катанов Н.Ф.* Эпиграфический памятник Волжской Булгарии // Казанский музейный вестник. № 1-2. Казань, 1921. С. 54-57.
56. *Кобеко Д.Ф.* Надгробные надписи в Касимове // Труды Рязанской ученой архивной комиссии. 1892. Т. VII. Вып. 4.
57. *Кобеко Д.Ф.* Еще о надгробных надписях в Касимове // Труды Рязанской ученой архивной комиссии. 1894. Т. IX.

58. *Корнилов П.Е.* К орнаментике булгаро-татарского резного камня // МОРРП ТАССР. Казань, 1929. Вып. 3. С. 53-55.
59. *Корнилов П.Е.* К изучению эпиграфического резного камня болгаро-татарской эпохи // МОРРП ТАССР. Казань, 1929. Вып. 3. С. 1-4.
60. *Кузьмин-Юманади Я.Ф.* Об истоках «булгарской эпиграфики второго стиля» // Формирование и функционирование татарского языка. Казань, 1986. С. 22-34.
61. *Кузьмин-Юманади Я.Ф.* О чувашских словах в булгарских эпитафиях // Истоки татарского литературного языка. Казань, 1988. С. 72-88.
62. *Магницкий В.К.* Старые, оставленные кладбища во втором стане Чебоксарского уезда // Казанские губ. ведомости № 46. 1866.
63. *Макиавелли Н.* Государь. О военном искусстве. Трактате и размышления / Николо Макиавелли; пер. с ит. Н. Рыковой, М. Юсима. СП.: Азбука, Азбука - Аттикус, 2014. 1152 с. (Малая библиотека шедевров).
64. *Малов С.Е.* Булгарские и татарские эпиграфические памятники // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1947. Вып. I. С. 38-45.
65. *Малов С.Е.* Булгарская и татарская эпиграфика // ЭВ. М.-Л., 1948. Вып. II. С. 41-48.
66. *Мамадышым*-язмышым = Мамадыш – судьба моя. Ижевск, 2005. Б.52, 56-59.
67. *Марданов Р.Ф.* Археографические находки из Заказанья // Заказанье: Проблемы истории и культуры. Материалы конференции. Казань: Заман, 1995. С. 145-147.
68. *Марданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Таш архив серләре // Эхо веков. 2002. № 3-4.
69. *Марданов Р.Ф., Хадиев И.Г.* Некоторые итоги изучения эпиграфических памятников Кукморского района РТ (предварительное сообщение) // Диалог культур Евразии. Проблемы истории и археологии. Изучение и сохранение историко-культурного наследия. Под ред. А.А. Бурханова. Казань, 2001. Вып. 2. С. 382-385.
70. *Мәрданов Р.Ф. Һадиев И.Г.* Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Тамга, 2008. 148 б.
71. *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. 595 б.
72. *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Әтнә районы Түбән Бәрәскә, Олы Бәрәзә, Олы Өшкәтә, Кече Өшкәтә авылларының ташъязма истәлекләре / Р.Ф.Мәрданов, И.Г.Һадиев. - Казан: “Милли китап” нәшрияты, 2017. - 80 б.
73. *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* “ ... Мөселманнардин дога өмид өчен” // Чын мирас. - 2013. - № 7. - Б.27-28.
74. *Мәрданов Р.Ф. Һадиев И.Г.* Нократның борынгы ташъязмалары // Гасырлар авазы, - 2011. - № 1/2/ - Б.4-12.
75. *Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г.* Хәтер сакчылары // Нократ. 2013. 3, 10 апрель.
76. *Мәрҗани Ш.* Мөстәфад әл-әхбәр фи әхвәли Казан вә Булгар. Казань: Таткнигоиздат, 1989. 415 с.
77. *Муллин И.Р.* Горячее дыхание холодных камней // Национально-культурное наследие. Дрожжаное. Казань, 2016. С. 21-34.

78. *Мухамадиев А.Г.* Монеты как источник по изучению булгарского языка // Исследования по источниковедению истории Татарии. Казань, 1980. С. 122-136.
79. *Мухамадиев А.Г.* Булгаро-татарская монетная система XII–XV вв. Москва: Наука, 1983. 165 с. С таб.
80. *Мухамадиев А.Г.* Древние монеты Поволжья. Казань: Таткнигоиздат, 1990. 192 с.
81. *Мухаметшин Д.Г.* Татарские эпиграфические памятники. Региональные особенности и этнокультурные варианты. Серия «Археология евразийских степей». Выпуск 6. Казань: Институт истории АН РТ, 2008. 132 с. илл.
82. *Мухаметшин Д.Г.* Молитва на камне // Казань. № 11-12. 2002. С. 64-70.
83. *Мухаметшин Д.Г.* Мемориальная эпиграфика города Болгара // МИРАС – НАСЛЕДИЕ. Том 1. Татарстан – Крым. Город Болгар и изучение татарской культуры в Татарстане и Крыму в 1923–1929 гг.: в 2 т. / Сост. и отв. ред. С.Г. Бочаров, А.Г. Ситдиков. Казань, 2016. С. 312-447.
84. *Мухаметшин Д.Г.* Резьба по камню в Среднем Поволжье по материалам эпиграфики XIII–XIV вв. Поволжье в Средние века. Нижний Новгород, 2001. С. 100-101.
85. *Мухаметшин Д.Г.* О новых эпиграфических памятниках Болгарского городища // Из истории культуры и быта татарского народа и его предков. Казань: Издательство КФАН СССР, 1976. С. 60-71.
86. *Мухаметшин Д.Г.* Об орнаментике эпиграфических памятников города Болгара // Древности Волго-Камья. Казань, 1977. С. 103-110.
87. *Мухаметшин Д.Г.* О региональных вариантах булгарских эпиграфических памятников XIII–XV вв. // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI вв. Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1989. С. 32-38.
88. *Мухаметшин Д.Г.* Социальная терминология булгарских эпитафий XIII–XIV вв. // Историко-археологическое изучение Поволжья. Межвузовский сборник. Йошкар-Ола, 1994. С. 100-107.
89. *Мухаметшин Д.Г.* Топонимы Биляр и Сувар на материалах нумизматики и эпиграфики // Биляр и Волжская Булгария. Изучение и охрана археологических памятников // Тезисы научной конференции. Билярск, сентябрь 1997 г. Казань: Фест, 1997. С. 59-61.
90. *Мухаметшин Д.Г., Хакимзянов Ф.С.* Эпиграфические памятники Болгара // Город Болгар. Очерки истории и культуры. Москва: Наука, 1987. С. 143-158.
91. *Мухаметшин Д.Г., Хакимзянов Ф.С.* Эпиграфические памятники города Булгара. Казань: Таткнигоиздат, 1987. 128 с.
92. *Мухаметшин Д.Г.* Эпиграфические памятники Болгарского городища // Первое в Поволжье археолого-этнографическое совещание. Тез. док. Казань, 1974. С. 46.
93. *Мухаметшин Д.Г.* Эпиграфические памятники Казанского ханства как исторический источник // Из истории Золотой Орды. Казань, 1993. С. 118-133.
94. *Насыйри К.* Сайланма әсәрләр. 4 томда, 3 том. Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. 384 б.).

95. *Нотфуллина Р.* Нырсы изгеләре. Безнең мирас. № 11 (287), ноябрь, 2017. Б.14-20.
96. *Радлов В.В.* Разбор надписей надгробных камней найденных в 1886 году внутри текии Шах Али хана в Касимове // Записки Императорской Академии Наук. Том 61. Кн. 1. СПб, 1889. С. 1-8.
97. *Рахим А.* О двух татарских надгробных памятниках XVII в. // Материалы по охране, ремонту и реставрации памятников ТАССР. Казань, 1929. Вып. 3. С. 14-22.
98. *Рахим А.* Булгаро-татарские эпиграфические памятники в Вятском крае. // МОРРП ТАССР. Казань, 1930. Вып. IV. С. 49-57.
99. *Рахим А.* Татарские эпиграфические памятники XVI в. // Труды Общества изучения Татарстана. Казань, 1930. Т. I. С. 145-172.
100. *Смирнов А.П.* О надгробных камнях близ села Калмаюр // Заволжский муравей. Казань, 1833. № 4.
101. *Список памятников истории и культуры ТАССР, находящихся на государственной охране.* Казань: Минкультуры, 1987. 111 с.
102. *Таиров Н.* О чем говорят могильные камни // Татарстан. № 11/12. 1995.
103. *Talat Tekin,* Volga Bulgar kitabeleri ve Volga Bulgarcasi.Turk tarih kurumu basimevi, Ankara, 1988.
104. *Татар әдәбияты тарихы.* Алты томда. Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1984, кушымтада бирелгән фоторәсем.
105. *Татарская энциклопедия:* В 6 т./ Гл. ред. М.Х.Хасанов, ответ. Ред.Г.С.Сабирзянов. - Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 2008. - Т.4:М-П. - 768 с., илл., карты.
106. *Усманов В.М.* Тарихи ядкярләр. Уфа: ДизайнПолиграфСервис, 2005. 168 б.
107. *Усманов В.М.* Тарихи ядкярләр. Икенче китап. Эстәрлетамак, 2005, 366 б. (*Усманов В.М.* Исторические памятники (Эпиграфические памятники Сеитовой слободы. Стерлитамак, 2005. 366 с.)
108. *Усманов В.М.* Тарихи ядкәрләр. Өченче китап. Сакмар: ГУП «Сакмарская типография», 2007. 138 с.
109. *Усманов В.М.* Тарихи ядкәрләр. Дүртенче китап. Сакмар: ГУП «Сакмарская типография», 2011. 190 с.
110. *Усманов В.М.* Исторические памятники. Мусульманские эпитафии г.Троицка. 5-ая книга. Стерлитамак, 2013. 300 с.
111. *Усманов В.М.* Тарихи ядкәрләр. Алтынчы китап. Троицк шәһәре мөселман эпитафияләре. Уфа: Аркаим, 2013. 128 с.
112. *Усманов В.М.* Исторические памятники. Древние мусульманские надгробные камни города Оренбург. 7-ая книга. Каталог. Оренбург, 2013. 432 с.
113. *Усманов В.М.* Исторические памятники. Мусульманские древние надгробные камни города Оренбург. 8-ая книга. Каталог. Оренбург, 2013. 364 с.
114. *Усманов В.М., Шамсутдинов И.М.* Эпиграфические памятники города Троицка. Троицк, 2012. 200 с.

115. *Усманов В.М.* Исторические памятники. Мусульманские эпитафии Чишмы. 10-ая книга. Уфа, 2014. 94 с.
116. *Усманов В.М.* Арабская каллиграфия. Учебное пособие. Стерлитамак, 2014.
117. *Усманов В.М.* Исторические памятники. 11-ая книга. (Д. Халикеево. Родословные древа). -/Стерлитамак, 2015.
118. *Усманов В.М.* Рәдүт авылының ташъязма истәлекләре // Милли-мәдәни мирасыбыз: Оренбург өлкәсе татарлары. Казан, 2016. С. 48-61.
119. *Усманов В.М.* Тарихчы-археограф Сәед Вахидинең эпиграфик һәйкәлләргә бәйле хезмәтләре турында // Татарское рукописное наследие: изучение и сохранение: материалы всероссийской научно-практической конференции, посвященной 130-летию С.Вахиди / сост.: Л.Ш.Гарипова. Казань: ИЯЛИ, 2017. С.161-162.
120. *Усманов В.М.* Спас кантоны авылларына оештырылган 1928 елгы экспедиция материалларыннан // Духовное наследие: поиски и открытия / под ред. И.Г.Гумерова. Казань: ИЯЛИ, 2017. Вып. 4. С.73-92.
121. *Усманов В.М.* Эпиграфические памятники Приуралья // Научный Татарстан, 2018, №4.
122. *Усманов В.М.* Эстәрлебаш ташъязмалары // Фәнни Татарстан, 2019. №1. Б.124-127
123. *Усманов М.А.* Заветная мечта Хусаина Фаизханова. Казань: Таткнигоиздат, 1980. 223 с.
124. *Усманов М.А.* Салкын ташларның кайнар сулышы // Мирас. № 5-6. 1994. С. 54-66.
125. *Фазылов Мансур.* Язулы ташниләр сөйли? // Татар календаре, 1994 = Мөселман җәдвәле, 1414-1415 / төз.: Ш.Зәбиров, Ф.Хуҗахмәт. 9 май.
126. *Фейезханов Х.* Три надгробных булгарских надписи // Известие Археологического общества. СПб., 1863. Т. IV. С. 396-404.
127. *Филипов А.*Г., Катанов Н.Ф. «О двух татарских памятниках, находящихся близ с. Старого Тябердино Цивильского уезда, и одним армянском, в с. Кирельском Тетюшского уезда». // Инородческое обозрение. 1914. кн.6. С.465 (фото).
128. *Хакимзянов Ф.С.* Следы диалектов в языке памятников Волжской Булгарии // Советская тюркология, № 4. 1974. С. 15-17.
129. *Хакимзянов Ф.С.* Следы диалектов в языке памятников Волжской Булгарии // Тезисы докладов III научной конференции молодых ученых. Казань, 1974. С. 15-17.
130. *Хакимзянов Ф.С.* Консанантизм языка эпитафий волжских булгар // Аспекты лингвистического анализа (на материалы языков разных систем). Москва, 1974.
131. *Хакимзянов Ф.С.* Булгарские эпитафии как источник по истории тюркских языков Урала и Поволжья // Вторая Южно-Уральская археографическая конференция. Уфа, 1975.
132. *Хакимзянов Ф.С.* Язык памятников Волжской Булгарии (на материале эпитафий XIII–XIV вв.). Автореф. дис. канд. филолог. наук. М., 1976. 21 с.
133. *Хакимзянов Ф.С.* О приемах интерпретации булгарских эпиграфических текстов // Археография и лингвистическая текстология Южного Урала. Уфа, 1977. С. 67-74.

134. *Хакимзянов Ф.С.* Двуязычный булгарский памятник // Советская тюркология, № 2. 1978. С. 62-68.
135. *Хакимзянов Ф.С.* Эпиграфические памятники г. Булгара // Источниковедение и история тюркских языков. Казань, 1978. С. 21-36.
136. *Хакимзянов Ф.С.* Булгарские эпиграфические памятники Закамья // Исследование языка древнеписьменных памятников. Казань, 1980. С. 33-40.
137. *Хакимзянов Ф.С.* О Поволжском варианте среднетюркского литературного языка // Историко-лингвистический анализ старописьменных памятников. Казань, 1983. С. 3-25.
138. *Хакимзянов Ф.С.* О языке межэтнического общения в Волжской Булгарии // К формированию языка татар Поволжья и Приуралья. Казань: ИЯЛИ КФАН СССР, 1985. С. 76-90.
139. *Хакимзянов Ф.С*. Эпиграфические памятники Волжской Булгарии и их язык. М.: Наука, 1987. 192 с.
140. *Хакимзянов Ф.С.* Эпиграфические памятники города Булгар // Эхо веков. 1995. № 2. С. 75-82.
141. *Хакимзянов Ф.С., Мухаметшин Д.Г.* Эпиграфические памятники Волжской Булгарии // Языкознание. Тезисы докладов и сообщений. Ташкент: ФАН, 1980. С. 33-34.
142. *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Кукмара төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Милли китап, 2014. 200 б.
143. *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б.
144. *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. // Чын мирас. 2019. № 4. Б.26-33.
145. *Червонная С.М.* История изобразительного искусства и архитектуры с древнейших времен до 1917 года. М.: Искусство, 1987. 352 с.
146. *Шихсаидов А.*Р. Эпиграфические памятники Дагестана X-XVII вв. как исторический источник. М.: Наука, 1984.
147. *Шпилевский С.М.* Древние города другие булгаро-татарские памятники в Казанской губернии. Казань, 1877. 585 с.
148. *Эрдман Ф.И.* О надгробных надписях в Болгарах // Заволжский муравей. Казань, 1832. № 21. 1219-1231 с.
149. *Юсупов Г.В.* Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 78-94.
150. *Юсупов Г.В.* Булгаро-татарские эпиграфические памятники XIII–XVII веков (к вопросу о происхождении казанских татар). Автореф. дис. канд. ист. наук. Уфа: 1952. 15 с.
151. *Юсупов Г.В.* О некоторых булгарских эпиграфических памятниках // Эпиграфика Востока. 1953. Вып. VII. С. 26-30.

152. *Юсупов Г.В.* К вопросу об истории и классификации булгаро-татарской эпиграфики // Эпиграфика Востока. 1956. Вып. XI. С. 44-54.
153. *Юсупов Г.В.* Две надгробные надписи с древнего башкирского кладбища // Вопросы башкирской филологии. Москва, 1959.
154. *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. 322 с.
155. *Юсупов Г.В.* Новые находки эпитафий периода Казанского ханства // Эпиграфика Востока. Москва: Наука, 1963. Вып. XVI. С. 72-78.
156. *Юсупов Г.В.* Итоги полевых эпиграфических исследований (1961–1963 гг.) // Тезисы докладов итоговой научной сессии ИЯЛИ АН СССР за 1963 год. Казань, 1964. С. 69-71.
157. *Юсупов Г.В.* Антропонимы в булгаро-татарской эпиграфике // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Москва, 1970.
158. *Юсупов Г.В.* Булгаро-татарская эпиграфика и топонимика как источник к вопросу об этногенезе казанских татар // Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья. Казань, 1971. С. 217-232.
159. *Юсупов Г.В.* Итоги полевых эпиграфических исследований 1961–1963 гг. в Татарской АССР // Эпиграфика Востока. 1972. Вып. XXI.
160. *Юсупов Г.В.* Эпиграфические памятники Атнинского района Республики Татарстан // Татарская археология. 2005. № 1-2. С.82.
161. *Юсупов Г.В., Хисамутдинов Г.М.* Булгарские эпиграфические памятники, найденные летом 1947 г. // Эпиграфика Востока. 1951. Вып. 4. С. 68-76.

Архив чыганаклары

- *Дәүләтьяров Нур Бәшир угылының 1964 елгы фоторәсемнәре.* (В.М.Усмановның шәхси архивыннан).

ЭЧТӘЛЕК

Татар ташъязмалары 3

Беренче өлеш. XIII-XIV гасырлар 8

Икенче өлеш. XVI гасыр (1445 – 1552 еллар) 45

Өченче өлеш. 1552 - 1720 нче еллар. “Ислими” бизәге кулланылган ядкярләр 140

Актуальные задачи и проблемы изучения татарских эпиграфических памятников 164

Рәсемнәр 169

Сүзлек 414

Библиография 418

Усманов Венер Мударисович

Татарские эпиграфические памятники

Подписано к печати 14.05.2019.
Формат 60×84 1/16. Бумага офсетная.
Гарнитура «Times New Roman».
Усл. печ. л. 24,88. Тираж 100 экз.

Издательство Академии наук
Республики Татарстан
420111, г. Казань, ул. Баумана, 20
e-mail: izdat.anrt@yandex.ru